

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LXVIII/1

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миливој Павловић (1957–1960), др Рудолф Коларић (1961–1962),
академик Павле Ивић (1963–2000), академик Александар Младеновић (2001–2009),
академик Јасмина Грковић-Мејџор (2010–)

LXVIII/1

Уредништво:
Др МИЛИВОЈ АЛАНОВИЋ, Др НАДА АРСЕНИЈЕВИЋ, Др ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ,
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈДОР, Др ЈАСМИНА ДРАЖИЋ, Др ДРАГА ЗЕЦ, Др МАРИНА КУРЕШЕВИЋ,
Др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ, Др МОТОКИ НОМАЧИ, Др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ, Др МАТО ПИЖУРИЦА,
Др СВЕТЛАНА М. ТОЛСТОЈ, Др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА, Др БЈОРН ХАНСЕН
Collegium redactorum:
Dr MILIVOJ ALANOVIĆ, Dr NADA ARSENIJEVIĆ, Dr ŽARKO BOŠNJAKOVIĆ, Dr JASMINA DRAŽIĆ,
Dr JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR, Dr BJÖRN HANSEN, Dr MARINA KUREŠEVIĆ, Dr GERHARD NEWEKLOWSKY,
Dr MOTOKI NOMACHI, Dr SLOBODAN PAVLOVIĆ, Dr MATO PIŽURICA, Dr SVETLANA M. TOLSTOJ,
Dr ZUZANNA TOPOLIŃSKA, Dr DRAGA ZEC

Главни и одговорни уредник:
Академик ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈДОР

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LXVIII/1

НОВИ САД
2025

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Снежана Петровић, Марија Вучковић: Калкови у етимолошким речницима српског, словеначког и бугарског језика	7
Орсат Лигорио: Будманијева запажања уз далматороманске одреднице <i>Rječnika jugoslavenske akademije</i>	31
Ана Кречмер: Школа и образовање у друштвеном животу славеносрпског доба (Један сегмент културне парадигме српског просветитељства)	47
Стефан Здравинац: Пиши као што (правилно) говориш (О ортографским начелима у <i>Руководствима</i> С. Вујановског и А. Мразовића)	67
Миливој Алановић: Глаголске перифразе у когнитивном и конструкцијском теоријском кључу	81
Иван Књиџар: Семантика и прагматика пресупозицијске партикуле <i>йоново</i> из угла теорије релевантности	101
Ана Миленковић: Семантичка анализа лексема творбено повезаних ономотопејском мотивном формом <i>йрас-</i>	119
Војана Јаковљевић: F0 Prominence and Speech Rhythm: The Initial Experiments Based on English and Serbian	139

ХРОНИКА

Жарко Бошњакковић: Драгољуб Петровић (20. VI 1935 – 16. XI 2024)	161
--	-----

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Јасна Влајић-Поповић: Јасмина Грковић-Мејдор. <i>Ситудије из историјске семантике</i> . .	165
Јасмина Дражић: Рајна Драгићевић. <i>Оледи из српске деривациологије</i>	168
Татјана Самарџија: Тијана Ашић. <i>Синдангарно и несиндангарно у језику</i>	176
Балша Стипчевић: Душка Кликовац. <i>Српска интеријункција</i>	179
Јасмина Дражић: Мира Милић, Олга Панић Кавгић, Александра Кардош. <i>Нови енглеско-српски речник српских термина</i>	190
Упутство за припрему рукописа за штампу	195
Contents	201

UDC 811.163.6'373.614

UDC 811.163.2'373.614

https://doi.org/10.18485/ms_zmsfil.2025.68.1.1

ORCID 0000-0003-1549-7294

ORCID 0000-0002-9321-343X

Изворни научни рад

Снежана Петровић

Марија Вучковић

КАЛКОВИ У ЕТИМОЛОШКИМ РЕЧНИЦИМА СРПСКОГ,
СЛОВЕНАЧКОГ И БУГАРСКОГ ЈЕЗИКА*

У раду се разматра обрада калкова у етимолошким речницима српског, словеначког и бугарског језика. Све преведенице забележене у првом тому *Приручној етимолошкој речника српској језика* (А–Ј) упоређене су са одговарајућим лексичким материјалом из етимолошких речника словеначког (BEZLAJ; SNOJ) и бугарског језика (BER). Од сто тридесет четири (134) калка посведочена у ПЕРСЈ, Безлајев речник тумачи као калкове једанаест речи (11), Снојев – петнаест (15), и БЕР – две (2). Само је једна реч у свим разматраним етимолошким речницима протумачена као калк – срп. *сѹласник*, слн. *soglašnik*, буг. *сѣгласна*.

Кључне речи: етимологија, калк, српски језик, словеначки језик, бугарски језик.

This paper discusses the treatment of linguistic calques in etymological dictionaries of the Serbian, Slovenian and Bulgarian languages. All calques attested in the first volume of the *Concise Etymological Dictionary of the Serbian Language* (A–J) are compared with the corresponding lexical material from the etymological dictionaries of Slovenian (BEZLAJ; SNOJ) and Bulgarian (BER). Out of one hundred and thirty-four (134) loan translations attested in PERSJ, BEZLAJ dictionary interprets eleven words (11) as calques, SNOJ – fifteen (15), and BER – two (2). Only one word is interpreted as calque in all the considered etymological dictionaries – Serb. *сѹласник*, Sln. *soglašnik*, Bulg. *сѣгласна*.

Key words: etymology, linguistic calques, Serbian language, Slovenian language, Bulgarian language.

1. Увод. Циљ рада је да се на основу компаративне анализе обраде калкова у етимолошким речницима српског, словеначког и бугарског језика установи колика је пажња посвећена процесу калкирања у етимолошким речницима јужнословенских језика.¹

* Овај рад је финансирало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-136/2025-03/200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ. Рад ће бити представљен на XVII међународном конгресу слависта у Паризу 2025. године у оквиру тематског блока „Славянская этимологическая лексикография в зеркале словарей, изданных в XXI веке“.

¹ У овом раду излаже се део резултата ширег истраживања третмана калкова у етимолошким речницима словенских језика. Урађена је анализа етимографске обраде калкова у *Етимолошком рјечнику хрватскога или српскога језика* (Скок) (Вучковић 2024) и представљен је начин на који су калкови обрађени у првом тому *Приручној етимолошкој речника српској језика* (ПЕРСЈ) у поређењу са етимолошким третманом те лексике у Скоковом речнику (Скок), *Етимолошком рјечнику хрватскога језика* (ERNJ), као и у досад објављеним свескама *Етимолошкој*

1.1. Под калкирањем се подразумева механизам преузимања речи или израза из једног језика у други при чему језик прималац опонаша структуру преузете језичке јединице користећи властите творбене елементе. Према класификацији Х. Карликове, разликују се три основне врсте калкирања. Прва врста јесте граматичко калкирање које подразумева копирање морфемске/деривационе структуре преузете речи или вишечлане лексичке јединице. Један страни модел може бити калкиран у више језика или пак може бити у неким језицима калкиран, а у другима позајмљен. Указује се и на постојање хибридних калкова, код којих су неке морфеме преведене, а барем једна позајмљена. Друга врста, семантичко калкирање, настаје када реч која већ постоји у језику примаоцу, добије ново значење према страном предлошку. Трећа врста односи се на фразеолошко калкирање настало превођењем фразеолошке јединице (KARLÍKOVÁ 2017).²

Изучавање дела лексичког фонда неког језика који је резултат позајмљивања често је ограничено на позајмљенице у ужем смислу речи, а такав приступ утицао је и на праксу етимолошке лексикографије. Разлога за маргинализовање калкова има више. Један од њих је свакако хибридна природа калкова која обједињује домаћу форму и страни предлогач (уп. Вучковић 2024: 26; Петровић 2025). Други разлог јесте тај што је, када су калкови у питању, тешко бити сасвим сигуран да се позајмљивање заиста догодило (DURKIN 2014: 9, 101), што даље доводи у питање поузданост квантитативних истраживања и захтева укључивање ванлингвистичких критеријума (id. 162). Када је реч о граматичким калковима, посреди може бити и случајна паралела а не преведеница у другом језику (DURKIN 2009: 135). Структурно подударање може бити остварено у различитом степену, услед чега некад остаје нејасно која је тачно страна језичка јединица послужила као модел,³ или оно може бити утемељено на погрешним етимолошким тумачењима страног модела (DURKIN 2014: 164–165). Такође, неки случајеви се могу тумачити и као граматички и као хибридни калкови уколико позајмљени део хибридног калка већ постоји као самостална позајмљеница (уп. DURKIN 2009: 138–139). Код семантичких калкова ново значење може се тумачити и као последица интерног развоја, без страног утицаја, са семантичким паралелама у сродним језицима (које пак могу бити и резултат истог страног утицаја). Значењска кореспонденција домаће речи и страног модела може бити само делимична, а једна иста домаћа реч може добити различита значења на основу подударања са различитим страним моделима (DURKIN 2014: 162–163). Поред тога, понекад је тешко раздвојити случајеве семантичког, дакле лингвистичког утицаја, од случајева културног (не специфично лингвистичког) утицаја на

речника српској језика (ЕРСЈ) (Петровић 2025). У овом раду српско-хрватска грађа се разматра на основу материјала из првог тома ПЕРСЈ. Будући да је поређење са друга два етимолошка речника, Скок и ЕРНЈ, показало да он садржи највећи број калкова у обрађеном сегменту (Петровић 2025), укључивање та два речника значајно би повећало обим рада, а не би утицало на резултате анализе.

² Треба имати у виду да у овом домену постоје различите врсте класификација и пратеће терминологије, али њихово детаљно разматрање превазилази оквир овог рада.

³ Често није лако утврдити који језик врши утицај, а не може се искључити ни истовремени утицај са више страна (DURKIN 2014: 264).

развој концепата (DURKIN 2009: 136–137). Истовремено, истраживачки изазов може представљати утврђивање путева ширења, ако калкови постоје у више језика (DURKIN 2014: 167). Најтеже је поуздано идентификовати неологизме који су настали као еквиваленти неке стране речи, а да притом уопште не копирају њену творбену структуру, те је отворено питање да ли је ту уопште посредни врста позајмљивања (id. 166). Јасно је да је такав „клизав“ терен могао обесхрабрити истраживаче да се ухвате у коштац са међујезичким утицајима ове врсте.

О важној улози калкирања у формирању лексичког (па и граматичког) система једног језика, те и потреби да се овом механизму поклати већа пажња сведоче познати случајеви језика којима су током целог њиховог развоја или у некој његовој фази били својствени калкови као резултат контакта са појединим језицима, попут старословенског у контакту са грчким (KARLÍKOVÁ 2017) или староенглеског у контакту са латинским, затим савременог немачког из разлога језичког пуризма (DURKIN 2014: 63, 161–162) и сл.

2. ФОРМИРАЊЕ ГРАЂЕ. У овом одељку биће описан поступак формирања грађе коју чине наш примарни корпус, ексцерпирани из првог тома *Приручног етимолошког речника српског језика* (А–Ј), и два паралелна корпуса одговарајуће језичке грађе из словеначког и бугарског језика.

2.1. Примарни корпус чине језичке јединице које су у првом тому ПЕРСЈ протумачена као калкови или семантичке преведенице. По типу, то су најчешће лексеми, нпр. *вајџромѣй*, *зајрлийи*, *јовџан*. Поред лексеми, има и синтагми, нпр. *база јодайака*, *бувља јијаца*, синтаксичких конструкција, нпр. *без да*, и фразеологизма, нпр. *избийи себи нешто из љаве*, *скидаји некоме звезде с неба*.

Према начину обраде у ПЕРСЈ, језички материјал може се сврстати у три групе: прву групу чине насловне речи, чије је тумачење дато у другом делу одреднице⁴, намењеном изрицању етимолошког суда, нпр. *вајџромѣй*, *искључийи (се)*; другу групу формирају насловне речи чије се тумачење да су настале калкирањем даје у трећем делу одреднице, намењеном дискусији, нпр. *бајгњ*, *јовор*, док у трећу групу улазе ненасловне речи, које су као калк протумачене у трећем, аргументативном делу одреднице, нпр. *ауџоуџи*, *чејворојеванђеље* (в. детаљније ПЕТРОВИЋ 2025). У овом раду је за сваки калк наведен страни предлогач и одредница ПЕРСЈ у којој је он обрађен.

2.2. Паралелни корпуси настали су ексцерпцијом одговарајуће грађе из словеначког и бугарског језика. Како корпус ПЕРСЈ обухвата првенствено основни лексички фонд стандардног српског језика (ПЕРСЈ 1: V), као примарни извори послужили су речници савременог књижевног језика, SSKJ за словеначки језик и РБЕ за бугарски језик, као и етимолошки речници поменутих језика (BEZLAJ и SNOJ, односно БЕР).

Паралелни корпус обухвата словеначки и бугарски језички материјал који је на различите начине упоредив са примарним српским корпусом.

⁴ О структури одреднице в. ПЕРСЈ 1: VI–VII.

3. ГРАЂА. Материјал се наводи следећим редоследом: најпре српска грађа изложена азбучним редом, а иза сваке српске језичке јединице одговарајућа словеначка, па бугарска грађа, уколико постоји. За словеначку грађу подаци из етимолошких речника наводе се хронолошким редом, прво BEZLAJ, потом SNOJ.

àyūōīyū – нем. *Autobahn* (ПЕРСЯ 1: 12 s.v. **ауто**).

BEZLAJ нема. SNOJ s.v. *âvto* има слн. *âvtocésta*, без коментара.

Буг. ø.

бадгъй – лат. *Vigilia (Natalis Domini)* ‘бдење уочи празника Христова рођења’ (ПЕРСЈ 1: 18 с.в. **бадньй**).

Слн. ø.

БЕР 1: 97 s.v. *Бѣдни вѣчер* упућује на *бдя*. БЕР 1: 38 s.v. *бдя* има буг. *бѣдни вѣчер*, с коментаром о значењу.

база йодатїиакa – према енгл. *database* (ПЕРСЈ 1: 18–19 s.v. **ба́за**).

Слн. *podatkovna zbirka* (SSKJ s.v. *zbirka*), *zbirka podatkov*, *baza podatkov* (SSSJ s.v. *zbirka*). BEZLAJ нема. SNOJ нема.

Буг. база данни (РБЕ s.v. да̀нни). БЕР нема.

без да у спојевима типа *без да сам знао* – према нем. *ohne dass (ich es wusste)* (ПЕРСЈ 1: 35 s.v. **бѣз**).

Слн. *brez da bi* (SSKJ s.v. *brez*). BEZLAJ нема. SNOJ нема.

Буг. без да (РБЕ s.vv. без, да³). БЕР нема.

без / do dâľňēī – нем. *ohne / bis auf weiteres* (ПЕРСЖ 1: 264–267 s.v. дѣльи).

СЛН. *brez / do nadaljnjega* (SSKJ s.v. *nadáljnji*). BEZLAJ НЕМА. SNOJ НЕМА.

Бүт. ө.

бѣвсѣво, бѣвсѣвовати – лат. *essentia* (ПЕРСІ 1: 45–46 s.v. **бѣти**¹).

BEZLAJ 1: 22 s.v. *bīstivo* има и слн. *bistvovati*, наводи да је позајмљено од с.-х. *bīstīwo*, *bīstīwōwaihi*.

ŠNOJ s.v. *bîstvo* navodi da je preuzeto (možda preko с.-х.) од цсл. бытъство чију творбу и значење коментарише.

Буг. Ø.

било и бийисало – полукалк⁷ тур. *oldu-bitti* (ПЕРСЈ 1: 47 s.v. **бйтисати**).

Слн. Ø.

Бүт. ө.

биљојед – нлат. *herbivorus* (ПЕРСЈ 1: 481 s.v. *јести*).

Слн. *rastlinojéd, rastlinojédec* (SSKJ). BEZLAJ нема. SNOJ нема.

БЕР 8: 210 s.v. *трева* има буг. *тревопàсен, тревоя̀ден*, без коментара. Уп. и буг. *растительнóйден* (РБЕ).

*δύηε*⁸ – гр. τὸ ὄν, οὐσία, φύσις (ΠΕΡСЈ 1: 48 s.v. **δύηε**).

BEZLAJ 1: 22–23 s.v. *bîtek* има слн. *bîlje*, без коментара. SNOJ s.v. *bîti*¹ има слн. *(živo) bîlje*, без коментара.⁹

БЕР 1: 50 s.v. *битиѐ* наводи да је реч, потврђена и у стел., у књиж. језик прешла из традиционалног писаног језика.¹⁰

⁷ Термин полукалк користи се да означи речи или, чешће, изразе настале преводом једног дела страног предлошка (в. ПЕТРОВИЋ 2025).

⁸ Овде се мисли на филозофски термин, за разлику од народног значења 'пребивање, пребивалиште, начин живота, имовно стање и сл.'.

⁹ BEZLAJ 1: 229 s.v. *jestvo* 'essentia' izvodi реч од **(j)estvstvo* од *jestь* 'је', поредећи је са цсл. кствство, ествство, и наводи да је посреди калк према гр. οὐσία = *essentia* од *esse* 'бити', упућујући и на слн. новокњижевно *bistvo* и словенске паралеле за слн. реч. SNOJ нема.

¹⁰ БЕР 1: 511 с.в. *εστество* наводи да је реч, потврђена и у стсл. језику, образована от стсл. кстѣ, 3. sg. од кѣти и наст. -ѣство, и да је вероватно калк од гр. οὐσία.

бјесѡмучен од *бјесовима мучен* – потенцијални калк гр. *δαίμονόληπτος* ‘обузет демонима’ (ПЕРСЈ 1: 40–41 s.v. **бесѡмучан**).

Слн. ø.

Буг. ø.

блиѡвѣница – ит. *bietolone* ‘будала, глупан’ од *bietola* ‘блитва’ (ПЕРСЈ 1: 57 s.v. **блѡтва**).

Слн. ø.

Буг. ø.

бѡѡљѡб – гр. *Θεόφιλος* (ПЕРСЈ 1: 61–62 s.v. **бѡгр**).

Слн. *Bogoljub*. BEZLAJ нема. SNOJ нема.

Буг. *Богољуб*. БЕР нема.

боѡмѡлка – нем. *Gottesanbeterin* (ПЕРСЈ 1: 61–62 s.v. **бѡгр**).

Слн. *bogomolka* (SSKJ). BEZLAJ нема. SNOJ нема.

БЕР 1: 60 s.v. *бог* има буг. *богомѡлка* и тумачи мотивацију назива. БЕР 4: 221 s.v. *мѡля*¹ има буг. *богомѡлка*, без коментара.

бѡг ‘поен’ – нем. *Punkt* или фр. *point* (< лат. *punctum*) (ПЕРСЈ 1: 73–74 s.v. **бѡсти (се)**).

BEZLAJ 4: 189 s.v. *tęčka* наводи да је вероватно преко хрватског позајмљено од рус. *тѡчка*, чеш. *tečka*, срп. *тѡчка*, а лат. *punctum* наводи као паралелу за семантички развој. SNOJ s.v. *tęčka* наводи да је вероватно преко хрватског позајмљено од рус. *тѡчка*, даје слов. паралеле и тумачи творбу и првобитно значење.

БЕР 8: 159–160 s.v. *тѡчка*¹ тумачи као позајмљеницу од рус. *тѡчка*, семантички пореди са лат. *punctum* и чеш. *bod*, за које наводи да је сродно с буг. *бод* и да је вероватно калк од фр. *point*, лат. *punctum*.

брѡголом – нем. *Schiffbruch* (ПЕРСЈ 1: 89–90 s.v. **брѡд**).

BEZLAJ нема. SNOJ 2016: 90 s.v. *brodolom* наводи да је реч позајмљена из хрватског, тумачи творбу и изворно значење етимона, наводи да је он направљен по узору на нем. *Schiffbruch*, од нем. *Schiff* ‘брод’ и изведенице од *brechen* ‘ломити’, и лат. *naufragium*, од лат. *navis* ‘брод’ и изведенице *frangere* ‘ломити’, као и да је по том узору начињена и слн. заст. реч *ladjelom* (18. век).

БЕР 2: 626 s.v. *кѡраб*¹ има буг. *корабокрушење*, *кораблекрушение* заст. (с упућивањем на рус. *кораблекрушење*), *коработрошење*, *коробострошение*, *кораблесокрушение* заст., без других етимолошких коментара. БЕР 3: 32 s.v. *крушење* има буг. *корабокрушење* без коментара.

бѡбаѡи ‘учити механички, без разумевања’ – нем. *büffeln* ‘бубати, грувати; диринчити’ (ПЕРСЈ 1: 95 s.v. **бѡбати**).

Слн. ø.¹¹

Буг. ø.

бѡвља ѡѡјаца – нем. *Flohmarkt* < фр. *marché aux puces* (можда преко енг. *flea market*) (ПЕРСЈ 1: 96 s.v. **бѡва**).

Слн. *boljši trg* (SSKJ s.v. *trg*). BEZLAJ нема. SNOJ нема.

Буг. ø.¹²

вѡзгѡх ‘четвртаста тканина којом се истовремено прекривају дискос и путир’ – гр. *ἄηρ* (ПЕРСЈ 1: 113 s.v. **вѡздѡх**).

Слн. ø.

Буг. ø.

вѡзгѡѡлов, зрѡкоѡлов – фр. *aéroplane* (ПЕРСЈ 1: 3 s.v. **авѡѡн**).

Слн. ø.

Буг. ø.

¹¹ За слн. германизам од нем. *büffeln* в. BEZLAJ 3: 34 s.v. *piflati se*; SNOJ s.v. *piflati se*.

¹² За турцизам *бѡѡѡѡазар* в. БЕР 1: 51 s.v. *bum назар*.

варење ‘пробава’ – гр. *πέψις* ‘кување; пробава’ (ПЕРСЈ 1: 120 s.v. **варити**).

Слн. ø.

Буг. ø.

вайџромѣй – нем. *Feuerwerk* (ПЕРСЈ 1: 122–123 s.v. **ваџромѣт**).

Слн. *ognjemèt* (SSKJ). БЕЗЛАЈ нема. SNOJ нема.

Буг. ø.

вѣлѣйраг – нем. *Großstadt* (ПЕРСЈ 1: 127 s.v. **веле-**).

Слн. *vèlemésto* (SSKJ). БЕЗЛАЈ нема. SNOJ нема.

Буг. ø.

вель-/веле-можњњ, *вель/веле-/веланко-моштњњ* – калк од гр. *μεγαλόδυνατος* (ПЕРСЈ 1: 128 s.v. **вѣлможа**).

Слн. *vélmožen* (SSKJ). БЕЗЛАЈ 4: 296 s.v. *vělmôž* и SNOJ s.v. *vělmôž* не наводе придев, а насловну именицу тумаче као инословенску позајмљеницу из два извора. БЕР 1: 131 s.v. *вѣли* има буг. *велемоцен*, без коментара. БЕР 1: 132 s.v. *велможа* нема придев.

веродѡсѣојан – нем. *glaubenswürdig* (према лат. *fidedignus*, уп. и рус. *достоверный*) (ПЕРСЈ 1: 131 s.v. **вѣра**).

БЕЗЛАЈ 4: 300 s.v. *věra* I има слн. *verodostójen* (такође *věre dostójen*) ‘glaubwürdig’ које тумачи као калк према немачком. SNOJ нема.

Буг. ø.¹³

верѡисѣовесѣй – нем. *Glaubensbekenntnis* (ПЕРСЈ 1: 131 s.v. **вѣра**).

БЕЗЛАЈ 4: 304 s.v. *věst* има слн. *veroizpověst*, без коментара. SNOJ нема.¹⁴

БЕР 1: 218 s.v. *вѣра*, 2: 48 s.v. *изповед* има буг. *вероизповѣданіе*, без коментара.

вѣроломан – нем. *treubruchig* (ПЕРСЈ 1: 131 s.v. **вѣра**).

БЕЗЛАЈ 4: 300 s.v. *věra* I има слн. *verolómen* за које наводи да је творено по рус. узору.¹⁵ SNOJ нема.

БЕР 1: 218 s.v. *вѣра*, 3: 465 s.v. *лѡмѣн* има буг. *веролѡмен*, без коментара.

верѡнаѣука – нем. *Religionslehre* (ПЕРСЈ 1: 131 s.v. **вѣра**).

БЕЗЛАЈ 4: 260 s.v. *úk* I, 300 s.v. *věra* I има слн. *veronáuk*, *veroúk*, без коментара. SNOJ s.v. *ицѣти* има слн. *veroúk*, без коментара.

БЕР 1: 218 s.v. *вѣра* има буг. *вероучѣние*, без коментара.

вѣиѣбѡј – нем. *Mehrkampf* (ПЕРСЈ 1: 66 s.v. **бѡј**).

Слн. *mnogobój* (SSKJ). БЕЗЛАЈ нема. SNOJ нема.

Буг. *многобѡй* (РБЕ). БЕР нема.

влѣдика – женски род у стсрп. речи *владѣка* тумачи се као могући калк према сргр. *δέσποινα* (ПЕРСЈ 1: 153 s.v. **влѣдика**).

Слн. ø.

Буг. ø.

вѡдѡвод – нем. *Wasserleitung* које је калк од лат. *aquae ductus* (ПЕРСЈ 1: 158 s.v. **вѡдѡвод**).

БЕЗЛАЈ 4: 334 s.v. *vôd* тумачи слн. *vodovôd* као калк према лат. *aquaeductus*, док се s.v. *vôda* наводи без коментара. SNOJ нема.

БЕР 1: 169 s.v. *vôda* тумачи буг. *водопровѡд* као позајмљеницу из руског.¹⁶

¹³ БЕР 1: 218 s.v. *вѣра* има буг. *достоверен*, без коментара. БЕР 1: 415 s.v. *дѡста* има буг. *достоверен* и тумачи га као позајмљеницу од рус. *достоверный*. Рус. лексема објашњава се као позајмљеница из цсл., уп. *достоверънъ*, *достойновѣрънъ*, а цсл. етимон као калк према гр. *ἀξιόπιστος* (Аникин 14: 252 s.v. *достоверный*).

¹⁴ Уп. и слн. *veroizpoved*, *věroizpovédanje* заст. (SSKJ).

¹⁵ За рус. придев се претпоставља да је можда позајмљеница (преко укр. и блр.) од пол. *wiarołomny*, које пак калкира нем. *treubruchig* (Аникин 6: 317–318 s.v. *веролѡмный*).

¹⁶ Рус. *водопровѡд* тумачи се као калк фр. *aqueduc* < лат. *aquaeductus* (в. детаљније Аникин 8: 54; уп. и Арапова 2000: 70–71).

вѡдойѡг – у другом делу одреднице реч је протумачена као вероватна позајмљеница од чеш. *vodopád*, или рус. *водопáд*, које су обе калкови од нем. *Wasserfall*, али се у трећем делу допушта могућност да је и српска реч калк од истог немачког предлошка (ПЕРСЈ 1: 158 s.v. **вѡдопáд**).

Слн. заст. *vodopàd* (SSKJ). BEZLAJ нема. SNOJ нема.

БЕР 1: 169 s.v. *водà* има буг. *водопàд* за које претпоставља да је вероватно од рус. *водопáд*, што је превод нем. *Wasserfall*.¹⁷

вѡгоскоп ‘фонтана из које вода шикља увис’ – нем. *Wasserbrunnen* (ПЕРСЈ 1:158 s.v. **вѡдопáд**).

Слн. *vodomèt* (SSKJ). BEZLAJ нема. SNOJ нема.

БЕР 1: 169 s.v. *водà*, 6: 765 s.v. *скок* има буг. *водоско̀к*, без коментара.

војна база – према нем. *Militärbasis*, фр. *base militaire*, енгл. *military basis* (ПЕРСЈ 1: 18–19 s.v. **ба́за**).

Слн. *vojaška baza* (SSKJ s.v. *báza*¹). BEZLAJ нема. SNOJ нема.

Буг. *военна база* (РБЕ s.v. *ба́за*). БЕР нема.

војсковођа – нем. *Heerführer* (ПЕРСЈ 1: 160 s.v. **во́јска**).

BEZLAJ 4: 338 s.v. *во́јска* има слн. *vojskovòd*, *vojskovódja*, без коментара. SNOJ нема.

Буг. ø.

вѡжѣ – срвнем. *isen* (нем. *Eisen*; *Bergeisen*) ‘гвожђе као метал; рударске алатке, пијуци’ (ПЕРСЈ 1: 194–195 s.v. **гвожђе**).

Слн. ø.

Буг. ø.

гла̀вни ‘најважнији, кључни, основни, истакнути, најбољи и сл.’ – лат. *capitalis* ‘главни’ од *caput* ‘глава’ (ПЕРСЈ 1: 198 s.v. **гла̀вни**).

BEZLAJ 1: 144 s.v. *gláva* има слн. *glâven*, *glâvni*, без коментара. SNOJ s.v. *gláva* има слн. *glâven*, без коментара.

БЕР 1: 244 s.v. *гла̀в* има буг. *гла̀вен*, без коментара.

гла̀вни іраг – нем. *Hauptstadt* (од *Haupt* ‘глава’), што је превод за нем. заст. *Kapitale* < фр. *capitale* ‘престоница’ (ПЕРСЈ 1: 198 s.v. **гла̀вни**).

Слн. *glavno mesto države* (SSKJ s.v.v. *mésto*¹, *glâven*¹). BEZLAJ нема. SNOJ нема.

Буг. ø.

гла̀вница – нем. *Kapital*, ит. *capitale* < срлат. *capitale* ‘капитал’ (ПЕРСЈ 1: 198 s.v. **гла̀вни**).

BEZLAJ 1: 144 s.v. *gláva* I има слн. *glâvnica* (дијал. *glavína* у Истри), за коју наводи да је новокњижевна творба, без других коментара. SNOJ s.v. *kapitál* наводи да је насловна реч, позајмљеница од ит. *capitale* преко нем. *Kapital*, преведена као слн. *glâvnica*.

БЕР 1: 244 s.v. *гла̀в* има буг. *гла̀вница*, без коментара.

глу̀вонем – нем. *taubstumm* (ПЕРСЈ 1: 206–207 s.v. **глу̀в**).

Слн. *gluhoném* (SSKJ). BEZLAJ нема. SNOJ нема.

БЕР 1: 252 s.v. *глух*¹ има буг. *глухонѡм*, без коментара.

гѡстѡљѡбив, *гѡстѡљѡбѣ* – гр. φιλόξενος, φιλοξενία (ПЕРСЈ 1: 227–228 s.v. **гѡст**).

Слн. *gostoljuben*, *gostoljubje* (SSKJ). BEZLAJ нема. SNOJ нема.

БЕР 1: 268 s.v. *гѡст* има буг. *гѡстѡљѡв*, *гѡстѡљѡбѡв*, *гѡстѡљѡбен*, без коментара. БЕР 3: 576 s.v. *љѡбѡ* има буг. *гѡстѡљѡв*, без коментара.

гѡрижа (од *душе*, *свистѡи*) – лат. *morsus conscientiae* (уп. и нем. *Gewissensbiss*, рус. *угрызѣние сѡвести*) (ПЕРСЈ 1: 239–240 s.v. **гѡристи** (се)).

Слн. ø.

¹⁷ За порекло рус. речи в. и Арапова 2000: 70; Аникин 8: 51.

БЕР 8: 613 s.v. *угрызѣние* ‘грижа савести’ повезује ту реч са стсл. *оугрызѣнне* ‘уједање’, указује на метафорички развој значења и упућује на рус. *угрызѣние* (*совести*).¹⁸

гусѣничѣр ‘трактор са гусеницама’ – енгл. *caterpillar* (ПЕРСЈ 1: 253 s.v. *гусеница*).

BEZLAJ нема. SNOJ s.v. *gosēnica* има слн. *gosēničar*, без значења и коментара.

БЕР 1: 304 s.v. *гъсѣница* не наводи значење ‘гусеница (тенка, трактора)’, које бележи РБЕ.

далекòвиг(ан) – нем. *weitsichtig, fernsichtig* (уп. и чеш. *dalekovidný*) (ПЕРСЈ 1: 263–264 s.v. *дѣлек*).

Слн. *dalekoviden* (SSKJ). BEZLAJ нема. SNOJ нема.

БЕР 1: 315 s.v. *далѣк* има буг. *далекоглед*, *далекогледен*, без коментара. БЕР 1: 316 s.v. *дално-* има буг. *далновиден*, које тумачи као позајмљеницу од рус. *дално-видный*.¹⁹

далекòвод – нем. *Fernleitung* (ПЕРСЈ 1: 263–264 s.v. *дѣлек*).

Слн. *daljnòvod* (SSKJ). BEZLAJ нема. SNOJ нема.

БЕР 1: 315 s.v. *далѣк* има буг. *далекопровòд*, без коментара.

далекòсежан – нем. *weitreichend* (ПЕРСЈ 1: 263–264 s.v. *дѣлек*).

Слн. *daljnosežen* (SSKJ). BEZLAJ нема. SNOJ нема.

Буг. ø.

гѣн-и-нòѣ ‘*viola tricolor* L.’ – калк према нем. *Tag-und-Nacht* (ПЕРСЈ 1: 267 s.v. *дѣн*).

Слн. ø.²⁰

Буг. ø.

гванаесѣйòйалачно црево – лат. *intestinum duodenum digitorum* ‘црево од (тј. дугачко) дванаест палаца’ (ПЕРСЈ 1: 272 s.v. *двѣнаест*).

BEZLAJ 1: 123 s.v. *dvànàjst* тумачи слн. *dvànajstèrnik*, *dvànajstnik* као калкове из западних језика: нем. *Zwölffingerdarm*, лат. *duodenum*, гр. δωδεκαδάκτυλον. SNOJ s.v. *dvànajst* тумачи слн. *dvànajstnik* као дословни превод нем. *Zwölffingerdarm*, што је даље дословни превод срлат. *intestinum duodenum digitorum*, дословно ‘дванаест палаца дуго црево’.

БЕР 1: 324 s.v. *дванàдесет*, *дванàйсе(т)* има буг. *дванайсетопрѣстник*, без коментара. БЕР 5: 828 s.v. *прѣст*¹ има буг. *дванайсетопрѣстник*, *дванайсетпрѣстен adj.*, без коментара.

гвòбòј – нем. *Zweikampf* (ПЕРСЈ 1: 66 s.v. *бòј*, 271 s.v. *двѣ*).

Слн. *dvòbòj* (SSKJ). BEZLAJ нема. SNOJ нема.

БЕР 1: 323 s.v. *два* наводи да је мноштво двоосновинских речи с првим делом *дву-*, између осталих и буг. *двубòй*, позајмљено из руског или је образовано по аналогiji са позајмљеницама на *дву-*.²¹

гвòлѣд – фр. *binocle*, нем. *Binokel* (ПЕРСЈ 1: 200–201 s.v. *глѣдати*).

Слн. ø.

Буг. ø.

¹⁸ За порекло рус. *угрызѣние* (*совести*) в. Аникин 12: 167 s.v. *грызть* I.

¹⁹ Рус. придев тумачи се као могући калк нем. *weitsichtig*, за буг. *далековиден*, поред немачког, допушта се и руски утицај (Аникин 12: 329 s.v. *далновидный*; уп. и Арапова 2000: 88).

²⁰ BEZLAJ 2: 159 s.v. *máčeha* II ‘*Viola tricolor*’ има и слн. *mačešica*, а претпоставља да је преузето према нем. *Stiefmütterchen* ‘*Viola tricolor*’, такође и ит. *madrigna* од познлат. *mātrigna* ‘друга очева жена’. SNOJ s.v. *máčeha*² ‘*Viola tricolor*’ има и слн. *máčehica*, а наводи да се то значење развило из примарног ‘неправа мати’ под утицајем суседних језика, уп. нем. *Stiefmütterchen* ‘дан-и-ноћ’, деминутив од нем. *Stiefmutter* ‘маћеха’, и ит. *matrigna*, *madrigna* ‘дан-и-ноћ; маћеха’ уз напомену да мотивација назива цвета није коначно објашњена.

²¹ Уп. рус. *двоебòрье* за које се претпоставља да је калк нем. према *Zweikampf* (Арапова 2000: 89; Аникин 13: 43).

гвојезичан – према лат. *bilingualis* (као и нем. *zweisprachig*) (ПЕРСЈ 1: 271 s.v. **двѧ**).
Слн. *dvójezičen* (SSKJ). BEZLAJ нема. SNOJ нема.

БЕР 1: 323 s.v. *два* наводи да је мноштво двоосновинских речи с првим делом *дву-*, између осталих и буг. *двуезичен*, позајмљено из руског или је образовано по аналогiji са позајмљеницама на *дву-*.²²

гвојина – лат. *dualis (numerus)* (ПЕРСЈ 1: 273 s.v. **двѧјн**).

BEZLAJ нема. SNOJ s.v. *dvôj* има слн. *dvojina*, без коментара.

Буг. *двойствено число* (РБЕ s.v. *дво́йствен*). БЕР нема.

гвојник – савремено значење је или полукалк према нем. *Doppelgänger*, или је настало под утицајем рус. *гво́йник* (ПЕРСЈ 1: 273 s.v. **двѧјник**).

BEZLAJ нема. SNOJ s.v. *dvôj* има слн. *dvôjnik*, без коментара.

БЕР 1: 326 s.v. *двой* има буг. *дво́йник*, без коментара.

гвојек – нем. *Zwieback* (а ово према ит. *biscotto* ‘бисквит’) (ПЕРСЈ 1: 271 s.v. **двѧ**).

Слн. *ø*.

Буг. *ø*.

гво́смислено – лат. *ambiguum* (ПЕРСЈ 1: 271 s.v. **двѧ**).

Слн. *dvósmíseln* (SSKJ). BEZLAJ нема. SNOJ нема.

БЕР 1: 323 s.v. *два* наводи да је мноштво двоосновинских речи с првим делом *дву-*, између осталих и буг. *двусмислен*, позајмљено из руског или је образовано по аналогiji са позајмљеницама на *дву-*.²³

гѣјсѣво – данашње значење ‘ефекат, учинак’ настало је под утицајем глагола *гѣјсѣвоваѣи* као превода за нем. *wirken* (ПЕРСЈ 1: 278–279 s.v. **дѣјство**).

BEZLAJ нема. SNOJ s.v. *dějstvo* наводи да је реч преузета од цсл. *děistvo* ‘деловање’, што је изведено од глагола *dějati* ‘делати, радити’, и да је из цсл. и срп. *гѣјсѣво* ‘учинак’. Слн. *deјstvováti* заст. (SSKJ). BEZLAJ нема. SNOJ s.v. *dějstvo* има само слн. *udeјstvováti se* и наводи изворно значење.

БЕР 1: 334 s.v. *дѣйствие* има и буг. глагол *дѣ́йствувам* и наводи да је у буг. књиж. језик преузето од рус. *дѣ́йствие*, *дѣ́йствовать*.²⁴

гѣсејковаѣи ‘погубити сваког десетог заробљеника’ – према лат. *decimare* или нем. латинизму *dezimieren* (ПЕРСЈ 1: 281–282 s.v. **дѣсѣт**).

BEZLAJ нема. SNOJ s.v. *desêti* има слн. *zdesêtkati*, без коментара. Уп. и слн. *desêtkati*, *zdesetkováti* (SSKJ).

Буг. *ø*.

гесни груѣ ‘прави, веран, поуздан пријатељ’, *гесни љуѣи* ‘најпогоднији пут’ – могу бити калкови према ит. *dritto* ‘десни, вешт’, заст. и ‘прав, прави (о путу)’, ‘повољан, погодан’ (ПЕРСЈ 1: 283 s.v. **дѣснѣ**).

Слн. *ø*.

Буг. *ø*.

гнѣвно – нем. *täglich* (ПЕРСЈ 1: 296 s.v. **днѣвнѣ**).

Слн. *dnévno* (SSKJ s.v. *dněven*). BEZLAJ нема. SNOJ нема (s.v. *dān* има само слн. *dněven*).

Буг. *днѣвно* (РБЕ). БЕР нема (1: 341 s.v. *ден* има само буг. *днѣвен*).

добровѡљац – нем. *Freiwilliger* (ПЕРСЈ 1: 161–162 s.v. **вѡља**, 299 s.v. **дѡбровѡљан**).

Слн. *prostovolјec*, *radovolјec* заст., *dobrovólјec* заст. (SSKJ). BEZLAJ нема. SNOJ нема.

БЕР 1: 175 s.v. *воля*² има буг. *добровѡлец*, без коментара. БЕР 1: 404 s.v. *добѣр* има буг. *добровѡлец* с напоменом да је из руског.²⁵

²² Уп. рус. *двуязычный*.

²³ Уп. рус. *двусмысленный*, које се тумачи као калк према нем. *zweideutig* (Арапова 2000: 91) или се пореди с нем. *doppelsinnig* (Аникин 13: 64 s.v. *двузначный*).

²⁴ За порекло рус. речи в. Аникин 13: 143.

²⁵ О пореклу рус. *добровѡлец* в. Аникин 14: 99 s.v. *добровольный*.

gòживљāj – нем. *Erlebnis* од *erleben* ‘доживети’ (ПЕРСЈ 1: 300 s.v. **дожѝвети**).

BEZLAJ нема. SNOJ s.v. *žiti* има слн. *doživēlje, doživljāj*, без коментара.

Буг. *преживљаване, преживѣлица* (РБЕ). БЕР нема.

гоњи веш – полукалк нем. *Unterwäsche* (ПЕРСЈ 1: 138 s.v. **вѣш**).

Слн. *spodnje perilo* (SSKJ s.v. *perilo*). BEZLAJ нема. SNOJ нема.

Буг. ø.

gòйасѝи (се) – нем. *gefallen* (у изразима као *es gefählt mir* ‘допада ми се’) (ПЕРСЈ 1: 305–306 s.v. **дòпасти (се)**).

BEZLAJ 4: 270 s.v. *ušēpiti se* помиње слн. *dopasti* као семантичку паралелу. SNOJ s.v. *dopásti* тумачи као реч састављену од *do* и *pásti* по узору на нем. *gefallen* ‘допасти, бити симпатичан’, што се развило из срвнем. (*wol*) *gefallen*, дословно ‘(добро) пасти’. За данашње нем. значење наводи се да се развило одатле, или преко ‘добро пристајати (о одећи)’ или преко ‘добро пасти (о коцкама у игри)’. БЕР 4: 1000 s.v. *pàdam* има буг. *донàдна, донàдам, донàднувам* у одговарајућем значењу, без коментара.

гр̄ворѣз – нем. *Holzschnitt* (ПЕРСЈ 1: 323–324 s.v. **д̄убок**).

Слн. *lesoréz* (SSKJ). BEZLAJ нема. SNOJ нема.

БЕР 1: 459 s.v. *д̄рвò*, 6: 209 s.v. *рѣжа*¹ има буг. *д̄рворѣз, д̄рворѣзбà*, без коментара.

гр̄жава – савремено значење вероватно је семантичка преведеница према гр. *κράτος* од *κράτειν* ‘држати’ (ПЕРСЈ 1: 315–316 s.v. **др̄жава**).

BEZLAJ 1: 119 s.v. *držàva* наводи да је преузето из других словенских језика. SNOJ s.v. *držàva* указује на словенске паралеле, псл. облик, његову творбу и значење.²⁶

БЕР 1: 461 s.v. *д̄ржàва* наводи словенске паралеле и тумачи творбу и првобитно значење.

г̄уборѣз – нем. *Tiefschnitt* (ПЕРСЈ 1: 323–324 s.v. **д̄убок**).

Слн. ø.

Буг. ø.

гуван од носа – тур. *burunotu* досл. ‘носна трава, трава за нос’ (ПЕРСЈ 1: 324–325 s.v. **д̄увàн**).

Слн. ø.

Буг. ø.

г̄џиџица – лат. *iris* < гр. *ἴρις* ‘дуга’ (ПЕРСЈ 1: 326 s.v. **д̄ýга**).

BEZLAJ 2: 172 s.v. *mâvrica* има слн. *maverza* ‘ирис’, без коментара. SNOJ s.v. *šàrenica* има слн. заст. *mâvrica*, што тумачи као дословни превод нем. *Regenbogen* ‘дуга’ и ‘дужица’.

Буг. *д̄жговиџа*. БЕР нема.

гух времена, гух гпуѝѝва – фр. *esprit* или нем. *Geist, Zeitgeist* (ПЕРСЈ 1: 330 s.v. **д̄ýх**).

Слн. *duh časa* (SSKJ s.v. *dùh*¹). BEZLAJ нема. SNOJ нема.

Буг. *дух*, уп. и *дух на новото време* (РБЕ). БЕР нема.

гухòвиѝ – нем. *geistreich*, досл. ‘богат духом’ (ПЕРСЈ 1: 330 s.v. **духòвѝт**).

BEZLAJ нема. SNOJ s.v. *dùh* има слн. *duhovît*, без коментара.

БЕР 1: 450 s.v. *дух* има буг. *духовѝт*, без коментара.

духовска ружа, ѝројачке рожје, ѝројачка рожџица (Хрватска) – нем. назив за божур *Pfingstrose* (ПЕРСЈ 1: 65–66 s.v. **бòжýр**).

Слн. ø.

Буг. ø.

г̄уџа – под утицајем хришћанске употребе речи у којој је она превод за гр. *ψυχή*, лат. *anima* (ПЕРСЈ 1: 330–331 s.v. **д̄ýша**).

²⁶ Уп. и BEZLAJ 1: 100 s.v. *dežēla*, SNOJ s.v. *dežēla*, где се тумачи творбени и гласовни развој.

BEZLAJ нема. SNOJ s.v. *zaimēk* navodi da je reč izvedena iz spoja *za im(ē)*, jer zamеница замењује именицу, tj. именску reč, по узору на лат. *prōpōten* ‘заменица’, које се састоји од лат. *prō* ‘за’ и *pōten* ‘име(ница)’, и упућује на пољ. *zaimēk* и чеш. *zájmeno* ‘заменица, који су творени по истом узору.

- БЕР 2: 13 s.v. *идол*, 466 s.v. *клоня* има буг. *идолопоклѡнничество, идолопоклѡнство, идолопоклѡница*, без етимолошког коментара.
- изазваѣи* – у значењу ‘узроковати, проузрочити’ калк је према нем. *hervorrufen* (ПЕРСЈ 1: 429 s.v. **изазвати**).
- БЕЗЛАЈ 4: 428 s.v. *zvāti* има слн. *izzvāti*, без коментара. SNOJ s.v. *izzvāti* наводи с.-х. паралелу и тумачи творбени и семантички развој.
- БЕР 1: 146 s.v. *вик* има буг. *извѣк(в)ам*, без коментара.
- избиѣи себи неѣио из ѣлаве* – нем. *sich etwas aus dem Kopf schlagen* (ПЕРСЈ 1: 432 s.v. **ѣзбити**).
- Слн. *iz glave si izbiti* (PLETERŠNIK s.v. *gláva*; SSKJ s.v. *gláva*). БЕЗЛАЈ нема. SNOJ нема.
- Буг. *избивам си / избия си от (из) главата (акѣла, ума) неѣо или някого* (РБЕ s.v. *избивам*¹). БЕР нема.
- (из)вѣнредан* – лат. *extraordinarius* (и/или преко нем. *außerordentlich*) (ПЕРСЈ 1: 117–118 s.v. **вѣн**).
- БЕЗЛАЈ 2: 164 s.v. *rêd I*, SNOJ s.v. *rêd* имају слн. *izrêden*, без коментара. SNOJ s.v. *êkstra* упоређује у семантичком погледу лат. израз *extrā ordinem* и слн. *izrêden*.
- БЕР 6: 204 s.v. *ред* има буг. *извѣнреден, извонреден, извѣнрядный*, без етимолошког коментара.
- извѣждаѣи (некоѣа)* – нем. *auspfeifen* (ПЕРСЈ 1: 399–400 s.v. **звѣждати**).
- БЕЗЛАЈ нема. SNOJ s.v. *žvīžgati* има слн. *izzvīžgati*, без коментара.
- БЕР 6: 556 s.v. *свѣря* има буг. *освѣркам, освѣрквам*, без значења и коментара.
- ѣзвор* ‘писано дело из којег се црпу подаци’ – лат. *fons, fontes* pl. уп. фр. *font*, енгл. *source*, нем. *Quelle*, рус. *истѡчник* итд. (ПЕРСЈ 1: 433–434 s.v. **ѣзвор**).
- БЕЗЛАЈ 4: 321 s.v. *vīr I* не коментарише ово значење. SNOJ s.v. *vīr* не коментарише ово значење.
- БЕР 1: 193 s.v. *вря* има буг. *ѣзвор*, без коментара. БЕР 2: 22 s.v. *ѣзвор* не коментарише ово значење. БЕР 2: 54 s.v. *ѣзток* има буг. *ѣзточник*, без коментара.
- ѣзлѣѣи* – нем. *Ausflug* (ПЕРСЈ 1: 434–435 s.v. **ѣзлѣт**).
- БЕЗЛАЈ 2: 136 s.v. *letēti* има слн. *izlèt*, без коментара. SNOJ s.v. *izlèt* наводи да је реч изведена од *izletēti*, што је састављено од *iz* и *letēti* под утицајем нем. *ausfliegen* ‘излетети’ (нем. *aus* ‘из’, *fliegen* ‘летети’), одакле је образовано нем. *Ausflug* ‘излет’.
- БЕР 2: 37 s.v. *ѣзлет* упућује на с.-х. *ѣзлѣѣи* (што коментарише као ново образовање према нем. *Ausflug*) и слн. *izlèt*, тумачећи реч као изведеницу од *излетя*, в. *летя*. БЕР 3: 376 s.v. *летя*¹ има буг. *ѣзлет*, без коментара.
- ѣзлоѣ* – нем. *Auslage* ‘изложена роба; излог’ (ПЕРСЈ 1: 435 s.v. **ѣзлог**).
- БЕЗЛАЈ нема. SNOJ s.v. *ložiti* има слн. *izlōžba*, без коментара.
- Буг. ø.
- ѣзмеѣи* ‘feces’ – могло би се помишљати и на калк према нем. *Auswurf* од *auswerfen* ‘избациити’ (ПЕРСЈ 1: 435 s.v. **ѣзмет**).
- Слн. ø.
- Буг. ø.
- ѣконоѣѣсаѣ* – полукалк према гр. *εἰκονό-γραφος* (ПЕРСЈ 1: 437 s.v. **ѣкона**).
- Слн. *ikonopīsec* (SSKJ). БЕЗЛАЈ нема. SNOJ нема.
- БЕР 2: 62 s.v. *ѣкона*, 5: 272 s.v. *нѣша*¹ има буг. *ѣконопѣсеѣ*, без коментара.
- ѣскѣѣѣѣѣи (се)* – нем. *außerschließen* (ПЕРСЈ 1: 441 s.v. **ѣскѣѣѣѣѣи (се)**).
- БЕЗЛАЈ нема. SNOJ s.v. *-ključiti* има слн. *izključiti* (19. в.), *izključevāti*, с напоменом да су поједини облици изведени тек у савременим језицима по узору на нем. *ausschließen* ‘искључити’, што је састављено од нем. *aus* ‘из’ и *schließen* ‘затворити, закључати’.

- БЕР 2: 33 s.v. *изкључвам, изкључа* тумачи реч као изведеницу од *ключ*. БЕР 2: 490 s.v. *ключ*¹ има буг. *изкључа, изкључвам*, без коментара.
- јѐбѐнѝ* – енгл. *fuckin* (ПЕРСЈ 1: 467 s.v. **јѐбати (се)**).
- Слн. ø.
- Буг. ø.³⁰
- једнодушан* – гр. *ὁμόψυχος* (и лат. *unanimus*) (ПЕРСЈ 1: 468–469 s.v. **јѐдан**).
- Слн. *enodúšen* (SSKJ). BEZLAJ нема. SNOJ нема.
- БЕР 1: 478–479 s.v. *едѝн* има буг. *единодушен, еднотушен*, без коментара.
- једнострѝран* – нем. *einseitig* (ПЕРСЈ 1: 468–469 s.v. **јѐдан**).
- Слн. *ēnostrán, ēnostránski* (SSKJ). BEZLAJ нема. SNOJ нема.
- БЕР 1: 479 s.v. *едѝн*, 7: 488 s.v. *стрѝна* има буг. *едностра̀нен, едностра̀нчѝв* без коментара.
- језикословѝе, језикознанѝтво* ‘лингвистика’ – нем. *Sprachwissenschaft* (ПЕРСЈ 1: 475–476 s.v. **јѐзик**).
- Слн. *jezikoslòvje, jezikoslòvstvo* заст., *jezikoznánstvo* заст. (SSKJ). BEZLAJ нема. SNOJ нема.
- БЕР 1: 483 s.v. *езѝк* има буг. *езикознѝние* (од рус. *языкознѝние*), уп. и *езиковѝд* (од рус. *языковѝд*). БЕР 1: 650 s.v. *знѝя* има *езикознѝние* без коментара.³¹
- кòзице* ‘богиње’ – нем. *Pocken* ‘богиње’, са варијантом *Bocken* схваћеном као да је од *Bock* ‘јарац’ (ПЕРСЈ 1: 63 s.v. **бòгиње**).
- BEZLAJ 2: 76 s.v. *kóze* ‘variolae’ има и слн. *kozike* 18. в., упућује на с.-х. *kòze, кòзице* и претпоставља да је посреди калк према нем. *Pocken, Bocken* ‘variolae’. SNOJ s.v. *kóze* има и слн. *kozice* 16. в., упућује на с.-х. паралеле, и наводи да је реч изведена од *kóza* на основу погрешног етимолошког повезивања нем. *Pocken* ‘богиње’ с нем. *Bock*, баварским *Pock* ‘јарац’. Следи даља етимологија нем. *Pocken*.
- Буг. ø.
- лѝтилица* – нем. *Flugzeug* (ПЕРСЈ 1: 3 s.v. **авѝон**).
- BEZLAJ нема. SNOJ s.v. *letѝti* има слн. *letálo*, без коментара.
- Буг. ø.³²
- малодѝрађанин* – нем. *Kleinstädter* (ПЕРСЈ 1: 127 s.v. **веле-**).
- BEZLAJ нема. SNOJ s.v. *malomeščán* наводи да је посреди дословни превод фр. *petit-bourgeois* ‘малограђанин’, од фр. *petit* ‘мали’ и *bourgeois* ‘грађанин’.
- Буг. *дребен буржоа* (РБЕ s.v. *дрѐбен*). БЕР нема.³³
- морски ѝас* – ит. *pesce-cane* ‘риба-пас’ (ПЕРСЈ 1: 5 s.v. **а̀јкула**).
- Слн. *morski pes* (eSSKJ s.v. *pès*). BEZLAJ нема. SNOJ нема.³⁴
- Буг. *морско куче* ‘*Squalus acanthias*’ (РБЕ s.v. *кѝче*). БЕР нема.³⁵

³⁰ Уп. буг. *шѝбан* жарг. ‘грозан, лош, непријатан’: Шибана работа (<https://technik.chitanka.info/w/%D1%88%D0%B8%D0%B1%D0%B0%D0%BD>) од *шѝбам* ‘шибати’, прен. жарг. ‘futuo’ (<https://bg.wiktionary.org/wiki/%D1%88%D0%B8%D0%B1%D0%B0%D0%BC>).

³¹ Рус. *языкознѝние* тумачи се као калк према нем. *Sprachwissenschaft*, а рус. *языковѝдение* као калк према нем. *Sprachwissenschaft* или нем. *Sprachkunde* (АРАПОВА 2000: 260).

³² Уп. буг. *самолѝт*, од рус. *самолѝт* (БЕР 6: 469).

³³ БЕР 1: 423 s.v. *дрѐбен* има буг. *дрѐбнобуржо̀азен*, без коментара.

³⁴ О пореклу слн. зоонима в. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/5801/izvor-poimenovanja-morski-pes>.

³⁵ Буг назив се односи на другу врсту у поређењу са с.-х. и слн. терминима. Уп. рус. *морская собака* (https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%AD%D0%A1%D0%91%D0%95/%D0%9C%D0%BE%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D0%BA%D0%B0). БЕР 3: 168 s.v. *кѝче* има буг. *морско куче* ‘сисар (?)’ (буг. ‘боза̀йник’) 1869, Мутев, без етимолошког коментара. БЕР 4: 246 s.v. *мòрски* има буг. *морско куче* ‘врста фоке’ 1869, Мутев, без етимолошког коментара. За слн. *morski pes* ‘*Phoca vitulina*’ в. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/5801/izvor-poimenovanja-morski-pes>.

Навјешћење – лат. *Annuntiatio* (ПЕРСЈ 1: 50–51 s.v. **Бл̑говѣст**).

Слн. *oznanjēnje* (SSKJ). BEZLAJ нема. SNOJ нема.

Буг. *вѣзвѣстяване, вѣзвѣщаване*. БЕР нема.

нагáхнуѣи – лат. *inspirare* (ПЕРСЈ 1: 270–271 s.v. **дàхнути**).

BEZLAJ нема. SNOJ s.v. *dihati* има слн. *navdihniti*, без коментара. Уп. и слн. *nav-dahniti* (SSKJ).

Буг. ø.³⁶

НЕВЕЋЕРАЊЕ топоним, од придева НЕВЕЋЕРЊЬ ‘који не трне (о светлости)’ – можда према гр. *ἀνέσπερος* (ПЕРСЈ 1: 137–138 s.v. **вѣче**).

Слн. ø.

Буг. ø.

Ново брдо топоним – срвнем. *berc* ‘брдо’, у секундарном значењу ‘рудник’ (ПЕРСЈ 1: 81 s.v. **бр̑до**).

Слн. ø.

Буг. ø.

ноћòбдија – нем. *Nachtwächter* (ПЕРСЈ 1: 32 s.v. **бдѣти**).

Слн. ø.

Буг. ø.

обавѣзàѣи, òбавеза – вероватно калк према нем. *Verbindlichkeit* или лат. *obligatio* (ПЕРСЈ 1: 126 s.v. **вѣзати (се)**).

BEZLAJ нема. SNOJ s.v. *vezàti* има слн. *obvezàti, obvezovàti, obvѣza, obvѣznost*, без коментара.

БЕР 1: 188 s.v. *вѣрзвам* има буг. *овѣржа, овѣрзам, обвѣржа, обвѣрзам*, без коментара.

пàрòбрòг – нем. *Dampfschiff* (ПЕРСЈ 1: 89–90 s.v. **бр̑д**).

Слн. *parobròd* заст. (SSKJ).³⁷ BEZLAJ нема. SNOJ нема.³⁸

БЕР 5: 59 s.v. *пàра* има буг. *пароброд*, без коментара.³⁹

пòв(и)есѣи, пòвесница – гр. *ιστορία*, можда преко неког другог језика (ПЕРСЈ 1: 446 s.v. **истòрија**).

BEZLAJ 4: 304 s.v. *vѣst* има слн. *povѣst* ‘fabula, narratio’, наводи словенске паралеле и тумачи творбу. SNOJ s.v. *povѣst* исто. Слн. *povѣstnica* заст. ‘историја’ (SSKJ). BEZLAJ нема. SNOJ нема.

БЕР 5: 404 s.v. *пòвест* тумачи реч од стсл. *повѣсть* или од рус. *пóвесть*, као књиж. термин из руског.

пòвршан – нем. *oberflächlich* (ПЕРСЈ 1: 181–182 s.v. **вр̑х**).

BEZLAJ 3: 98 s.v. *povřšen* и SNOJ s.v. *povřšen* тумаче творбу и као паралелу за семантички развој наводе нем. *oberflächlich* ‘површан’ од *Oberfläche* ‘површина’ и ит. *superficiale* ‘површан’ од *superficie* ‘површина’.

БЕР 5: 414 s.v. *повѣрхен* тумачи творбу и наводи словенске паралеле. БЕР 1: 190 s.v. *вр̑х*¹ има буг. *повѣрхностен* за које наводи да је од рус. *повѣрхностный*. БЕР 5: 414 s.v. *повѣрхност* има буг. *повѣрхностен, повѣрхносный* 1867. за које наводи да је према рус. *повѣрхностный*.⁴⁰

³⁶ БЕР 1: 466 s.v. *дѣх*¹ има буг. *вдѣхвам, вдѣхна*, без коментара.

³⁷ Уп. и синоним *pàrnik*. BEZLAJ 3: 10 s.v. *pàrnik* односи се на лексему у значењу ‘слатко пециво’. SNOJ s.v. *pàra*¹ има слн. *pàrnik*, без значења и етимолошког коментара, па није јасно да ли је посредни лексема у значењу ‘пароброд’.

³⁸ За тумачење да су слн. *parobrod* и *parnik* калкови према нем. *Dampfschiff* и *Dampfer* в. NESSJ.

³⁹ Уп. и синониме: буг. *пароплов, пароплов, пароплув, пароплув, пароплав, пароплав* (БЕР 5: 59 s.v. *пàра*, 66 s.v. *пароплов*), *парахòд, парàут* (БЕР 5: 59 s.v. *пàра*, 68–69 s.v. *парахòд*).

⁴⁰ Насловна реч се тумачи као адаптација рус. *повѣрхность* и наводи се да се у литератури сматра позајмљеницом од руске речи.

*ĩđĩlāvwě*⁴¹ – гр. κεφάλαιον, лат. *caput* (ПЕРСЈ 1: 197–198 s.v. **глава**).

BEZLAJ 1: 144 s.v. *gláva* I има слн. *poglānje*, без етимолошког коментара. SNOJ s.v. *poglānje* наводи да је реч изведена од *gláva*, попут хрв. паралеле, а да се значење развило по образцу лат. *capitulum* ‘главица’, деминутива од лат. *caput* ‘глава’, што је у црквеном латинском почело да означава и ‘главна мисао, главна садржина (верског списка)’ и ‘поглавље у Библији’, одакле и нем. *Kapitel*, фр. *chapitre*, енгл. *chapter* ‘поглавље’.

БЕР 1: 244–245 s.v. *glavà*, без овог значења и тумачења.

ĩóziv ‘занимање’ – нем. *Beruf* (ПЕРСЈ 1: 396–397 s.vv. **звāње**, **звāти (се)**).

BEZLAJ 2: 42 s.v. *klicati* има слн. *poklĩc*, без етимолошког коментара. SNOJ s.v. *poklĩc* наводи да је старије значење ‘позив у високу јавну или државну службу, понуда такве службе’ и да даљи развој значења прати развој нем. *Beruf*, које у старијем језику значи само ‘понуда високе јавне или државне службе’ (данашње нем. *Berufung*), док данас значи ‘позив, професија’. Даље се наводи да је реч изведена од *poklĩcati*, *klicati*, као што је нем. *Beruf* од нем. *rufen* ‘звати’.

Буг. ø.

ĩpřax ‘барут’ – ит. *polvere da sparo*, нем. (*Schieß*)pulver, енгл. (*gun*)powder, фр. *poudre à canon* (ПЕРСЈ 1: 28 s.v. **бáрут**).

Слн. *strelni prah* заст. (SSKJ s.vv. *práh*, *strélen*). BEZLAJ нема. SNOJ нема.

Буг. *огнен (пушечен) прax* заст. (РБЕ s.v. *пpax*). БЕР нема.

ĩpřědznak – нем. *Vorzeichen* (ПЕРСЈ 1: 415 s.v. **знāк**).

BEZLAJ нема. SNOJ s.v. *znāk* има слн. *přědznāk*, без коментара.

БЕР 1: 649 s.v. *znāme* има буг. *предзнаменовāние*, без коментара.

ĩpřědjelo – нем. *Vorspeise* (ПЕРСЈ 1: 477 s.v. **јěло**).

BEZLAJ нема. SNOJ s.v. *jěd* има слн. *přědjěd*, без коментара.

Буг. *предястие* (РБЕ). БЕР нема.

ĩpřobgeĩĩ – можда према нем. *durchwachen* ‘будан провести ноћ’ (ПЕРСЈ 1: 32 s.v. **бдěти**).

BEZLAJ нема. SNOJ s.v. *beděti* има слн. *prebeděti*, *prebděti*, без коментара.

Буг. ø.

cāzvezjĥe – лат. *constellatio* можда непосредно од фр. *constellation* или нем. *Konstellation* (ПЕРСЈ 1: 397–398 s.v. **звěзда**).

BEZLAJ 3: 281 s.v. *so-* има слн. *sozvězdje*, с напоменом да је *so-* продуктивно у новокњижевном језику према другим словенским језицима и упућивањем на чеш. *souhvězdí*, рус. *созвездие*.⁴² SNOJ нема.

БЕР 7: 658 s.v. *съзвездие* наводи да је реч позајмљеница од рус. *созвездие*, што је калк фр. *constellation*, које је образовано према лат. *constellatio* од *stella* ‘звезда’.

svakodněvnĩ – нем. *alltāglich* (ПЕРСЈ 1: 296 s.v. **днěвнĩ**).

BEZLAJ 4: 367 s.v. *vsāk* има слн. сложенице *vsakdānji*, *vsakdānski*, *vsakdanāšnji*, *vsakdānšnji* ‘alltāglich, täglich’, без коментара. BEZLAJ 4: 368 s.v. *vsedānji* има и слн. *vsakdānji*, чију творбу тумачи. SNOJ s.v. *vsakdānji* указује на хрв. паралелу и тумачи творбу.

БЕР 1: 194 s.v. *vsěki* има буг. *всекиднєвен*, без коментара. БЕР 1: 341–342 s.v. *ден* има буг. *всекиднєвен*, *ежеднєвен*, *ежеднєвност* (од рус.).

svačĩĩđjēg – гр. > лат. *panthragus* (ПЕРСЈ 1: 481 s.v. **јěсти**).

Слн. *vsejēd* adj., *vsejēdec* m. (SSKJ). BEZLAJ нема. SNOJ нема.

Буг. *всєядєн* adj. (РБЕ). БЕР нема.

⁴¹ Такође и *ĩlāva* (у књизи), *zāĩlāvwě*.

⁴² Уп. и слн. *ozvēzdje* (BEZLAJ 4: 429 s.v. *zvězda*; SNOJ s.v. *zvězda*).

скидајџи некоме звезде с неба ‘испуњавати све жеље’ – нем. *jemandem Sterne vom Himmel holen* (ПЕРСЈ 1: 397–398 s.v. **звѣзда**).

Слн. *zanjo bi sklatil zvezdo z neba* (SSKJ s.v. *zvézda*). БЕЗЛАЈ нема. СНОЈ нема.

Буг. *свалям / сваля (снемам / снема) звезди<те> <от небото>*, обично некоме (РБЕ s.v. *звездà*). БЕР нема.

сѣрѣжњица – према нем. *Hintern m.* (ПЕРСЈ 1: 250–251 s.v. **гѣз**).

Слн. ø.

Буг. ø.

сѣласнѣк – лат. *consonans* (ПЕРСЈ 1: 200 s.v. **глѣс**).

БЕЗЛАЈ 3: 281 s.v. *so-* има слн. *sogłásnik*, с напоменом да је *so-* продуктивно у новокњижевном језику према другим словенским језицима и упућивањем на с.-х. *сѣласник*, чеш. *souhláska*, рус. *согласный*, што су калкови према лат. *consonans*. СНОЈ s.v. *sogłásnik* наводи да је реч састављена од *so-* ‘заједно’ и изведенице од *glās* по узору на лат. *consonāns* ‘сугласник’, што је осамостаљени партицип актива глагола *consonāre* ‘резонирати, слагати се, звучати заједно са неким или нечим’, састављеног од лат. *con-* ‘заједно, с-’ и *sonāre* ‘звучати’. Након објашњења мотивације назива, упућује се на сличне творбе у с.-х., рус. и чеш. језику, настале према датом лат. узору.

БЕР 7: 650 s.v. *сѣгласна* упућује на стел. *сѣгласнь* (Супр.) и буг. *гласна* (s.v. *глас*¹) и тумачи као калк према лат. *consonans* или гр. τὰ σύμφωνα pl.

сѣделовајџи – лат. *cooperare*, нем. *mitwirken* (ПЕРСЈ 1: 280 s.v. **дѣловати**).

БЕЗЛАЈ нема. СНОЈ 2016: 131 s.v. *dělo* има слн. *sodelováti*, без коментара.

БЕР 7: 655 s.v. *сѣдѣйствие* има буг. *сѣдѣйствам* ‘помагати у нечему’ с напоменом да је од рус. *содѣйствовать*. БЕР 1: 334 s.v. *дѣйствие* има буг. *сѣдѣйствувам* с напоменом да је у књиж. језику из руског.

шѣјѣник – лат. *secretarius* (ПЕРСЈ 1: 50 s.v. **блѣго**).

БЕЗЛАЈ 4: 147 s.v. *tajiti* има слн. књиж. *tájnik* и тумачи га као калк према лат. *secretarius*. СНОЈ s.v. *tájnik* наводи да је преузето из хрватског, где је изведено од *tájni* ‘тајан, скривен’ по узору на средњовековно лат. *secretarius* ‘секретар’, изведеницу од класичног лат. *sēcrētum* у значењу ‘тајна’. Даље се напомиње да је *tájnik* првобитно значило ‘поверљив службеник, упућен у тајне свог послодавца или надређеног’.

Буг. ø.

умѣјѣан, умѣјѣнички – нем. *künstlich : künstlerlich*, где први придев преводи лат. *artificialis*, изведен од *artifex* ‘вештак; уметник’ у значењу ‘начињен људском руком’ у опреци према *naturalis* ‘природан’. Између латинског и немачког посредовало је фр. *artificiel* (ПЕРСЈ 1: 139 s.v. **вѣшт**).

БЕЗЛАЈ 4: 263 s.v. *uméten* тумачи творбу и наводи с.-х. паралелу. СНОЈ s.v. *uméten* наводи хрв. паралелу и тумачи творбу и семантички развој с упућивањем на сличан развој у чешком.

БЕР 2: 35 s.v. *изкус* има буг. *изкѣствен* за које упућује на рус. *искуственный*.⁴³

хајриба – нем. *Haifisch* (ПЕРСЈ 1: 5 s.v. **ѣжула**).

Слн. ø.

Буг. ø.

чѣйворојеванѣље – гр. τετραευαγγέλιον (ПЕРСЈ 1: 467–468 s.v. **јеванѣље**).

Слн. ø.

Буг. ø.

⁴³ За претпоставку да је рус. *искуственный* калк нем. *künstlich* в. Цыганенко 1989: 161 s.v. *искуство*.

4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА. У овом су одељку сумирани и интерпретирани резултати анализе презентоване грађе.

4.1.1. У првом тому ПЕРСЈ сто тридесет четири (134) језичке јединице протумачене су као калкови.⁴⁴

4.1.2. У петотомном етимолошком речнику словеначког језика (BEZLAJ) од анализираног компаративног материјала:

– једанаест (11) речи је објашњено као калкови (*vodovòd, žarišče, sklèpati (sklèp), dúša* ‘становник’, *verodostòjen, verolòmen, dvanajstèrnik (dvanájstnik), zimzelèn, kozike, soglâsник, tájnik*);

– деведесет шест (96) паралела речима из основног корпуса није посведочено у речнику;

– три (3) се тумаче као позајмљенице, из других словенских или српско-хрватског језика (*država, bistvo, tòčka*), а једна (1) као домаћа творба, с тим што се немачка реч наводи као семантичка паралела (*površèn*);

– двадесет две (22) речи се тумаче као домаћа творба, без коментара о страном утицају на њихову форму или значење.

4.1.3. У једнотомном етимолошком речнику словеначког језика (SNOJ) од анализираног компаративног материјала:

– петнаест (15) речи је објашњено као калкови (*dopásti, zaîmek, izlèt, izključiti (izključeváti), ladjelòm, glâvnica, dvanájstnik, mâvrice, živo srebrò, zimzelèn, kozice, malomeščân, poglâvje, poklic, soglâsник*) од којих се само четири (4) поклапају са онима протумаченим у BEZLAJ (*dvanájstnik, zimzelèn, kozice, soglâsник*);

– осамдесет (80) паралела речима из основног корпуса није посведочено у речнику;

– пет (5) се тумаче као позајмљенице из црквенословенског или српско-хрватског језика (*dějstvo, bistvo, tòčka, brodolòm, tájnik*), а две (2) као домаћа творба, уз навођење немачке речи, односно латинске синтагме као паралеле за исти семантички развој (*površèn, izréden*);

– тридесет три (33) речи се тумаче као домаћа творба, без коментара о страном утицају на њихову форму или значење.

4.1.4. У етимолошком речнику бугарског језика (БЕР) од анализираног компаративног материјала:

– две (2) лексичке јединице су протумачене као калкови (*живо сребро, сѣгласна*);

– седамдесет четири (74) паралела речима из основног корпуса није посведочено у речнику;

– шеснаест (16) речи тумачи се као позајмљенице из руског, старословенског или српско-хрватског језика (*водопровòд, местоимèние, излет, водопàд, дèйствиe, тòчка, угризèние, далновиден, двубòй, двузèичен, двусмыслен, добровòлец, езикознàние, пòвест, сѣзвèздиe, сѣдèйствиe*).

– четрдесет четири (44) речи се тумаче као домаћа творба, без коментара о страном утицају на њихову форму или значење.

⁴⁴ Детаљно о методологији њихове обраде у овом речнику в. ПЕТРОВИЋ 2025.

4.1.5. Само је једна (1) реч у свим разматраним етимолошким речницима јужнословенских језика протумачена као калк – срп. *суџласник* (ПЕРСЈ), слн. *soglašnik* (BEZLAJ, SNOJ), буг. *съгласна* (БЕР).⁴⁵

4.2. Етимолошка структура калкова у првом тому ПЕРСЈ (Слика 1): осамдесет пет (85) су преведенице с немачког (55%), двадесет седам (27) с латинског (18%), двадесет (20) са грчког (13%), седам (7) са француског (5%), по пет (5) са италијанског и енглеског (по 3%), три (3) с турског (2%) и један (1) с руског (1%).

Слика 1

Етимолошка структура калкова у анализираном сегменту словеначког лексикона (Слика 2): петнаест (15) речи преведенице су с немачког (55%), девет (9) лексема с латинског (33%) и по једна (1) са грчког, француског и руског (по 4%).

⁴⁵ Ова реч је на исти начин протумачена и код Скока (Скок), док се у ERHJ она пореди са другим језицима, али се не наводи експлиците да је у питању калк.

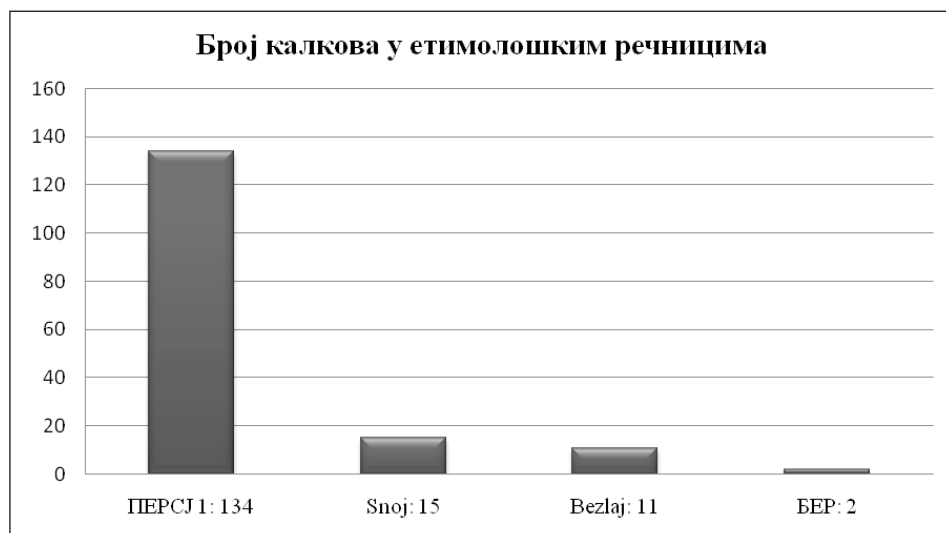
Слика 2

Поређење анализираног словеначког и српског материјала указује на сличност етимолошке структуре калкова у овим језицима. Проценат калкова с немачког језика је исти (словеначки 55%, српски 55%), а латински и грчки имају веома приближну вредност (словеначки 37%, српски 31%), иако се њихов међусобни однос у овим језицима разликује – у српском је више речи протумачено као калкови с грчког него у словеначком (словеначки: латински 33%, грчки 4%; српски: латински 18%, грчки 13%).

Бугарски материјал не пружа могућност за адекватну анализу, пошто су у њему потврђене само две (2) лексичке јединице, једна протумачена као калк са латинског или грчког, а друга без јасне назнаке изворног језика.

С друге стране, БЕР шеснаест (16) речи објашњава као позајмљенице, док у словеначким речницима то тумачење има само шест (6) лексема – BEZLAJ три (3) и SNOJ пет (5). Највећи број позајмљеница у бугарском чине русизми: петнаест (15), две (2) су старословенизми, а само је једна (1) реч преузета из српског.

4.3. Примарни корпус из првог тома ПЕРСЈ садржи сто тридесет четири (134) калка. Број речи протумачених као преведенице у поређеним етимолошким речницима словеначког и бугарског језика значајно је мањи – петнаест (15) (SNOJ), једанаест (11) (BEZLAJ) и две (2) (БЕР) (Слика 3).

Слика 3

У разматраним етимолошким речницима словеначког и бугарског језика, речи и израза који нису протумачени као калкови у словеначком има двадесет шест (26) (BEZLA), односно четрдесет (40) (SLOJ), а у бугарском шездесет (60) (БЕР). То значи да више од половине словеначких и бугарских паралела српским речима и изразима нису објашњене као преведенице, већ као домаћа творба или позајмљенице.

Презентовани материјал показује да је највећа пажња идентификовању механизма калкирања посвећена у ПЕРСЈ⁴⁶, док словеначки речници у том аспекту заостају, а бугарски овај процес преузимања бележи само код минималног броја лексичких јединица. Добијени резултати могу се, с једне стране, тумачити као одраз различитих културноисторијских утицаја на развој (савременог) лексичког фонда разматраних језика, а са друге као последица другачијег методолошког приступа обради калкова у анализираним етимолошким речницима. Однос калкова и позајмљеница у словеначком и бугарском језику у анализираном материјалу иде у прилог тези о словеначком као словенском језику склонијем калкирању и бугарском као словенском језику склонијем позајмљивању (UNBEGAUN 1932: 46–47).⁴⁷ Такође је примећено да од свих словенских језика калкирање има најмању улогу у бугарском, као и то да су међу позајмљеницама у овом језику најзаступљенији русизми (id. 42), што потврђује и наше истраживање.

⁴⁶ Треба имати на уму да се у овом, као и у многим другим речницима и студијама, суд о процесу калкирања често изриче са оградом, мереном мањим или већим степеном вероватноће.

⁴⁷ О калковима у најновијем лексичком слоју у бугарском в. MLADENOVA 2018, а о калковима у словеначком с нормативног аспекта в. STABEL 2018.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АНИКИН, А. Е. *Русский этимологический словарь*, 1–. Москва: Рукописные памятники Древней Руси, 2007–.
- АРАПОВА, Н. С. *Кальки в русском языке послепетровского периода: опыт словаря*. Москва: Издательство Московского университета, 2000.
- БЕР: *Български етимологичен речник*, 1–. София: Българската академия на науките, 1971–.
- ВУЧКОВИЋ, Марија. Етимолошка обрада калкова у етимолошком речнику Петра Скока. *Јужно-словенски филолоџ LXXX/1* (2024): 25–54.
- ЕРСЈ: *Етимолошки речник српског језика*, 1–. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 2003–.
- ПЕРСЈ: *Приручни етимолошки речник српског језика*, 1–. Београд: Институт за српски језик САНУ, Етимолошки одсек, 2023–.
- ПЕТРОВИЋ, Снежана. Калкови у првом тому *Приручног етимолошког речника српског језика*. Софија Милорадовић, Јасмина Грковић-Мејџор, Исидора Бјелаковић (ур.). *Зборник у част академика Милке и Павла Ивића*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Матица српска, 2025 [у штампи].
- РБЕ: *Речник на българския език (онлайн). А – системност*. <<https://ibl.bas.bg/rbe/>> 30.03.2025.
- ФАСМЕР, Макс. *Этимологический словарь русского языка*. Москва: Прогресс, 1986–1987.
- ЦЫГАНЕНКО, Г. П. *Этимологический словарь русского языка : более 5000 слов*. Киев: Радянська школа, 1989.
- *
- BEZLAJ, France. *Etimološki slovar slovenskega jezika*, 1–5. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1977–2007.
- DURKIN, Philip. *The Oxford Guide to Etymology*. Oxford etc.: Oxford University Press, 2009.
- DURKIN, Philip. *Borrowed Words. A History of Loanwords in English*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- ERHJ: Matasović Ranko et al. *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*, 1–2. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2016–2021.
- eSSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Rastoči slovar 2016–. <<https://fran.si/>> 30.03.2025.
- KARLIKOVÁ, Helena. Kalk. Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (ur.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* 2017. <<https://www.czechency.org/slovník/KALK>> 30.03.2025.
- MLADENOVA, Marinela Paraskova. Заимствания в лексиката на българския език в началото на 21 век: Някои наблюдения с оглед статията на Борис Унбегаун „Калките в славянските литературни езици“. Kai Witzlack-Makarevich (ur.). *Kalkierungs- und Entlehnungssprachen in der Slavia: Boris Unbegaun zum 120. Geburtstag*. Berlin: Frank & Timme, 2018, 165–180.
- NESSJ: Furlan, Metka. *Novi etimološki slovar slovenskega jezika*. Rastoči slovar 2017–. <<https://fran.si/>> 30.03.2025.
- PLETERŠNIK, Maks. *Slovensko-nemški slovar* (tiskana izdaja 1894–1895, 2006, elektronska izdaja 2006, spletni izdaji 2010, 2014). <<https://fran.si/>> 30.03.2025.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.
- SNOJ, Marko. *Slovenski etimološki slovar* (tiskane izdaje 1997, 2003, 2009, spletna izdaja 2015). <<https://fran.si/>> 30.03.2025.
- SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja: tiskana izdaja 2014, spletna izdaja 2014). <<https://fran.si/>> 30.03.2025.
- SSSJ: *Sinonimni slovar slovenskega jezika* (tiskana izdaja 2016, spletna izdaja 2018). <<https://fran.si/>> 30.03.2025.
- STABEJ, Marko. „Dokler se ne najde slovenska, v vsem prilična beseda ...“. Kai Witzlack-Makarevich (ur.). *Kalkierungs- und Entlehnungssprachen in der Slavia: Boris Unbegaun zum 120. Geburtstag*. Berlin: Frank & Timme, 2018, 43–58.
- UNBEGAUN, Boris. Le calque dans les langues slaves littéraires. *Revue des études slaves* 12/1–2 (1932): 19–48.

Snežana Petrović
Marija Vučković

LINGUISTIC CALQUES IN ETYMOLOGICAL DICTIONARIES
OF THE SERBIAN, SLOVENIAN AND BULGARIAN LANGUAGES

S u m m a r y

This paper discusses the treatment of linguistic calques in etymological dictionaries of the Serbian, Slovenian and Bulgarian languages. All calques attested in the first volume of the *Concise Etymological Dictionary of the Serbian Language* (A–J) are compared with the corresponding lexical material from the etymological dictionaries of Slovenian (BEZLAJ; SNOJ) and Bulgarian (БЕР). Out of one hundred and thirty-four (134) loan translations attested in ПЕПЦЈ, BEZLAJ dictionary interprets eleven (11) words as calques, SNOJ – fifteen (15), and БЕР – two (2). Only one (1) word is interpreted as calque in all the considered etymological dictionaries – Serb. *сѹласнѣк*, Sln. *soglašnik*, Bulg. *съгласна*.

Loan translations in respective Slovenian and Serbian lexical material have similar etymological structures. The percentage of calques from German is the same (Slovenian 55%, Serbian 55%), and Latin and Greek translations have a similar value (Slovenian 37%, Serbian 31%). The Bulgarian material is insufficient for an adequate analysis since only two (2) loan translations have been attested, one interpreted as a calque from Latin or Greek and the other without a clear indication of the source language.

More than half of the Slovenian and Bulgarian parallels to the Serbian words are not explained as linguistic calques but as autochthonous developments or loanwords. The results from this analysis can, on the one hand, be interpreted as a reflection of different cultural-historical influences on the development of the (modern) lexicon of these languages or/and as a consequence of a different methodological approach to the treatment of linguistic calques in the analyzed etymological dictionaries, on the other.

Институт за српски језик САНУ
Етимолошки одсек
Кнеза Михаила 36/1, 11000 Београд, Србија
snezzanaa@gmail.com
marivu74@yahoo.com

(Примљено: 10. априла 2025;
прихваћено: 15. маја 2025)

Орсат Лигорио

БУДМАНИЈЕВА ЗАПАЖАЊА УЗ ДАЛМАТОРОМАНСКЕ ОДРЕДНИЦЕ *RJEČNIKA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE*¹

Обрађују се одреднице далматороманског поријекла које је у *Rječniku Jugoslavenske akademije* уредио Перо Будмани. Попратна запажања откривају да се Будмани за распознавање далматороманских реликата у српскохрватском и њихово раздвајање од других романских, прије свега италијанских, позајмљеница служио низом критеријума, од којих су само неки познати из Будманијевих ранијих радова.

Кључне ријечи: Перо Будмани, латински, далматоромански, српскохрватски, етимологија.

This paper examines entries of Dalmatian Romance origin in the section of the *Rječnik Jugoslavenske akademije* that was edited by P. Budmani. The accompanying observations reveal that Budmani used a set of criteria to identify Dalmatian Romance loanwords within the Serbo-Croatian lexicon and to differentiate them from other Romance loanwords, particularly those of Italian origin. Only some of these criteria are known from Budmani's earlier writings.

Key words: Pero Budmani, Latin, Dalmatian Romance, Serbo-Croatian, etymology.

1. Увод. Након Даничићеве смрти, као уредник *Rječnika Jugoslavenske akademije* (надаље RJA) постављен је Перо Будмани који је исте године (1883) објавио дијалекатски опис ондашњег дубровачког говора под насловом *Dubrovački dijalekat, kako se sada govori* (надаље *Dubrovački dijalekat*). Бавећи се међу осталим и етимологисањем позајмљеница, Будмани је у поглављу о лексици дошао до закључка да неки дубровачки романизми не могу поријеклом бити италијански јер не личе на италијанске него управо на латинске предлошке, те је такве позајмљенице назвао „latinskijem гљејима”. У ствари, по сриједи су били реликти архаичног далматороманског или далматског језика (Скок 1956: 655), којих у овом раду има 60-ак. Уређујући RJA од 1883. до 1908. први далматороманиста идентификовао је још 40-ак оваквих позајмљеница. Овај рад бави се критеријумима којим се Будмани при етимологисању служио, од којих су неки артикулисани већ у *Dubrovačkom dijalektu* а други су садржани само у запажањима уз далматороманске одреднице RJA.

2. Далматоромански реликти у Будманијевом дијелу RJA. У RJA, који је уређивао од слова *D* до одреднице *māslīnskī*, Будмани је као далматороманске одредио одреднице *dròkūn*, *dùpīn*, *fūndati*, *gùstijerna*, *gūta*, *jārula*, *kalāmuča*, *kāntula*, *kāpsa*, *kāpula*, *kàtrida*, *kēlōmna*, *kentēnār*, *kēntra*, *kēra*, *kērostat*,

¹ Овај рад осамнаести је у серији *Из балканској латинистије*. Његову реализацију подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (број уговора 451-03-137/2025-03/ 200163).

kijerna, kîma, kîmak, kîmenat, kläk, klaoka, klonda, kòktao, kòmîn, komînāta, kòraļ, kòsao, křcati, křješva, Křkar, křklo, krpātūr, křplūn, Krvaš, kúda, kukùta, kumjerak, kùpijerta, Kùril, kùtao, kvijer, lègati, libra, libro, liksija, lîma, lòkārda, Lòkrum, lõvõr, Lovreč, Lòvrjenac, lòpiža, lukijerna, lukjèrnār, mǎrač; в. више s.vv. у *Dogaiku*. Од них, као далматороманске (*dalmatske* или *dalmatičke*) изријеком су окарактерисане одреднице *kòraļ, křcati, Křkar, křklo, krpātūr, křplūn, kúda, kukùta, kumjerak, kùpijerta, Kùril, kùtao, kvijer, lègati, libra, libro, liksija, lîma, lòkārda, Lòkrum, lõvõr, Lovreč, Lòvrjenac, lòpiža, lukijerna, lukjèrnār, mǎrač*. Преостале одреднице нису окарактерисане овако него другачије, и то: *dròkūn, dùpīn* као „латинске или романске” одреднице: *fùndati, gùstijerna, gùta, jārula, kalàmuča, kàntula, kǎpsa, kàtrīda, kentènār, kētra, kèra, kèrostat, kîmenat, kläk, klaoka, klonda, kòktao, kòmîn, komînāta, kòsao* као „романске” одреднице; *kǎpula, kèlōmna, kîmak, křješva* као одреднице „из романскога језика што се негда говорио у приморју / на истоочној обали Јадранског мора”; одредница *kijerna* као одредница „из приморског језика романског”. Одредница *Krvaš* се издваја по томе што је као далматороманска окарактерисана само имплицитно, поређењем са *kîmak*.

Будмани је одреднице *jārula* (= *ârla*), *kǎpsa, kǎpula, kèlōmna, kîmak, kläk, kòktao* (= *kòuīūō*), *kòmîn, lègati, liksija, lukijerna* (= *lukijerna*), *mǎrač* као далматороманске реликте био одредио већ у *Dubrovačkom dijalektu*; в. BUDMANI 1883: 161–62. Преостале далматороманске одреднице (*dròkūn, dùpīn, fùndati, gùstijerna, gùta, kalàmuča, kàntula, kàtrīda, kèlōmna, kentènār, kētra, kèra, kèrostat, kijerna, kîma, kîmenat, klaoka, klonda, komînāta, kòraļ, kòsao, křcati, křješva, Křkar, křklo, krpātūr, křplūn, Krvaš, kúda, kukùta, kumjerak, kùpijerta, Kùril, kùtao, kvijer, libra, libro, lîma, lòkārda, Lòkrum, lõvõr, Lovreč, Lòvrjenac, lòpiža, lukjèrnār*) по први је пут окарактерисао као такве у RJA. Овом списку може се додати и одредница *īēpa*; њу је Будмани у RJA сматрао „тамном” позајмљеницом, али је доцније, у преписци са Шухардом (Лигорио 2024а: 56), прогласио за далматоромански реликат. У *Dubrovačkom dijalektu* налазе се још неколики далматоромански реликти које Будмани у RJA није обрађивао јер по абецеди долазе прије или после *D–mǎslīnskī*; то су сх. *ārkuo, ârla, bumbāk, bûrsa, cípo, mǎšalj, mōnjstro / mōj(n)stro, pèngati, mòrač, mǝgīnj / mǝgānj, mǝnār, nēpūča, nēpūt, oðalibati, òliganj, òrmār, òtār, pǎlje, pēča, pikat, plākijer, plānīta, plānja, ploča, podūmjenat, pòsāt, pòlača, prīgati, pūč, rānketiv, sìdlo / sìglo, sìmplik, spīčār, sòklīn, spēndza, stār, stūpa, stūra, sūmpor, šklèt, ūnjuo*. Других далматороманских реликата из *Dubrovačkog dijalekta* у RJA или нема или им Будмани није наводио етимологију; то су сх. *dòktūr, dùplī, gulozan, gūmīna, ingvast, kalāmār, kōnō, kùpica, lōjstro*.

3. КРИТЕРИЈУМИ КОРИШЋЕНИ ЗА РАСПОЗНАВАЊЕ ДАЛМАТОРОМАНСКИХ РЕЛИКАТА. За распознавање далматороманских реликата и њихово раздвајање од других романских, прије свега управо италијанских позајмљеница Будмани се у RJA служио низом критеријума од којих се једни темеље на дистинктивном развоју латинских гласова у далматороманском а други на дистинктивном одразу далматороманских гласова у српскохрватском.

1. Критеријуми темељени на дистинктивном развоју лат. гласова у далматороманском:

1а. Лат. *u* > сх. *y*, ит. *o*; в. BUDMANI 1883: 162. Више у ТЕКАВЧИЋ 1976: 46. Помоћу конзервативног одраза лат. *u* као далматоромански реликти у RJA одређене су одреднице *fūdati* < FUNDĀRE, *gūta* < GUTTA те, могуће, *kāpula* < CĒPULA и *Kūril* < **Curillus*.

1б. Лат. *VpV* > сх. *ū*, ит. *v*; в. BUDMANI 1883: 161. Више у ТЕКАВЧИЋ 1976: 38. Помоћу конзервативног одраза лат. *VpV* као далматоромански реликат у RJA одређена је одредница *kūpijerta* < COOPERTA, уз напомену (*s.v.*) да на такав заклjučак упућује „*p* nepromijeњeno”.

1в. Лат. *c/ge*, *c/gi*² > сх. *k/ie*, *k/iu*, ит. *c/ge*, *c/gi*; в. BUDMANI 1883: 161. Више у ТЕКАВЧИЋ 1976: 41 и LIGORIO 2014: 29. Помоћу конзервативног, непалатализованог одраза лат. веларâ као далматоромански реликти у RJA одређене су одреднице *gūstijerna* < CISTERNA, *kāpula* < CĒPULA, *kēlōmna* < COLUMNA > **celumna*, *kentēnār* < CENTĒNĀRIUM, *kēntra* < CENTRA, *kēra* < CIRRSUS, *kērostat* < CĒROSTATUM, *kijerna* < ACERNA, *kīma* < CŪMA, *kīmak* < CĪMEX, -ICEM, *kīmenat* < CAEMENTUM, *klāk* < CALX, -CEM, *klonda* < COLUMNA > **celumna*, *kriješva* < CERASUS > **ceresia*, *křklo* < CIRCULUS, *Krvaš* < GERVASIUS (× *крв*), *kukūta* < CICŪTA, *lēgati* < LEGERE, *lōkārda* < LACERTA, *lūkijerna* < LUCERNA, *lukjērnār* < LUCERNĀRIUM, с тим што је сх. *kāpula*, *kēlōmna*, *kīmak*, *lēgati*, *lūkijerna* као такво било одређено већ на наведеном мјесту у *Dubrovačkom dijalektu*. Напомене везане уз непалатализован исход лат. веларâ налазе се у одредницама *gūstijerna* („*g* је uzdržalo grleni glas”), *kāpula* („лат. *c* остаје *k* по чему се види да је остатак romanskoga jezika što se negda govorio u primorju”), *kīmak* („oba latinska *c* остају grlena (*k*), по чему се види да је riječ iz romanskoga jezika što se negda govorio u primorju”) и *kīmenat* („ali preko romanskoga jezika, kako se poznaje po *ki*”), док одреднице *kentēnār*, *kēntra*, *kēra*, *kērostat*, *klāk* упућују на *kāpula*, *kīmak*.

1г. Лат. *t/di/eV* > сх. *ч/ж*, ит. *z(z)/g(g)i-*; в. BUDMANI 1883: 162. Више у ТЕКАВЧИЋ 1976: 40 и LIGORIO 2014: 28. Помоћу специфичног одраза јотованих лат. дентала као далматоромански реликти у RJA одређене су одреднице *lōpiža* < LAPIDEA, *Lovreč* < LAURENTIUS, *mārač* < MĀRTIUS. Напомене везане уз одраз јотованих лат. дентала налазе се у одредницама *Lovreč* („napisano је *č* i tako treba da bude, jer od lat. *ti* (*i te*) pred vokalom postaje u dalmatskome jeziku *č* a ne *ć*”) и *mārač* („prema lat. *ti* (*te*) talijanski ima *zz* a dalmatski *č*”).

1д. Лат. *ci/eV* > сх. *ч*, млет. *zz*. Помоћу специфичног одраза јотованог лат. *c* као далматоромански реликат одређена је одредница *kalātuča* < **calatucea*.

1ђ. Лат. *ri/eV* > сх. *p*, ит. *i*; в. BUDMANI 1883: 161. Помоћу специфичног одраза јотованог лат. *r* као далматоромански реликат у RJA одређена је одредница *jārula* < ĀREOLA.

1е. Лат. *cl* > сх. *кл*, ит. *chi*; в. BUDMANI 1883: 161. Помоћу конзервативног одраза лат. групе *cl* као далматоромански реликат у RJA одређена је одредница *klaoka* < CLOĀCA.

1ж. Лат. *ps* > сх. *ūs*, ит. *ss*; в. BUDMANI 1883: 161. Помоћу конзервативног одраза лат. групе *ps* као далматоромански реликат у RJA одређена је одредница *kāpsa* < CAPSA, с тим што је као таква била одређена већ на наведеном мјесту у *Dubrovačkom dijalektu*.

² Поред *c/ge* и *c/gae*, поред *c/gi* и *c/gy*.

1з. Лат. $x > \text{сх. } ks$, ит. *sci*; в. BUDMANI 1883: 161. Помоћу конзервативног одраза лат. групе x (= 'cs') као далматоромански реликат у RJA одређена је одредница *liksija* < LIXIVIA, с тим што је као таква била одређена већ на наведеном мјесту у *Dubrovačkom dijalektu*.

2. Критеријуми темељени на дистинктивном одразу дром. гласова у српскохрватском:

2а. Лат. $\acute{V}CV/RC > \text{сх. } \ddot{V}$, ит. $\acute{V}CV/RC > \text{сх. } \hat{V}$; в. HOLZER 2011²: 74 и LIGORIO 2013. Више у LIGORIO 2014: 31. Помоћу замјене акцента акутом као далматоромански реликти у RJA одређене су одреднице *libro* < LIBER, -BRUM и *lîma* < LÎMA, уз напомену (s.vv.) да би у случају заимања из италијанског прва „glasila libro” а другој би акценат „bio lîma”.

2б. Лат. $a _ ' > \text{сх. } o$, ит. $a _ ' > \text{сх. } a$; в. BUDMANI 1883: 162. Више у ТЕКАВЋИЋ 1976: 44 и LIGORIO 2014: 41. Помоћу развитка протоничког лат. a као далматоромански реликти у RJA одређене су одреднице *dròkûn* < DRACŌ, -ŌNEM, *kòktao* < CAPITĀLE, *kòmin* < CAMĪNUS, *komināta* < CAMĪNĀTA, *kòsao* < CASĀLIS, *lòkārda* < LACERTA, *Lòkrum* < Lacromna, *lòpiža* < LAPIDEA, с тим што је сх. *kòktao* као такво било одређено већ на наведеном мјесту у *Dubrovačkom dijalektu*. Напомена везана уз развитак протоничког лат. a налази се у одредници *dròkûn* („a bez akcenta promijenilo se na o, isporodi korizma, ormar”). Протоничко лат. $a _ '$ даје сх. o и у склопу протоничког дифтонга $au _ '$, по чему су као далматоромански реликти у RJA могле још бити одређене одреднице *Lovreč*, *Lòvrjenac* < LAURENTIUS.

2в. Лат. $e > \text{сл. } \check{e}$ > ијек. *iје*, ит. $e > \text{сх. } e$; в. LIGORIO 2014: 48. Више у ЛИГОРИО 2015. Помоћу тзв. псеудо-јата као далматоромански реликти у RJA одређене су одрединце *kùpijerta* < COOPERTA те, могуће, *kumjerak*, -*ijerka* < COMMERCIIUM и *Lòvrjenac*, -*ijenca* < LAURENTIUS уз напомену (s.v. *kùpijerta*) да на такав закључак упућује „*iје* < $\acute{e}$ [= $\check{e}$] od romanskoga e”.

2г. Лат. $CVRC > \text{сх. } C(\ddot{u})RC$, ит. $CVRC > \text{сх. } CVRC$. Помоћу редукције вокалâ у сљедовима типа $CVRC$ као далматоромански реликти у RJA одређене су одреднице *křcati* < CAR(RI)CĀRE, *Křkar* < CORCYRA, *křpâtûr* < COOPERTORIUM > **corpetōrium*, *křplûn* > CAPRŌ, -ŌNEM > **carprōnem* те, могуће, *dùpîn* < DELPHĪNUS > **dъlpinъ* и *křklo* < CIRCULUS.

2д. Лат. $f^3 > \text{сх. } \ddot{u}$, ит. $f > \text{сх. } \phi$; в. BUDMANI 1883: 162. Више у ТЕКАВЋИЋ 1976: 44 и HOLZER 2011²: 33. Помоћу специфичне замјене лат. f као далматоромански реликат у RJA одређена је одредница *dùpîn* < DELPHĪNUS.

3. Преостале одреднице одређене су као далматороманске путем елиминације:

3а. *kàntula* < CANNULA > млет. *cànola*, в. BOERIO 1867: 129.

3б. *kàtrîda* < CATHEDRA > ит. *carrega*, млет. *car(i)èga*, в. REW⁵ 1768, BOERIO 1867: 137.

3в. *kòraļ* < CORALLIUM, CORALLUM > ит. *corallo*, в. REW⁵ 2219.

3г. *kúda* < CODA > ит. *coda*, млет. *coa*, в. REW⁵ 1774, BOERIO 1867: 173.

3д. *kùtao* < COTULA > сард. *gottulu*, REW⁵ 2290.

3ђ. *libra* < LĪBRA > ит. *libbra*, REW⁵ 5015. (Али, у чему је разлика?)

3е. *lòvōr* < LAURUS > ит. *alloro*, REW⁵ 5015.

³ Поред f и ph .

4. ЗАКЉУЧАК. У *Dubrovačkom dijalektu* Будмани је експлицитно артикулисао 5 од наведених 13 критеријума; в. БУДМАНИ 1883: 161–62. То су критеријуми 1а, 1в, 1г, 2б, 2д.

1а: „По свој су прилици латинске [...] и неке од оних [ријећи] што чувају латинско *u* које су Талијанци претворили у *o*.”

1в: „Латинске су такође и оне ријећи, у којих *c* и *g* пред *e* и *i* још чувају првобитни свој грлені glas.”

1г: „Латинска словка *ti* а и *te* пред самогласником постаје *č*, чим се у талијанском претворила у *zz*.”

2б: „По свој су прилици латинске [...] и многе од оних које су безгласно *a* претвориле у *o*.”

2д: „По свој су прилици латинске и оне ријећи код којих се *f* или *ph* претворило у *p*.”

Критеријуме 1б, 1ђ, 1е, 1ж, 1з Будмани није експлицирао, али их је извјесно примјењивао за раздвајање далматороманских реликата од могућих италијанских предложака.

1б, за раздвајање сх. *нѣйѣи* од млет. *neodo*, оба ‘нећак’, од лат. *nepōs*, -ōTEM ‘унук; нећак’.

1ђ, за раздавајње сх. *ѣрла* од ит. *aiuola*, оба ‘лијеха’, од лат. *āreola* ‘лијеха’.

1е (уз *au > av*), за раздвајање сх. *клѣвсѣро* од ит. *chiostro*, оба ‘клаустар’, од лат. *CLAUSTRUM* ‘клаустар’.

1ж, за раздвајање сх. *каѣса* ‘мртвачки сандук’ од ит. *cassa* ‘ковчег; каса’, од лат. *CAPSA* ‘ковчег; ковчежић’.

1з, за раздвајање сх. *ликсѣја* од ит. *liscivia*, оба ‘цијећ’, од лат. *lixīvia* ‘цијећ’.

Критеријуме 2в, 2г Будмани је могао уочити у далматороманским релик-тима који су као такви одређени помоћу неког другог критеријума. (2в је у *RJA* и артикулисан; в. горе.)

2в, у *ѣлакијер* ‘ужитак’ < *PLACĒRE* ‘годити’ (као далматоромански реликат одређен помоћу 1в).

2г, у *мѣгѣнј / мѣгѣнј* ‘међа’ < *MARGŌ*, -INEM ‘руб’ (као далматоромански реликат одређен помоћу 1в).

За разлику од тога, критеријуме 1д, 2а Будмани није могао ни замијетити на грађи *Dubrovačkog dijalekta*; они су по први пут у примјену стављени и артикулисани у *RJA*.

Иако Скок у *ERHSJ*-у помиње да је неке од далматороманских реликата (*kētra*, *kēra*, *kērostat*, *kīma*, *kīmak*, *kṛklo*, *kūda*, *kumjerak*, *lègati*, *liksija*, *mārač*) као такве први препознао Будмани, значај овог научника постаје јасан тек онда када, сабирајући етимологије из *Dubrovačkog dijalekta* и *RJA*, схватимо да је први далматороманиста етимологисао свеукупно преко 100 далматороманских реликата, од којих већина још увијек носи његову етимологију. Изузетак је мало; од овдашње грађе, *fūdati*, *libra* могу се схватити као италијанизми, *Kūril*, *kūtao* као грецизми, *kukūta* као руменизам (извјесно), док тек подешене етимоне имају *jārula* (*ĀREOLA* × *ARVULUM* мјесто *ĀREOLA*), *kṛcati* (**carridiāre* мјесто *CARRICĀRE*), *kṛplūn* (**capreōnem* / *CAPREOLUM* мјесто *CAPRŌNEM*), *liksija* (*LIXIVA* мјесто *LIXIVIA*). Иза тог несумњивог етимолошког успјеха стоје (као из закључака овог рада слиједи) управо формални критеријуми који су формулисани у *Dubrovačkom dijalektu* и допуњени у *RJA*.

ДОДАТАК: АНОТИРАНИ СПИСАК БУДМАНИЈЕВИХ ЗАПАЖАЊА

Сх. *dròkūn* ‘змај’, RJA II 790. „Od latinske riječi [*dracō*, *zmaj*], ili, боље од романске *dracone*. [Samoglasno] *a* (bez akcenta) promijenilo se na *o* (isporedi *korizma*, *ormar*).” ERHSJ I 442 сматра сх. *gròkūn* далматороманским реликтом лат. грецизма *DRACŌ*; доцније исто Rocchi 1990: 164 и LIGORIO 2014: 127. (Rocchi не искључује уплив изворног грч. *δράκων* ‘змај’.)

Сх. *dùpīn* ‘*Delphinus delphis*’, RJA II 891. „Postaje od latinske ili romanske riječi, [*delphīnus*, *Delphinus delphis*,] kod koje se *el* promijenilo na *yl*, a ovo poslije na *u*, а *f* се промијенило на *p*.” Bartoli 1906: II 290 сматра сх. *gūyūn* далматороманским реликтом лат. *DELPHINUS*; доцније исто ERHSJ I 459, JE I 136, HOLZER 2011²: 111, LIGORIO 2014: 124, ERHJ I 207 и Лигорио 2022: 9. Уз осврт на ихтионимијски аспект, исто још Skok 1933: 44, Vinja 1986: II 192, Vuletić 2007: 186, Vuletić – Skračić 2018: 57 и Bazina 2024: I 271. Rocchi 1990: 159 не искључује могућност ране италијанске позајмљенице, од млет. *dolfin* ‘*Delphinus delphis*’.

Сх. *fūdati* ‘потопити’, RJA III 78. „Riječ je romanska, ne od lat. *fundere*, [liti,] nego od romanskoga *fundare*, [zadniti,] od kojega je tal. *fondare*, *affondare* [potopiti].” ERHSJ I 523 сматра сх. *фунгаџи* италијанском позајмљеницом, од поменутог *fondare*, *affondare*.

Сх. *gùstijerna* ‘чатрња’, RJA III 512. „Riječ je romanska od lat. *cisterna* [spremnik za vodu, čatrnja]; [suglasno] *g* је уздржало грлени глас.” Bartoli 1906: II 291, 384 сматра сх. *џусџијерна* далматороманским реликтом лат. *CISTERNA*; доцније исто Skok 1926: I 405, Skok 1930: 510, Skok 1934: 483, Muljačić 1962: 314, ERHSJ I 318, Rocchi 1990: 135, EPCJ III 218, LIGORIO 2014: 111, Лигорио 2015: 57, ERHJ I 100, Лигорио 2023: 9 и Лигорио 2024а: 14. Будмани на наведеном мјесту додаје: „Нејасно је *u*, према сгрч. *κινστέρνα* [spremnik za vodu,] ваља да стоји мјесто] негдашњег *q* [= *o*].” Но, Skok учачава да се *u* налази још у нгрч. *γιοустέρνα*, ит. дијал. *yusterna* (Калабрија) и истрором. *dzusterna*, све ‘спремник за воду’. За псеудо-јат више в. у Лигорио 2015; за озвучење почетног *c*- у Лигорио 2024а.

Сх. *gùta* ‘кап, мождани удар’, RJA III 516. „Riječ [je] romanska od lat. *gutta*, [kap,] isporodi tal. *gota*, ulozi.” ERHSJ I 639 сматра сх. *џџа* могућим далматороманским реликтом; доцније исто LIGORIO 2014: 149. Rocchi 1990: 197 оставља могућност италијанске позајмљенице, од поменутог *gota*.

Сх. *jàrula* ‘лијежа’, RJA IV 473. „Romanska je riječ od istog postaња kao i *arla* [od lat. *āreola*, lijeha].” Исто још Budmani 1883: 161; доцније такође Bartoli 1906: II 297, Muljačić 1962: 259, ERHSJ I 61, JE I 26, Rocchi 1990: 62, EPCJ I 204 и LIGORIO 2014: 79. Алтернативно, Skok 1931: 496 (= Skok 2011: 120) изводи сх. *ја̀рула* од лат. *ARVULUM* ‘њивица’, не искључујући могућност унакрштања лат. *ARVULUM* и *AREOLA*. В. и Maver 1922: 244.

Сх. *kalàmuča* ‘штап за пецање’, RJA IV 765. „Postaje bez sumnje od грч. *κόλαμος*, trska, ali po nastavku kao da je romanska riječ (nije mi poznata slična riječ u talijanskijem dijalektima).” Bartoli 1906: II 292 сматра сх. *ка̀ламу́ча*

далматороманским реликтом лат. грецизма *salamus* 'трска', а Скок 1930: 505 изводи наставак од деминутивног суфикса *-uceus*; доцније исто Скок 1930: 505, Скок 1933: 61, Скок 1934: 209, ERHSJ II 18, JE II 45 и LIGORIO 2014: 91.

Сх. *kāntula* 'цијев', RJA IV 826. „По свој је прилици riječ romanska i može biti od *canna*, trska, i još боље od dem. *cannula*[, trščica].” BARTOLI 1906: II 292 сматра сх. *kāntula* далматороманским реликтом лат. *CANNULA*; доцније исто ERHSJ II 29, Росци 1990: 110 и LIGORIO 2014: 95. Будмани на наведеном мјесту додаје: „Ali odakle је *t*? Zar је od *cannula*, postalo *kanla*, pa *kantla*, a od ovoga opet *kantula*?” ERHSJ опажа: „Interesantno је Budmanijevo tumačenje suglasnika *t* u ovim oblicima. On га тумачи као u *assula* > **astla*, *astella* ['iver'], tj. **kanla* > vlat. **kantla* > *kantula* sa naknadnim latiniziranjem prema klasično-latinskoj sintagmi *canna ferula*['*Ferula communis*'].”

Сх. *kāpsa* 'мртвачки сандук', RJA IV 848. „[Od] lat. *capsa*, kovčeg, kovčežić. [...] Pošto је u našem jeziku ograničeno na primorje, ваља да је остатак romanskoga jezika што се негда ондје говорио.” Исто још БУДМАНИ 1883: 161; доцније такође BARTOLI 1906: II 292, 447, МУЛЈАЧИЋ 1962: 266, ERHSJ II 43, Росци 1990: 115, JE II 62 и LIGORIO 2014: 99.

Сх. *kāpula* '*Allium cepa*', RJA IV 900. „Јамачно постаје од romanskog deminutiva riječi *c[ē]pa*, [lūk,] i то или s drugijem akcentom од *c[ē]pulla* (isporedi tal. *cipolla*, franc. *ciboule*, špañ. *cebolla*), ili s prvim од *c[ē]pula* (isp. mlet. *zeola*).” Исто још БУДМАНИ 1883: 162; доцније такође BARTOLI 1906: II 292, Скок 1926: 402, Скок 1934: 206, ERHSJ II 44, Росци 1990: 126, LIGORIO 2014: 106 и ERHJ I 569. Будмани на наведеном мјесту додаје: „Lat. *c* остаје *k* по чему се види да је остатак romanskoga jezika што се негда говорио u primorju.”

Сх. *kātrīda* 'столица', RJA IV 900. „Riječ је romanska што је postala од грч. καθέδρα, [sjedište,] tal. *car[r]ega*[, stolica].” BARTOLI 1906: II 292, 447 сматра сх. *kātrīda* далматороманским реликтом лат. грецизма *CATHEDRA*; доцније исто Скок 1912: 646, Скок 1934: 476, ERHSJ II 63, Росци 1990: 122, JE II 44, LIGORIO 2014: 103, ERHJ I 433 и Лигорио 2022: 10.

Сх. *kēlōmna* 'стуб', RJA IV 934. „[Od lat.] *columna*, stup (od kamena). [...] Riječ је romanska iz jezika koji се негда говорио по istočnoj obali jadranskoga mora.” Исто још БУДМАНИ 1883: 161; доцније такође BARTOLI 1906: II 292, Скок 1926: 403, МУЛЈАЧИЋ 1962: 266, ERHSJ II 128, Росци 1990: 140 и LIGORIO 2014: 115. В. и ERHSJ II 80 те Лома 2009. Будмани на наведеном мјесту додаје: „Isporedi *chelauna* (*kelauna*) s istijem značenjem u romanskom dijalektu што се још ovoga vijeka govori na otoku Krku.” Облик *chelauna* доноси IVE 1886: 153. В. и клонда доле.

Сх. *kentēnār* 'свилетина', RJA IV 935. „По облику постаје од lat. *cent[ē]n[ā]-rium*[, stōstrukō,] i то преко romanskoga jezika (vidi kod *kelomna*).” Лат. *CENTĒNĀRIUM* зајмљено је још у грчки, (мјера за тежину, састављена од сто либрица) те је Будмани претходно сматрао сх. *кентјенар* грчком позајмљеницом, од κεντηνάριον 'кантинар'; в. БУДМАНИ 1883: 168. За разлику од тога, BARTOLI 1906: II 292 држи да је посриједи далматоромански реликат; доцније исто LIGORIO 2014: 105. Будмани у RJA додаје: „Radi *ke* isporedi *kapula*, *kimak*; по значењу не зна се која би sveza bila s latinskom ili romanskom riječi.”

Сх. *kēntra* ‘стожер’, RJA IV 935. „Јамачно од лат. *centrum* (у смислу: оно око чега се што врти наоколо, ос) преко ромanskoga језика (види код *kelomna*).” BARTOLI 1906: II 292 сматра сх. *kēnītra* далматороманским реликтом лат. грецизма *centrum*, plur. *centra*; доцније исто Skok 1926: 402, ERHSJ I 256, MULJAČIĆ 1962: 269, JE III 221 и LIGORIO 2014: 105. ERHJ на наведеном мјесту примјећује: „Већ је Будмани опазео да је то далмато-романска ријеч (као *kelomna*, *kimak*).” Будмани у RJA додаје: „Radi *ke*- испореди *kapula*, *kimak*.”

Сх. *kēra* ‘песа’, RJA IV 936. „По свој прилици од лат. *cirrus*[, *resa*,] преко ромanskoga језика (види код *kelomna*).” BARTOLI 1906: II 293 сматра сх. *kēra* далматороманским реликтом лат. *cirrus*; исто доцније Skok 1926: 403, ERHSJ II 76, Росичи 1990: 134, JE II 80 и LIGORIO 2014: 111. ERHSJ на наведеном мјесту опажа: „Већ је Будмани увидио да се ради о далмато-романском лексичком реликту.” Будмани у RJA додаје: „Radi *k* види *kapula* и *kimak*.”

Сх. *kērostat* ‘свијећњак’, RJA IX 938. „Postaje од срлат. *c[ē]rostatum*[, свијећњак], а ово је од грчке ријечи, испореди новогрч. κηροστάτης[, свијећњак].” BARTOLI 1906: II 293, 446 сматра сх. *kērosīaii* далматороманским реликтом срлат. *cērostatum*; доцније исто Skok 1926: 402, ERHSJ I 309 и MULJAČIĆ 1962: 269. Будмани на наведеном мјесту објашњава: „Од грчке ријечи јамачно не постаје јер би према грчком κη- било *či*, него од латинске преко ромanskoga језика (види код *kelomna*; ради *k* види *kapula* и *kimak*).” ERHSJ опажа: „Будмани је већ исправно видео кад је тврдио да је [...] *kērostat* далматоромански рефлекс, а не гречизам јер не показује *ć* мјесто *k* пред *e* како је у *ćiler*, *ćelija*.”

Сх. *kļjerna* ‘Cerna gigas’, RJA IV 949. „Ријеч је јамачно туђа; у талијанском (млетачком) дијалекту по Далмацији и хрватском приморју каже се *chernā*; али не знам има ли овака ријеч у Италији, гдје опет има *cerna* за другу ribu (*Scorpaena scrofa*). Zar је *chernā* и *kijerna* из примorskoga језика ромanskoga (види под *kelomna* и *kimak*)?” BARTOLI 1906: II 293, 445 сматра сх. *kļjerna* далматороманским реликтом лат. *acerna*; доцније исто Skok 1926: 401, ERHSJ II 98, Росичи 1990: 42, JE II 83 и LIGORIO 2014: 69. Уз осврт на ихтионимијски аспект, такође Skok 1933: 45, VINJA 1986: II 32, VULETIĆ – SKRAČIĆ 2018: 85 и BAZINA 2024: I 300.

Сх. *kīma* ‘вршика; врх’, RJA IV 952. „Moglo би бити од грч. κῶμα[, вршика], од чега је и лат. *c[ū]ma*[, вршика]; али је виша прилика да је романска ријеч што је од латинске постала, испореди тал., шпањ., порт. *cima*, франс. *cime*.” BARTOLI 1906: II 293, 449 сматра сх. *kīma* далматороманским реликтом лат. грецизма *cūma*; исто доцније Skok 1930: 508, Skok 1934: 208, ERHSJ I 265, JE I 98, Росичи 1990: 157, HOLZER 2011²: 111 и LIGORIO 2014: 123. ERHJ на наведеном мјесту примјећује: „Већ је Будмани опазео да се ради о далматороманском лексичком реликту.”

Сх. *kīmak* ‘стјеница’, RJA IV 952. „Ријеч је романска од лат. *c[ī]mex*, [стјеница,] управ од асс. sing. *c[ī]micem*, испореди тал. *cimice*[, стјеница].” Исто још BUDMANI 1883: 161; доцније такође BARTOLI 1906: II 293, Skok 1926: 388, Skok 1930 506, ERHSJ II 80, MULJAČIĆ 1962: 268, Росичи 1990: 132, JE II 41, HOLZER 2011²: 111 и LIGORIO 2014: 109. ERHSJ на наведеном мјесту опажа: „Dubrovačko-romanski и bokeljsko-romanski рефлекс од лат. *cīmex*, ак. *c[ī]micem*, како је већ Будмани добро опазео.” Будмани у RJA пише: „Оба латинска *c* остају грлена (*k*),

po čemu se vidi da je riječ iz romanskoga jezika što se negda govorio u primorju (vidi *kelomna*).” Те додаје: „Bila je ovako riječ i u romanskom jeziku na Krku, ali je prvo lat. *c* postalo *č* prema talijanskom jeziku: *cinko* (*činko*)[, stjenica].” Облик *cinko* доноси IVE 1886: 168. У вељотском се лат. *c* пред *i* у ствари правилно палатализује; в. BARTOLI 1906: II 376.

Сх. *kīmenat* ‘шкрип, процијеп међу даскама на лађи’, RJA IV 953. „Od lat. *caementum*, [sječeni, zidarski kamen,] ali preko romanskoga jezika, kako se pozna je po *ki-*, vidi *kimak*.” BARTOLI 1906: II 293 сматра сх. *kīmenaiū* далматороманским реликтом лат. *CAEMENTUM*; доцније исто SKOK 1926: 402 и ERHSJ II 81.

Сх. *klāk* ‘креч’, RJA V 27. „Vaļa da je romanska riječ od lat. *calx*[, kreč,] (uprav od acc. *calcem*), vidi kod *kelomna*; radi drugoga *k* vidi *kimak*.” Исто још BUDMANI 1883: 162; доцније такође BARTOLI 1906: II 293, 447, SKOK 1926: 402, ERHSJ II 99, ROCCHI 1990: 97, HOLZER 2011²: 111 и LIGORIO 2014: 91. Будмани у RJA објашњава: „Miklošić misli da je postalo od stvñem. *chalch* (novovñem. *kalk*, kako i jeste bez sumñe gornoluž. i doñoluž. *kalk* i lit. *kalkis*), ali za naš jezik mislim da je sumñivo, pošto se ova riječ nalazi u našega naroda osobito na zapadu.”

Сх. *klaoka* ‘одвод’, RJA V 33. „Јамачно је riječ romanska (vidi kod *kelomna*) što је postala od latinsk[oga *cloāca*, odvod,], isporedi srlat. *clauaca*, tal. *chiāvica*[, oba odvod].” BARTOLI 1906: II 293 сматра *клаока* далматороманским реликтом лат. *CLOĀCA*; исто доцније МУЛЈАЧИЋ 1962: 252. За разлику од тога, ERHSJ II 89 држи да је посриједи полуучена ријеч, од лат. *CLOĀCA*.

Сх. *klonda* ‘стуб’, RJA V 87. „Јамачно је romanska riječ od lat. *columna*, [stup,] vidi *kelomna*.” BARTOLI 1906: II 292 сматра сх. *клонда* далматороманским реликтом лат. *columna*. За разлику од тога, ERHSJ II 128 због *MN > NN > ND* држи да је посриједи италијанска позајмљеница, од *colonna* ‘стуб’; исто доцније JE II 86, МУЛЈАЧИЋ 1962: 318 и ROCCHI 1990: 140. Но, *NN > ND* може да буде и далматороманска појава; уп. лат. *PINNULA* ‘перо’ > сх. *pēndula* ‘блинкер’. Више о далматороманском *NN > ND* в. у SKOK 1930: 525 и LIGORIO 2014: 31. LIGORIO 2014: 115 стога сматра сх. *клонда* далматороманским реликтом. В. и *кѣлѡмна* горе.

Сх. *kòktao*, *-ála* ‘узглавље’, RJA V 175. „Talijanski se kaže *capezzale*, [uzglavlje,] ali naša riječ ne postaje od ove nego od sr[ednjo]latinske *capit[ā]le* što је imala isto značenje, te nije riječ talijanska nego romanska (vidi kod *kelomna*).” Исто још BUDMANI 1883: 161; доцније такође BARTOLI 1906: II 294, 447, SKOK 1917: 548, МУЛЈАЧИЋ 1962: 255, ERHSJ II 67, ROCCHI 1990: 112 и LIGORIO 2014: 96.

Сх. *kòtīn* ‘камин; просторија са камином, кухиња’, RJA V 241. „Od lat. *cam[t]inus*, [kamin,] ali preko talijanskoga ili možebiti drugoga romanskoga jezika (vidi kod *kelomna*).” BUDMANI 1883: 162 сматра сх. *кѡмѣн* чистим далматороманским реликтом лат. *CAMĪNUS*; доцније исто ERHSJ II 133, ROCCHI 1990: 100, HOLZER 2011²: 112 и LIGORIO 2014: 93.

Сх. *komīnāta* ‘димњак’, RJA V 242. „Od ostarjele talijanske riječi *camminata*[, komin] (isporedi franc. *cheminée*[, dimnjak]), ili iz drugoga romanskoga jezika (vidi kod *kelomna*).” ERHSJ II 133 сматра сх. *комѣнѡша* далматороманским

реликтом срлат. *camīnāta* ‘камин; димњак’ (изведеница од поменутог лат. *camīnus* ‘камин’, в. горе); исто и LIGORIO 2014: 93.

Сх. *kōraļ* ‘*Corallium rubrum*’, RJA V 320. „Postaje od latinsk[oga *corallium*, koralj], a ne od tal. *corallo*, [koralj,] po čemu može biti riječ iz romanskoga (dalmatskoga) jezika, vidi *kelomna*.” За разлику од тога, SKOK 1933: 57 држи да је сх. *kōraļ* млађа, италијанска позајмљеница. ERHSJ II 241 не прецизира да ли је посриједи италијанска позајмљеница или далматоромански реликат; исто VINJA 1986: II 187 и JE II 118. ERHJ I 481 сада сматра *kōraļ* старијом позајмљеницом, тј. далматороманским реликтом; исто и BAZINA 1924: I 305.

Сх. *kōsao*, -*ála* ‘кућерина; сеоце’, RJA V 356. „Tal. *casale*, сеоце, zaselak, koliba, kućerina. Може бити riječ ne uprav iz talijanskoga nego iz romanskoga dalmatskoga jezika, vidi kod *kelomna*.” SKOK 1930: 488 сматра сх. *kōsao* далматороманским реликтом лат. *casālis* ‘који се тиче кућерине’, одакле је и ит. *casale*; доцније исто ERHSJ II 46 и ROCCHI 1990: 116.

Сх. *kṛcati* ‘товарити’, RJA V 492. „Riječ je romanska od srlat. *carric[ā]re*, [tovariti,] isporodi tal. *caricare*, franc. *charger*[, oba tovariti].” В. и EWSS 155. SKOK 1921: 150 сматра сх. *кṛцаџи* далматороманским реликтом лат. **carridiāre*, варијанте поменутог срлат. *CARRICĀRE*; уп. ит. *carreggiare* ‘вући товар’. Доцније исто SKOK 1930: 523, ERHSJ II 185, MULJAČIĆ 1962: 276 и ROCCHI 1990: 115. Будмани на наведеном мјесту додаје: „Ne zna se kako bi postala od tal. *caricare*, [krcati,] nego vaļa da je riječ dalmatičkoga jezika (vidi kod *kelomna*).” ERHSJ примјећује: „Već su Miklošić i Budmani opazili da je [...] c čudnovato.”

Сх. *kriješva* ‘*Prunus avium*’, RJA V 538. „Postaje, kao i *trešña*, ne uprav od lat. *cerasus*, *cerasum*, [trešña,] nego od **ceresia*, od kojega su oblika postale romanske riječi, n. p. tal. *ciriegia*, franc. *cerise*, rum. *cireașă*[, sve trešña].” BARTOLI 1906: II 294, 447 сматра сх. *кṛјешва* далматороманским реликтом лат. **ceresia*; доцније исто SKOK 1926: 402, ERHSJ II 198, ROCCHI 1990: 127, LIGORIO 2014: 107, ERHJ II 479 и ЛИГОРИО 2022: 10. Будмани на наведеном мјесту додаје: „Što je ostalo k dokaz je da je ova riječ uprav uzeta iz dalmatskoga jezika (vidi kod *kelomna*). Radi v isporodi *blitva*, *metva*.”

Сх. *Kṛkar* (стари назив за Корчулу и Пељешац), RJA V 593. „Od grč. (ή μέλαινα) Кóркyра или од lat. *Corcyra* (*nigra*), [crna Korkira,] ali u ovom zadñem slučaju preko dalmatskoga jezika (vidi *kelomna*, *kimak*).” В. још JIREČEK 1902: 83 и РКСС II 498. SKOK 1926: 401 сматра сх. *Кṛкар* далматоромански реликтом лат. *CORCYRA*; доцније исто MULJAČIĆ 1962: 269, ERHSJ II 203, ТЕКАВЧИЋ 1976: 52, КАПОВИЋ – VULETIĆ 2010: 50, HOLZER 2011²: 117 и LIGORIO 2014: 118. В. и LIGORIO 2015.

Сх. *kṛklo* ‘набор’, RJA V 594. „Јамачно је dalmatska riječ (vidi kod *kelomna* i *kimak*) od lat. *circulus*[, krug].” Исто BARTOLI 1906: II 294, 449, SKOK 1926: 403, SKOK 1930: 509, ERHSJ I 257, ROCCHI 1990: 133, HOLZER 2011²: 118 и LIGORIO 2014: 110. ERHSJ на наведеном мјесту примјећује: „Već je Budmani opazio da se radi o dalmatoromanskoj riječi.”

Сх. *kṛpātūr* ‘јорган’, RJA V 627. „Od tal. *copritore* (може бити i dalmatska riječ, vidi *kelomna*).” BARTOLI 1906: II 294, 449 сматра сх. *кṛпaтyр* далматоро-

манским реликтом лат. *coopertorium* ‘покривач’; исто СКОК 1934: 202, РОСНИ 1990: 146 и ЛИГОРИО 2014: 118.

Сх. *k'ipľün* ‘грѣда’, RJA V 630. „Јамачно је ријеч далматска (види код *kelomna*), испореди срлат. *capr[ō]nes*, [grede]; *cabir[ō]*, *cabri[ō]*, [greda].” В. ДУ САНГЕ 1842: 9, 154. Оба срлат. облика потичу од лат. *CAPER*, -PRUM ‘јарац’. СКОК 1917: 548 опажа: „Schon Budmani hat im Ak. Wb. V, 360 [*sic*] ganz richtig den dalmat. Ursprung vermutet.” Слично и ERHSJ II 42, с тим што на том мјесту СКОК не искључује да је *k'ipľün* од варијанте *CAPRŌNEM* > **capreōnet* или од деминутива *CAPREOLUM*; доцније исто РОСНИ 1990: 114, ЈЕ II 109 и ЛИГОРИО 2014: 98.

Сх. *Krvaš* (лично име), RJA V 698. „Биће по латинском [Gervasius] наћи-њено (види и *kimak*), али уз пучку етимологију уз *krv*.” В. И ЈИРЕЧЕК 1904: 38. Исто СКОК 1926: 405 и ERHSJ II 217. ERHSJ на наведеном мјесту опажа: „Budmani ispravno tumači očuvanje velara g pred e upoređenjem sa *kimak* < *c[ī]mice* i unakrštanjem sa *krv*.”

Сх. *kúda* ‘реп’, RJA V 711. „Може бити од тал. *coda*, [rep,] али је виша прилика да је далматска ријеч (види код *kelomna*) од лат. *cauda*[, rep].” Исто BARTOLI 1906: II 294, 449, ERHSJ II 222, ЈЕ II 110, HOLZER 2011²: 119 и ЛИГОРИО 2014: 104. ERHSJ опажа: „Budmani je ispravno primijetio da je *kuda* leksički relikt iz dalmato-romanskoga < влат. *coda* = клат. *cauda*.”

Сх. *kukùta* ‘*Conium maculatum*; *Aethusa cynapium*’, RJA V 766. „Ријеч је далматска (види *kelomna* и *kimak*) од лат. *cic[ū]ta*[, *Conium macultum*].” СКОК 1926: 402 сматра сх. *кукуџа* румунском позајмљеницом, од *cicutā* ‘*Conium maculatum*’; исто ERHSJ I 264 и РОСНИ 1990: 131.

Сх. *kumjerak*, -*ijerka* ‘царина’, RJA V 779. „Ријеч је далматска (види *kelomna*, *kimak*) од лат. *commercium* (XIII и XIV вијека у Дубровнику писано *comerchium*, *comerclum*).” В. ЈИРЕЧЕК 1902: 90. Будмани на наведеном мјесту додаје: „Ваља да није од нгрч. *κομμέρκιον*, јер би по свој прилици мј[есто] другог *k* било *é*.” ERHSJ II 233 држи сх. *кумјерак* далматороманским реликтом, уз напомену да Будмани према потврди *кумѣрькъ* „restituira jekavsko *kumjerak*, што није потребно јер се данас не говори” те да „узима да је то далмато-романски лексички остатак као *kelomna* и *kimak*, који примјери нису добро узети у овом случају јер с ради о *kj* > *k*. То може бити само *orkulić* < *urceolus*.” В. ЈОШ СКОК 1934: 214 и РОСНИ 1990: 143.

Сх. *kùpijerta* ‘кров’, RJA V 796. „Ваља да је ријеч далматска[, од лат. *cooperta*, *pokrov*].” Исто BARTOLI 1906: II 294, 449, ERHSJ II 238, ЈЕ II 121, ЛИГОРИО 2014: 117 и ЛИГОРИО 2015: 57. Будмани на наведеном мјесту додаје: „Тako судим по старини значења и по облику *ije* < *é* [= *ě*] од ромanskoga *e*, па и *p* непромјењено, испореди *kuvijerta*.” За псеудо-јат в. у ЛИГОРИО 2015.

Сх. *Küril* (лично име), RJA V 812. „Од ромanskoga **Curillus* (у од грч. *υ*, испореди *Cumae*[, *Kuma*,] од *Κύμη*, *cuprum*[, *bakar*,] од *Κύπρος*, itd); mislim da je dalmatska riječ (vidi *kelomna*).” В. И РКСС I 511. ERHSJ II 84 држи да је сх. *Күрил* директни грецизам, од *Κύριλλος*.

Сх. *kùtao* ‘суд, посуда’, RJA V 837. „Ваља да је далматска ријеч од лат. *cotula*, нека мјера за што житко, а ово је од грч. *κοτύλη*, *čаша*.” Исто ERHSJ II 248, РОСНИ

1990: 149 и KAROVIĆ – VULETIĆ 2010: 47. VASMER 1944: 86 држи да је сх. *κῦῑαο* директни грецизам; сада исто и ERHJ II 259. Vasmer на наведеном мјесту изводи сх. *kūtao* од варијанте *κοτάλιον*.

Сх. *kvijer* ‘кожа’, RJA V 855. „Riječ je dalmatska (vidi kod *kelomna*) od lat. *corium*, [koža].” Исто SKOK 1928: 408, SKOK 1934: 184, MULJAČIĆ 1962: 254, ERHSJ II 253, ROCCHI 1990: 147, JE II 89, LIGORIO 2014: 118, ЛИГОРИО 2018: 37, ERHJ II 63 и ЛИГОРИО 2022: 11.

Сх. *lègati* ‘читати’, RJA V 957. „По свој је прилици dalmatska riječ (vidi kod *kelomna*, *kimak*) od lat. *legere*, [čitati].” Исто још BUDMANI 1883: 162; доцније такође BARTOLI 1906: II 294, SKOK 1934: 445, ERHSJ II 286 и LIGORIO 2014: 159. У потоњем раду Будмани не искључује могућност италијанске позајмљенице, узете из облика презента *leggo*, *leggono*.

Сх. *libra* (врста новца), RJA VI 39. „Riječ je dalmatska od lat. *[l]bra* [mјера за težinu] (od čega je tal. *lira* [lira]).” ERHSJ II 293 држи да је сх. *libra* италијанска позајмљеница, од *libbra* ‘фунта, мјера за тежину’, што се (као и ит. *lira*) своди на поменуто лат. *LIBRA*.

Сх. *libro* ‘књига’, RJA VI 39. „Riječ je dalmatska (isporedi *kelomna*) od lat. *liber* [kńiga] (upravo od acc. sing. *librum*).” На наведеном мјесту додаје: „Да није од tal. *libro* [kńiga] познаје се по акценту, јер би онда гласила *libro*.” ERHSJ II 311 *pace* SKOK 1934: 453 не искључује могућност италијанске позајмљенице те напомиње: „Budmani misli da je *libro* zbog kratkog silaznog akcenta dalmato-romanskog podrijetla. Kako je riječ učena, to je teško znati.”

Сх. *liksija* ‘цијећ’, RJA VI 90. „Riječ dalmatska (vidi kod *kelomna*) od lat. *lix* [l]via [цијећ].” Исто још BUDMANI 1883: 61; доцније такође BARTOLI 1906: II 294, 453, SKOK 1934: 428, ERHSJ II 301, ROCCHI 1990: 217 и LIGORIO 2014: 160.

Сх. *lima* ‘турпија’, RJA VI 93. „Tal. [je] *lima*, ali da je uprav uzeto iz talijanskoga jezika, akcenat bi bio *líma*, te ваља да је romanska (dalmatska, vidi *kelomna*) riječ od lat. *[l]ma* [turpija].” ERHSJ II 303 сматра сх. *lima* италијанском позајмљеницом. Но, акценат би ипак могао да говори у прилог далматском поријеклу; више в. у HOLZER 2011²: 74 и LIGORIO 2014: 38.

Сх. *lòkārda* ‘*Scomber colias*’, RJA VI 139. „Riječ je dalmatska (vidi *kelomna* i *kimak*) od lat. *lacerta* [gušter].” Исто BARTOLI 1906: II 294, SKOK 1934: 433, ERHSJ I 59, JE II 142, ROCCHI 1990: 207 и LIGORIO 2014: 155. Уз осврт на ихтионимијски аспект, такође SKOK 1933: 50, VINJA 1986: I 283, VULETIĆ 2007: 112, VULETIĆ – SKRAČIĆ 2018: 108 и BAZINA 2024: I 318.

Сх. *Lòkrum* (острвце крај Дубровника), RJA VI 140. „Tal. *Lacroma* i *Croma* (jer se shvatilo kao da је *La*- talijanski članak); starija su imena u latinskome ili u dalmatskome jeziku: *Lacromona*, *Lacromna*, *Crompna*, *Crumpna*.” В. ЈИРЕЋЕК 1902: 61. SKOK 1931: 482 (= SKOK 2011: 109) изводи *Локрум* од лат. *acrūmen* ‘кисела воћка’; доцније исто SKOK 1934: 203, SKOK 1950: 246, MULJAČIĆ 1962: 267 и ERHSJ II 315. ТЕКАЊЧИЋ 1976: 53 и ROCCHI 1990: 45 држе да је сх. *Локрум* далматоромански реликат, не латинска позајмљеница; исто и LIGORIO 2014: 70.

Сх. *lōvōr* ‘*Laurus nobilis*’, RJA V I 170. „Postaje od lat. *laurus*[, *lovor*]; može biti dalmatska riječ, vidi *kelomna*.” ERHSJ II 268 држи да је сх. *лѡвѡр* латинизам, с објашњењем да *au* > *ov* мора да припада старијем слоју позајмљеница; доцније исто Росчи 1990: 214 и ERHJ I 566. О исходу лат. *au* више в. у Skok 1952, Роровић 1962, Рутанес 1970 и Текавчић 1976.

Сх. *Lovreč* (лично име), RJA VI 173. „[Od lat.] *Laurentius*.” В. и Јирећек 1904: 42. ERHSJ II 277 држи да је сх. *Ловреч* латинизам, с објашњењем да *en* > *e* мора да припада старијем слоју позајмљеница; уп. нпр. лат. *PARENTIUM* > сх. *Пореч*. За разлику од тога, Мулачић 1962: 277 и Holzer 2011²: 123 држе да је сх. *Ловреч* далматоромански реликат. На наведеном мјесту Будмани додаје: „Napisano je *č* i tako treba da bude, jer od lat. *ti* (*i te*) pred vokalom postaje u dalmatskome jeziku *č* a ne *ć*, vidi *maráč*, *polača*.” В. и Ловрјенац доле.

Сх. *Lòvrjenac*, *-ijenca* (лично име), RJA VI 173. „Postaje od latinskoga [*Laurentius*], a ne od tal. *Lorenzo*, te može biti dalmatska riječ (vidi *kelomna*).” ERHSJ II 277 сматра сх. *Лѡврјенац* латинизмом, а Мулачић 1962: 277 далматороманским реликтом лат. *Laurentius*; в. више s.v. *Ловреч* горе. За псеудо-јат в. више у Лигорио 2015.

Сх. *lòpīža* ‘земљани лонац’, RJA VI 154. „Јамачно је riječ romanska, dapače dalmatska[. ...] Naš se oblik posve slaže s [lat.] *lapidea*[sc. *olla*, kameni суд].” Исто Bartoli 1906: II 294, 453, Skok 1950: 63, Мулачић 1962: 277, ERHSJ II 269, Росчи 1990: 212, Holzer 2011²: 123 и Лигорио 2014: 158.

Сх. *lùkijerna* ‘свјећица, жижак’, RJA VI 212. „Riječ je dalmatska od lat. *lucerna*, [svjetiljka,] isporodi *kelomna*.” Исто још Budmani 1883: 161; доцније такође Bartoli 1906: II 295, 453, Skok 1926: 404, Мулачић 1962: 253, ERHSJ II 329, Росчи 1990: 220, ЈЕ II 150 и Лигорио 2014: 162. Будмани на наведеном мјесту додаје: „Radi *k* vidi *funkjela*, *kerostat*.”

Сх. *lukjèrnār* ‘свијећњак’, RJA VI 212. „Riječ je dalmatska od lat. *lucern[ā]-rium*.” Исто Bartoli 1906: II 295, 453, ERHSJ II 329, Росчи 1990: 220 и Лигорио 2014: 162.

Сх. *mārač* ‘март’, RJA VI 467. „Nije od tal. *marzo*[, *mart*,] nego je dalmatska riječ od latinskoga [*Mā*]rtius[, *mart*].” Исто још Budmani 1883: 162; доцније такође Bartoli 1906: II 295, 453, ERHSJ II 375, Лигорио 2014: 168, ERHJ I 593 и Лигорио 2023: 12. ERHSJ на наведеном мјесту додаје: „*Marač* ide prema ispravnom oražanju Budmanijevu među dalmato-romanske leksičke ostatke.” Сâм Будмани у RJA опажа: „Prema lat. *ti* (*te*) talijanski ima *zz* a dalmatski *č*, isporodi *перуџа*, *реџа*, *плоџа*, *polača*, *пуџ*.”

СКРАЋЕНИЦЕ

вељ.	вељотски	млет.	млетачки
влат.	вулгарнолатински	нгрч.	новогрчки
грч.	грчки	њем.	њемачки
дијал.	дијалекатски	порт.	португалски
дром.	далматоромански	рум.	румунски
ијек.	ијекавски	сард.	сардинијски
истрором.	истроромански	сл.	словенски
ит. (= RJA tal.)	италијански	сргрч.	средњогрчки
кллат.	класичнолатински	срлат.	средњолатински
лат.	латински	сх.	српскохрватски
лит.	литвански	франц.	француски
луж.	лужички	шп. (= RJA špañ.)	шпански

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ЕРСЈ: Александар Лома (ур.), Марта Бјелетић, Јасна Влајић-Поповић, Снежана Петровић. *Етимолошки речник српског језика*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2003—.
- Лигорио, Орсат. Такозвани псеудо-јат у далматској романштини и балканском латинитету. *Јужнословенски филолоџ* 71/3–4 (2015): 43–72.
- Лигорио, Орсат. Дифтонгација у далматороманским реликтима латинског суфикса -ĕllu, -a. *Јужнословенски филолоџ* 74/1 (2018): 31–59.
- Лигорио, Орсат. Далматоромански реликти у *Etimološkom rječniku hrvatskoga jezika*. *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистику* 65/2 (2022): 7–18.
- Лигорио, Орсат. Још о далматороманским реликтима у *Etimološkom rječniku hrvatskoga jezika*. *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистику* 66/2 (2023): 7–17.
- Лигорио, Орсат. Четири писма Пера Будманија Хугу Шухарду. *Јужнословенски филолоџ* 80/2 (2024a): 43–61.
- Лигорио, Орсат. Почетно озвучење у далматороманским реликтима. Снежана Гудурић, Марија Стефановић, Јасмина Дражић (ур.). *Језици и културе у времену и простору* 11/2. Нови Сад: Универзитету у Новом Саду – Филозофски факултет, 2024b, 13–23.
- Лома, Александар. *Киљан* 'пободен камен' – далматоромански остатак на тлу Црне Горе? *Јужнословенски филолоџ* 65 (2009): 89–99.
- РКСС: Ђ. Даничић. *Рјечник из књижевних сѣарина српских*. Д. I–III. Биоград: Државна штампарија, 1863.

*

- BARTOLI, Matteo Giulio. *Das Dalmatische: Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der apennino-balkanischen Romania*. Bd. I–II. Wien: A. Hölder, 1906.
- BAZINA, Hrvoje. *Arealna distribucija leksika morske faune u srednjoj Dalmaciji*. Doktorska disertacija. Sv. I–II. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2024.
- BOERIO, Giuseppe. *Dizionario del dialetto veneziano*. Venezia: Gi. Cecchini, 1867.
- BUDMANI, Pero. Dubrovački dijalekat, kako se sada govori. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 65 (1883): 154–179.
- DU CANGE, Carolus Dufresne. *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*. Tom. II. Parisii: Fratres Didot, 1842.
- ERHJ: Ranko Matasović (ur.), Tijmen Pronk, Dubravka Ivšić, Dunja Brozović Rončević. *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*. Sv. I–II. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2016–2021.
- ERHSJ: Petar Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knj. I–III. Zagreb: JAZU, 1971–73.
- EWSS: Franz Miklosich. *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien: W. Braumüller, 1886.

- HOLZER, Georg. *Glasovni razvoj hrvatskoga jezika*. Prev. Barbara Štebih Golub. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2011².
- IVE, Antonio. L'antico dialetto di Veglia. *Archivio glottologico italiano* 9 (1886): 115–185.
- JE: Vojmir Vinja. *Jadranske etimologije: Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*. Zagreb: HAZU – Školska knjiga, 1998–2004.
- JIREČEK, Constantin. Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters. Th. I. *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 48. Wien: C. Gerold, 1902.
- JIREČEK, Constantin. Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters. Th. II. *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 49. Wien: C. Gerold, 1904.
- KAPOVIĆ, Mate, Nikola VULETIĆ. Refleks grčkoga *υ* u hrvatskim „dalmatskim grecizmima”. *Filologija* 55 (2010): 37–59.
- LIGORIO, Orsat. Nešto o akcentu dalmato-romanskih relikata. *Croatica et Slavica Iadertina* 9/2 (2013): 353–363.
- LIGORIO, Orsat. *Problem leksičke stratifikacije u adrijatistici*. Doktorska disertacija. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2014.
- LIGORIO, Orsat. Sh. *Korčula. Lucida intervalla* 44 (2015): 147–154.
- MAVER, Giovanni. Parole croate di origine italiana o dalmatica. *Archivum Romanicum* 6 (1922): 241–253.
- MULJAČIĆ, Žarko. Dalmatski elementi u mletački pisanim dubrovačkim dokumentima 14. st. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 327 (1962): 237–380.
- POPOVIĆ, Ivan. Južnoslovenska supstitucija za latinsko *au*. *Studi in onore di Ettore Lo Gatto e Giovanni Maver*. Firenze: G.C. Sansoni, 1962, 559–562.
- PUTANEC, Valentin. Refleksi aloglotskog diftonga *au* u hrvatsko-srpskom jeziku. *Filologija* 6 (1970): 155–164.
- REW⁵: Wilhelm Meyer-Lübke. *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: C. Winter – Universitätsverlag, 1972⁵.
- RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. D. I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- ROCCHI, Luciano. *Latinismi e romanismi antichi nelle lingue slave meridionali*. Udine: Campanotto Editore, 1990.
- SKOK, Petar. Zur Kunde des romanischen Elements in der serbokroatischen Sprache. *Zeitschrift für romanische Philologie* 36 (1912): 641–656.
- SKOK, Petar. Neue Beiträge zur Kunde des romanischen Elements in der serbokroatischen Sprache. *Zeitschrift für romanische Philologie* 38 (1917): 544–553.
- SKOK, Petar. Beiträge zur Kunde des romanischen Elements im Serbokroatischen. *Zeitschrift für romanische Philologie* 41 (1921): 145–152.
- SKOK, Petar. Zur Chronologie der Palatalisierung von *c g gu gū vor e i y ĭ* im Balkanlatein. *Zeitschrift für romanische Philologie* 46 (1926): 385–410.
- SKOK, Petar. Zum Balkanlatein II. *Zeitschrift für romanische Philologie* 48 (1928): 398–413.
- SKOK, Petar. Zum Balkanlatein III. *Zeitschrift für romanische Philologie* 50 (1930): 484–532.
- SKOK, Petar. Les origines de Raguse: Étude de toponymie et de linguistique historiques. *Slavia* 10 (1931): 449–498.
- SKOK, Petar. *Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu*. Split: Pomorska biblioteka 'Jadranske straže', 1933.
- SKOK, Petar. Zum Balkanlatein IV. *Zeitschrift für romanische Philologie* 54 (1934): 175–214, 424–499.
- SKOK, Petar. La diphtongue latine *au* dans les langues balkaniques. *Mélanges de linguistique et littérature romanes offerts à Mario Roques*. Paris: M. Didier, 1952, 241–249.
- SKOK, Petar. Dalmatski jezik. *Enciklopedija Jugoslavije* II. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1956, 653–655.
- SKOK, Petar. O podrijetlu Dubrovnika: Istraživanja iz historijske toponimije i historijske lingvistike. Prev. Orsat Ligorio. *Dubrovnik* 22/4 (2011): 81–128.
- TEKAVČIĆ, Pavao. O kriterijima stratifikacije i regionalne diferencijacije jugoslavenskog romanstva u svjetlu toponomastike. *Onomastica Jugoslavica* 6 (1976): 35–56.
- VASMER, Max. *Die griechischen Lehnwörter im Serbo-Kroatischen*. Berlin: W. de Gruyter, 1944.
- VINJA, Vojmir. *Jadranska fauna: etimologija i struktura naziva*. Knj. I–II. Split: Logos, 1986.
- VULETIĆ, Nikola. *Dalmatska leksička geografija: Talasozoonimi*. Doktorska disertacija. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2007.
- VULETIĆ, Nikola, Vladimir SKRAČIĆ. *Leksik morske faune u sjevernoj Dalmaciji*. 1. dio, *Rječnik pučkog nazivlja*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2018.

Orsat Ligorio

BUDMANI'S OBSERVATIONS ON THE DALMATIAN ROMANCE LEMMATA
OF THE *RJEČNIK JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE*

S u m m a r y

This paper examines entries of Dalmatian Romance origin in the section of the *Rječnik Jugoslavenske akademije* that was edited by P. Budmani. These include: *dròkūn* 'dragon', *dùpīn* 'dolphin', *fùndati* 'to submerge', *gùstijerna* 'cistern', *gùta* 'stroke', *järula* 'flowerbed', *kalàmuča* 'fishing rod', *kàntula* 'tube', *kàpsa* 'coffin', *kàpula* 'red onion', *kàtrīda* 'chair', *kèlōmna* 'column', *kentēnār* 'low-grade silk', *kētra* 'pivot', *kēra* 'ruffle', *kērostat* 'candle stick', *kijerna* 'dusky grouper', *kīma* 'sprout; top', *kīmak* 'bedbug', *kīmenat* 'creak between two planks on a boat', *klāk* 'lime', *klaoka* 'sewer', *klonda* 'column', *kòktao* 'bolster', *kòmin* 'fireplace; kitchen', *komināta* 'chimney', *kòraļ* 'coral', *kòsao* 'hut; hamlet', *křcati* 'to load', *kriješva* 'cherry', *Křkar* (place name), *křklo* 'wrinkle', *krpātūr* 'quilt', *křplūn* 'beam', *Krvaš* (personal name), *kúda* 'tail', *kukūta* 'hemlock; fool's parsley', *kumjerak* 'tariff', *kùpijerta* 'roof', *Kūril* (personal name), *kūtao* 'vessel', *kvijer* 'leather', *lègati* 'read', *lībra* 'pound', *lībro* 'book', *liksija* 'lye', *līma* 'file', *lòkārda* 'chub mackerel', *Lòkrum* (place name), *lōvōr* 'laurel', *Lovreč* (personal name), *Lòvrjenac* (personal name), *lòpiža* 'clay pot', *lùkijerna* 'oil lamp', *lukjèrnār* 'large oil lamp', *mārač* 'March'. The accompanying observations reveal that Budmani used a set of criteria to identify Dalmatian Romance loanwords within the Serbo-Croatian lexicon and to differentiate them from other Romance loanwords, particularly those of Italian origin. Only some of these criteria are known from Budmani's earlier writings. The ones that appear exclusively in the *Rječnik* are the shift from Latin *CE/IV* to Dalmatian Romance / Serbo-Croatian *č* (as opposed to *zz*, which would be expected in the case of a Venetian loanword) and the substitution of Dalmatian Romance *VCV* with the Serbo-Croatian *VCV* (as opposed to *VCV*, which would be expected in the case of an Italian loanword).

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за класичне науке
Чика Љубина 18–20, 11000 Београд, Србија
orsat.ligorio@gmail.com

(Примљено: 15. априла 2025;
прихваћено: 15. маја 2025)

Ана Кречмер

ШКОЛА И ОБРАЗОВАЊЕ У ДРУШТВЕНОМ ЖИВОТУ СЛАВЕНОСРПСКОГ ДОБА

(Један сегмент културне парадигме српског просветитељства)

У раду се приказује посебна врста школске писмености на прелазу из 18. у 19. век, која припада њеној периферији и која се овде условно означаје као „околошколска”. Ова жанровска врста појављује се крајем 18. века и нестаје током 1820-их година. Ради се о позивима на јавне испите, приказима школских програма, говорима држаним приликом испита и школских прослава, текстовима који су регулисали школски живот и сл. Наш корпус тренутно садржи око тридесет таквих извора који пружају драгоцен увид у свакодневни живот Срба у аустријским земљама након темељне реформе школства у монархији спроведене током 1770-их година. Они показују да су Срби поседовали уједначен наставни систем са прописаним програмом, нормиране уџбенике и приручнике, као и стручно опремљено наставно особље. У раду се посебно указује на улогу српске цркве у формирању и очувању образовања и наставе за српску децу и омладину.

Кључне речи: славеносрпско доба, историја српског школства.

This paper deals with a special group of texts which belong to the periphery of school literature. This genre appeared at the end of the 18th century and disappeared during the 1820s. It includes invitations to public examinations, teaching programs, public speeches on the occasion of exams and school celebrations, regulative texts for school sector, etc. Our corpus includes about 30 such texts, which are a unique source of information about everyday life of Serbs in Austria after the great school reform in the monarchy carried out in the 1770s. They testify that Serbs had a uniform educational system with a standardized programme and textbooks, as well as a qualified teaching staff. The role of the Serbian church in the creation and preservation of education for Serbian children and youth is also highlighted.

Key words: Slavonic Serbian period, Serbian school history.

1. У европском просветитељству централно место заузимају питања просвећивања, образовања и моралног васпитања човека. Тако је било и код Срба, код којих је просветитељство било најјаче заступљено у парадигми славеносрпске културе и чврсто за њу везано. Стога су школа и образовање стално били у фокусу пажње ове културе. Историја школства код Срба у аустријским пределима у 18. и на почетку 19. века представља веома занимљиво тло за истраживање. Развојни путеви овде у више погледа одударају од оних у другим ареалима православног словенства. У раду ће бити приказан један сегмент сфере образовања који припада њеној периферији, врста „околошколске” писмености, која се у погледу интенционалности, језика и структуре разликује од жанрова непосредно намењених настави. Никита И. Толстој, један од најбољих познавалаца довуковске српске писмености, неке такве текстове издваја у посебну жанровску врсту „свечане реторике” („торжественное красноречие”) (Толстой 1998: 302) и истиче њихов значај

за историју српске писмене културе.¹ Ми укључујемо у тај жанр и неке друге текстове сличне интенционалности и тематике. Ова грађа представља драгоцен извор за реконструкцију културног и животног контекста Срба у аустријским земљама у то доба (можда, у културолошком погледу, донекле и значајније од уџбеника и приручника). Такви текстови појављују се почетком 1790-их година и нестају током 1820-их. Нас занимају пре свега интенционалне особине и културни потенцијал те „околошколске” писмености – њихова језичка и стилска анализа захтевају посебан приступ. Пре анализе корпуса, укратко ћемо се осврнути на историју образовног система код православних Словена, а затим на формирање српског школства код Срба у њиховој новој постојбини након Велике Сеобе.

2. Систем образовања код православних Словена током векова био је чврсто везан за цркву и налазио се у њеној надлежности. Црква је свуда у хришћанској Европи у прошлости имала водећу улогу у образовању, али школство је, још од антике и хеленизма, ипак било базирано на световном систему *septem artes liberales*. Код православних Словена образовање је било у целини везано готово искључиво за верске садржаје, а језик који се у школи учио био је црквенословенски (у наставку цксл.).² Основу наставе чинило је учење читању цксл. (при чему су се напамет учили већи фрагменти богослужбених текстова) и црквеном појању. Уџбеници су биле богослужбене књиге, почевши од Часослова. Касније се прелазило на Апостол и Псалтир. Писање и бројање спадали су пре у сферу стручног образовања намењеног, на пример, писарима у манастирским скрипторијама, службеницима у владарским канцеларијама, трговцима и сл. Такав систем остаје готово непромењен вековима у свим ареалима где су живели православни Словени (и Румуни). Међутим, у контексту новог доба његови недостаци постају све очигледнији. Унутар Православне Славије до промена долази прво у тзв. Југозападној Русији, тј. на источнословенским говорним територијама ван Московске Русије.³ Оне су се вековима налазиле у саставу Велике кнежевине Литваније и Пољске, односно пољско-литванске државне заједнице. Православци су тамо живели у ситуацији веома сличној оној у којој су се затекли Срби у Аустрији након Велике сеобе. Како би опстали у туђем и неблагонаклоном окружењу, они су, поред осталог, оснивали тзв. *брајсџива* у оквиру својих парохија. Та братства одржавала су школе, у којима су православна деца добијала прво образовање. Оно је и даље било углавном базирано на веронауци, учењу цксл. из богослужбених књига и црквеног појања, али је укључивало и световне садржаје. Када је реч о Московској Русији, темељне

¹ „К сожалению, на эти витийственные тексты исследователи обращали мало внимания, между тем как они, на наш взгляд, хорошо отражают языковые нормы, принятые в практике сербских училищ и влиявшие, несомненно, на развитие литературного языка. И хотя следует признать, что эти тексты имеют малую литературную ценность, их значение как памятников литературного языка немалое.” (Толстой 1998: 304).

² О метајезику школе, нарочито за старије епохе, нема поузданих података.

³ Користе се и називи Јужна одн. Западна Русија (уп. Соболевский 1980: 55–103; Успенский 1983: 64–84). Развојни путеви у румунским пределима били су донекле другачији, али ова тема захтева посебан приступ.

реформе се обично везују за делатност цара Петра. Али тло за њих доследно се припремало већ током претходних деценија.⁴ Школство се овде пре 17. века одвијало по заједничком обрасцу Православне Славије. За доба првих царева династије Романових, Михаила (1613–1645) и Алексеја (1645–1676), који су успешно ратовали против Пољске, у састав Московског царства улази више региона са источнословенским становништвом. Из тих предела стижу, неретко на позив самог цара, учени људи, већином духовна лица, која су одиграла важну улогу у формирању новог школског система. У доба цара Петра световна компонента у настави постаје све јача, али се чува и православна срж, као и цксл., језик писмене културе.⁵ Један од тих учењака, који су долазили у Московску државу, био је владика Теофан Прокопович (1681–1736), особа блиска цару Петру. Школовао се у Кијевској Могиљанској академији и у Лавову, студирао на факултетима у Лајпцигу, Јени и Халеу, као и у Академији Св. Атанасија у Риму. Истакнути представник претходних генерација учених источних Словена из тих предела био је монах манастира Св. Духа у Вилњусу Мелетије Смотрички († 1633). Он је почетком 17. века објавио прву граматику позног цксл., која је до дубоко у 18. век остала основни уџбеник из те области за православне источне Словене у пољско-литванској држави и у Московској Русији (а и за Србе).

3. О школству у Србији у дотурско доба немамо много поузданих података. То углавном важи и за доба турских освајања. Српске земље су тада биле подељене по утицајним сферама туђих држава, а живот се у њима одвијао у различитим контекстима. У писменој култури Срба под турском влашћу полако долази до стагнације, а затим и до опадања (уп. ИСТОРИЈА СРПСКОГ НАРОДА 1986: 420–424). Мецене и добротвори културе и школства – манастири и владарски дворови – већином нестају заједно са старом немањинском Србијом. Стари образовни модел се чува, али и ту долази до стагнације и опадања. Настава, уколико је заступљена, одвија се углавном у оквиру већих цркава и манастира. Улогу гаранта за очување етничког и језичког идентитета све више преузима народна усмена култура. Савремени образовни систем формира се полако тек после устанака.

4. Живот Срба у аустријским земљама одвија се умногоме другачије. Већ почетком 18. века интерес српских поглавара, а то су већином били црквене владике, усмерава се на сферу образовања – за опстанак и напредак народа у туђини неопходно је било школство прилагођено захтевима и изазовима новог доба и новог окружења. Почетни период формирања школског система

⁴ Познати руски медијевиста и библијиста А. А. Алексеев упозорава на начелни континуитет историјског развоја: „Историческая действительность не имеет перерывов. Как правило, новый период начинают те же люди и те же тексты, которые завершают старый. Пограничными вехами должны служить такие исторически значимые события, которые по своей сущности уже не принадлежат прошлому, но знаменуют новое. Значимость событий отражает наше субъективное понимание природы исторических процессов. Так периодизация становится концепцией предмета, выполняя гносеологическое назначение.” (АЛЕКСЕЕВ 1993: 240).

⁵ Руски књижевни језик у то доба није још постојао, а дискусија о томе, када и како се он формира још увек траје (уп.: ISSATSCHENKO 1975; 1983; Филин 1981; Успенский 1983; 1987; КРЕЧМЕР 1995).

код Срба у Аустрији обично се везује за тзв. *руске* школе, које су радиле током 1720-их и 1730-их година. Први њихови наставници, браћа Суворови, стигли су из Русије на молбу упућену цару Петру. Они су са собом донели образовни систем и ученике који су настали под утицајем православних источних Словена у пољско-литванској држави. Тако су код Срба доспели буквар владике Теофана Прокоповича и црквенословенска граматика Мелетија Смотричког.

Школски систем у Аустрији суштински се мења током реформе коју је 1770-их година, по наређењу Марије Терезије, спровео Јохан Фелбигер (1724–1788). Том реформом био је уведен уједначен и сређен програм елементарне (и по први пут обавезне) школске наставе који је обухватао и школе мањина. Тиме су Срби добили редовни образовни систем са прописаним програмом, уједначеним учбеницима и школованим особљем. Српска црква и даље се стално брине о напредовању школства, а њени великодостојници често иступају као мецене и добротвори. Али само школство прелази у надлежност државе, постаје секуларизовано, док Српска црква задржава контролу само на нижим управним нивоима и у сфери веронауке.

5. У овом раду се приказује само један огранак ове веома занимљиве тематике, један временски одсечак на крају 18. и првих година 19. века. То је доба када је српско просветитељство било на врхунцу, што се осликава и у штампарској делатности – већина текстова који се тада објављују намењени су просвети и образовању. У ово доба појављује се и поменута „около-школска” писменост. Њену доминанту чине штампани позиви на годишње и полугодишње школске испите, али њој припадају и неке друге врсте текстова.⁶ Наш корпус тренутно садржи око тридесет таквих извора (в. листу у прилогу). Највећи део чине позиви на јавне испите, тј. наставни програми тзв. нормалних националних српских школа. Они садрже податке о ђацима (по разредима), о разредној структури, о садржајима наставних програма, о наставном особљу и надлежнима у вишим управним круговима и сл. Са девет примера представљени су јавни говори (*слова*),⁷ одржавани у оквиру испита и различитих свечаности, углавном везаних за школу. Два текста су тзв. *разглаголџија* – сценски „разговори” ђака. У корпус улазе и школска правила, прописана у царству током Фелбигерове реформе – „Школски устав”, објављен 1776. године, и „Правила училиштнаја”, штампана 1805. и 1815. године. Два текста жанровски одударају од осталих, али се слажу са њима у погледу интенционалности. „Разсуждение о недостатках воспитанија на

⁶ Библиографске податке за 18. век пружа „Српска библиографија 18. века” (Михаиловић 1964), а за рани 19. век, поред осталог, Дигитална библиотека Матице српске.

⁷ С обзиром на то да језик није примарни предмет разматрања овог рада, примери се овде и у наставку наводе у транслитерацији у савремену српску ћирилицу, при чему се максимално задржава правопис и интерпункција извора. Јерови се изостављају, сем њ у посебним случајевима; јат се наводи као *е*, *ы* као *и*, *иц* као *иц*, *зело* као *з*. Руске графеме *я* и *ю* (одн. цксл. јусови) наводе се као *ја* и *ју*. За иницијално јотовано *е* употребљава се претежно посебна графема *є* – у раду се наводи као *је*. Цксл. графеме грчког порекла наводе се савременом ћирилицом у њиховој звучној вредности. Ово углавном важи за све текстове корпуса штампане црквеном ћирилицом. Правопис текстова штампаних грађанском ћирилицом показује мањи степен нормираности.

искуству основанно сочиненно Стефаном Рајчем Осечкија школи учителем” (1794) бави се проблемима адекватног васпитања деце и наставе. „Еднога Араћанина Начертание основанија за обучение сербске деце у Араду уредити имејушта Арадском обштеству поднешенно” (1798) јесте нацрт о оснивању задужбине за школовање српске деце. Његов аутор, Сава Текелија (1761–1842), био је један од водећих интелектуалаца славеносрпског доба и чувени добротвор. Текстови корпуса пружају увид у школски живот, у репертоар онога што су учили српска деца, у то како су напредовала у учењу, зашто и када су напуштала школу итд.

6. Позиви на јавне испите одн. прегледи наставних програма представљају прилично хомогену групу са бројним подударацима и паралелама, пре свега у погледу структуре и садржаја. То сведочи, с једне стране, о одређеној нормираности жанра, док, с друге, осликава уједначеност и срећеност наставних програма у српским школама тога доба. Као пример овде се наводи текст Козме Јосића „Позивание на јавное и торжественное испытание в славеносербском народном училишти Пештанском учаштијасја јуности, по окончании перваго теченија; сире:⁸ зимњаго производимое месјаца цветенја (априллиа) в-го⁹ дне ђаѡ.¹⁰ по полудни от половины третијаго до шести часов”¹¹ из 1800. године. Позиви обично почињу поздравним говором, намењеним јавности која је присуствовала испитима (родбина, угледне особе из локалних управних институција, представници српске цркве, добротвори). У њима се истичу идеје просветитељства у целини, као и важност образовања за напредак српског друштва у туђини. У нашем примеру у уводном говору нарочито се подвлачи значај познавања свог језика:¹²

„ЛУБЕЗНИЈ ЧИТАТЕЛЈУ!

Заведение народных училишт, и малија в них преподаваемија науки, может бити иному, по видимому весьма маловажными покажутсја, зато, что плоды их не тако јасно видјатсја: не менее, аште би ми их почли своего вниманија достojными, и в никнули би в јестество их, ми би нашли их zelo важными, тако важными, јако јест всјакое начало вештеј; ибо посредством их дети в своем малолетстве учатсја правильно читати и писати, учатсја познати јестество и својство своего јазика; а знати свој јазик точно, јест души человеческој крајнија важности; понеже јазик јест средство изјаснјати своја мисли. В следствие сего всјакиј благоревнивиј син своего рода, желајуштиј бити полезним членом обштества, и јако дејствујуштиј јего член, желајј в нуждном случаи изјаснити своја мисли точно, пријатно и силно, почувствует сам, коликија важности сут малјенкија науки, толкујемија в народных училиштах, и всјакиј отец, мати, брат сестра, сродник и участник воспитанија подвластнаго им отрока или отроковици, в помошт их учителју, постарајутсја уверити јунаго питомца о неминуемој

⁸ Тако у оригиналу.

⁹ Датум се наводи цксл. словима.

¹⁰ Година се наводи цксл. словима.

¹¹ Као већина текстова ове врсте, штампан црквеном ћирилицом.

¹² Фактички се ради о славеносрпском писменом изразу „високог” стила (о теорији трију стила у Русији тога доба уп. д.), одн. цксл. који се сматрао обавезним за све православце.

нужде, и високој важности познати совершенно свој јазик, взјати јего в своју власт, да би ми сице божественниј дар слова употребити узнали и в своју особливују и всеобштују ползу!” (стр. 1).¹³

У позивима се наводе листе школског особља, које укључују и надлежне из виших државних, црквених и образовних институција, уп.:

„ЛИЧНОЕ СОСТОЈАНИЕ сего народнаго училишта.

КРАЛЕВСКИЈ НАДЗИРАТЕЛЬ.

Високородниј и високоученниј г. Јаков Петиј Его С[ве]штеннејшаго¹⁴ Царскаго, Кралевскаго и Апостолическаго ВЕЛИЧЕСТВА советник, Кралевских Народних училишт Будинских надзиратель, при сношениј наук во Вишнем Кралевском Совете Венгерском и судејској столице благородних Комитатов Сатмарскаго и Острогонскаго приседатель.

МЕСТНИЈ ПРАВИТЕЛЬ.

Г. ИОАНН МУШКАТИРОВИЧ Свободнаго кралевскаго града Пештанскаго старејшина, и обоих прав Венгерскаго Кралевства истец.

ЗАКОНОУЧИТЕЛЬ.

Пречестниј г. ГЕОРГИЈ МИЛИВОИН местниј с[ве]штенник¹⁵ предает науку христианскују всем ученикам седмично 2 и ½ часа; ...

НАРОДНИЈ УЧИТЕЛЬ.

Косма Иосич всех четирех разрјадов учеником следујуштија Всемилости-вејше определенија учебнија предмети седмично ке¹⁶ часов преподавал јест; ...” (стр. 2).

„Помоштници СЕГО училишта.

Доброслав Иосич и Лазар Павлович от коеју первиј порјадочно Риторику в местној гимнасии посештает; вториј же совершил ју, и нине к слишанију Нормалнаго метода¹⁷ себе определил.” (стр. 5).

Последњи пасус сведочи о већ постојећем систему за припрему наставног особља, прописаном и уређеном школском реформом, што је, свакако, доприносило побољшању квалитета наставе. Истовремено, државном реформом школства био је ограничен утицај Српске цркве на процес припремања будућих наставника за српске школе.

Веронаука и слични садржаји, као и учење цксл., и даље чине срж наставног програма, уп.:

¹³ Текст нема пагинацију.

¹⁴ Под титлом.

¹⁵ Под титлом.

¹⁶ Датум се наводи цксл. словима.

¹⁷ Ово се односи на методику обуке наставника, уређене у оквиру школске реформе. Наставници морали су да апсолвирају те курсеве како би стекли статус учитеља (уп. Костић 1978).

„ПРИМЕЧАНИЕ.

В неделних и празничних днех от осмага даже до паче девјати часов како пенија, тако и чтенија Апостолских посланиј, неотложно со всеју јуностију помјанутих училишт исполнјајутсја” (нав. м.).

Испит обично започињу и завршавају говори одабраних ђака, често на више језика. Овде на почетку говоре две девојчице, а на крају дечаки:

„Чин испитанија.

Словом поздравителним двома ученицама говореним, (сиреч: Екатериноју Дерриноју на славенском, а Еленоју Трифуновичевоју на немецком јазике,) начинаетсја ...

Испитание словом благодарственным тремя учениками глаголаным, (то јест: Андреем Иосичем на славенском, Иоанном Милинковичем на немецком и Самуилом Иорговичем на венгерском јазике) закључаетсја.” (стр. 5).

Овако се одвијао испит у тој српској школи у Пешти 1800. године:

„От ½ 3. пополуденнаго часа из христианскија науки вси ученици законоучителем вопрошајутсја.

(От) 3. Премещение писмен на черном плате, срицание же на дштице срицателној, и из Азбучнија книги, с правилами на то взыскуемыми.

(От) ½ 4. Первее плавное чтение Часослова и Псалтира по правилу правогаголанија; таже карахтир скорога писанија на черном плате, по правилу правописанија.

(От) 4. Чтение Р.¹⁸ к честности и правости, јако же по правилу страстей, сице и с пременением гласа, како при отменных, тако и прочех знацех: таже чтомоё со изяснением собственных речений.

(От) ½ 5. Художнословие (Етимологију) со изясненијами, правилами, примечанијами и изјатијами, при склонениях существительных имен нужно взыскуемыми: та же Свјаштенија и Библическија повести обоју Завету.

(От) 5. Срицание венгерскаго и немецкаго јазика из Азбучнија книги; по том чтение тоју јазуку, к сима же и латинское.

(От) ½ 6. до паче шести часов: Правила честнаго обхожденија учеников; в конец же всех наук Числение (Арифметика).” (нав. м.).

Испити су били јавни и публика (родитељи и родбина, али и доброто-вори) имала је прилику да током испита има увид у радове ђака, уп.: „Трајушту испитанију тому, трудољубиво приуготованија рукописи (карахтири) учеников, от господеј слишатељеј осматривајутсја” (стр. 6). У позивима се наводе подаци о ђацима, сврстани према разредима и успесима. Наставна структура при томе углавном следи уобичајен у Европи систем *septem artes liberales* – с тим што у српским школама обично нису били заступљени виши разреди. Тако је српска школа у Пешти имала 1800. године четири разреда (од виших према почетницима): (1) граматисте; (2) псалтирце (одн. правописце);

¹⁸ Ради се о нормативном спису Фелбигера „Руководство к честности и правости” (1. издање за српске школе 1777. године), који је био обавезан део наставе у свим школама царства (код мањина обично као двојезичан текст – на једној страни на немачком, на другој на језику дотичне мањине).

(3) часословце (односно ортоеписте); (4) букварце (одн. почетнике). Наводе се и листе ученика тих разреда (нивоа). У 1. разред било је уписано деветоро ђака, од њих 6 девојчица. Други разред похађало је осморо (само једна девојчица), при чему су двојица нередовно присуствовала настави. У трећем разреду било је десеторо ђака (од њих три девојчице), од којих је један био болестан (вероватно дуже, одн. теже). У 4. разред било је уписано десеторо ђака, од њих само једна девојчица. Један од тих ђака је похађао народну школу у Вршцу (стр. 6). Позиви на јавне испите обично се завршавају молитвом пред учење и молитвом по учењу, које су биле саставни део школске наставе (стр. 7).

У језику ових текстова заступљени су бројни елементи „књишког”, чак „ученог” славеносрпског израза, који показује низ подударности са руским књижевним изразом тога доба (уп. д.). Али славеносрпски је на крају 18. века већ успео да развије и своје особине. Треба узети у обзир и утицај немачког, а донекле и латинског, који су у то доба били обавезни део наставе за српске интелектуалце и учене људе, а тиме и за наставнике српских школа, који су сви апсолвирали редовне студијске течаје.

7. У девет текстова корпуса представљени су говори (*слова*), држани приликом испита, школских прослава и сл., у којима се редовно заступају идеје просветитељства, као и апели родитељима да поклањају дужну пажњу школовању и васпитању своје деце.¹⁹ Они су били упућени јавности – родитељима, наставницима, представницима надлежних институција. Међу посљедњима немали део чинила су духовна лица, неретко мецене и добротвори школских установа. Такве говоре обично су писали наставници, а држали су их одабрани ђаци или наставници. Као пример наводимо „Слово на торжественниј празник Народне Осечке школе изговоренно а сочиненно Стефаном Раич те школе наставником” из 1792. године.²⁰ Његов аутор истиче важност темељног образовања и упозорава на грешке родитеља, који сматрају да је сасвим довољно да њихова деца само донекле науче да читају и пишу. Вредно је помена притом да аутор темељ правога (световног!) образовања види у веронауци и у чврстом познавању Закона Божјег. Уп.:

- (1) „... позивам се на повседневно искуство, кое нам доказује да многиј родитеља јест таково намерение, да им деца ниова само науче читати, писати и рачунити; А кад виде да су деца ниова већ у состојанију све колико от части чинитј, онда говоре: Дајте, да изведемо децу из Србске школе, да им године бадава не пролазе, немотрећи ни најмане, јесу ли деца ниова она правила научила, и добро разумела, на којима је основан Закон, која нас уче што валја веровати, и неверовати, што творити и нетворитј, дужни јесмо? Како Бога познати, и у неџа истинно веровати, себе пред Богом смиравати, и волју негову свету усердно исполњавати? Есу ли она правила, на којима е основато благонравие, и која нас уче, како са свима вообште лјудма овога света, и са сваким особ по различіју званија обходитисе морамо? Како валја цара почитавати, каковули подданност и верност спрама цара, царства, спаије, и сваког достојнства дужнисмо имати? Како ли домове свое управлјати, децу воспитати, и све што

¹⁹ Управо њих Толстој сврстава у жанр „свечане реторике” (Толстой 1998: 302).

²⁰ Штампан грађанском ћирилицом. Јотованье иницијалног *е* означаје се (али недоследно) употребом посебне графеме *є*, која се у раду наводи као *је-*.

честним лјудма овога света у свему надлежи чинити, да нам тешко nebude?” (стр. 3).²¹

- (2) „Блажениј тиј родители, кои обогате, и украсе срдца синова свои с оваковима драгоценнима наукама. Такови родителие доиста неће жалити дангубе, акосу им деца коју годину више у Сербској школи провела, нитиће их без временно из школе вадити, док све те нуждне ствари не науче, и совершенно неразумеду. Таковиће родителие с великом радостију с овога света на онај вечниј поћи, изостављајући после себе богобојазливе, и добронаравне синове, коиће их и у гробу по смрти, не само они, него ј ниове деце деца прослављати, Блаженна јесу деца таковиј родителја, и довека срећна, која с таковим просвештением наука обогате се от родителја и учителја свои” (стр. 5).

Језик и стил и овде показују особине пре свега „књишког” израза, али у апелу родитељима намерно се користе и понеки елементи говорног узуса. Истовремено је удео цксл. елемената у обе врсте текста, доминантне у корпусу, ограничен.

8. У корпусу су представљена два тзв. *разілаіолсївија*, која су се изводила приликом завршетка школске године и школских слава. У њима обично учествују два до три ђака, а разговор се води пред распуст. Један дечак је неваљао и само жели да се проводи, док други упућују на то да и за време распуста не треба занемаривати књигу и учење, а и да провед треба организовати и проводити се разумно – дакле, и овде се заступају идеје просветитељства. Текстове су састављали наставници, са намером да идеје, заступљене у њима, стигну до родитеља, који су били одговорни за образовање. Чињеница је да је немали део српских родитеља у то доба школу сматрао споредном ствари у животу своје деце. Аутор оба таква текста у корпусу је Козма Јосић, веома ангажован наставник. 1796. он је објавио „Разглаголствие между ученикми”²² Косми Иосича учителја народнаго”.²³ Овде се наводи његов почетни фрагмент:

„Милутин

(Радославу глаголет.)

Здравствуј друже! Се, уже вишше от јединаго часа исках тја, и немогах обрести, како сја находиши? Где бил јеси?

Радослав.

Целиј град купно с предградијама гору и долу текиј, обидох, и исках подвоз, кој мне родитељ мој в последнем своем писании при конце сего полгод-летнаго теченија школскаго послати обештал, да би дома шел; во всјакој и малејшеј странноприемнице бих; обаче ни служителја ни конјуха нашего обрести не могах.

²¹ Текст нема пагинацију.

²² Тако у оригиналу.

²³ Штампан црквеном ћирилицом без пагинације.

Хранимир.

Донеле же убо подвоз твој приспеет, можеши у нас пребити, и времја про-
вести. Аз бо и Милутин ово невредними играми, ово же добрим и полезним
чтением времја пробављати будем. – Буди друг наш Радославе!

Радослав.

Остави то брате! Аз бо ни воли, ниже време ко ученију не имам. Ина
брига мне на сердце лежит; тјажкаја воистину брига! Ибо определити ми в
себе нужно јест; чим угоднејше увеселјатисја могу.” (стр. 2).

Језик у оба *разѣлаѡлсѣвија* представљена у корпусу је архаичнији и
ближи цксл., него у обе горенаведене врсте текста.

Реформа школства регулисала је целокупну сферу образовања. У кор-
пусу су представљена три регулативна текста, с тим што је трећи (из 1815)
заправо незнатно промењена прештампана верзија онога из 1805. године.
„Школски устав” припада административно-правној писмености. Његова
верзија за српске школе објављена је 1776. године. Текст се, као и код других
уредби аустријске владе намењених бројним мањинама царства, наводи па-
ралелно у два ступца – лево на немачком, десно на „словенском” (штампаном
црквеном ћирилицом). Његови параграфи (31) регулишу готово све аспекте
школе као установе – од списка места где треба да се оснивају (тј. одржавају
већ постојеће) школе за етничке мањине, преко прописа о избору школа за
мањине па све до листе неопходног инвентара и наставних средстава. Про-
писује се дужност родитеља да своју децу редовно шаљу у школу, као и
дужност наставника да воде евиденцију о присуству настави (пored осталог,
према парохијалним матичним записима) и о напредовању деце (§§ 27–29).
Редовну контролу школа морају да спроводе месни пароси заједно са надзор-
ницима и са директорима школа (§ 31).

Језик устава припада првенствено административном жанру. При томе,
свакако, треба узети у обзир да се ради о преводу са немачког, као и то да су
га 1776. године урадили Срби, школовани на црквенословенском и рускосло-
венском, већином још према програму горепоменутих „руских” школа. Као
пример језика и стила устава наводи се § 27, који регулише круг деце за
коју је школска настава била обавезна и рокове школске године:

„§. XXVII.

Наставленију јуности в школах, разве н[е]д[е]л²⁴ и уставленних праздни-
ков (в нихже в лето точију детем от 9 до 13 лет возраста имуштим, по полудне
от 1го часа даже до 3го то, јемуже в зимних школах научишасја повторителне
предложитисја имат) во всја дни седмици 2 часа преже, и 2 часа по полудне
да посвјатјатсја. О немже Ми милостивејше повелеваем да би в лето часи сии
наставленија утро от 7 до 9: в зиме от 8 до 10: по пополудни же без разнствија
от 1 до 3 держани и отправлени били.

Зимнаја же школа от 1го декемвриа по старом числу начало свое приемшаја
поне до последнаго марта да продолжитсја.”

²⁴ Под титлом.

За разлику од „Школског устава”, „Правила училиштнаја вновоисправленнаја ради прељубезних учеников. Во употребление слав:-сербских народних училишт изданна тштанием Косми Иосича Кралевскога, славено-сербскога училишта Пештанскога, во учебном крузе Пожунском, учаштијасја јуности, и кандидатов к званију наставническому, народнаго учителя” (1805), као и незнатно промењено њихово издање из 1815. године,²⁵ представљају посебну жанровску врсту. Таква правила су била намењена углавном самим ђацима, који су морали да их уче напамет. А дужност наставника била је да тумаче и објашњавају правила, и то у циклусима од по 4 недеље, на почетку школског дана (стр. 3–4).²⁶ Након уводних цитата из Светог писма (стр. 2) наводе се основне информације о намени и структури текста. Следећи одсекач, „Увештаније јуности”, обраћа се непосредно деци и објашњава им корист ових правила („и тако возрастеши во всеобштују ползу, славу и торжество!”) (стр. 5–6). Структура текста подсећа на катихизис: прво се наводи дато правило, обично додатно подељено на подтеме. У дну стране ситнијим словима постављају се питања помоћу којих деца уче правила напамет. У складу са идејама просветитељства, циљ је васпитање и образовање просвећеног поданика, верника и грађанина. Стога се на самом почетку наводе правила понашања према Богу и у цркви, објашњава се институција цркве и начин учешћа ђака у богослужењу (стр. 7–14). Следећи предмет разматрања чине школа и настава. Школа се при томе (опет у складу са идејама српског просветитељства) схвата као најсветије место после цркве (стр. 14). Правила су и овде прилично детаљна и обухватају понашање у школи, примерено одело и личну хигијену деце која иду у школу, школске књиге и прибор који морају да носе са собом – све до начина како треба напуштати школу после завршетка наставе (стр. 14–19). Регулише се међусобно понашање школске деце, њихово понашање према наставницима и надзорницима, као и према родитељима (стр. 22–24). У прилогу се наводе за школску децу уобичајене молитве – пред почетак наставе, после наставе, ујутру, кад се пробуде, увече, кад се иде на спавање, пред ручак и после ручка (стр. 27–30).

Језик и стил ових правила веома су блиски онима у позивима и говорима и могу се одредити као административно-управни функционални стил славеносрпског писменог израза на самом почетку 19. века. У примеру у наставку ради се о томе како треба долазити у школу:

„А. Како ученици во училиште приходити имут.

1. Ученици в назначенное время прилежно и непресечно да приходјат, чтобы ни весма рано, ниже поздно приходили.
2. Должны они умивеннија руки и образ, убраннија власи, и отсеченнија ногти имети, такожде и нужди телеснија да опомјанутсја, војежеби трајушту наставленију не имели нужди из училишта исходити.
3. Должны они с потребными книгами, перами, хартиєю и числительноју дштицеју снабдени бити.

²⁵ Оба издања штампана црквеном ћирилицом.

²⁶ Пагинација почиње од стр. 8. Пре тога она се води оловком, вероватно накнадно.

А. Что в смотреии училишта перво находитсја?

1. Когда должнии ученици во училиште приходити?
2. Каковии должнии в тое предстати?
3. С чим должнии ученици снабдени бити, јегда во училиште приходјат?” (стр. 15–16).

9. Два текста разликују се од осталих у погледу жанра и структуре, али показују паралеле и подударности са њима у погледу интенционалности, одн. тематике – у њиховом фокусу је питање адекватног васпитања деце и омладине, а тиме и напредовања и опстанка Срба у туђем окружењу. Аутори, Стефан Рајић и Сава Текелија, били су истакнути представници српског просветитељства. Оба текста су знатно већег обима од осталих. Овде ћемо се ограничити на нека општа запажања.

„Разсуждение о недостатцех воспитанија на искуству основанно сочиненно Стефаном Рајчем Осечкија школи учителем” (1794) има око 50 страна и штампано је црквеном ћирилицом. Текст није подељен на поглавља, пагинација почиње од стр. 4. Намењен је пре свега родитељима и наставницима – дакле, особама које непосредно брину о васпитању деце. Утицај идеја просветитељства је евидентан, а тематски репертоар прилично широк. Према аутору, свако дете, било којег сталежа, кад се роди безгрешно је и безазлено, и тако остаје до пете године живота (стр. 3). Од тада почињу да се виде разлике у природи и понашању, које се даље појачавају (стр. 4–5). Основни узроци тих разлика су разлике у понашању родитеља (стр. 5–6). Аутор наводи дужности родитеља, као и грешке које они праве у васпитању деце (стр. 7–12). Поред осталог, помиње се претња школом и наставницима – што, према аутору, води томе да се деца плаше школе и лоше напредују у настави (стр. 12–13). Резултати погрешног родитељског понашања могу да буду веома непријатни (стр. 14–15). Како би се они избегли, потребна је разумна родитељска љубав. Овако је види аутор (сасвим у складу како са идејама просветитељства, тако и са начелима православног живота):

„Лјубов родителска не састоисе у убииству деце, то јест, кадму пустиш на волју, што хоће чинити; него кад ти твое дете от почетка почнеш к свакому добру савијати, и на сваки добриј пут настављати, и кад најмане у нему зло осетиш, пак не пропустиш, него с лепим начином или баш са самом ошротом таки из неџа оно зло искоренјаваш, и кад савршенну сверху неџа као отац има деш власт, пак кадму што заповедиш, а оно те све покорно као родитеља своџа слуша.

Што ми пак велиш, да је дете зло, па му неможеш ништа учинити, та за волју Божију: можели лјуџа, јача, и злонаравнија ствар от лава бити? Пакга опет лјуџи ухвате, начином и боем тако украте, да несамо штому онај негов господар заповеди мора чинити, него још много пута и своју главу у челјусти онаког најлјуџег зверџа без сваке боџазни, за учинити веће удивление и задоволствие оним лјуџма, кој онакове зверџи долазе гледати, метне. Ето дакле што начин и ошрота с најлјуџом и неразумном звекром²⁷ учине! Акамо ли неће добро наставление са истинним доказиванем и ошрота разумом и духом безсмертиџа обдарену ствар човека у кротост, покорност, трудолјубие и послушание довести само, ако она ко исправленију средства против онакогво у нарави поквареног

²⁷ Грешка у оригиналу.

У тексту се регулишу готово сви могући аспекти задужбине – круг оних којима је она намењена, њихова права и дужности, круг потенцијалних задужбинара, њихова права и дужности итд. Истовремено су у фокусу пажње и начелна питања адекватног васпитања деце и омладине и друштвени значај тога. У тексту налазимо како емоционалне апеле родитељима и одговорним за васпитање деце, тако и детаљне прописе правне природе – када се, на пример, расправља о условима стипендирања или улагања средстава у задужбину или о правима и дужностима стипендиста и задужбинара. Евидентна је тенденција аутора да користи језик и стил близак и разумљив широким круговима тадашњег српског друштва – свакако, уз неопходне особине пословног и правног стила.³⁰ У наставку наводимо три фрагмента различите интенционалности:

- (1) „Мое намерение у овој книжици ни је³¹ друго било, него основание за обучене деце србске уредити. Зар дна нема, да Србли за едно саставши се у пријателским разговору неби потужили за некое туге, кое осећају, и преписују ту овоме праведно, ту на онога криво бацају, другиже народи пороке и у нашему находјаште чинисе, да вишесе старају нам на очи пребацивати, и казнити, нежели поправити, или извор их осушити, као и ми што осећамо, а нестарамосе истинним начином помоћисе, или изтражити корен тога зла. Ја тога свега причину находим, у НЕЗНАНЈУ, чрез кое гди кои у неподобна дела падају, а право добро непознају, него иошт, акоим кои покаже, от неџа бежу као от зла. Глупо незнане умалити дужност је свакога, на кога место ако знане наступи, тоџе сваки своју дужност познати, и неџе неподобнима делами следовати” (стр. 7–8).³²
- (2) „Дае грабливи курјак рупу, штосуму лјуди на погибел ископали, видио, неби у нју упао; дае опасна лисица замке намешћене познала, небисе уватила; дае блудниј син смислио, даџе чрез раскошниј живот до тога доџи, да свине пасе, неби свое имане расточио, дае несрећни Вук промотрио, даџе и он с другима Срблима заедно у робство доџи, неби душног Обилића облагао, неби кнјаза Лазара изневерио, дае старац, когае ковач преварио, да за црно ал вруџе гвожђе увати, знао, дае гвожђе вруџе, дага ковач хоџе да превари, неби зато гвожђе с голом руком уватио, неби прсте испекао;” (стр. 18–19).
- (3) „Дужност родитеља.
Никому чудо да ние штосе овде, гдисе о ученју деце говоре, родителев дужност спомине, сав бо труд наш вредителна мјаџкост отца, и безгранично неразсудливе матере децолјубие, може униџтожити; ако и родители небуду управљали дете свое на обдержаније православне вере свое, сохрание заповедех гражданских, к лјубови народу, наукама, и послу. У овом начертанију уреџуесе, даџе дете, кадсе почне зло учити, изгубити удел,³³ коебиму доста било, да се држи

³⁰ Језик овог текста веома је близак тзв. „средњем” стилу тадашњег руског књижевног израза, што није изненађујуће. Славеносрпски аутори били су добро упознати са руском (источнословенском) редакцијом позног цксл., као и са руским књижевним изразом тога доба. Према теорији трију стилова руског полихистора Михаила Ломоносова, аутора прве руске граматике (1755/57), језик текста одређује се његовим жанром и интенцијом. Стога средњи стил постаје крајем 18. века доминантан у руској публицистици, периодици, а делимично и у прозној белетристици.

³¹ За јотовано иницијално *е* у тексту се (недоследно) употребљава руска графема *э*.

³² Штампана пагинација почиње од стр. 12. Пре тога она је уписана оловком, вероватно накнадно.

³³ Стипендију.

у добродетели, али ако намерение ово родители своим безумиєм поквару, и стану детету говорити; ние штета ни срамота удел изгубити; да нему науке нису потребне; да ако кући дође, код отцаће добро живити; да сермиє има коликому валја, тосе најболе дете лако може покварити, науке у најболе време оставити, зло поведєние узети, и тако себи и оцу на убитак бити.” (стр. 77–78).

10. На крају ћемо покушати да сумирамо резултате досадашњих истраживања ове врсте српске школске писмености. Са изузетком „Школског устава” из 1776. године, сви текстови корпуса били су објављени између 1792. и 1821. године,³⁴ неколико деценија након темељне реформе школства. Корпус убедљиво показује да су српске школе у царству на граници 18. и 19. века имале унификован и стабилан наставни систем, уједначене и нормиране програме и уџбенике, школоване наставнике и сређен систем елементарног обавезног школовања како из веронауке, тако и из световних сфера знања. Оне су имале уједначену структуру са обично 3 до 5 разреда. Уједначени су били и садржаји наставе и испита. У школски програм, поред веронауке, улазили су црквена историја и црквено појање, читање, писање и граматика касног цксл. као и основе математике. У вишим разредима одржавала се настава немачког, латинског и понешто мађарског. Број девојчица није био велик, оне су пре свега заступљене у нижим разредима, али целокупна динамика ипак је позитивна. Одређени број ђака прелазио је касније у латинске школе, које су тада биле готово једина могућност за више образовање.

Ово важи, свакако, само за градске, и то, вероватно, веће школе. Наш корпус не садржи податке о ситуацији у сеоском школству – јер само богатије и веће школе са довољно добротвора биле су у стању да штампају позиве на испите и извештаје о настави и школским славама.

Основни циљ овог прегледа био је да се на једном фрагменту сачуване текстовне грађе прикаже потенцијал који проучавање овакве грађе пружа за реконструкцију културног и духовног живота Срба уочи обнове српске државности и језичке реформе Вука Караџића. Текстови корпуса пружају битне податке о процесу васпитања и образовања српске деце и омладине у то доба – будућих активних чланова српског друштва, будућих наставника, трговаца, лекара, новинара, просвећених и школованих мајки, добротвора српске културе.

ИЗВОРИ

I. Позиванија (на испите); назначенија тј. начертанија (предмета тј. испита)

1. Торжественниј испит четиредесјат и пјат учеников. В Националном неунитскога закона училишти Пештанском, по окончаном течєнии летном месеца аугуста дне 31. лета Г[о]с[по]днја³⁵ 1793, јавно производимии. По полудне от 3 до 6 часов. В Виєнне, при б. г. Стефане Новаковичє, в Славєнно-Сєрбској, Валахијској и восточних јазиков, привилєг. типографии.³⁶

³⁴ Ранији одн. каснији примери такве жанровске припадности нису до сада били пронађени.

³⁵ Под титлом.

³⁶ Штампано црквеном ћирилицом.

2. Назначение учебных предметов 42. учеником в Национальном славенно-сербском Нормалном училишти Пештанском, чрез полгод-зимное течение Космоју Иосичем тојаж школи учителем изследованных, нине же јавном испите месеца марта ...³⁷ дне, лета Г[о]с[по]днја³⁸ 1794. полудни от 3 до 6 часов торжественном, производимих.³⁹
3. Начертание славено-сербских учебных предметов из нихже торжественниј испит от 92. учеников в Национальном восточнаго исповеданија училишти Фабричком у присутствију школскаго надлежателства и прочих високо-благосклонних лиц по окончании летнаго течениј дне 24 августа лета Г[о]с[по]днја⁴⁰ 1794. јавно произведен јест. Типом Гг Стефана от Новакович.⁴¹
4. Позивание на полгодниј и јавниј испит 20 учеников в Национальном неунитскаго закона училишти Темишварском градском по окончаном течениј летном месеца августа 30. дне 794. Пре полудне от 9 до 12. часов. По полудне от 2 до 5 часов. Јавно производимј и иждивением г. Андреа Рајковича, гражданина Темишварскаго на тип изданное.⁴²
5. Позивание на торжественниј и јавниј испит в Славенно-Сербском Национальном училишти Пештанском учаштијасја јуности. По окончании полгод-летнаго теченија производимј. Месеца септемврија ...⁴³ дне #аџд.⁴⁴ По полудне от пол 3 до 6 часов. Типом г. Стефана от Новакович.⁴⁵
6. Начертание славено-сербских учебных предметов в гречаскаго неунитскаго закона училишти Вершачком при катедралнеј церкви находјаштемсја Григорием Зосимович нормалним начином предаваемых в присутствии же високо п. г[о]с[по]дина⁴⁶ г[о]с[по]дина⁴⁷ Иосифа Иоанновича от Шакабент православнаго еп[и]скопа⁴⁸ ка. Вер. лог. и прочита и его свјаштеннејшаго Ц. К. и Апост. Величества советника и народных училишт Банатских королевскаго директора г[о]с[по]дина⁴⁹ Васиља от Николич. Јако же и прочих благосклонных патронов дне 15. септ. 1794 јавно испитатисја имуштых и иждивением г[о]с[по]дина⁵⁰ Рајка Стојановича местнаго школ иншпектора в дар јуности Вер. на трук изданных.⁵¹
7. Извештение јавнаго испитанија пјатдесјати двух учеников в славено-сербском народном училишти Сегединском по окончании полгод-летнаго зимнаго теченија, м[е]с[ц]а⁵² марта дне 16⁵³ 1798. года. В Будине печатано при королевском университети писмени Славенно-сербскија печатни.⁵⁴
8. Позивание на јавное и торжественное испытание в славено-сербском народном училишти Пештанском учаштијасја јуности, по окончении перваго теченија; сире:⁵⁵ зимнаго производимое месјаца цветенја (априллиа) в-го⁵⁶ дне #аџ.⁵⁷ по полудни от половины третијаго до шести часов. В Будине, писмени королевскаго всеучилишта Пештанскаго.⁵⁸

³⁷ Остављено је празно место, како би се могао накнадно уписати датум.

³⁸ Под титлом.

³⁹ Штампано црквеном ћирилицом.

⁴⁰ Под титлом.

⁴¹ Штампано црквеном ћирилицом.

⁴² Штампано црквеном ћирилицом.

⁴³ Остављено је празно место, како би се могао накнадно уписати датум.

⁴⁴ Година наводи се цксл. словима.

⁴⁵ Штампано црквеном ћирилицом.

⁴⁶ Под титлом.

⁴⁷ Под титлом.

⁴⁸ Под титлом.

⁴⁹ Исто.

⁵⁰ Под титлом.

⁵¹ Штампано црквеном ћирилицом.

⁵² Под титлом.

⁵³ Број уписан руком.

⁵⁴ Штампано црквеном ћирилицом.

⁵⁵ Штампарска грешка у тексту.

⁵⁶ Датум наводи се цксл. словима.

⁵⁷ Година наводи се цксл. словима.

⁵⁸ Штампано црквеном ћирилицом.

9. Јавное испитание из славено-сербскија грамматики, предавањија из усердија ко славено-сербскому книжеству Лукоју Мушицким, торжественно в Карловачкој гимнасији месјаца аугуста 1802. В Будине граде, писмени Кралев. Всеучилишта Пештанскога.⁵⁹
 10. Позивание на главно и торжественное испитание в кравлестем славено-сербстем православног исповеданија народном училишти Сомборстем крузе Турстем учаштијасја јуности, по окончении летнаг теченија производимое месјаца аугуста 29⁶⁰ дне, лета Г. ђотз.⁶¹ В Будине граде, при Славено-Сербској типографији Крал. Всеучилишта Венгерскога.⁶²
 11. Извештение јавнаг испитанија от двадесјат и седем учеников в систематическом славено-сербском народном училишти свободном кравлевском граде Пештанском, крузе Будинском, по окончении перваг течнија; сиреч зимнаг, производимое м[е]с[я]ца⁶³ марта 31-го дне, лета 1814/15 пре полудни от 9-го до 12-го часа. Усердием ревниваг местнаг обшества. В Будине граде писмени Кравлевскога Всеучилишта унгарскога 1815.⁶⁴
- II. Говори (слова) (захвални тј. поздравни) поводом различитих школских свечаности
12. Слово на торжественниј праздник Народне Осечке школе изговоренно а сочиненно Стефаном Раич те школе наставником. С дозволением правителствујуштих. В Венне. При г. Стеф. от Новакович, в Славенно-Сербској, Валахијској и восточних јазиков привилег. типографиј. 1792.⁶⁵
 13. Слово благодарственное по окончании испитанија господам посетителем и родителем јакоже и господину локал-директору учеником Илијеу Живановићем изговоренное 1799⁶⁶ года во первом течении месјаца марта днја. В Будине, Писмени кравлевскога Всеучилишта Пештанскога.⁶⁶
 14. Слово торжественное Его високородију, господину Якову Пети его с[вја]штеннејшаго⁶⁷ ц. к. и ап. Величества советнику, и народних училишт кравлевскому надзирателју, такоже и благородни из среди славнаг Пештанскога магистрата судијам, г. Михаилу Кregarу гражданоначалнику, г. Иоанну Мушкатировичу старејшине, јакоже и отбранному гражданоу кругу, случаем јавнаг в науках испитанија в собственном народа сербскога училишти изговорено, на тој наипаче конец, во еже убогих училишт јунош нужным недостатком из обштија казни спомошествовати. В Пеште 4/15 септемврија 1799. В Будине, писмени кравлевскога всеучилишта Пештанскога.⁶⁸
 15. Реч, ју же приликоју испита в Славено-Сербском народном училишти Нормалном Старо-Бечејском дне 29. месјаца марта 1808. года торжественног, рекл Атанасиј Влахович учитель, Издава иждивением благороднаг господина Георгиа от Чекич Диштриктуалнаг консултора. В Будине граде, Писмени Кравлевскога Всеучилишта Венгерскога.⁶⁹
 16. Реч, ејуже Его високоблагородие господина Стефана Уроша Несторовича Цестр. Крал. и Апостол. Величества советника; верховнаг училишт Славено-Сербских и Валахијских православнаг вероисповеданија в кравлевстве Унгарском обретајуштихсја надзирателја; јако же благороднија и високоученнија господини Авраама от Мразович Гьурскога, и Стефана от Вујановскиј Сремскога кругов учебних Крал. правители при вступлении в Славено-Сербское училиште Старо-Бечејское, дне 12-го месјаца иуниа 1810. года. поздравил Атанасиј Влахович диакон и учитель. В Будине Писмени кравлевскога Всеучилишта Унгарскога 1810.⁷⁰

⁵⁹ Насловна страна штампана црквеном ћирилицом, текст углавном грађанском, али са употребом и црквених графема (углавном за примере, термине и сл.). Наслов штампан црквеном ћирилицом.

⁶⁰ Ручно уписано мастилом.

⁶¹ Година наводи се цксл. словима.

⁶² Штампано црквеном ћирилицом.

⁶³ Под титлом.

⁶⁴ Већи део текста штампан црквеном ћирилицом.

⁶⁵ Штампано грађанском ћирилицом.

⁶⁶ Штампано црквеном ћирилицом.

⁶⁷ Под титлом.

⁶⁸ Штампано црквеном ћирилицом.

⁶⁹ Штампано грађанском ћирилицом.

⁷⁰ Штампано грађанском ћирилицом.

17. Слово на прерадостниј народниј празник инсталације Кралевског Педагогическог Института Србског у Сомбору, говорено Павлом Атанацковичем Института тог катихетом Ја. Р. Издано трошком и усрдием благородног господина Василиа Атанацковича, у слободном и кралевском граду Сомбору достојног и многозаслуженог конзула и Института примерног споспешествователјс. У Будиму писмени кралевског Университета Мађарског. 1817.⁷¹
18. Беседа при зачатију школске године у кралевској Главно-Народној школи у Сент-Андреи новембра 1817. Држана Василием Арсениевичем јавним редовним наставником треће класе речене школе. У Будиму писмени Крал: Университ: Мађарског.⁷²
19. Слова, во времја торжествования училиштнија јуности јавнаго испитанија, в Народном училишти Земунском, пред благородним обшества собранием 29. марта 1821 изговореннаја. У Виени. Додатак к числу 33 Новина Србски 1821.⁷³
20. Слово благодарственное, по окончанији јавног ученическог испита, в день приносиваго Господу Богу благодаренија, соборно свјаштеннодејствујушту господину протопрезвитеру, в Свјатобогородичном храме, в Земуне суштествујуштем, двумя учениками чинно изреченное. У Виени. (Додатак к числу 78 Новина Србски 1821).⁷⁴

III. Сценски диспути ЂАКА

21. Разглагољствие между учениками Косми Иосича учителја Пештанскога, в јавно торжествованном 28го августа 1794 полгод-летном испите держанное.⁷⁵
22. Разглагољствие между учениками Косми Иосича учителја народнаго в јавноторжественном ла⁷⁶ августа аџџс.⁷⁷ полгод-летнем испите Нормално-Пештанском училишти держанное. Иждивением г. Иоанна Каулиција гражданина и купца пештанского. В Будине писмени Славјано-Сербскија печатни Кралевскога Всеучилишта.⁷⁸

IV. ШКОЛСКА ПРАВИЛА

23. Школски устав 1776.⁷⁹
24. Правила училиштнаја вновоисправленнаја ради прелјубезних учеников. Во употребление слав:-сербских народных училишт изданна тштанием Косми Иосича Кралевскога, славено-сербскога училишта Пештанскога, во учебном крузе Пожунском, учаштијасја јуности, и кандидатов к званију наставническому, народнаго учителја. Второе издание. Цена без преплета јест 3 кр. В Будине граде, писмени кралевскога Всеучилишта Пештанскога, 1805.⁸⁰
25. Правила училиштнаја внов исправленнаја ради прелјубезних учеников Слав:-Сербских народных училишт изданна тштанием Косми Иосича в Славено-Сербском училишти Пештанском, учаштијасја јуности иногда бившаго учителја, јако же и предуготовническом народа сербскога заведении заслуженнаго профессора и сениора. Третье издание. В Будине граде, Писмени Кравлев. Всеучилишта Унгарскога. 1815.⁸¹

V. VARIA

26. Разсуждение о недостатках воспитанија на искуству основанно сочиненно Стефаном Рајчем Осечкија школи учителем. В Виенне при б. г. Стефане Новаковиче, в Славенно-Сербској, Валахијској, и восточних јазиков привилег. типографиј. 1794.⁸²
27. СТР. Т. Еднога Арађанина Начертание основанија за обучение сербске деце у Араду уредити имејушта Арадском обшеству поднешенно. В Будиме, печатано при кралевском Университете. 1798.⁸³

⁷¹ Штампано грађанском ћирилицом.

⁷² Штампано грађанском ћирилицом.

⁷³ Штампано грађанском ћирилицом.

⁷⁴ Штампано грађанском ћирилицом.

⁷⁵ Штампано црквеном ћирилицом.

⁷⁶ Датум наводи се цксл.словима под титлом.

⁷⁷ Година наводи се цксл. словима.

⁷⁸ Штампано црквеном ћирилицом.

⁷⁹ Текст се наводи на два језика – у левом стубу на немачком, у десном – на „словенском”.

Текст је штампан црквеном ћирилицом, нема наслов и пагинацију.

⁸⁰ Штампано црквеном ћирилицом.

⁸¹ Штампано црквеном ћирилицом.

⁸² Штампано црквеном ћирилицом.

⁸³ Штампано грађанском ћирилицом.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АЛЕКСЕЕВ, А. А. Внутренняя хронология русского литературного языка. В. Н. Топоров (ред.). *Philologia Slavica* (к 70-летию академика Н. И. Толстого). Москва: Наука, 1993, 238–244.
- ГРУЗИЋ, Радослав М. *Српске школе (од 1718–1739 г.). Прилози културној историји српскога народа*. Прир. Ђорђе Ђурић. Нови Сад – Београд: Библиотека РТС, 2013.
- ИСТОРИЈА СРПСКОГ НАРОДА. 4. књ. 2. том. *Срби у XVIII веку*. Београд: СКЗ, 1986.
- КОСТИЋ, Страхиња К. Почети образовања учитеља на „нормалним” течајевима у Сомбору. Радомир Макарић, Стеван Васиљевич (ур.). *Две стогодишине година образовања учитеља у Сомбору. 1778–1978*. Сомбор: Одбор за прославу две стотине година образовања учитеља у Сомбору, 1978, 11–30.
- КРЕЧМЕР, Анна. Актуалне вопросы истории русского литературного языка. *Вопросы языкознания* 6 (1995): 96–123.
- КРЕЧМЕР, Анна. Культурное наследие Православной Славии в рассеянии (школа и письменная культура у сербов на австријских землях после Великого исхода). Светозар Бошков и др. (ур.). *Епархија Бачка у осмовековној историји Српске православне цркве*. Бачка Паланка – Нови Сад: Центар за историјска истраживања, 2021, 79–96.
- КРЕЧМЕР, Ана. Православна црква у културном животу Срба након Велике Сеобе (школство и писмена култура у Срба на аустријским земљама). *Богословски гласник* XIV/26 (2022): 74–88.
- СОБОЛЕВСКИЙ, А. И. *История русского литературного языка*. Ленинград: „Наука”, 1980.
- ТОЛСТОЙ, Н. И. Литературный язык сербов в XVIII – начале XIX в. *Избранные труды. Том II. Славянская литературно-языковая ситуация*. Москва: Языки русской культуры, 1998, 239–344.
- УСПЕНСКИЙ, Б. А. Языковая ситуация Киевской Руси и ее значение для истории русского литературного языка. *IX Международный съезд славистов. Доклады*. Москва: Издательство МГУ, 1983.
- УСПЕНСКИЙ, Б. А. *История русского литературного языка (XI–XVII вв.)*. München: Verlag Otto Sagner, 1987.
- ФИЛИН, Ф. П. *Истоки и судьбы русского литературного языка*. Москва: Наука, 1981.
- ХАСАНАГИЋ, Едиб (ур.). *Историја школе и образовања код Срба*. Београд: Историјски музеј СР Србије, 1974.

*

- ISSATSCHENKO, Alexander. *Mythen und Tatsachen über die Entstehung der russischen Literatursprache*. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte, 298. Bd., 5. Abhandlung. Wien: Österr. AdW, 1975.
- ISSATSCHENKO, Alexander. *Geschichte der russischen Sprache*. Bd. 2. Heidelberg: Winter, 1983.

Анна Кречмер

ШКОЛА И ОБРАЗОВАНИЕ В ЖИЗНИ ОБЩЕСТВА В СЛАВЯНОСЕРБСКУЮ ЭПОХУ

(Об одном сегменте культурной парадигмы сербского просвещения)

Резюме

В работе представлена т.н. «парашкольная» письменность, относительно слабо изученный жанр эпохи сербского Просвещения, относящейся к периферии сферы образования. Она, в свою очередь, была центральной в парадигме этой эпохи, наиболее ярко представленной в славяносербской культуре сербов, заселивших австрийские земли после Великого исхода 1690 г. В этот жанр входят приглашения на экзамены, описания школьных программ, торжественные речи, произносимые по случаю экзаменов и школьных праздников, сценические «диспуты» между учениками, тексты, регулировавшие деятельность школ и поведение учащихся и под. Такие печатные тексты, бывшие, судя по всему, популярными в сербском обществе того времени, впервые появляются в начале 1790-х гг., а в начале 1820-х исчезают.

В 1770-е гг. была глобально реформирована австрийская образовательная система. Тексты нашего корпуса (на настоящий момент их около 30) свидетельствуют о наличии у сербов в Австрии в конце XVIII в. унифицированной системы элементарного образования, широкого репертуара (также унифицированных) учебных средств – и преподавательского состава, обученного по единой методике. Такие тексты – драгоценный источник сведений о жизни сербов в Австрии непосредственно перед сербскими восстаниями и началом деятельности Вука Караджича. Особое внимание в работе уделяется роли сербской церкви в сфере образования.

Universität Wien
Institut für Slawistik
Spitalgasse 2–4, Hof 3, A-1090 Wien, Österreich
anna.kretschmer@univie.ac.at

(Примљено: 25. марта 2025;
прихваћено: 15. маја 2025)

Стефан Здравинац

ПИШИ КАО ШТО (ПРАВИЛНО) ГОВОРИШ

(О ортографским начелима у *Руководствима*
С. Вујановског и А. Мразовића)

Уџбеници С. Вујановског и А. Мразовића деценијама су служили као основна литература приликом наставе језика у реформисаним српским школама на тлу Хабзбуршке монархије. Упркос томе, ови уџбеници, чини се, остају до данас недовољно истражени. Радом се, на примеру ортографских правила која се у њима налазе, жели указати на значај ових уџбеника за српску граматографију с краја XVIII и из прве половине XIX века. Правописна правила С. Вујановског и А. Мразовића се, пре свега, сагледавају у односу према Вуковом начелу „пиши као што говориш”. Поред тога, скреће се пажња и на друге карактеристике које граматике и правописни приручници ових аутора деле са потоњим језикословним делима.

Кључне речи: С. Вујановски, А. Мразовић, Ј. И. Фелбигер, терезијанска реформа школства, *Руководство к славенској граматичкој*, правопис.

Textbooks by S. Vujanovski and A. Mrazović served as foundational literature for language teaching in Serbian reformed schools within the Habsburg Monarchy for decades. Despite their long-standing use, these textbooks appear to remain unresearched. This paper aims to highlight their significance for subsequent Serbian grammar books from the late 18th century and the first half of the 19th century, focusing on their orthographic rules. Orthographic rules of S. Vujanovski and A. Mrazović are, above all, analyzed in relation to Vuk's principle “write as you speak”. Additionally, the paper draws attention to other characteristics that these grammars and orthographic manuals share with later linguistic works.

Key words: S. Vujanovski, A. Mrazović, J. I. Felbiger, Theresian educational reforms, *Rukovodstvo k slavenstjef grammatice*, orthography.

0. Истраживачи Вуковога дела су пре безмало четрдесет година, желећи да укажу на то да је тема подробно истражена, с правом поставили питање има ли се шта ново рећи о познатом начелу Вука Ст. Караџића „пиши као што говориш” (ОКУКА 1988: 119). Међутим, чини се да историја рецепције фонолошког начела¹ у српским правописним расправама ипак није потпуно расветљена. О томе од кога је Вук преузео начело чијим се творцем сматра Јохан Кристоф Аделунг постоје различита мишљења.² Сви се, углавном, слажу да преузимање није извршено директно из немачког оригинала. Вук, по свој прилици, приликом састављања *Писменице* у рукама није имао Аделунгову граматику (Симић 1988: 188). П. Ивић сматра да се то одвијало линијом Аделунг (1782) – Копитар (1808) – Мркаљ (1810) – Соларић (1812) – Караџић (1814) (Ивић 1998: 180). У рецентнијим истраживањима скренута је пажња на

¹ О правописним принципима у: Subotić et al. 2012: 18–26.

² Може се срести и мишљење да се поменуто начело први пут појављује у Загребу 1745. године, дакле пре Аделунга (ЈЕМВРИН 1997: 179; ЈЕМВРИН 2012: 93, напомена бр. 15); у рецентнијој литератури и раније (ЛЕТИСА 2022). В. и Поповић 1987: 74; Станишић 2023: 129; 2024: 10.

то да се у Соларићевом *Кључићу* из 1804. године, дакле пре Мркаља и Копитара, може наћи на Аделунгово начело (Бјелаковић 2020: 60).

0.1. Занимљиво је приметити да се у свим језикословним *Руководствима* С. Вујановског и А. Мразовића, у деловима посвећеним „ортографији или правописанију”, налази раздео са насловом који најављује проблематику писања „неопходних и излишних слова” (уп. Вујановски 1779: 19г–19v; Мразовић 1792: 45; Вујановски 1793: 33; Мразовић 1794: 31). Табеларно приказано, ортографска правила која се тамо могу прочитати изгледају овако:

С. Вујановски <i>Руководство к славенѣијеј грамаѣице</i> (1779) ¹	А. Мразовић <i>Руководство к славенскому правописанию и правописанию</i> (1792)
1. Оныѣ буквы въ писаніи да не изоставляються, яже въ правилномъ вѣщаніи чьются.	1. Ни единое писма изоставити подобаетъ, еже въ правилномъ произношеніи слышится.
2. Ни единое писма иматъ въ реченіяхъ писатисѣ, еже по правиломъ изречисѣ не можетъ.	2. Ни единое писма додати подобаетъ, еже въ правилномъ произношеніи слышится.

Вујановски и Мразовић, дакле, предлажу да оне гласове који се у правилном говору чују не треба у писању изостављати, односно да их не треба писати ако се не чују. Питање које се природно намеће јесте да ли Вујановски и Мразовић читаоцу овим заправо налажу: „пиши као што (правилно) говориш”? Значају овог питања доприноси чињеница да су горенаведена начела преузета од великог броја аутора² потоњих граматика:

М. Видаковић, <i>Грамаѣика серѣска</i> (1838: 42)	Ј. Поповић, <i>Срѣска грамаѣика или ѣисменица</i> (1843: 151–152)	И. Захаријевић, <i>Срѣска грамаѣика</i> (1847: 101)	П. Нинковић, <i>Грађа за срѣску грамаѣику</i> (1848: 10)	В. Вујић, <i>Срѣска грамаѣика</i> (1856: 239)
Ни едно писмо изоставити не треба, кое се у правилном произношенію чуеть.	Ни едно писме не треба изоставити, кое се у правилномъ изговараю чуеть.	Главнѣо е правило правописаня: Речи треба онако писати, као што се правилно и изговараю.	Писме, кое се (ма и слабо) у изговору чуеть, ако само корену рѣчи принадежи, не треба изоставляти.	Главнѣо правило писаня састои се у томе: речи треба онако писати, као што се оне уобште добро и правилно изговараю.
Ни едно писмо додати не треба, кое се у правилномъ произношенію не чуеть. ³	Ни едно писме не треба додати, кое се у правилномъ изговору не чуеть.			

¹ *Руководство к славенѣијеј грамаѣице* С. Вујановског нам је, нажалост, доступно само као препис Василија Крстића. Више о томе у Грбић 2018: 30–38. О међусобним везама *Руководства* С. Вујановског и А. Мразовића в. Гавриловић 1974: 51; Грбић 2018: 31, напомена бр. 2.

² Могуће је да се наведена правила могу наћи и у другим приручницима, односно граматицама. Овим се не жели навести коначан списак дела у којима се ова правила могу срести.

³ Још Магарашевић (1890: 13) указује на то да се Видаковић у великој мери служио Мразовићевом граматицом.

У овом раду ћемо покушати да одговоримо на питање могу ли се правила која читамо у делима С. Вујановског и А. Мразовића довести у везу са правописним начелом Вука Ст. Караџића „пиши као што говориш”.

1. О језикословним делима С. Вујановског и А. Мразовића писано је у више наврата (на пример: ОБИЖАЕВА 2003; ОБИЖАЕВА 2008; ХРУЩЕВА 2003; 2005; ИВАНОВА 2019).⁴ Давно је прихваћено мишљење да је Мразовић своју граматику саставио угледајући се на *Грамаиџику* М. Смотричког. Анализа терминологије коју је Мразовић у свом *Руководствѣ* користио је то убедљиво доказала (КАРАДЖА 1984: 88–91).⁵ Значајну новину, међутим, унео је Х. Кајперт (1991; 1992), који је на основу карактеристичне, петоделне поделе грађе у граматикама и готово дословним преводима дефиниција тврдио да је узор за састављање Мразовићевог *Руководствѣ* био и Фелбигеров уџбеник *Verbesserte Anleitung zur deutschen Sprachlehre*.⁶

1.1. Сва језикословна *Руководствѣ* Вујановског и Мразовића имају исту структуру, с тим што у граматикама, за разлику од правописних приручника, након „Ортоепије”, „Прозодије” и „Ортографије” следе делови посвећени „Етимологији” и „Синтакси”. Што се одељка посвећеном „Ортоепији” тиче, занимљиво је приметити да постоје разлике у инвентару графема код Вујановског и Мразовића. Мразовић (1792: 7), наиме, наводи како „Славенскій языкъ имѣтъ четыредесать и двѣ бѣквы”, док Вујановски (1793: 4) набраја само четрдесет графема, изостављајући графему <а> и објашњавајући како графему <ѡ> није укључио у попис слова „зане оно естъ паче слогъ, нежели писмѣ”. Притом, Мразовић на истом месту додаје да Срби употребљавају и графеме <ѣ> и <ѡ>,⁷ које се срећу у Венцловићевом *Буквару* из 1717. године, али не и у Прокоповичевом рускословенском буквару (МИЛАНОВИЋ 2010: 84).⁸

⁴ Више о Мразовићевом утицају на бугарске језикословце у: ВЪЛЧЕВ 2007.

⁵ Поједине термиолошке разлике у односу на Смотричког могу се објаснити ослањањем С. Вујановског и А. Мразовића на *Грамаиџику славенску* Т. Максимова, што ће тек касније бити примећено (КЕЈПЕРТ 2001: 380). С тим у вези, између осталог, треба приметити да се термин *ѣисменица*, први пут потврђен 1810. године (МАЦАНОВИЋ 2017: 510–511, напомена бр. 25; МАЦАНОВИЋ 2018: 40–41), може наћи у облику *ѣисменословіе* управо код Вујановског (1779: 6r), што се опет може довести у везу са граматиком Т. Максимова, који први део своје граматике насловљава „Ѡ грамматицѣ или писманицѣ” (МАКСИМОВ 1723: 1). То потврђује и Мушицки (1802: 8), који истим термином упућује на поменућу граматику Максимова. Овим увиђамо да је термин *ѣисменица*, који ће касније Вук одабрати за наслов свог дела, присутан дуже него што се досад тврдило.

⁶ Колико нам је познато, ово мишљење је у домаћој литератури помињано само узгредно (МАЦАНОВИЋ 2018: 22, напомена бр. 15; ОКУКА 2020: 11, 294, 303).

⁷ Ова информација ће се у потоњим издањима и правописног приручника и граматике изостављати, док је Вујановски уопште не помиње.

⁸ Лука Милованов бележи графему <ѡ> у свом графемском инвентару (МИЛАНОВИЋ 2013: 191), док је Сава Мркаљ изоставља. Премда је тешко утврдити да ли је Мркаљу била позната ова графема (МИЛАНОВИЋ 2012: 219), треба приметити да ову графему бележи Мразовић, а Мркаљ је за Мразовићева дела засигурно знао јер се у *Салу дебелѡја јера* осврће на Мразовићеву „Писменицу” (Мркаљ 1810: 10, напомена). Поред тога, могуће је уочити и сличности између дефиниција из *Руководствѣ*а С. Вујановског (1779: 10v; 1793: 10), А. Мразовића (1792: 11; 1794: 6) и оних код Мркаља и Милованова, где се језичке јединице такође доводе у везу са мишљењем (МИЛАНОВИЋ 2013: 189). Уп. нпр. и дефиницију „слога” код ових аутора.

Даље, према Мразовићевим речима (1792: 21), у деловима намењеним „Прозодији” се не предлажу правила „к совершењеј просодији”, већ само она која су неопходна за правилно читање, те је стога „Прозодији” посвећено свега четири странице. „Ортографија”, поред правописних правила, доноси и својеврсни правописни речник. Што се делова граматика тиче, „Етимологији” би у данашњем смислу одговарала морфологија језика и творба речи (Мацановић 2018: 50), док се на самом концу уџбеника налази синтакса.⁹

2. Пре него што се вратимо питању постављеном на почетку, важно је указати на неколико чињеница. Начело „пиши као што говориш”, које се понекад назива и „Аделунговим принципом” јер је постало најраспрострањеније у облику који се може наћи у делима познатог немачког филолога Ј. К. Аделунга, заправо и није (само) његово. Наведени ортографски принцип, у својим различитим формулацијама, да се пратити још од Квинтилијана¹⁰ (MÜLLER 1990: 17).¹¹ Расправе које се могу довести у везу с питањем усклађивања говора и писма се од 16. века јављају све чешће. В. Икелзамер, на пример, указује на то да раскорак између говора и писма отежава наставу почетног читања и писања (MÜLLER 1990: 25–26). Слично пише А. Олеријус 1630. године и сматра да треба писати онако како се говори (MÜLLER 1990: 28),¹² док ће Шотел захтевати изостављање сувишних слова, чиме практично постулира „један према један” однос између графеме и фонеме (HUNDT 2000: 44, 197–198).

У XVIII веку постоји читав низ граматичара који су се бавили овим питањем. Особито важни претходници Ј. К. Аделунга на плану ортографске реформе немачког језика били су Хијеронимус Фрејер и Јохан Кристоф Готшед. Већ Фрејер оцртава оквире у којима ће се водити осамнаестовековне ортографске расправе – у њима ће питање односа графеме и фонеме свакако заузимати веома важно место (NERIUS 1984: 166). Х. Фрејер, као и Аделунг касније, сматра да се треба писати онако како се говори (FREYER 1722: 3).¹³ Из тог разлога је за њега недопустиво додавати слова која се не изговарају или изостављати она која се изговарају (HEINLE 1982: 120), те за то прописује правила (FREYER 1722: 10–11). Штавише, готово сва начела која заговара Аделунг, могу се наћи већ код Фрејера (NERIUS 1984: 170; уп. и HEINLE 1982: 139). Након Фрејера, за правилан изговор као критеријум и писање неопходних и изостављање излишних слова заузима се и Готшед (MÜLLER 1990: 38–39; WIESINGER 2014: 419). Готшед објављује своју граматику у Лајпцигу 1748. године и у њој наводи да сваки слог треба писати оним словима која се у добром изговору чују (GOTTSCHED 1748: 38).¹⁴ У значајне реформаторе немачког

⁹ Више о Мразовићевој синтакси у: Матић 2019: 516–517.

¹⁰ „[...] *sic scribendum quidque iudico, quomodo sonat*” (према MÜLLER 1990: 17).

¹¹ Ова чињеница је била позната и самоме Вуку (в. КАРАЋИЋ 1818: XXXII, напомена).

¹² „[...] *dass man schreibe, wie man geredet*” (према MÜLLER 1990: 28).

¹³ „[...] *man solle so schreiben, als man redet*” (FREYER 1722: 3).

¹⁴ Исте године се у Санкт Петербургу појављује трактат Василија Кириловича Тредијаковског који је у овом контексту веома занимљив (ТРЕДИЯКОВСКИЙ 1748). Аутор се, између осталог на основу већ наведених Квинтилијанових речи (у преводу Тредијаковског (1748: 190; 276–277): „так писать надлежитъ, какъ звонъ требуетъ”) залаже за следеће постулате: „1) Каждый знак алфавита должен обладать своим собственным, ему одному принадлежащим значением, которым он должен отличаться от всех других знаков; 2) В алфавите не должно быть лишним

правописа свакако треба убројати и Фридриха Готлиба Клопштока који ће посредством Валентина Поповича утицати на Јернеја Копитара¹⁵ (LENCEK 1968: 1052–1053).¹⁶ Са појавом Аделунгове граматике, све дотадашње граматике других аутора постају сувишне захваљујући његовој способности да сумира основне поставке својих претходника (RÖSSLER 1997: 87).¹⁷

3. Неколико година пре појављивања Аделунгове граматике, на позив царице, у Беч долази опат Фелбигер како би реформисао школство у Хабзбуршкој монархији по угледу на нови пруски школски систем. Фелбигер најпре саставља *Allgemeine Schulordnung* (1774), план реформе школства за аустријски део, а затим је израђен и *Ratio educationis* (1777), закон који се тицао реформисања школског система у угарском делу Монархије.¹⁸ Потоњим правилником су у школе широм Монархије уведени нови приручници и уџбеници које је осмислио сам Фелбигер. На једнообразност уџбеника се нарочито полагало, те је посебним чланом *Школској устави* прописано из којих књига треба подучавати ученике (HORVAT et al. 2017: 58). Увођењем јединственог школског система и уџбеника покренута су и питања у вези с утврђивањем јединственог наставног језика и правописа (КОСТИЋ 1937: 253; КЕРПЕРТ 1991: 34).

Први уџбеник који је реформом уведен била је граматика немачког језика под насловом *Anleitung zur deutschen Sprachlehre* (1774), касније дорађена и објављена као *Verbesserte Anleitung zur deutschen Sprachlehre* (1779) (NYOMÁRKAY 1999: 128). У земљама Монархије су ова издања коришћена као уџбеници немачког језика, често штампана двојезично, али и као узор при састављању граматика других језика (КОСТИЋ 1937: 257; РТИЋАР 1990: 230; КЕРПЕРТ 1991: 35–39; NYOMÁRKAY 1998: 283).¹⁹ У настојању да уџбеници допру

букв, то есть таких, функции которых дублируются другими знаками; 3) В орфографии не должно быть «связных» букв, то есть таких, которыми обозначается сочетание двух звуков и которые поэтому заменяются сочетанием соответствующих двух знаков, как, например, буквы *џ, џ, џ* (=шч)» (ВИНОКУР 1959: 470).

¹⁵ Поред тога, у Копитаревој преписци са Јозефом Добровским се такође наилази на принцип „пиши као што говориш” (JAGIĆ 1885: 249–251). Копитар пише Добровском 1812. године: „Ewig wahr bleiben die von Ihnen ausgesprochenen Gesetze a) Schreibe wie du sprichst und b) jeder Laut ein eigenes einfaches Zeichen” (JAGIĆ 1885: 251).

¹⁶ Принцип „пиши као што говориш” („Schreib wie du sprichst”) може се наћи и у HEYNATZ 1770: 42.

¹⁷ Аделунг, поред начела „пиши као што говориш”, наводи и друга правила (NERIUS 1984: 170; Симић 1988: 193–194). Уколико се у обзир узму сва правописна правила која наводи Аделунг, Вукова интерпретација начела „пиши као што говориш” се знатно разликује од Аделунгових погледа на ортографију, о чему је већ писано (Симић 1988: 192–194). Занимљиво је, међутим, упоредити остала Аделунгова правила са оним које наводи Е. Јовановић (1851: 343–344) или Д. Тирол (в. Ђукановић 1996: 60–61).

¹⁸ Више о овоме у: КОСТИЋ 1932; КОСТИЋ 1973, 1974; ADLER 1974; НИНКОВИЋ 2011; HORVAT et al. 2017.

¹⁹ Поједини истраживачи сматрају да су дела која настају као нови уџбеници у замаху терезијанске реформе школства „prvi hrvatski pravopisi i po naslovu i po sadržaju i po tome što su imali status službenih pravopisa u današnjem smislu” (РТИЋАР – VAJS 2006: 240, напомена бр. 3; уп. међутим Ивић 1986: 151–153). Бадурина (2012: 83; в. и BADURINA 2017: 290) о овим делима говори као о „(prvim) покушајима правописног нормирања”. Уз то, састављање уџбеника помоћу којих је у реформисаним школама требало реализовати наставу интерпретира се као „primjer tipične standardizacijske prakse koja se odvija »odozgor«, unutar institucionalnog okvira u kojemu

до што већег броја људи, они су продавани веома повољно, док су сиромашни-ма примерци дељени бесплатно. Сматра се да је Фелбигеров уџбеник био најраспрострањенији уџбеник немачког језика у другој половини XVIII века у Аустрији (HAVINGA 2018: 74). Постоје индиције да је уџбеник настао на основу Готшедових граматика (RÖSSLER 1995: 58, 70; RÖSSLER 1997: 71).²⁰

Немачки језик, бар на нивоу почетне наставе, према новом систему није наметнут као наставни језик. Основно образовање се усвајало на матерњем језику сваког појединачног народа. По упутствима из Фелбигерове *Методике*, за делове Хабзбуршке монархије у којима се немачки језик није говорио предвиђено је да се настава немачког језика уведе тек онда када ученици овладају правилима матерњег језика, тако да је учитељима лакше објаснити разлике које у језицима постоје (КОСТИЋ 1937: 255). Овакав захтев је значајан стога што је подстакао убрзано превођење немачких уџбеника на друге језике; више од тога, он је допринео темељнијем изучавању језика народа који су живели на територији Монархије (KEIPERT 1991: 34; ОБИЖАЈЕВА 2008: 115). Из тог разлога настаје читав низ граматика чији су се аутори у писању ослањали на поменуте уџбенике немачког језика.

3.1. Одговорност за реформисање школства у земљама које су насељавали Срби припала је Теодору Јанковићу Миријевском, Стефану Вујановском и Авраму Мразовићу. Као и учитељи из других земаља Хабзбуршке монархије (EDER 2006: 39–40), они су морали да усвоје нову Фелбигерову методiku наставе. У доба када опат Фелбигер стиже у Беч на месту надзорника српских и румунских школа у Банату се налазио Теодор Јанковић Миријевски. Након састављања документа *Allgemeine Schulordnung* 1774. године, од Миријевског је тражено да код Фелбигера, при његовој *Нормалној школи* у Бечу, заврши курс којим би стекао права да сам држи обуку будућим учитељима. После успешно окончаног курса (за шта је добио Фелбигерово признање и награду од саме царице) Миријевски наставља са радом, а затим ће отпутовати у Русију и учествовати у тамошњем реформисању школског система прилагођавајући уџбенике за руске ученике (KEIPERT 1991: 40; уп. и ОБИЖАЈЕВА 2003: 162, напомена бр. 11, као и КОРШУНОВА 2010).²¹ На територији Загребачког

kodifikatorski priručnici nastaju kao rezultat društvene naredžbe” (MIČANOVIĆ 2014: 126; в. и SAMARDŽIJA 2003: 260–261). За стање у другим земљама в. М’ЯСКОВСКИЙ 2007. Р. Симић (1991: 106) објашњава да ипак „[...] у њима [Мразовићевим *Руководствима*; С.3.] није кодификовано право стање у књижевном језику, већ је описан само »виши стил«, црквено-руски језик. Славеносербски је остајао без обраде, као што је био и без одређених структурних и стилских карактеристика” (уп. БЈЕЛАКОВИЋ 2018).

²⁰ Премда, по свој прилици, без утицаја на *Руководства* С. Вујановског и А. Мразовића, али свакако од значаја за рецепцију Аделунговог имена и његових дела међу Србима, деведесетих година XVIII века се уместо дотадашњих Фелбигерових уџбеника појављују дела *Anweisung die deutsche Sprache richtig zu sprechen, zu lesen, und zu schreiben*, као и *Deutsche Sprachlehre zum Gebrauche der deutschen Normal- und Hauptschulen*. У првом од њих је јасно истакнуто да се правопис подучава „по Аделунговим принципима”. Захваљујући њему се по свим школама Хабзбуршке монархије шири Аделунгово име (в. МУШИЦКИ 1802: 9, напомена) као и начело које ће заживети као „Аделунгово” (KEIPERT 1992: 120–121). То значи да српски језикословци неће чекати Копитара да им укаже на Аделунгова правила, већ ће се са њима упознати и пре 1808. године (уп. БЈЕЛАКОВИЋ 2020: 60).

²¹ Након доласка Миријевског у Русију, појавиће се и руска адаптација граматике *Verbesserte Anleitung zur deutschen Sprachlehre* (KEIPERT 1991: 39).

школског округа спровођење измена је поверено Стефану Вујановском. По свршетку Фелбигеровог течаја, Вујановски је обучавао будуће учитеље при школи у Осијеку. Коначно, Аврам Мразовић, трећи полазник Фелбигеровог курса, надгледао је школе у Печујском округу, са седиштем у Сомбору (Нинковић 2011: 13).

Будући да је употреба руских уџбеника (међу којима се налазила и *Грамаџика* М. Смотрицког) законом забрањена, било је неопходно саставити нове уџбенике за реформисане школе по угледу на Фелбигерове (Костић 1937: 260–261). Миријевски је пре одласка у Русију превео и прерадио Фелбигерову *Методику*, која ће под насловом *Ручнаја књига њоџребна маџсџром* постати обавезно штиво свим будућим српским учитељима (Костић 1974: 165). Поред тога, Миријевски је дао на штампу и *Азбучнују дџиџицу* (Михаиловић 1964: 136), учило намењено почетној настави читања и писања које је сасвим слично табелама у уводним деловима свих аустријских издања Фелбигерових буквара (уп. BOYER 1997: 231). Вујановски је 1779. године саставио рукопис граматике и затражио да се штампа као уџбеник (Костић 1937: 262). Граматика, међутим, није штампана јер јој се замерала употреба ћириличног писма, као и то што није представљала граматiku народног језика (Костић 1974: 202).²² Мразовић ће такође саставити граматiku под насловом *Руководсџво к славенсџјеј џрамаџиџије*, која ће бити прештампана више пута, извршити велики утицај на будућа дела језикословног карактера (нпр. Соларићев *Буквар* или Вукову *Писменицу*)²³ и на коју се с похвалом осврнуо и сам Ј. Добровски (Грицкат 1977: 252).

4. Узимајући наведено у обзир, чини се оправданим претпоставити да су при састављању својих *Руководсџава* Вујановски и Мразовић консултовали Фелбигеров уџбеник немачког језика. Штавише, уколико се вратимо на питање писања „неопходних и излишних слова”, уочићемо да се исти одељак може наћи и у Фелбигеровом уџбенику. У четвртом делу одељка посвећеном правопису, одељку који носи наслов „О неопходним и излишним словима”²⁴ стоји:

1. Не треба изоставити ниједно слово које се у добром изговору чује.
2. Не треба додати ниједно слово које се не изговара или у дуђењу не чује (FELBIGER 1780: 29).

²² М. Костић (1937: 258) пише да је борба између бечке владе и српске јерархије око увођења народног језика и латинице уместо рускословенског језика и ћирилице започета још 1769. године.

²³ Занимљиво би било испитати у којој мери је Мразовићево *Руководсџво* заправо утицало на Соларића. Подела грађе на пет делова коју Кајперт узима као карактеристику коју Мразовићево *Руководсџво* дели са бечким граматикама постоји и у Соларићевом *Входу к Писменици и језикознанију*. Поред тога, уколико се термин *језикознаније* може посматрати као калк према немачком *Sprachforschung* (Маџановић 2018: 44), онда има разлога сматрати да је *пјече-вјегсџво* калк према немачком *Wortforschung*, који се може наћи у Фелбигеровој граматичи као четврти део уџбеника. Док код Фелбигера, на пример, читамо: „Die Wortfügung, das ist: die Lehre nicht nur Wörter, sondern auch ganze Reden zusammen zu fügen, und miteinander zu verbinden” (FELBIGER 1780: 2), дефиниџија синтаксе код Соларића гласи „Говоросочинение учи, не само из рџџиј словке, но из овых обходе рџџенія, и цџла дуга говоренья сочинявати, и едно с’ другим связывати (Соларић 1831: 16)”. В. и Окука 2020: 303, напомена бр. 159.

²⁴ „Von den nöthigen und überflüssigen Buchstaben” (FELBIGER 1780: 29) [превод наш, С. 3.].

Као што је већ наведено, ова правила се срећу код Фрејера, као и код Готшеда, чија дела се могу сматрати узорима Фелбигеровог приручника.

H. Freyer (1722: 10–11)	J. C. Gottsched (1748: 38; 1762 ²⁵)	J. I. Felbiger (1780: 29)	С. Вујановски (1779: 19г–19в)	А. Мразовић (1792: 45)
1. [...] im schreiben kein Buchstab auszulassen sey, der im reden mitgehöret wird.	Man schreibe jede Sylbe mit solchen Buchstaben, die man in der guten Aussprache deutlich höret.	1. Man soll keinen Buchstaben auslassen, den man in der guten Aussprache höret.	1. Оныѧ буквы въ писанїи да не изоставляются, яже въ правилномъ вѣщанїи чыются.	1. Ни единое писма изоставити подобаетъ, еже въ правилномъ произношенїи слышитса.
2. [...] im schreiben kein Buchstab hinzu zu thun sey, der im reden nicht mitgehöret wird.	Man soll keinen Buchstaben weglassen, der in der Aussprache auch gleich nicht gehoeret wird.	2. Man soll keinen Buchstaben anbringen, den man nicht ausspricht, oder in der Verlängerung nicht höret.	2. Ни единое писма иматъ въ реченїяхъ писатисѧ, еже по правилномъ изрещисѧ не можетъ.	2. Ни единое писма додати подобаетъ, еже въ правилномъ произношенїи не слышитса.

И Фрејер и Готшед се, притом, залажу за принцип „пиши као што говориш”, на који касније пледира и Аделунг. Стога се чини разложним ортографска правила из *Руководства* Вујановског и Мразовића довести у везу са фонолошким начелом,²⁶ које на српски правопис, безмало четрдесет година касније, примењује Вук у свом *Српском рјечнику* приликом уазбучавања одредница (Ђукановић 1996: 56).

Кључна разлика, међутим, лежи у питању шта се сматра „правилним изговором”. За Вујановског и Мразовића, који пишу граматике „славенског” језика,²⁷ то је рускословенски (Младеновић 1989: 65–66) са, разуме се, рускословенским графематским инвентаром и морфонолошким правописом (Суботић 1990).²⁸ Не раскидајући радикално са језичком традицијом као што ће то учинити Вук, они ће настојати да словенске граматике које су биле у употреби адаптирају служећи се метајезиком бечких уџбеника (Обижајева 2008: 96; уп. и Хрушћева 2005: 26). Преузимајући, дакле, ортографска правила из Фелбигерове граматике, они су их искористили за већ постојећи морфонолошки

²⁵ Према MÜLLER 1990: 39.

²⁶ Уп. и VAJS – ZEČEVIĆ 2003: 58–59; BADURINA 2012: 84.

²⁷ Занимљиво је да Кајперт сматра како Мразовићева граматика није граматика само црквенословенског језика већ да је аутор *Руководства* желео да опише и народни језик. Ту тврдњу, између осталог, подупире и чињеницом да у опису граматичког система изостаје дуал, као и тиме да је, према Фелбигеровој *Методистици*, учење страних језика требало олакшати и омогућити познавањем сопственог језика (KEIPERT 1991: 58). Уп. и ОБИЖАЈЕВА 2008: 96, где стоји: „Механизам састављања првих српских граматика *мајерњеј* језика [истицање наше] представља адаптацију словенских граматика од ауторитета уз превод са немачког језика. Њихов језик–денотат можемо сматрати хибридном варијантом црквенословенског језика [...]”. Уп. међутим МАГАРАШЕВИЋ 1890: 12, где налазимо сведочанство да се Мразовићева граматика крајем XIX века доживљавала као „славенска” а не српска.

²⁸ Чак ће, у почетку, и сам Копитар начело „пиши као што говориш”, према речима Љ. Стојановића (1987: 35), интерпретирати више као „етимолошки” него као „фонетски” ортографски принцип, да би тек касније, у сарадњи са Вуком, ово начело реализовао чисто „фонетски”.

правопис рускословенског језика.²⁹ Да се тако схваћена и примењена ортографска правила протежу и на период након Вујановског и Мразовића сведоче горенаведене граматике које преузимају правила из њихових приручника и граматика.

Са друге стране, Вук ће „правилан изговор” видети у простонародном говору. Са избором вернакулара као основе новог књижевног језика и са реформисаном азбуком, правило „пиши као што говориш” ће на српску ортографију бити примењено на потпуно другачији начин – као фонолошки ортографски проседе. Иако полазећи од у суштини истоветног ортографског начела, у резултату можемо говорити о два различита типа ортографије. Стога револуционарним у Вуковом раду и не сматрамо пуко помињање начела „пиши као што говориш”, већ Вуково разумевање овог начела, то јест његово опредељење за простонародни говор и залагање за фонолошки правопис, као и вишедеценијску истрајност у остваривању ових принципа.

ИЗВОРИ

- ВИДАКОВИЋ, Милован. *Грамађика серђска* (1838). <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/3053>> 23.05.2024.
- ВУЈАНОВСКИ, Стефан. *Руководство к славенсѣјѣ ѣрамађице* (1779). <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/5952>> 25.03.2024.
- ВУЈАНОВСКИ, Стефан. *Руководство ко ѣраволађоланију и ѣравойисанију* (1793). <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/228>> 25.03.2024.
- ВУЈИЋ, Владимир. *Срђска ѣрамађика за ѣмназијалну младеж* (1856). <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/3269>> 23.05.2024.
- ЗАХАРИЈЕВИЋ, Илија. *Срђска ѣрамађика* (1847). <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/5350>> 23.05.2024.
- ЈОВАНОВИЋ, Евгеније. *Грамађика церковно-славјанскаѣо јазика* (1851). <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/2813>> 09.05.2024.
- КАРАДИЋ, Вук Стефановић. *Срђски рјечник, истолкован ѣмачким и лађинским рјечма* (1818). <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/1216>> 03.06.2024.
- МАКСИМОВ, Федор. *Грамађика славенскаја* (1723) <<https://search.rsl.ru/ru/record/01004092730>> 26.05.2024.
- МАГАРАШЕВИЋ, Ђорђе. Историјско-критички преглед словено-српске граматике до године 1847. *Лейѣис Мађице срђске*, 162/1 (1890), 1–29. <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/31/numid:4153>> 06.05.2024.
- МРАЗОВИЋ, Аврам. *Руководство к славенскому ѣравочѣенију и ѣравойисанију* (1792). <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/336>> 25.03.2024.
- МРАЗОВИЋ, Аврам. *Руководство к славенсѣјѣ ѣрамађице* (1794). <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/821>> 25.03.2024.
- МРКАЉ, Сава. *Сало дебелоѣа јера либо азбукоѣроѣрес* (1810). <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/4107>> 06.05.2024.
- МУШИЦКИ, Лукијан. *Јавноје исѣиђианије из славено-серђскија ѣрамађики* (1802). <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/4110>> 23.05.2024.

²⁹ У периоду од 1726. године употребљава се језик који се, заправо, учи из књига „московске и кијевске печатње”. Упркос томе што је он од почетка србизан, те се често говори само о његовој српској редакцији (Милановић 2010: 83), чињеница је да су се говорници по питањима ортографије и ортоепије у основи управљали или макар настојали да се управљају по његовим правилима. Стога се може рећи да је до Вуковог „пиши као што говориш” актуелан принцип био „говори као што је написано”, као што то истиче Е. Јовановић (1851: 343). Више о начелу „говори као што пишеш” у: MÜLLER 1990: 36 и WIESINGER 2014: 419.

- Нинковић, Петар. *Грађа за српску грамаику* (1848). <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/3273>> 23.05.2024.
- Поповић, Јован. *Српска грамаику или Писменица* (1843). <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/3481>> 23.05.2024.
- Соларит, Павле. Вход к писменици и језикознанију. *Серпскиј лейойис*, 1831, Част перва. Трошхом Матице Серпске. Година VII, Част 24, 13–34; <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/31/numid:1903>> 23.05.2024.
- ТРЕДИАКОВСКИЙ, Василий Кириллович. *Разгвор между чужесгираним человеком и росгским об ортографуи сгариној и новој и о всем чго иринадлежит к сг майерију* (1748); <<https://irbis128.kraslib.ru/?id=FT/ShowFT&sid=5a05604ced782459417f1f3db6d0aad2&viewerType=GUNBK&query=>>> 03.07.2024.

*

- FELBIGER, Johann Ignaz. *Verbesserte Anleitung zur deutschen Sprachlehre* (1780). <<http://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/7LHTH25K2P57FDIYSTHQBHETUDJZSGW>> 10.05.2024.
- FREYER, Hieronymus. *Anweisung zur deutschen Orthographie* (1722). <<https://opendata.uni-halle.de/handle/1981185920/50296>> 10.05.2024.
- GOTTSCHED, Johann Christoph. *Grundlegung einer Deutschen Sprachkunst* (1748). <<https://mdz-nbn-resolving.de/details:bsb10583647>> 08.05.2024.
- HEYNATZ, Johann Friedrich. *Deutsche Sprachlehre zum Gebrauch der Schulen* (1770). <<https://www.deutsche-sammlungen.de/view/bsb10583655?page=46%2C47>> 31.01.2025.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БЕЛАКОВИЋ, Исидора. Фазе у стандардизацији српског језика и место 1847. године у њима. Александар Милановић, Рајна Драгићевић (ур.). *Година 1847: иреломна шачка савремене српске културе*. Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2018, 155–170.
- БЕЛАКОВИЋ, Исидора. Графијско-ортографска и граматичка начела Павла Соларића и почечи стандардизације српског језика. *Јужнословенски филолој* LXXVI/2 (2020): 47–77.
- ВИНОКУР, Григорий Осипович. *Избранные работы по русскому языку*. Москва: Учпедгиз, 1959.
- ВЪЛЧЕВ, Боян. *Възрожденските граматики на българския език*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2007.
- ГАВРИЛОВИЋ, Славко. Аутобиографски подаци Стефана Вујановског. *Годишњак Филозофској факултету у Новом Саду* XVII, 1974, 49–54.
- ГРЕЊИЋ, Душица. *Гирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, књ. XVIII. Убеници и ириручници*. Нови Сад: Библиотека Матице српске, 2018.
- ГРИЦКАТ, Ирена. Из предисторије стварања српске граматике. Станија Глигоријевић (ур.). *Зборник Владимира Мошина*. Београд: Савез библиотечких радника Србије, 1977, 245–254.
- ИВАНОВА, Најда. Српско-рускословенски међуодноси у српским граматикама рускословенског језика прве половине 19. века. *Наш језик* 50/2 (2019): 783–790.
- ЂУКАНОВИЋ, Владо. Развој правописних схватања код Срба у 19. веку. *Наш језик* XXXI/1–5 (1996): 55–64.
- ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
- ИВИЋ, Павле. *Прејлед историје српској језика*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998.
- КОРШУНОВА, Надежда Владимировна. Школьная реформа Екатерины II. *Вестник ЧГПУ* 8 (2010): 107–114.
- КОСТИЋ, Мита. Покушаји бечке владе око увођења народног језика и правописа у српске, хрватске и словеначке школе крајем 18. века. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 17 (1937): 253–267.
- КОСТИЋ, Страхинја. Орфелин и терезијанске реформе. *Зборник Матице српске за књижевност и језик* XXI/2 (1973): 219–235.
- КОСТИЋ, Страхинја. Немачко и аустријско школство у терезијанским реформама. Едиб Хасанагић (ур.). *Историја школа и образовања код Срба*. Београд: Историјски музеј, 1974, 155–202.
- МАТИЋ, Томислав. Теоријски приступ реду речи у граматикама српског језика и језичким студијама с краја XVIII и из прве половине XIX века. *Српски језик* XXIV (2019): 513–535.

- Мацановић, Ана. Лингвистичка терминологија Саве Мркаља. *Српски језик XXII* (2017): 501–517.
- Мацановић, Ана. *Српска језикословна терминологија у 19. веку*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018.
- Милановић, Александар. *Крајња историја српског књижевног језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- Милановић, Александар. Статус фонеме /ц/ у Мркаљевој реформи српске азбуке. Гордана Илић Марковић, Ана Кречмер, Милош Окука (прир.). *На ђочецима српске филологије*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2012, 217–232.
- Милановић, Александар. Реформа ћирилице Луке Милованова у контексту књижевнојезичке ситуације почетком 19. века. *Научни састај слависта у Вукове дане* 42/1 (2013): 187–197.
- Михаиловић, Георгије. *Српска библиографија XVIII века*. Београд: Народна библиотека Србије, 1964.
- М'ясковский, Михайло Евстахович. Вплив педагогічної науки Австрії кінця XVIII – початку XIX ст. на розвиток освіти європейських держав. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»* 44 (2007): 30–36.
- Младеновић, Александар. *Славеносрпски језик: сјудује и чланци*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1989.
- Нинковић, Ненад. Реформа српског школства у Хабзбуршкој монархији 1769–1777. *Istraživanja: Journal of Historical Researches* 22 (2011): 167–183.
- Обижаева, Марина. Славјано-греко-латинские основы грамматической и административной деятельности Стефана Вуяновского. *Славистика VII* (2003): 160–167.
- Обижаева, Марина. Онтологија првих српских граматика (црквено)словенског језика за Србе. *Зборник Мајице српске за славистику* 74 (2008): 95–129.
- Окука, Милош. *На ђућевима стандардизације српског језика и усвајања Вуковог језика и ђравојиса*. Нови Сад: Прометеј, 2020.
- Поповић, Миодраг. *Вук Сћеф. Караџић: 1787–1864*. Београд: Нолит, 1987.
- Симић, Бригите. Вук и Аделунг. *Научни састај слависта у Вукове дане* 17/5 (1988): 187–194.
- Симић, Радоје. *О нашем књижевном језику*. Никшић: Универзитетска рјеч, 1991.
- Станишић, Вања. Латинизација ћирилице. *Рачански зборник* 27/28 (2023): 126–144.
- Станишић, Вања. Предвуковски корени Вукове азбучне реформе. *Јужнословенски филолој LXXXI/1* (2024): 9–24.
- Стојановић, Љубомир. *Живот и рад Вука Сћефановића Караџића*. Београд: БИГЗ, 1987.
- Суботић, Љилана. Типови ортографских проседа у предвуковском периоду. *Научни састај слависта у Вукове дане* 20/2 (1990): 91–96.
- Хрущёва, Анна Александровна. К изучению своеобразия церковнославянского языка русской редакции у сербов («Руководство къ славенстѣй грамматичѣ» Аврама Мразовича), *Славянский вестник* 1 (2003), 120–164.
- Хрущёва, Анна Александровна. *Церковнославянский язык русской редакции как литературный язык сербов в XVIII – начале XIX века: автореферат*. Москва, 2005. <<https://search.rsl.ru/ru/record/01003257888>> 08.05.2024.

*

- ADLER, Philip. Habsburg School Reform among the Orthodox Minorities, 1770–1780. *Slavic Review* 33/1 (1974): 23–45.
- BADURINA, Lada. Hrvatski slovoпис и pravopis u predstandardizacijskome razdoblju. Krešimir Mićanović (ur.). *Povijest hrvatskoga jezika / Književnost i kultura devedesetih*. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 2012, 65–96.
- BADURINA, Lada. *Pravopisne studije*. Zagreb: Matica hrvatska, 2017. <<https://www.matica.hr/media/knjige/pravopisne-studije-1203/pdf/popis-pravopisnih-izdanja.pdf>> 15.05.2024.
- BOYER, Ludwig. Johann Ignaz Felbigers Fibeln und ihr Beitrag zur Alphabetisierung in Österreich. *Internationale Schulbuchforschung* 19/3 (1997): 221–238.
- EDER, Ulrike. „Auf die mehrere Ausbreitung der deutschen Sprache soll fürgedacht werden” – Deutsch als Fremd- und Zweitsprache im Unterrichtssystem der Donaumonarchie zur Regierungszeit Maria Theresias und Josephs II., Innsbruck: StudienVerlag, 2006.
- HAVINGA, Anna Dorothea. *Invisibilising Austrian German: On the Effect of Linguistic Prescriptions and Educational Reforms on Writing Practices in 18th-century Austria*. Berlin – Boston: De Gruyter, 2018.
- HEINLE, Eva-Maria. *Hieronymus Freyers Anweisung zur Teutschen Orthographie: Ein Beitrag zur Sprachgeschichte des 18. Jahrhunderts*. Heidelberg: Carl Winter, 1982.

- HORBEC, Ivana, Maja MATASOVIĆ, Vlasta ŠVOGER. *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj, Knjiga I.: Zakonodavni okvir*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017.
- HUNDT, Markus. „Spracharbeit“ im 17. Jahrhundert: Studien zu Georg Philipp Harsdörffer, Justus Georg Schottelius und Christian Gueintz. Berlin: De Gruyter, 2000.
- JAGIĆ, Vatroslav. *Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar (1808–1828)*. Vatroslav Jagić (Hsg.). Berlin: Commissionsverlag der Weidmann'schen Buchhandlung, 1885. <<http://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/5ONJL552II6QWPXTP6VQ4RFA4O4OMXWL>> 07.06.2024.
- JEMBRIH, Alojz. *Hrvatski filološki zapisi*. Zagreb: Matica hrvatska, 1997.
- JEMBRIH, Alojz. „Vrhovčeva Biblija“ – Je li joj se iznova u trag ušlo?. *Kairoi* 6 (2012): 89–101.
- KEIPERT, Helmut. Die 'Wiener Anleitung' in der slavischen Grammatikographie des ausgehenden 18. Jahrhunderts. *Zeitschrift für Slavische Philologie* 51/1 (1991): 23–59.
- KEIPERT, Helmut. Vuk Karadžić und Avram Mrazović. Zu den Quellen der 'Pismenica serbskoga jezika'. *Zeitschrift für Slavische Philologie* 52/1 (1992): 104–127.
- KEIPERT, Helmut. Kirchenslavisch als Konstrukt. *Slavia: časopis pro slovanskou filologii* 70/3–4 (2001): 373–381.
- KARADŽA, Mevlida. *Izvori srpskohrvatske gramatičke terminologije – uloga i mjesto Vuka Karadžića u njenom formiranju i standardizaciji*. Sarajevo: Institut za jezik i književnost, 1984.
- LENCEK, Rado. Dobrovsky and the South Slavic Literary Languages. *Volume 2: Essays on the Arts and Sciences*. Berlin – Boston: De Gruyter Mouton, 1968, 1044–1059.
- LETICA, Marito Mihovil. Uloga Kola u profiliranju hrvatskoga književnog jezika. *Kolo: Časopis Matice hrvatske za književnost, umjetnost i kulturu* 2 (2022). <<https://www.matica.hr/kolo/714/uloga-kola-u-profiliranju-hrvatskoga-književnog-jezika-33412/>> 08.05.2024.
- MÜLLER, Karin. „Schreibe, wie du sprichst!“. *Eine Maxime im Spannungsfeld von Mündlichkeit und Schriftlichkeit; Eine historische und systematische Untersuchung*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1990.
- MIČANOVIĆ, Krešimir. (Proto)standardizacijski procesi u 18. stoljeću. *Hrvati i Srbi u Habsburškoj Monarhiji u 18. stoljeću: interkulturalni aspekti 'prosvijećene' modernizacije*. Drago Roksandić (ur.). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2014, 123–130.
- NERIUS, Dieter. Zur Bedeutung von Johann Christoph Adelung für die Entwicklung der deutschen Orthographie und der orthographischen Theorie. Werner Bahner (Hg.). *Sprache und Kulturentwicklung im Blickfeld der Deutschen Spätaufklärung*. Berlin – Boston: De Gruyter, 1984, 165–172.
- NYOMÁRKAY, István. Gramatike i mađarska i slavenska gramatografija u 18. i 19. stoljeću (Uvod i zadaci). *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 23–24/1 (1998): 281–287.
- NYOMÁRKAY, István. Der Einfluss der Wiener Grammatiken auf die Grammatikographie der Völker der Monarchie. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 45 (1999): 127–132.
- OKUKA, Miloš. Vuk und Adelung: Zur Frage 'Schreibe wie du sprichst'. Reinhard Lauer (Hg.). *Sprache, Literatur, Folklore bei Vuk Stefanović Karadžić*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1988, 119–128.
- PTIČAR, Adela. Hrvatski pravopisni priručnici u drugoj polovici 18. stoljeća. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 16/1 (1990): 229–236.
- PTIČAR, Adela, Nada, VAJS. Jezikoslovno nazivlje u prvim dvama hrvatskim pravopisima 1779. godine. *Filologija* 46–47 (2006): 239–252.
- RÖSSLER, Paul. Sprache zur Erziehung – Erziehung zur Sprache. Felbigers Grammatiken und die schriftsprachliche Reform in Österreich in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. *Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich. Jahrbuch der österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts* 10 (1995): 55–72.
- RÖSSLER, Paul. *Die deutschen Grammatiken der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts in Österreich*. Frankfurt am Main, 1997.
- SAMARDŽIJA, Marko. Hrvatsko sociolingvističko stanje od godine 1790. do hrvatskog narodnog preporoda. Stipe Botica (ur.). *Zbornik Zagrebačke slavističke škole 2002*. Zagreb: Filozofski fakultet, 2003, 259–278.
- SUBOTIĆ, Ljiljana, Dejan SREDOJEVIĆ, Isodora BJELAKOVIĆ. *Fonetika i fonologija: ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2012. <<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/Fonetika%20i%20fonologija.pdf>> 03.07.2024.
- VAJS, Nada, Vesna ZEČEVIĆ. *Pogovor. Kratki navuk za pravopiszanje horvatzko za potrebnost narodnih skol*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2003. <https://www.google.rs/books/edition/Anleitung_zur_kroatischen_Rechtschreibun/ZgUsAQAAMAAJ?hl=sr-Latn&gbpv=1> 15.05.2024.
- WIESINGER, Peter. *Das österreichische Deutsch in Gegenwart und Geschichte*. Wien: Lit-Verlag, 2014.

Stefan Zdravinac

SCHREIB, WIE DU (KORREKT) SPRICHST

(Über die orthographischen Prinzipien in den Anleitungen von S. Vujanovski und A. Mrazović)

Zusammenfassung

Die vorliegende Arbeit befasst sich mit den orthographischen Regeln aus den Lehrbüchern von S. Vujanovski und A. Mrazović. Es stellt sich die Frage, ob die orthografischen Regeln, die in den Werken von S. Vujanovski und A. Mrazović zu finden sind, mit dem bekannten Prinzip von Vuk St. Karadžić „Schreib, wie du sprichst“ in Verbindung gebracht werden können. Es wird darauf hingewiesen, dass dieses Prinzip bis zu Quintilian zurückverfolgt werden kann, der es bereits in der Antike formulierte. Es wird weiter ausgeführt, dass dieses Prinzip insbesondere im 18. Jahrhundert in linguistischen Abhandlungen an Bedeutung gewann und einen wesentlichen Einfluss auf die Entwicklung der orthografischen Regeln hatte. Besonders im Rahmen der Sprachreformbewegungen jener Zeit trat es verstärkt in den Vordergrund. In der Arbeit werden die Entstehungsumstände der Werke von S. Vujanovski und A. Mrazović beschrieben, wobei besonderes Augenmerk auf ihren Zusammenhang mit der bevorstehenden thesesianischen Schulreform gelegt wird. Die Verbindungen dieser beiden Autoren zum Schulreformer J. I. Felbiger wurden beschrieben. Es wird auf der Grundlage früherer Forschungen behauptet, dass die genannten Autoren die orthographischen Regeln aus den Wiener Grammatiken von Felbiger übernommen und für die Schüler in ihren Schulbezirken angepasst haben. Nachdem die Verbindung zwischen den Prinzipien, für die sich S. Vujanovski und A. Mrazović einerseits und Vuk St. Karadžić andererseits einsetzen, nachgewiesen wurde, wird im Fazit eine Erklärung dafür angeboten, warum diese Autoren trotz desselben orthografischen Postulats zu unterschiedlichen Rechtschreiblösungen gelangten.

Самостални истраживач
Dhünnberg 30, 51375 Leverkusen, Deutschland
zdravinac@gmail.com

(Примљено: 10. јула 2024;
прихваћено: 15. маја 2025)

Миљивој Алановић

ГЛАГОЛСКЕ ПЕРИФРАЗЕ У КОГНИТИВНОМ И КОНСТРУКЦИОНОМ ТЕОРИЈСКОМ КЉУЧУ

У раду се испитује веза између форме и значења појединих типова перифраза, при чему су изабрана два критеријума: (а) перифразе са функционалним глаголом *имати* у моделу са акузативном допуном; (б) перифразе са предикаторском именицом *разговор* у неколико различитих граматичких образаца. Циљ рада јесте да се покаже да је у анализираном типу конструкција регулатор значења именица, при чему управном глаголу претежно припада модификаторска улога. Истраживање смо спровели на начелима когнитивне лингвистике и конструкционе граматике. Осим тога, у раду је истакнуто да се транзиција од основног конструкционог значења ка оном циљном реализује посредством различитих метафоричних сценарија, од којих су најчешћи персонификација, супстанцијализација и оријентација.

Кључне речи: српски језик, глаголске перифразе, конструкција, метафора.

This paper examines the relationship between the form and meaning of certain types of complex predicates, with two criteria chosen: (a) predicates with the functional verb *imati* in a model with an accusative complement; (b) predicates with the predicative noun *razgovor* in several different grammatical patterns. The aim of the paper is to show that, in the analyzed type of constructions, the regulator of meaning is the noun, with the governing verb predominantly playing a modifying role. We conducted this research based on the principles of cognitive linguistics and constructional grammar. Furthermore, in the paper we have tried to point out that the transition from the basic constructional meaning to the target one is realized through various metaphorical scenarios, the most common of which are personification, substantialization and orientation.

Key words: Serbian language, complex predicates, construction, metaphor.

1. Увод. Интересовање за глаголске перифразе, тј. декомпоноване предикате/глаголе и/или перифрастичне предикатске изразе – већ према теоријско-методолошком опредељењу, има завидну традицију (РАДОВАНОВИЋ 1977; ТОПОЛИЊСКА 1982; РАДОВАНОВИЋ 1990; ТАНАСИЋ 1995; ВСЕВОЛОВА 2000; ЗОЛотова 2003; МРАЗОВИЋ 2009), чији почеци сежу у седамдесете године минулог века, током којих је и на нашим просторима регистрован снажан одјек тада актуелних лингвистичких тенденција, оличених у спознаји да у језику постоје спојеви који не спадају ни у лексику ни у граматiku – у првом реду због своје аналитичности, а онда и због релативне аутономности њихових интегралних јединица (CROFT – CRUSE 2004: 248–253), што потврђује стајалиште да лексика и граматика чине континуум (GOLDBERG 1995: 7; LANGACKER 1995: 153; WILDGEM 2008: 24–26; АЛАНОВИЋ 2019: 110). Када имамо у виду допринос домаћих лингвиста расветљавању односа унутар поменутих аналитичких израза, мислимо на чињеницу да су све најважније околности функционисања ове синтаксичко-семантичке категорије описане:

(а) у питању су конструкције са нелексички употребљеним глаголима, неретко одређиваним као семикопулативни и синсемантични;

(б) значењско тежиште конструкције чини глаголска или сродна именица, што је доказ да је појава резултат процеса номинализације базичне предикације;

(в) ова именица стоји у творбеној или асоцијативној вези с неким конкретним или пак апстрактним глаголом, тако да је немали број случајева који потврђују конкуренцију између лексичког глагола и одговарајућег израза;

(г) појава је типична за публицистички и административни стил, премда се бројни примери бележе и у оном књижевноуметничком.

Овом попису најважнијих одлика посматране категорије треба додати и податак да су у многим студијама побројани најразличитији структурни обрасци и модели, разуме се водећи рачуна о њиховој учесталости, које конституишу нелексички реализовани глаголи те глаголске и деадјективне именице, при чему данас имамо готово потпун и поуздан увид у инвентар ових глагола, али и у најважније класе именица које с њима колоцирају.

Премда није тешко замислити да још увек постоје незабележени модели, није реално очекивати да ће они одступати од наведених правила функционисања категорије, што онда од нас захтева да полазни истраживачки концепт наведен у наслову прецизирамо.

1.1. Конструкциона граматика спада међу новије лингвистичке правце, чије су најважније идеје формулисане осамдесетих и деведесетих година и то на таласу когнитивне лингвистике, при чему сама теорија почива на следећим начелима (GOLDBERG 1995: 6; CROFT – CRUSE 2004: 257; CROFT 2009: 18; SMIRNOVA – MORTELMANS 2010: 131) – основна језичка јединица јесте конструкција, тако да се сам језик може представити као мрежа конструкција које су међусобно таксономијски уређене. Конструкције су, тако у овој школи, формално-значењске јединице, које се разликују на основу сложености и специфицираности, те су тако, на пример, реченице сложене конструкције састављене од више мањих (простих или опет сложених), док су, с друге стране, у контексту спецификације одређеног значења лексичке јединице конкретне а граматичке апстрактне конструкције, нпр. прилог *јуче* према перфекту као прошлом глаголском времену (SMIRNOVA – MORTELMANS 2010: 138–139).

Већ на основу ових неколико кључних начела типичних за конструкциону граматику назире се метод који ћемо у раду применити како бисмо глаголске перифразе подвргнули анализи. Намера нам је да глаголске перифразе сагледамо као конструкције, тј. мање-више стабилне синтаксичке целине, у којима делексикализовани глагол и именица у неком фиксном или задатом облику конституишу ново значење, сасвим другачије од онога реченичног у лику истоветне конструкције са истим глаголом, али сада лексички употребљеним, нпр. *Он је ушао у расправу с њом* према *Он је ушао у ресиџоран с њом*. Овим поступком ћемо показати да постојећи тип аргументних конструкција служи за грађење глаголских перифраза, као и да у позадини овога поступка леже когнитивни фактори који омогућавају да се једна форма, или конструкција, повеже са различитим значењима.

Међутим, како конструкциона граматика у конструкцији види везу између форме и значења, управо перспектива од значења ка форми даће нам прилику да илуструјемо један од универзалних језичких принципа, а то је да једно (основно или главно) значење може добити различите формалне обрасте, што у конкретном случају подразумева да различити формални ликови перифразе стоје у корелацији са једном базичном пропозицијом, чији је лексички експонент – глаголска именица, нпр. *разговор*: *Разговор је лајано шекао*; *Не бежим од разговора о својој одговорности*; *Није јој до разговора*; *Не улазим у разговор са непознатима*; *Сушра имам разговор с директором*; *Кренули су с разговором*; *Наменио је разговор о овој теми*; *Избегава разговор о новцу* итд. И ова перспектива ће нас опет довести до закључка да једно значење са свим својим значењским варијацијама посредством различитих мисаоних механизма, углавном метафоре, задобија потпуно различите форме у језику, што само наизглед усложњава примењену методологију. Дакле, све различите форме истог значења и различита значења исте форме повезују законитости мишљења, које регулише адекватан избор у конкретним комуникативним условима.

Како бисмо задати циљ испунили, а то значи расветлили оба принципа повезивања форме и значења, то искључује оперисање огромним корпусом, нарочито у оквирима које намеће обим научног рада. Наместо тога ћемо за своју грађу узети, условно говорећи, два типа глаголских перифраза – први са једним глаголом оператором, а други са истом глаголском именицом, али у различитим граматичким обрасцима. Овакав избор грађе ће омогућити да се пружи одговор на једно основно питање, а то је како се форма и значење повезују, односно да ли између форме и значења постоји нека врста условљености или међузависности. Штавише, у виду радне хипотезе следићемо стајалиште да иста форма добија различита значења, као и да различите форме могу бити повезане или обједињене истим (оквирним) значењем, што ћемо илустровати перифразама с глаголом *имати* и именицом *разговор*, нпр. *Нема идеју/налој штиа да ради* и *Разговор је прошекао лајодно/Водили су лајодан разговор*.

Када је реч о извору грађе, њу ћемо преузети из *Корпуса савременог српског језика* Математичког факултета у Београду, уз напомену да глагол *имати* пратимо у конструкцији $NOM_{subj} + V_{imati} + AKUZ_{obj}$, док такво конструкционо ограничење није примењено у случају израза с именицом *разговор*, што је и очекивано.

2. Глагол *ИМАТИ* У ПЕРИФРАЗАМА ПО МОДЕЛУ $NOM_{subj} + V_{imati} + AKUZ_{obj}$. Један о често помињаних проблема у изради валенцијских и рекцијских речника јесте глаголска поливалентност (AGEL 2000: 135), у чему изузетак није ни глагол *имати*, код кога се у начелу могу разликовати две његове главне реализације – прелазна и непрелазна. У непрелазној варијанти *имати* конституише једновалентни модел или са граматичким или са логичким субјектом, у личном и безличном реченичном обрасцу (нпр. *Има једна важна ствар* и *Има свејла*), док у оној прелазној, уз субјекат, добија још директни или индиректни објекат (нпр. *Марко има нова кола* и *Бојан има леје весици за нас*).

Ако пођемо од наведених валенцијских модела, видимо да се глагол *имати* среће у два главна значења – егзистенцијалном и посесивном (РМС 2 1967: 447). Иако се бележе и друге значењске вредности, нпр. модална (*Имам да учим*), овом приликом се ограничавамо само на двовалентни модел са, у основи, посесивним значењем у конструкцији $\text{NOM}_{\text{subj}} + \text{V}_{\text{imati}} + \text{AKUZ}_{\text{obj}}$, што ће нам дати довољан увид у семантички потенцијал овог реченичног обрасца.

Пре него што се усмеримо на семантичку интерпретацију одабраног граматичког обрасца, накратко бисмо се осврнули на разлике у приступу конструкцијама у теорији валентности и у конструкционој граматици. Наиме, док је теорија валентности у основи из депенденцијалне граматике наследила и преузела вербоцентрични приступ, по којем је лични глагол структурни центар реченице, у конструкционој граматици се конструкција посматра као композиција међу чијим се елементима не успоставља хијерархија (GOLDBERG 1995: 49; WELKE 2011: 173). Тако је и сам глагол у овој школи конструкција, а разлог је што се и сама реченица узима као формално-значењска целина са одређеним бројем елемената. Иако сматрамо да се посебност глагола у реченичном оквиру не може оспорити, овде се нећемо упуштати у ту врсту дискусије, него ћемо управо полазећи од фундаменталног начела у овој теорији да је конструкција формално-значењска јединица или целина објаснити интегритет глаголских перифраза, које на окупу држе значењске везе формиране међу елементима конструкције (Алановић 2018б: 180). С друге стране, ако цео проблем сагледамо из перспективе глаголске валентности, видимо да глагол чува своју синтаксичку али не и семантичку валентност, јер се значењско тежиште конструкције преусмерава са глагола на именицу (Золотова 2003: 156; 2009: 127; Алановић 2017: 91), нпр. *Имао је леју њлаву косу* и *Имао је шеџку ојерацију*.

Као што и последњи примери показују, једна од кључних методолошких алатки којом ћемо се служити јесте утврђивање пропозиционог садржаја реченичне конструкције, с посебним освртом на идентификацију пропозиционог (или логичког/семантичког) предиката, што у случајевима лексичке употребе управног глагола значи да је он сам непосредни експонент пропозиционог предиката, док у примерима нелексичке или операторске употребе ту улогу преузима глаголска именица (Алановић 2017: 93), смештена на позицији неког од његових аргумената – *Имао је шеџку ојерацију* [← оперисан је]. Последња трансформација ипак показује један недостатак овог поступка, а то је да реченица са глаголом *ојерисајти* у пасиву не даје све податке о околностима под којима се врши радња, што пак не оповргава тврдњу да су посредни реченице са истим пропозиционим предикатом, на шта је већ указано у литератури (Ivić 1995: 182–186).

Како је напред речено, у овој секцији рада бавимо се конструкционим својствима реченичног обрасца са глаголом *имати*, и то оним у облику модела $\text{NOM}_{\text{subj}} + \text{V}_{\text{imati}} + \text{AKUZ}_{\text{obj}}$. У свом основном значењу, овај глагол има значење ‘поседовати, бити власник, одликовати се, располагати’ (РМС 2 1967: 447), при чему на месту субјекта отвара место за појам којем се приписује какво поседовање, власништво или својство, док акузативни објекат именује предмет поседовања, власништва, располагања, односно само својство

и сл., нпр. *Има кола/брајџа/џаман џен* итд. Разуме се, у примерима овога типа глагол *имати* је употребљен као лексичка јединица, те у њима не налазимо на глаголске перифразе.

У истом се, међутим, граматичком окружењу глагол *имати* појављује и када је основни однос посесор – посесум на изврстан начин раскинут, или барем ослабљен или модификован, а то је у примерима када управни глагол више није носилац предикативности – не означава конкретан процес или на-просто однос међу појмовима. У овим примерима именица на позицији акузативне допуне идентификује пропозициони предикат, односно ситуациони тип (FILLMORE 1968: 24; GOLDBERG 1995: 39–40, 49; ВСЕВОЛОДОВА 2000: 123–126), а то може бити:

(а) комуникативна радња:

Саркози је рекао да је са Обамом **имао разговор** у којем су потврђени заједнички ставови у многим питањима (Политика); И јутрос **сам имао преговоре** са председником социјалиста [...] (РТС); СПС увек **има предлог**, који је сигурно мудрије и систематичније постављен него што у медијима покушавају да представе [...] (Политика); Катарина Миновић за њих **има савет** плус [...] (Политика); Никада до сада у професорској каријери **нисам имао ни препирку** са студентом [...] (Политика); [...] Влаховић је рекао да је већ **имао контакт** са представницима синдиката [...] (Политика);¹

(б) комуникацијом постигнут какав друштвени однос:

Да ли **сте имали договор** са новинаром о концепцији емисије? (НИН); Ново-придошли **су између себе већ имали споразум** којим су фактички уклоњене границе [...] (Политика);

(в) когнитивна радња или способност:

Мој добар пријатељ Јоргос Папандреу **има идеју** у уласку Балкана у ЕУ до августа 2014. (Политика); Уверени смо да руководство ваше војске **има визију** о томе која је улога српске војске не само у региону већ и на глобалном нивоу (Политика); [...] **има мишљење** о томе ко је ту жаба а ко је во [...] (Политика); И он има став о сукобу бивших партнера [...] (РТС); Свако од запослених **има свест** о томе шта су његови или њени радни задаци [...] (Политика); Он је рекао да је добро да председник владе **има знање** из економије, јавних финансија и привредног развоја [...] (Политика); [...] додаје да **има сазнање** да фирме из Федерације преносе пословање и региструју се у Републици Српској (Политика); Госпођа је, наравно, хтела да каже како Милорад **има добро памћење** [...] (Политика); Ако неко **има дилему** ко су то промоторке, ево објашњења [...] (Политика); Чешка **има добро искуство** са браунфилд инвестицијама (РТС);

(г) емоционални однос:

Мислим да **има осећај** за моду (Политика); А онај ко има осећање за континуитет **има осећање** и за ванвремено (Политикин културни додатак); Када су прошле године новинари ишчаккали да је тадашњи заменик премијера Џон Прескот **имао везу** са својом секретарицом, његова жена је већ наредног дана продала причу једном таблоиду [...] (Политика); Она **има однос** према својим поступцима као да су они органи из којих је састављено њено тело (Политика);

¹ Грађу чине примери из *Корјуса савременој српској језика* Математичког факултета у Београду. У недостатку одговарајућег конструкционог обрасца, послужили смо се и примерима из преводне литературе.

(д) друштвени однос или поредак:

Кси Јун после овог ремија и даље **има предност** [...] (Политика); [...] долази до опуштања када **се има вођство** [...] (Политика);

(ђ) модални оквир:

Француски партнер **има намеру** да већ постојећу сарадњу са мађарском фирмом «Таурус» прошири и на нашу земљу (Политика); Данас мода **има потребу** за смислом (Политика); Крушевачки «Трајал» у власништву Бугарске корпорације такође **има жељу** да учествује у пројекту «Пунто» (Политика); Правно лице **има могућност** набавке новог аутомобила на лизинг без плаћања учешћа (Политика); И ви сад мени пребацујете да **имам слабост** према тој госпођи, а сами сте је учили да ме заведе (Ф. М. Достојевски, *Браћа Карамазови*); [...] живи на једном ранчу у Монтани и **има склоност** да све што му се догађа педантно бележи [...] (Политика); Сестра Мила **има навику** и да их преслишава, да види да ли су добро «утврдиле» градиво [...] (Политика); [...] четири од пет жена рекло је да **има обичај** да вози у неадекватној обући [...] (Политика); Не верујем више да тржиште **има способност** самоисцељења, способност саморегулативе (Политика); Данас организатор **има муку** да направи добар програм [...] (Политика);

(е) перцептивна радња:

Стивен Френд **има поглед** проницљивог сањара (Политика);

(ж) каузативни однос:

«Редуктил» код нас **има дозволу** за употребу у стационарним здравственим установама [...] (Политика); У овом часу још није јасно да ли Вашингтон **има сагласност** генералног секретара за план [...] (Политика); [...] казала да **има** једну **молбу** за житеље овог краја (Политика); По свему судећи, претходна мисао нашег читаоца **има** добро **утемељење** у суровим чињеницама (Политика); Овог пута трчао је у патикама а за собом **имао операцију** слепог црева [...] (Политика);

(з) физиолошко или психолошко својство:

[...] тако да је мало вероватно да неко ко **има** отежано **дисање**, те симптоме има због грипа [...] (Политика); Она је примљена у тешком стању са повредама главе, ребара и сумњом да **има крварење** у трбуху (П); Овде први пас који дође **има мирис** цивилизације [...] (Политика); Уколико ваш шеф **има смисао** за шалу, овакав украс вам је, свакако, потребан (Политика); Габор је угруван, **има бол** у нози [...] (Политика); Кад нека особа **нема температуру**, а **има кијавицу**, лекар ће тешко одлучити да јој отвори боловање (Политика); [...] јер особа која **има страх** од летења обраћа пажњу на сваки звук (Политика); Веома је тих и миран, **има држање** вође [...] (Политика);

(и) временски однос:

Филеас Фог **је имао закашњење** од двадесет часова (Ж. Верн, *Пућ око свећа за осамдесет дана*);

(ј) просторни контакт:

[...] Ната Месаровић данас у Палати правде **има састанак** са вршиоцима функција председника свих судова у Србији (Политика); Већ **сам имао сусрет** са румунским министром одбране [...] (Политика); [...] а Душан и сада вози, никада **није имао судар** [...] (Политика).

Једно од питања које се у контексту оваквог начина интерпретације глаголских перифраза намеће јесте однос између основног или полазног

конструкционог значења и семантичког садржаја конкретког предикатског израза, нпр. *Има сѝаријет браѝа* и *Има занимљиву идеју*.

Већ смо рекли да, имајући у виду лексичко значење глагола *имати*, двовалентни модел $NOM_{subj} + V_{imati} + AKUZobj$ има значење 'поседовати шта или располагати чиме', а то подразумева да је објекат посесије саставни део посесора (*има дуѝе ѝрсѝе/ѝеѝку нарав*) – физички, психолошки или емоционално, односно саставни је део његовог друштвеног контекста или мреже (*има сѝарију сесѝу/леѝ ѝосао/ауѝомобил*). Захваљујући овом основном конструкционом значењу развијају се и друга апстрактна или удаљена, при чему 'саставни део' посесора постају и његове различите активности, способности, својства, склоности, односи, везе итд. На овај начин се успоставља метонимијска веза између носиоца својства или вршиоца радње, с једне стране, и посесора, с друге, захваљујући метафоричном сценарију супстанцијализације процеса, након чега процес преузима улогу објекта посесије – посесума, нпр. *Има ѝоѝлед / миѝљење / оѝерацију / сасѝанак / каѝњење / обавезу* итд.

С обзиром на то да се анализирали двовалентни модел с глаголом *имати* повезује са различитим пропозиционим садржајима, чија је заједничка одлика, уз неке изузетке, да се на позицији субјекатске допуне реализује носилац ситуације, углавном агенс или експеријент, то значајно условљава или ограничава распоред других пропозиционих аргумената, посебно пропозиционих објеката.

Из тог разлога је један од врло продуктивних механизма превођења пропозиционог садржаја у двовалентну граматичку структуру са глаголом *имати* распоређивање пропозиционих објеката на синтагматској равни, и то у границама акузативне синтагме, без обзира на то да ли је реч о мофосинтаксичком или клаузалном типу објекатске допуне, који се неретко напоредо појављују, нпр.:

[...] Клинтонова је рекла да **су имали** искрену **дискусију** о питањима о којима постоји неслагање [...] (Политика); Зато **имам предлог** да министарства одбране и просвете СР Југославије формирају од стручњака радно тело [...] (Политика); [...] како би оно **имало** рационалан и коректан **предлог** за Владу [...] (Политика); **Имамо предлог** за расписивање избора за уставотворну скупштину [...] (Политика).

Како је понекад јаз између граматичке структуре модела с глаголом *имати* и пропозиционог садржаја који се њоме саопштава велик, сви пропозициони чланови или не бивају реализовани или пак не добијају статус реченичног члана. Стога, захваљујући рекцијској способности предикаторске² именице, нпр. *дискусија*, *ѝредлоѝ* и сл., у реченични оквир се уводе и неагентовни учесници у означеној ситуацији – *дискусија о ѝѝѝањима*, *ѝредлоѝ за неко минисѝарсѝво*. Али и не само они. Наиме, у састав акузативне синтагме се укључују и други типови допуна, као што је социјативни тип коагенса, нпр.:

² Под појмом предикатора сматрамо лексички експонент пропозиционог или логичког предиката, за разлику од предиката или предикатива, чије је позиционирање у језичком систему преваходно условљено граматичком позицијом или функцијом у реченици.

Синоћ **смо** као представници владе **имали разговор** са представницима ММФ-а [...] (Политика).

Правилности о којој је реч супротстављају се донекле примери у којима бележимо неагентивну реченичну перспективу. У овим случајевима граматички субјекат у начелу означава примаоца информације – адресата (нпр. *имамо сајласнои̯ клуба : клуб нам је дао сајласнои̯; имамо молбу : уи̯ућена нам је молба* [← замољени смо] итд.), док је генитивна допуна уз именицу експонент агенса радње, што даје основ да се посматране конструкције интерпретирају као вид лексичког пасива, нпр.:

[...] који **имају сагласност** клуба да могу изабрати нову средину [...] (РТС); [...] за коју **ћемо имати сагласност** концесионара да буде дат на увид јавности... (Политика); Па за последицу **имамо молбу** турског дела Кипра да се разговара о поновном уједињењу острва (Политика).

3. СТРУКТУРНИ МОДЕЛИ ГЛАГОЛСКИХ ПЕРИФРАЗА СА ГЛАГОЛСКОМ ИМЕНИЦОМ РАЗГОВОР. У претходној целини смо показали да један структурни модел може добити различите значењске реализације у зависности од лексичког састава (GOLDBERG 1995: 8; ЗОЛотова 2009: 232), при чему имамо у виду лексичкосемантичка обележја предикаторске именице у саставу глаголске перифразе, која ту чини њено семантичко језгро, јер је непосредни корелат пропозиционог предиката (Алановић 2017: 97). Такође смо истакли да су наведена конструкциона значења рефлексии основног значења аргументне конструкције са глаголом *имати̯и*, при чему спону између ова два домена чине доминантно два когнитивна механизма – метонимија или пак метафора (SMIRNOVA – MORTELMANS 2010: 196–199), прва која омогућује везу на основу близине, а друга на основу сличности међу појмовима или појавама. Зато се и каже да метонимија делује на синтагматском а метафора на парадигматском плану.

На сличном принципу заснива се и интерпретација примера у овој секцији, с том разликом да овде не оперишемо једним структурним моделом. Ова појединост има битног утицаја на значење целе конструкције у којој предикаторска именица и даље остаје семантичко језгро предикативности (ЗОЛотова 2009: 127), али се активирани метафорични сценарио препознаје на основу самог граматичког облика конструкције, тачније на основу граматичке позиције предикаторске именице. С друге стране, оно што обједињује све посматране моделе јесте заједничко пропозиционо значење, које је садржано у именици *разговор*. Како бисмо излагање поједноставили, нотираћемо структурне позиције предикаторске именице и на основу тога спровести класификацију примера, при чему ћемо се ограничити на три главне реченичне функције, а то су субјекат, директни објекат и адвербијал, претежно просторни.

3.1. Предикаторска именица *разговор* формално се појављује на позицији првог глаголског аргумента – граматичког субјекта (ТАНАСИЋ 1995), и то у моделима S + V. Нпр.:

Кроз затворена врата трпезарије **допире разговор** укућана (Растко Петровић, *Људи говоре*); Мој **разговор** са грофом Шметауом **се завршио** чим смо изашли изван граница Унтер Раценштата (Мирјана Новаковић, *Сиџрах и његов слуга*); [...] ућуташе за тренутак, а **разговор** опет **пређе** у сашаптавање (Иво Андрић,

Прича о везировом слону); Док сам ја тако размишљао, **разговор** око мене је **престао** и наједном је било тихо [...] (Мирјана Новаковић, *Сџрах и његов слуга*); Дуго смо стајали и **разговор** је све више и више **јењавао** (Мирјана Новаковић, *Сџрах и његов слуга*); Првих година Виктор је покушавао да разбије ћутање, али **разговор** је одмах **увенуо**, јер Јелена није умела да га прихвати (Мирослав Поповић, *Судбине*); Тако је **текао разговор** између Генизарећанина и Човекољупца (Растко Петровић, *Бурлеска јосифовина Перуна боја трона*); **Разговор иде, расте, претвара се** у шале, у пакосна заједања, у свечане монологе, у дуга хвалисања [...] (Иво Андрић, *Прича о везировом слону*); Одмах **почиње** између њих брз **разговор** и смех, као у деце (Растко Петровић, *Африка*); Током заједничког ручка за дугим комуналним столом у кухињи, **разговор се распламсао** (Владимир Арсенијевић, *Прегайор*); [...] кришом посматра све око себе, камере су на све стране, онда **следи разговор** с полицијом у цивилу, с инспекторима [...] (Владимир Арсенијевић, *Прегайор*); [...] јер ми се чинило сасвим логичним да **се разговор** о рату **настави** разговором о заједничком пријатељу... (Владимир Арсенијевић, *У њој љубљу*); **Разговор** још **није почео** (Исидора Секулић, *Кроника њаланачкој тробља*); **Разговор** између Србе и Настаса **ишао је** с почетка с брда с дола, док не изађоше на тему (Исидора Секулић, *Кроника њаланачкој тробља*); **Разговор** другова **приближи се** најзад оном што је главно, студијама, плановима за живот [...] (Исидора Секулић, *Кроника њаланачкој тробља*); [...] а кад **се разговор дотакне** политике њих двоје се олако слажу око свих горућих питања [...] (Владимир Арсенијевић, *Прегайор*); Али **разговор** с Јалтом **није био обављен** (Михаил Афанасијевић Булгаков, *Мајстор и Маргарита*); Жив **разговор отегао се** дуго после поноћи (Иља Иљф, Јевгениј Петров, *Дванаест сјололица*); Њихов **разговор је потрајао** највише два-три минута (Џорџ Орвел, 1984); **Разговор застаде** на часак (Бранимир Ћосић, *Два царсџива*); За вечером, **разговор тече** о свагдашњим стварима и догађајима, у њему учествује и госпођа Давил [...] (Иво Андрић, *Травничка хроника*); **А разговор се настављао** (Милош Црњански, *Сеобе 2*); Сваки дан **се понављао** између њих исти **разговор** (Иво Андрић, *Травничка хроника*); **Разговор поново оживе** (Бранимир Ћосић, *Два царсџива*); Више нико не рече ништа и на томе **остаде разговор** о тој најновијој вести (Иво Андрић, *Травничка хроника*); [...] наравно да **разговор није могао да се развије** и узме природан и срдачан ток (Иво Андрић, *Травничка хроника*); [...] док **разговор не пређе** неприметно на општа питања и претвори се у распру и препирку (Иво Андрић, *Травничка хроника*); Разговор је запео (Иво Андрић, *Травничка хроника*); [...] **разговор је** сам од себе **дошао** на Селимову смрт (Иво Андрић, *Травничка хроника*); Реч по реч, **разговор се развијао** све живље (Иво Андрић, *Травничка хроника*); И **разговор пређе** у мирније воде (Мирјана Ђурђевић, *Трећи сектор или сама жена у транзицији*); **Разговор је доспео** у ћорсокак (Филип Давид, *Сан о љубави и смрти*); **Следи дуг разговор** лудака из којег читалац сазнаје да су бојажљиви варошани задивљени одлуком г. Голуже [...] (Данило Киш, *Час анатомije*); Ту **се разговор изметну** у просту свађу [...] (Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*); И за тренутак изгледа као да **ће се** цео **разговор изгубити** у безначајним стварима и општим местима (Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*); [...] и **разговор се био отегао** [...] (Фјодор Михајлович Достојевски, *Идиот*); [...] и **разговор није могао да се не обнови** (Фјодор Михајлович Достојевски, *Браћа Карамазови*); **Настаде** неразговоран **разговор** [...] (Фјодор Михајлович Достојевски, *Идиот*); **Разговор је добро напредовао** (Борислав Пекић, *Беснило*); **Разговор умуче** (Михаил Шолохов, *Тихи Дон 2*); Изгубивши ранију затегнутост, **разговор се окретао** око догађаја последњих дана (Михаил Шолохов,

Тихи Дон 1); **Разговор пређе** на домаћинство, губећи ранију натегнутост (Михаил Шолохов, *Тихи Дон 1*); [...] али **разговор** некако **није ишао** (Михаил Шолохов, *Тихи Дон 1*); Док стигаше до државне шуме, **исцрпи се разговор** (Михаил Шолохов, *Тихи Дон 1*); [...] а кад **би се разговор дотакао** његове службе, у војсци [...] тада би свако само одмахивао рукама [...] (Михаил Шолохов, *Тихи Дон 1*); Они су, ко зна зашто, радосни, међу њима и весео **разговор почне**, и песму запевају невештим, несазрелим гласовима (Михаил Шолохов, *Тихи Дон 2*); Њих **је чекао велики разговор**, али је за то још било рано (Михаил Шолохов, *Тихи Дон 2*); **Разговор је кренуо**, упадали су једни другима у реч, говорило се највише о Београду (Драган Великић, *Руски ѝрозор*); Убрзо затим **дође разговор** и на Метернихову политику (Милутин Миланковић, *Кроз царсѝво наука*); Стајао је на веранди и пушио, када је из дворишта, где **се одвијао разговор** две особе, дошла до његовог слуха та упорна реч (Драган Великић, *Руски ѝрозор*); **Разговор се** увек **враћао** на догађаје из децембра (*Мосѝови*).

Могућност да први глаголски аргумент, иначе резервисан за носиоца ситуације, углавном агенса радње или доживљавача стања, осећања или расположења, претежно са обележјем живо */+/* или пак предмет */+/,* даје податак о процесу доказује да је приликом повезивања значења реченице са њеном формом примењена стратегија персонификације или пак супстанцијализације самога процеса (WILDGEN 2008: 81–82; SMIRNOVA – MORTELMANS 2010: 198), тј. пропозиционог предиката, без чега не би било могуће померити га на позицију граматичког субјекта. Као један од пратећих ефеката ове стратегије јесте анонимизација носиоца ситуације, с обзиром на то да се реченичном формом обезбеђује процесуална перспектива.

На овај начин, персонификовани или супстанцијализирани процес повезује се са различитим радњама, у којима фигурира: (а) као субјекат у покрету, тј. у некој развојној фази кретања, где *разѝговор* – иде, тече, допире, долази, доспева, стиже, окреће се, дотиче се, враћа се, губи се, записије; (б) као субјекат у мировању, где *разѝговор* – остаје или чека; (в) а неретко и као субјекат у некој егзистенцијалној развојној фази, где *разѝговор* – почиње, завршава се, понавља се, јењава, вене, расте, претвара се, распламсава се, отеже се, траје, оживи, изметне се, развија се, обнавља се итд.

Глаголски колокати именице *разѝговор* имају различите функције, где је најважнија, подразумева се, да је сместе у одговарајуће граматичко окружење, при чему граматичко окружење и лексичкосемантичка обележја управног глагола служе да се одреде пратећа обележја основне радње – разговора, укључујући ту и њено повезивање са неким од укључених актера.

На овај начин се различитим глаголима даје податак о различитим обележјима радње, а она се тичу:

(а) непрекинутога трајања, трајања без икаквих сметњи: *иѝћи, иѝећи, иѝрајаѝи*;

(б) трајања уз различите сметње: *ѝубиѝи се, заѝињаѝи*;

(в) неочекиване дужине трајања: *оѝезаѝи се*;

(г) трајања до неке тачке која означава крај: *госѝеѝи, сѝиѝи, осѝаѝи*;

(д) савладавања препрека кроз простор: *гойѝираѝи*;

(ђ) усмерености на одређени предметни објекат као тему – сталну, овлаш обрађену или периодично обрађивану: *гоѝи, окреѝаѝи се, гоѝаѝи се, враѝаѝи се*;

- (е) предстојећег наступања: *чекајџи*;
- (ж) почетка или настанка: *јочетџи*;
- (з) завршетка или краја: *заврџавајџи се*;
- (и) поновног наступања: *јонављајџи се*;
- (ј) пада неког интензитетског својства: *јењавајџи*, *венујџи*;
- (к) повећања неког интензитетског својства: *расјџи*, *расјламсавајџи се*, *оживејџи*;
- (л) трансформације или промене неког квалитативног својства: *измејџи се*, *јрејџиварајџи се*, *развијајџи се*, *обнављајџи се*.

3.2. Предикаторска именица *рајовор* формално се појављује на позицији другог глаголског аргумента – директног објекта (ТАНАСИЋ 1995), углавном у моделу S + V + O. Нпр.:

И они **почеше** дуг и страствен **разговор**, турски а шапатом (Иво Абдрић, *Пуџ Алије Ђерзелеза*); Онај ко **води разговор** обично бира сараднике који њему „леже“... (Политика); Затим **је наставио разговор** са мном, кисело духовит и насмејан (Растко Петровић, *Африка*); Бојим се да не задоцним и енергично **скраћујем разговор** с њим да би пошли (Растко Петровић, *Африка*); Онда **је разговор одложио** за недељу дана (Мирослав Поповић, *Судбине*); Одакле тај обичај? – запитао је Журајица да **би удаљио разговор** од свог брака (Мирјана Новаковић, *Сјрах и његов слуга*); Она никада **није повела** са доктором Нађом **разговор** о својој болести [...] (Мирослав Поповић, *Судбине*); [...] слушала га је само из учтивости и у првој прилици **пребацивала разговор** на нешто друго (Мирослав Поповић, *Судбине*); Група људи, дерана и девојака, окупљена и наслонљена око Фетиша **води разговор** без много речи (Растко Петровић, *Африка*); Хоће да **скрене разговор**, сети се (Борисав Станковић, *Таџана*); Јелесин није имао обичај да **земеће разговор** с Радованом (Александар Тишма, *Личносћ*); Дечак је покушавао да с фудбалером **започне разговор** (Милисав Савић, *Дечак из Раџке*); А кад би ти неко одузео оно најдраже, оно што те чини човеком? – покуша Галеб да **настави разговор** (Милисав Савић, *Дечак из Раџке*); После вечере, одмакнувши се од софре и истресавши из скута мрве, баба **почиње разговор** (Борисав Станковић, *Газда Млаген*); Тако **је** Никон то јутро ловио и уловио сопствену душу и с њом **заподењуо разговор** (Милорад Павић, *Хазарски речник*); Али ту **је** нестрпљиво **прекинула разговор** и вратила се преко (Александар Тишма, *Личносћ*); Јуче су Лиза и Грета много помогле мами – **одржавао је** Аугуст Сајферт **разговор** (Мирослав Поповић, *Судбине*); На моје запрепашћење, када сам проговорио енглески, човек **је прихватио разговор** (Светислав Басара, *Фама о бициклизџима*); Говорио ми је да више не може да **одлаже овај разговор**, да га је одлагао док је могао (Боба Благојевић, *Све звери џишо су са џобом*); [...] мада је он својим одговором показао жељу да **прекрати** тај разговор [...] (Џејн Остин; *Ема*); [...] али чак ни он никад није умео боље да **закључи** такав **разговор** него речима: «То ће се већ само од себе уредити: млади ће наћи неки излаз.» (Џејн Остин; *Ема*); [...] па опет укрсте на путу и **наставе разговор** (Иво Андрић, *Травничка хроника*); Некако у исто време Дефосе **је имао разговор** са Колоњом (Иво Андрић, *Травничка хроника*); По неколико пута у дану **отпочињао је разговор** са Дефосеом (Иво Андрић, *Травничка хроника*); Православни **су**, гоњени због устанка у Србији, понајвише **избегавали разговор** о томе [...] (Иво Андрић, *Травничка хроника*); **Наводио је разговор** на то, како је имао младу и добру жену, како су сретно живели [...] (Милош Црњански, *Сеобе 2*); И везир и конзул **скретали су разговор** на оне

ствари за које су знали да су потајна слабост или омиљени предмет сабеседников (Иво Андрић, *Травничка хроника*); [...] али одмах **прихвати** жучан **разговор** као олакшање (Иво Андрић, *Травничка хроника*); Испитивао га је, надугачко и нашироко о одласку у Русију, а **разговор је** отуд **враћао** на Трифуна (Милош Црњански, *Сеобе 2*); Кад **би запоео разговор**, да време прекирати, они су га слушали, понизно, смешећи се, неми (Милош Црњански, *Сеобе 2*); Управо у томе трену даљи след догађаја **прекиде разговор** (Филип Давид, *Ходочасници неба и земље*); Међу трговцима **је** ракија **оживела разговор** [...] (Иво Андрић, *Травничка хроника*); Тако **сам** цео наш **разговор свео** на службено питање [...] (Данило Киш, *Пешчаник*); Тај мучни **разговор прекинуло је** звоњење на вратима (Данило Киш, *Складиште*); Добро вино које су пили у малим, умереним гутљајима **оживљавало је разговор** [...] (Иво Андрић, *Јелена жена које нема*); Овим мојим речима **окончасмо разговор** о пројекту (Раде Кузмановић, *Голф*); Тај **разговор је прихватило** цело друштво (Иво Андрић, *Јелена жена које нема*); «Чекамо вас», **закључи** она наш **разговор** и спусти слушалицу (Раде Кузмановић, *Глу Пак*); Њој је очевидно тешко падало да **продужи разговор** (Фјодор Михајлович Достојевски, *Браћа Карамазови*); Него, боље **оставимо** тај **разговор**, јер ћемо се опет сви збунити [...] (Фјодор Михајлович Достојевски, *Идиот*); [...] у тај мах беше послала лакеја с молбом да што пре **сврше разговор** јер је речено пола часа већ протекло (Фјодор Михајлович Достојевски, *Понижени и увређени*); Молио бих вас, кнеже, да **промените** тај **разговор** и да се не враћате к нама на мансарде (Фјодор Михајлович Достојевски, *Понижени и увређени*); Није хтео да **продужава** проклети **разговор**, али ни да га прекине самоиницијативно није смео (Борислав Пекић, *Беснило*); Наталија **пренесе разговор** на недавно одступање преко Дона... (Михаил Шолохов, *Тихи Дон 2*); Дозвољена је и тиха музика која **неће отежавати разговор** (Зоран Вељић, *Дипломајски њројкоол*).

На основу ексцерпираних примера видимо да предикаторска именица на месту директног објекта колоцира са глаголима који, у најопштијем смислу, означавају радњу усмерену: (а) на обликовање предметног објекта у материјалном, физиолошком или егзистенцијалном смислу – *зайочейи, замейнуји, зайоденуји, њочейи, сврцији, насјавији, окончайи, ојијочињаји, ѡрекинуји, закључији, скрајији, ѡрекрајији, одржаваји, ѡродужији, ѡроменији, свесји, оживеји, ојшежаји*; (б) на покретање, усмеравање или смештање у простору предметног објекта – *водији, ѡвесји, ѡребациваји, ѡренеји, ѡкренуји, навесји, скрејији, врајији, остијавији*; (в) остваривање или неостваривање контакта са предметним објектом – *избејавији, ѡприхватајији*; (г) на успостављање поседништва над објектом: *имаји*.

Слично као и у случају процесуалне интерпретације граматичког субјекта, померање предикаторске именице *разговор* на место директног објекта омогућује механизам супстанцијализације (WILDGEN 2008: 81), захваљујући чему процес добија обележје предметног објекта који је непосредно укључен у радњу, и то тако што се управним глаголом означава интервенција агенса с намером да се регулише:

(а) фаза радње – почетна, развојна или завршна: *зайочейи, замейнуји, зайоденуји, њочейи, ѡкренуји, сврцији, насјавији, окончайи, ојијочињаји*;

(б) прекид радње: *ѡрекинуји, закључији, скрајији, ѡрекрајији, остијавији*;

- (в) одгађање почетка реализације радње: *одложићии*;
- (г) продужено трајање радње: *одржаваћии, йродужии*;
- (д) промена тока радње: *навесћии, скрећайћии, вратићии*;
- (ђ) непредузимање радње: *избећаваћии*;
- (е) преузимање радње: *йрихваћии*;
- (ж) актуелност радње: *имаћии*;
- (з) контролисање или иницирање радње, усмеравање на одређену тему, промену теме: *водићии, йовесћии, йребациваћии, йренейћии, йроменийћии, свесћии*;
- (и) интензитетско својство радње, квалитет: *оживећии, ойежаћии*.

Као што видимо, метафоризација се заснива на функционалној или позиционој замени предметног објекта за процес, који током трајања или након завршетка преузима или добија нека од обележја објекта укљученог у радњу означену управним глаголом. Дакле, глагол који означава радњу предузету с циљем да се модификује предметни објекат у перифразама се, након делек-сикализације, своди на модификатора радње 'разговор'.

3.3. Предикаторска именица *разговор* појављује се, формално, у облику просторне одредбе, у различитим структурним обрасцима, премда најчешће уз глаголе кретања, претежно у конструкцијама са предлозима *до, на* и *у*, нпр.:

Стога **су најпре у разговор ступили** хришћански и хебрејски представник [...] (Милорад Павић, *Хазарски речник*); Дакле, мајстор и за одбрану и за напад – **укључио сам се** и ја **у разговор** (Мирјана Новаковић, *Страх и његов слуша*); Чарли му је причао да она **у сваки разговор креће** од настанка човечије рибице (Душан Недељковић, *Понедељак*); [...] **подиже главу** и узбуђено **се умеша у разговор** [...] (Растко Петровић, *Са силама немерљивим*); [...] те ти и она **упадне у разговор** (Исидора Секулић, *Кроника йаланачкој йробља*); Шта се мешаш у разговор [...] (Љубомир Симовић, *Хасанайиница*); [...] Кронер је изашао да га понуди столицом и **упустио се** с њим **у разговор** [...] (Александар Тишма, *Уйойреба човека*); [...] јер, досад болести, а и сада, ево, невоља нас **довела на разговор** [...] (Исидора Секулић, *Кроника йаланачкој йробља*); [...] али она **је** тако дубоко **утонула у разговор** са Џоном Најтлјем [...] (Џејн Остин; *Ема*); [...] **прешла је** нагло **на разговор** о Коуловима [...] Џејн Остин; *Ема*); Да **ће се вратити на** уобичајени **разговор** женски, о кући и деци (Милош Црњански, *Сеобе 2*); Кад **би се упустио у разговор** са њима, понављали би: Боже! Боже! (Милош Црњански, *Сеобе 2*); Обојица млади, ведри и здрави људи, они **су залазили у разговор** па и у пријатељску препирку са задовољством [...] (Иво Андрић, *Травничка хроника*); **Уплиће у разговор** философическе изреке, и скарадне (Милош Црњански, *Сеобе 2*); Марија Риго (покушава да **уђе у разговор**): То су била врло чудна времена (Данило Киш, *Ноћ и мајла*); Не спавамо само нас двојица, ја и тај младић, па **се пустисмо у разговор** о лепоти овог божјег света, и о великој тајни његовој (Фјодор Михајлович Достојевски, *Браћа Карамазови*); Али сутрадан, кад су пошли да намире коње, поново **се вратише на ранији разговор** [...] (Михаил Шолохов, *Тихи Дон 2*); **Почињемо од разговора** са особама блиским несталој, а онда настављамо даље са оперативним полицијским радом [...] (Политика); [...] и то ме **је** некако несвесно **одвлачило од разговора** са њим (Политика); Ипак, да будем прецизнији, ми **не бежимо од разговора** са Албанцима, али само у оквиру Резолуције 1244 и са позиције статусне неутралности (Политика); А онда су, управо пре него што ће се рас-стати, две младе тетке биле већ кадре да **се удаље од разговора** о стању свог

нећака да би дале обавештење о посети капетана Вентворта (Џеј Остин, *Погледи на ујшцајем*); Амбасадорка Чешке у Београду Хана Хубачкова јуче је рекла да, ако и **дође до разговора**, Унмик и шеф те мисије Занијер треба да имају водећу улогу у њима (Политика); [...] додајући да **су** само континуирани напори дела цивилног сектора **довели до разговора** о тој теми (Политика); [...] Шпанија није успела да интегрише Гибралтар, али **је** доследном политиком бар **стигла до разговора** о „подељеном суверенитету“ [...] (Политика); [...] али **се** све **завршило** на телефонском **разговору** уз љубазну поруку [...] (Политика); [...] присуствовао је и министар спољних послова СРЈ Горан Свилановић, који **је** након тога **остао на разговору** са Карлом дел Понте (Политика); **Остали су у разговору** само неколико тренутака [...] (Џеј Остин, *Ема*); Он **се** ипак **задржа** још неколико минута **у разговору** са старцем [...] (Џорџ Орвел, 1984); Пословни пријатељ њеног оца срео је Ернеста у Константинопољу и **провео** извесно време **у разговору** с њим (Светислав Басара, *Фама о бициклистима*); Можда је несвесно упила тај тужни отров док **је учествовала у разговору** између њега и своје пријатељице [...] (Џеј Остин, *Ема*); Обоје **су уживали у разговору** у коме је она говорила о својим сећањима и хвалила карактер господина Дарсија [...] (Џеј Остин, *Гордост и предрасуда*); Фра Јулијан управо заустига да, по обичају, каже неки цитат, кад их домаћин **прекину у разговору** (Иво Андрић, *Травничка хроника*); И у том кратком **разговору владао је** исти такав неред (Иво Андрић, *Травничка хроника*); Крсто Малетић је изашао из собе и **оставио их у разговору** (Вук Драшковић, *Молићва друја*); На основу трећег позвана је Москва и он **се** по други пут **нашао у разговору** са маршалом Сергејем Арнолдовичем Суровим (Борислав Пекић, *Беснило*); Ја **сам вас затекао у разговору** после оне малочашње буре (Фјодор Михајлович Достоевски, *Идиот*).

Транспозиција просторне конструкције у конструкцију са предикаторским значењем могуће је захваљујући метафоричном сценарију оријентације (KLIKOVAC 2004: 23; WILDGEN 2008: 80; SMIRNOVA – MORTELMANS 2010: 198), који се заснива на интерпретацији апстрактних односа посредством оних просторних.

Када је реч о лексичкосемантичким обележјима глаголског колоката именице *разговор*, то су претежно глаголи кретања, мировања или смештања у простору, уопштено просторних односа, међу које треба укључити и оне каузативне, који означавају ангажовање агенса на покретање објекта или на смештање објекта у простору, као што су *бежати*, *бити*, *враћати се*, *довести*, *доћи*, *задржати се*, *залазити*, *зајети*, *кренути*, *мешати се*, *наћи се*, *одвлачити*, *осијати*, *осијавити*, *прећи*, *провести*, *проићи*, *јусити се*, *сјити*, *сјити се*, *удаљити се*, *укључити се*, *умешати се*, *ујасити*, *ујити се*, *ујити се*, *ујити се*, *ујити се* и сл. Мању учесталост показују материјални глаголи са фазним значењем, попут *завршити се*, *јочети*, *прекинути* и сл., а потом и глаголи различитих друштвених односа, попут *владати*, *учествовати* и сл., те глаголи физиолошких стања или расположења попут *уживати* итд.

Приликом формирања реченичног значења, осим глагола, немала улога припада и простору конструкције која на специфичан начин обликује просторни локализатор, који у посматраним конструкцијама служи као експонент пропозиционог предиката. Стога, служба управног глагола у саставу предикатског израза, имајући у виду његово основно значење и начин

концептуализације кретања или просторног односа, може бити у томе да значи:

- (а) ангажман агенса да не покрене радњу – *бежајџи* (од разговора);
- (б) ситуацију обележену комуникативном радњом – *бијџи* (у разговору);
- (в) продужетак ситуације обележене комуникативном радњом – *осијџи* (у разговору);
- (г) поновно предузимање радње уз осврт на специфичну тему – *врајџи-џи се* (на разговор о);
- (д) напуштање радње или раније започете теме – *удаљџи се* (од разговора о);
- (ђ) почетак вршења радње – *сиујџиџи* (у разговору);
- (е) предузимање радње с циљем да се отпочне нова тема – *џређи* (на разговор о);
- (ж) радњу насталу као последица и след неких претходних догађаја – *гођи, сијџи* (до разговора);
- (з) дуже трајање радње уз осврт на специфичну тему – *задржајџи се* (на разговору о);
- (и) укључивање у радњу без сагласности других учесника – *мешајџи се, умешајџи се* (у разговор);
- (ј) добровољно укључивање у радњу – *џусијџи се, укључијџи се, ују-сијџи се, уђи, ујџи* (у разговор);
- (к) непланирано и изненадно укључивање у радњу – *ујасијџи* (у разговор);
- (л) учешће у радњи – *учесијвоватијџи* (у разговору);
- (љ) изненадно или непланирано наступање радње – *нађи се* (у разговору);
- (м) ометање даљег вршења радње – *одвлачијџи* (од разговора);
- (н) неодређено трајање радње – *џровесијџи*³ (у разговору);
- (њ) развојну фазу радње – *завршијџи се* (на разговору), *џочејџи* (од разговора), *џрекинујџи* (у разговору);
- (о) опште стање током вршења радње – *уживајџи* (у разговору).

Општа оцена овог типа конструкција јесте да управни глагол доминантно служи као аспектуални оператор, означавајући неку од развојних фаза радње или пак дужину њенога трајања, при чему нису занемарљива ни она каузативна или модална значења, обично као пратећа, којима се претежно регулише циљноусмерено или пак вољно деловање агенса радње.

3.4. Премда изван самога тежишта нашега истраживања, које је примарно усмерено на транспозицију на централним граматичким позицијама, именица *разговор* као експонент пропозиционог предиката се може појавити и на другим функцијама у реченици, као што су:

- (а) индиректни објекат:

Председник Обама је, међутим, нагласио да његова администрација нема намеру да **одустаје од разговора** са Северном Корејом [...] (Политика); **Не бих**

³ Јасно је да поједини примери указују на интерференцију између спацијалности и темпоралности, а такав је управо глагол *џровесијџи*, чија примарна семантика упућује на спацијалност, а секундарна на темпоралност. Без обзира на то, у конструкцији *џровесијџи у разговору* глагол је у служби временског квантификатора, а наш циљ и јесте био да се покаже операторска улога глагола у предикатском изразу.

зазирао од разговора с њом кад стигнемо на аеродром (Раде Кузмановић, *Одмор*); Љут на себе што их **је омео у разговор**у, пролазио је у дневну собу (Мирослав Поповић, *Судбине*); Потапшао би га по рамену и умиривао, настојећи увек да **разговор**у да шаљив и безазлен тон (Иво Андрић, *Проклећа авлија*); Вајмс је открио да никако није у стању да **допринесе разговор**у (Тери Прачет, *Стиража! Стиража!*); Тачно једна осредња брзоплета недаровитост и на најнедаровитији начин **сам** на силу **овладао разговор**ом (Фјодор Михајлович Достоевски, *Зли дуси*); Разговоре о традицији **требало би заменити разговор**ом о традицијама (Данило Киш, *Вариа*);

(б) предикативна допуна:

[...] јер, наравно, **није** им **било до разговора** за јавност (Политика);

(в) одредба начина, средства:

Према њеним речима, самоубиство **се може спречити разговор**ом (РТС); Брамерц **је разговор**ом са српским тужиоцем за ратне злочине **почео** дводневну посету Београду [...] (РТС); Председник Србије Борис Тадић **завршио је** данас државну посету Кини **разговор**ом са шангајским привредницима на бизнис форуму о инвестирању и трговини [...] (РТС); Он је истакао да **је разговор**ом **обухваћено** више тема [...] (Политика); Шаљив тон **настављен је разговор**ом о фудбалу [...] (РТС);

(г) одредба узрока:

Ни ја нисам знао, да ли је ова вожња била његов марифетлук или **смо** обојица **обневидели од разговора** у који смо се уплели (Политика);

(д) именичка допуна, атрибут:

И док у свету очигледно постоји **страх од разговора** о скромности и међуљудској солидарности, тако и у хришћанској цркви «као да постоји страх [...] (Политика); [...] старајући се да узме **учешћа у разговор**у [...] (Џејн Остин, *Ема*); Чим се где састану **разговор**у **краја** нема (Исидора Секулић, *Кроника паланачког гробља*); Осећао је **потребу за разговор**ом [...] (Душан Недељковић, *Понедељак*); Старац, окончавши причу утону у стање попутне отсућности без **воље за даљим разговор**ом (Филип Давид, *Ходочасници неба и земље*); Док је убледела, уморна и нервозна Наташа Нинковић седела у сали без **жеље за било каквим разговор**ом [...] (Политика).

Иако неједнаке учесталости, општа је констатација да нема формално-граматичких ограничења у погледу синтаксичке реализације предикаторске именице *разговор* у реченици, при чему је, нема никакве сумње, основни регулатор њенога присуства колоколабилни потенцијал управног глагола, чија је главна служба да, у најопштијем смислу говорећи, фигурира као оператор усмерен на модификацију начина извршења или испољавања процеса означеног предикаторском именицом.

4. Закључак. Након спроведене анализе примера перифраза у конструкцијом моделу са глаголом *имати*, са једне стране, те у различитим конструкцијом моделима са предикаторском именицом *разговор*, са друге, није тешко поновити раније изнето стајалиште да је реч о конструкцијама позиционираним између лексике и граматике, што се у најкраћем може довести у везу са једним главним обележјем, а то је да се одговарајућим лексичким избором унутар једног конструкцијом модела постижу различите значењске варијације (Алановић 2018а: 46).

Целу анализу смо спровели на начелима две комплементарне теорије – когнитивне лингвистике и конструкционе граматике, при чему нам је прва омогућила да пратимо правилности транзиције значења од једног изворног домена ка неком циљном, док је друга, уважавајући релативну сталност форме, омогућила управо да се идентификује основно конструкционо значење – изворни домен, тј. домен из којег се семантичком транспозицијом издвојило или извело коначно значење добијеног предикатског израза. Последње нам говори да значење конструкције није прост збир њених саставних елемената (CROFT 2009: 183; ZIEM – LASCH 2013: 152), већ да се у њој прати извесна правилност. Када је реч о конструкцијама које смо анализирали, семантичко језгро сваке од наведених конструкција јесте лексичка јединица у улози предикатора, а то је у случају глаголских перифраза – именица, што претпоставља да значење оваквих конструкција није изведено на основу њиховог формалнограматичког састава (CROFT 2009: 184). Последње долази отуда што су конструкције симболичке јединице у којима су синтаксичке структуре повезане са одговарајућим семантичким, које све заједно на окупу држе семантичке везе (CROFT 2009: 203). Оно што је, међутим, важно истаћи јесте да ово повезивање форме и значења не иде увек по принципу ‘један на један’, а то значи да субјекат није увек агенс, као и да директни објекат не означава нужно пацијенс итд. Управо ова правилност у вези је с тим да управни глагол не конституише самостално предикат, при чему предикаторска именица одређује предикатски оквир (ZIEM – LASCH 2013: 126), док управни глагол отвара број места на која се логички аргументи могу распоредити.

Тако смо, полазећи од двоаргументног модела са глаголом *имати*, утврдили да се сва изведена секундарна значења конструкције посредно или непосредно могу повезати са основним значењем конструкције, а то је ‘посесор поседује предмет посесије’, при чему смо се приликом анализе усмерили на два феномена, а то је крњење лексичког значења управног глагола те последично модификацију односа посесор – предмет посесије. У том светлу, транспозиција значења управног глагола подразумева неутрализацију компоненте поседништва или власништва, при чему компоненте контроле и управљања остају и даље активне. Последично, одговарајућим лексичким избором на месту другог глаголског аргумента, компонента ‘предмет посесије’ је укинута на рачун компоненте ‘процес’ над којим агенс има контролу и којим управља. На овај начин лексички глагол *имати* помера се према пољу нелексички или функционално употребљених јединица (Алановић 2017: 100, 111), које служе претежно у граматичке сврхе. Тако је функционални глагол *имати* могуће повезати са бројним именицама као колокатима, којима се изражавају различити типови процеса, при чему су најупадљивији они комуникативни, когнитивни, перцептивни и сл.

Као што видимо, први приступ је почивао на принципу од форме ка значењу, а то је подразумевало да су испитане значењске могућности одређеног граматичког модела са једном специфичном лексичкосемантичком варијаблом – глаголом *имати*. Други примењен приступ заснивао се на обрнутом принципу, тј. од значења ка форми, при чему је семантичко језгро конструкције чинила именица *разговор*, као непосредни експонент пропозиционог предиката.

Важно је рећи да перспектива од значења ка форми потврђује тезу да једно значење у језику може добити различите формалне координате – лексичке, лексичко-граматичке и граматичке, што нам је дало прилику да пратимо све могуће позиционе рализације именице *разговор* у реченици. Како је то и грађа показала, практично не постоји синтаксичка јединица на којој се предикаторска именица *разговор* не може појавити, али смо се у истраживању усмерили на три главне или доминантне функције – граматичког субјекта, директног објекта и прилошке одредбе за место. Глаголски колокати именице *разговор* припадају различитим лексичкосемантичким класама, као што су глаголи кретања, мировања или премештања у простору и сл.

Појава предикаторске именице на овим позицијама сигнализира да је у границама граматичког субјекта забележена трансформација или замена агенса за не-агенс, у границама директног објекта пацијенса за не-пацијенс, а у границама просторног адвербијала простора за не-простор. Оваква промена је посве очекивана с обзиром на то да се именица *разговор* не повезује са обележјима живо */+/,* човек */+/* и предмет */+/,* чиме су јој улоге агенса, пацијенса или локализатора недоступне. Како се њоме означава процес, једино се може повезати са улогом предикатора, тј. пропозиционог предиката.

Све досад наведено наметнуло је питање когнитивних механизма који стоје у основи поменутих семантичких трансформација. Тако појава процесуалне именице *разговор* на месту резервисаном за живо биће у улози агенса омогућена је механизмом персонификације, на месту резервисаном за предметни објекат то је механизам супстанцијализације, а када је у границама просторне одредбе одговоран је механизам оријентације. Дакле, когнитивни механизми персонификације, супстанцијализације и оријентације служе за конституисање појмовних метафора, односно у питању су логичка средства фигуративног мишљења.

Поменути когнитивни механизми омогућују повезивање форме и значења, при чему се и само значење може у форми одређеног граматичког обрасца представити. Тако, у светлу конструкционе граматике циљно значење неке конструкције може бити метафорична екстензија њеног основног значења (GOLDBERG 1995: 84, 89), при чему је управо циљно значење једне конструкције непосредна веза са другом конструкцијом за коју је дато значење основно, што значи да су две различите конструкције повезане семантички, попут *Ушао је у разговор са незнанцем* и *Почео је разговарајћи са незнанцем*, или *Имам разговор с њим* према *Разговарам с њим*. Како то и последњи примери показују, метафорична екстензија кретања, тј. промена места у виду заузимања унутрашњости неког локализатора јесте промена у виду почетка вршења неке радње, на исти начин на који је метафорична екстензија поседовања у виду контроле предметног објекта, у ствари, контрола вршења какве радње. Сви поменути примери доказују пинцип по којем циљна конструкција наслеђује нека обележја од основне или изворне конструкције (GOLDBERG 1995: 100), при чему је, на пример, конструкција са значењем промене места у основи конструкције са значењем промене стања, нпр. *ући у собу* – *ући у њубершеј*, или је пак резултативна конструкција мотивисана конструкцијом са значењем каузираног кретања, нпр. *довести до куће* – *довести до лудила*.

Као што је примећено у неким ранијим студијама, у перифразама које смо анализирали значењско тежиште није на глаголу, већ на именици (GOLDBERG 1995: 95), а то значи да се, прагматички гледано, пажња говорника помера са самога процеса на начин на који се тај процес одвија, на који се доживљава или пак представља. Последње нам сугерише да је неретко тешко говорити о потпуној синонимији међу значењски сродним конструкцијама, као што су *ући/умещати се/укључити се/ујусити се/ујейљати се* у *разговор*, које управо откривају да је интерес говорника да изнесе податак о пратећим околностима вршења радње, чији је ресурс управо функционални глагол. Како и последњи примери потврђују, у свима је реч о истој радњи, комуникативној израженој именицом *разговор*, с том разликом да се у свакој од њих облик или начин учешћа агенса радње на различите начине представља (GOLDBERG 1995: 148–151), посебно с обзиром на модалне категорије намере, воље, очекиваности, унапред постављеног циља, потпуне контроле итд., што се може узети као кључни семантички диференцијал који омогућује да се употреба и значење сваке од поменутих конструкционих варијанти у језичком систему стабилизује и очува, без бојазни од међусобног значењског преплитања или укрштања.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алановић, Миливој. Функционална употреба речи: глаголи између лексичке и граматичке службе. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LX/2 (2017): 87–117.
- Алановић, Миливој. Утицај лексичке селекције на значењску структуру конструкције. Рајна Драгићевић, Вељко Брборић (ур.). *Српска славистика. Колективна монографија. Том 1: Језик*. Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2018а, 37–48.
- Алановић, Миливој. У потрази за реченичним предикатом – два пута, исти циљ. *Славистика* XXII/1 (2018б): 178–192.
- Алановић, Миливој. Конструкциона стабилност (транс)адвербијала. *Славистика* XXIII/1 (2019): 88–103.
- Всеволодова, Майя. *Теория функционально-коммуникативного синтаксиса*. Москва: МГУ, 2000.
- Золотова, Галина А. *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса*. Москва: УРСС, 2003.
- Золотова, Галина А. *Очерк функционального синтаксиса русского языка*. Москва: УРСС, 2009.
- Радовановић, Милорад. Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика). *Јужнословенски филолоџ* XXXIII (1977): 53–80.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика 2*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967.
- Танасић, Срето. Декомпоновање глагола и структура просте реченице. *Јужнословенски филолоџ* LI (1995): 157–166.
- Тополињска, Зузана. Перифрастични предикатски изрази на међусловенским релацијама. *Јужнословенски филолоџ* XXXVIII (1982): 35–49.

*

- ÀGEL, Vilmos. *Valenztheorie*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2000.
- CROFT, William, David Alan CRUSE. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: CUP, 2004.
- CROFT, William. *Radical Construction Grammar. Syntactic Theory in Typological Perspective*. New York: Oxford University Press, 2009.
- FILLMORE, Charles J. The Case for Case. E. Bach, R. T. Harms (eds). *Universals in Linguistic Theory*. New York [etc.]: Holt, Rinehart and Winston, 1968, 1–88.
- GOLDBERG, Adele E. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1995.

- IVIĆ, Milka. *O zelenom konju*. Beograd: Biblioteka XX vek, 1995.
- KLIKOVAC, Duška. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2004.
- LANGACKER, R. W. *Concept, Image and Symbol. The Cognitive Basis of Grammar*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1990.
- LANGACKER, Ronald W. Viewing in Cognition and Grammar. Philip W. Davis (ed.). *Alternative Linguistics: Descriptive and Theoretical Modes*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 1995, 153–212.
- MRAZOVIĆ, Pavica. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- SMIRNOVA, Elena, Tanja MORTELMANS. *Funktionale Grammatik. Konzepte und Theorien*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2010.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Spisi iz sintakse i semantike*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Dobra vest – Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1990.
- WELKE, Klaus. *Valenzgrammatik des Deutschen. Eine Einführung*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2011.
- WILDGEN, Wolfgang. *Kognitive Grammatik. Klassische Paradigmen und neue Perspektiven*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2008.
- ZIEM, Alexander, Alexander LASCH. *Konstruktionsgrammatik. Konzepte und Grundlagen, Gebrauchsbasierte Ansätze*. Berlin – Boston: Walter de Gruyter, 2013.

Milivoj Alanović

COMPLEX PREDICATES IN A COGNITIVE AND CONSTRUCTIONAL THEORETICAL PERSPECTIVE

S u m m a r y

The paper examines the relationship between the form and meaning of certain types of complex predicates, with two criteria chosen: (a) predicates with the functional verb *imati* in a model with an accusative complement; (b) predicates with the predicative noun *razgovor* in several different grammatical patterns. The aim of the paper is to show that in the analyzed type of constructions, the regulator of meaning is the noun, with the governing verb predominantly playing a modifying role. We conducted the research based on the principles of cognitive linguistics and constructional grammar. Furthermore, in the paper we have tried to point out that the transition from the basic constructional meaning to the target one is realized through various metaphorical scenarios, the most common of which are personification, substantialization and orientation.

After the analysis of examples of periphrases in the construction model with the verb *imati*, on the one hand, and in different construction models with the predicative noun *razgovor*, on the other, it is not difficult to repeat the previously stated point of view that these are constructions positioned between lexis and grammar. We conducted the entire analysis on the principles of two complementary theories – cognitive linguistics and construction grammar, with the first allowing us to follow the regularities of the transition of meaning from one source domain to a target one, while the second, taking into account the relative constancy of form, made it possible to identify the basic construction meaning – the source domain, i.e. the domain from which the final meaning of the resulting predicate expression was extracted or derived through semantic transposition.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
milivoj.alanovic@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 6. априла 2025;
прихваћено: 15. маја 2025)

Иван Књижар

СЕМАНТИКА И ПРАГМАТИКА ПРЕСУПОЗИЦИЈСКЕ ПАРТИКУЛЕ ПОНОВО ИЗ УГЛА ТЕОРИЈЕ РЕЛЕВАНТНОСТИ*

У овом раду испитује се пресупозицијска партикула *поново* из угла теорије релевантности. Први циљ рада је да проверимо да ли је значење ове партикуле концептуално или процедурално. Други циљ је да на корпусу разговорног језика испитамо које улоге партикула *поново* може остварити у процесу интерпретације исказа и колики је њен степен снаге у остваривању релевантности исказа. Након семантичке и прагматичке анализе партикуле *поново*, дошли смо до закључка да она има процедурално значење јер уводи имплицирану пропозицију у тумачење исказа. Ова имплицирана пропозиција може имати споредну и главну улогу, а степен њене снаге у остваривању релевантности исказа може да варира од слабије до веома снажне.

Кључне речи: семантика, прагматика, теорија релевантности, процедурално значење, партикула *поново*.

In this paper, the presuppositional particle *ponovo* is explored from the perspective of relevance theory. The first goal of the paper is to determine whether the meaning of this particle is conceptual or procedural. The second goal is to examine, using a corpus of spoken language, the roles *ponovo* can play in the process of utterance interpretation and the degree of its strength in establishing the relevance of the utterance. After semantic and pragmatic analysis of the particle *ponovo*, we conclude that it has a procedural meaning, as it introduces an implied proposition into the interpretation of the utterance. This implied proposition can play a secondary or primary role, and the degree of its strength in establishing the relevance of the utterance can vary from weak to very strong.

Key words: semantics, pragmatics, relevance theory, procedural meaning, particle *ponovo*.

1. Увод. Теорија релевантности разликује две врсте конвенционалног значења језичких израза – концептуално и процедурално. Језички изрази са концептуалним значењем (нпр. *кућа*, *направити*, *леја*) непосредни су конститутивни елементи исказане пропозиције. Језички изрази са процедуралним значењем, с друге стране, нису непосредни пропозициони конституенти, већ на различите начине усмеравају интерпретацију исказа. Д. Блејкмор (BLAKEMORE 1987) уводи у теорију релевантности проблем процедуралне семантике испитујући дискурсне маркере (*међу њим*, *према њој* и др.). Од тада се листа процедуралних језичких израза ширила – експресиви (нпр. *јасно*, *ух*, *јуху*); деиктички изрази (нпр. *он*, *тамо*); партикуле (нпр. *иа*) и др. У испитивању процедуралности наведених језичких израза разматрају се, пре свега, два важна питања: (а) како се дефинише њихова процедурална семантика и (б) која је улога тог значења у тумачењу исказа.

Готово од самих почетака истраживања процедуралности, постоје предлози да се и окидачи пресупозиције уврсте у ову семантичку категорију (BLAKE-

* Резултати истраживања у овом раду делимично су представљени на Осмом међународном конгресу примењене лингвистике данас – приступи старим и новим изазовима, који је одржан 23–25. маја 2025. године на Филолошком факултету у Београду.

MORE 2002; SIMONS 2005; MAZZARELLA – DOMANESCHI 2018). Међутим, изузев малобројних споредних запажања, у теорији релевантности нема темељнијих истраживања. Пошто окидачи пресупозиције представљају хетерогену скупину језичких израза и структура, наша је претпоставка да ће и њихово потенцијално процедурално значење и улога у интерпретацији исказа такође бити разнородна. Проверавање тезе о процедуралности окидача пресупозиције започели смо испитивањем фактивних и имплицативних глагола (КЊИЖАР 2025). У овом раду ћемо наставити то истраживање испитивањем пресупозицијске партикуле *йоново*¹.

У првом, теоријском делу рада (одељак 2) кратко ћемо размотрити природу концептуалног и процедуралног значења као и улоге ових значења у процесу тумачења исказа. У истом одељку осврнућемо се и на феномен пресупозиционалности. У другом делу рада (одељак 3), на првом месту ћемо размотрити значење партикуле *йоново*, а потом ћемо, користећи примере из корпуса разговорног језика², испитати његову улогу у процесу интерпретације исказа.

2. ТИПОВИ КОНВЕНЦИОНАЛНИХ ЗНАЧЕЊА. У теорији релевантности (БЛАКЕ-MORE 2002; CLARK 2013) прави се дистинкција између две врсте конвенционалног (кодираниог) значења речи: (а) к о н ц е п т у а л н о значење и (б) п р о ц е д у р а л н о значење. Ове две врсте значења похрањене су у нашем уму као два типа информационих структура – к о н ц е п т и и п р о ц е д у р е³. Према томе, када комуникатор употреби одређену реч, адресат је директно, декодирањем повезује са одговарајућим концептом односно процедуром. Типично је да пунозначне речи (именице, глаголи, придеви, прилози) кодирају концепте, а функцијске (везници, заменице, узвици, партикуле) процедуре. У наставку ћемо се осврнути на концептуалну и процедуралну семантику и њихову улогу у тумачењу исказа.

2.1. КОНЦЕПТУАЛНО ЗНАЧЕЊЕ. Концепти су менталне репрезентације конкретних и апстрактних ентитета – нпр. ⟨ПАС⟩; ⟨ПРАВДА⟩, ситуација – нпр. ⟨ТРЧАТИ⟩; ⟨ВОЛЕТИ⟩, ⟨ВЕРОВАТИ⟩; ⟨РАСТИ⟩, одлика – нпр. ⟨ЦРВЕН⟩, ⟨ЗАДОВОЉАН⟩, ⟨БРЗ⟩. У теорији релевантности концепти се типично поимају као структуре са два слоја – логичким и енциклопедијским. Логички (денотативни) концептуални слој садржи основне, инхерентне, контекстуално независне елементе који одређују његову референтну вредност, тј. оно на шта се концепт односи у стварности. Енциклопедијски слој концепта, с друге стране, садржи додатне културне, историјске, контекстуалне информације о датом ентитету, ситуацији или одлици. За разлику од логичког слоја, који је конвенционалан и стабилан, енциклопедијски слој варира од знања и искустава говорника. На пример, реч *вук* повезан је са концептом ⟨ВУК⟩, чији је логички, денотативни садржај: ⟨ВРСТА СИСАРА МЕСОЖДЕРА ИЗ ПОРОДИЦЕ ПАСА⟩; а енциклопедијски, на

¹ Лексема *йоново* традиционално се сврстава у прилоге. Међутим, у овом раду третираћемо је као пресупозицијску партикулу а не као класичан прилог, пошто не мења садржај догађаја у исказу већ има прагматичку улогу регулисања интерпретације исказа.

² Корпус се састоји из транскрипата свакодневних разговора (око 200 000 речи) и снимака јавних ТВ дебата (око 173 000 речи).

³ Концепте и процедуре као когнитивне структуре представићемо малим верзалом у угаоним заградама ⟨⟩.

пример: *⟨ВУК ЈЕ СИМБОЛ СНАГЕ И ХРАБРОСТИ У МИТОЛОГИЈИ; У ПОПУЛАРНИМ МЕДИЈИМА ВУК ЈЕ ЗАО, АГРЕСИВАН⟩*.⁴

Поред разматрања проблема структурисања концепта, теорија релевантности поставља и питање како појединачни концепти у оквиру исказане реченице доприносе интерпретацији значења те реченице. Као што се значење речи поима као концепт, тј. ментална репрезентација неког конкретног/апстрактног ентитета, ситуације или одлике, тако је и значење исказа ментална репрезентација стања ствари у стварном или неком другом свету. Такве комплексне менталне репрезентације у семантици и прагматици називају се *п р о п о з и ц и ј а м а*.

Основни градивни елементи сваке пропозиције су концепти. На пример, исказ:

- 1) Вук је опасна животиња.

активира концепте *⟨ВУК⟩*, *⟨ОПАСАН⟩* и *⟨ЖИВОТИЊА⟩* који доприносе компоновању исказане (тј. експлицитно саопштене) пропозиције: *⟨ВУК ЈЕ ОПАСНА ЖИВОТИЊА⟩*. Исказана пропозиција у теорији релевантности назива се *е к с п л и к а т у р о м*.

2.2. ПРОЦЕДУРАЛНО ЗНАЧЕЊЕ. Процедуре, с друге стране, представљају менталне репрезентације инструкција за интерпретацију исказа. Оне нису статичне и директне компоненте саопштених пропозиција као концепти, већ собом носе упутства како пропозиције и њихове елементе треба тумачити. Теорија релевантности издваја неколико типова израза са процедуралним значењем: дискурсни маркери (*шћавице, љрема шћоме, међушћим, на крају крајева* и др); деиктички изрази (*ја, шћи; овде, шћамо; сада, онда*); експресиви (*јас, ух, ура, јуху*) и др. Сваки од ових врста процедуралних израза носи различито упутство и има различите улоге у процесима интерпретације значења исказа, што ћемо показати на конструисаним примерима у наставку⁵.

Дискурсни маркери⁶, као што су конектори *љрема шћоме* и *међушћим*, кодирају упутство на који начин се логички повезују пропозиције исказане пре и после њих. Ово упутство је важно јер се на тај начин ограничава извођење имплицираних пропозиција, тј. *и м п л и к а т у р а*. На пример,

- 2) Сунчано је јутро. *Према томе*, идем на трчање.
- 3) Сунчано је јутро. *Међутим*, идем на трчање.

Везник *љрема шћоме* каже да је логичка релација међу пропозицијама каузална, те адресат може извести импликатуру да је уобичајено да говорник сунчаним јутрима иде на трчање. Везник *међушћим*, с друге стране, каже да је логичка релација међу пропозицијама дисјунктивна, из чега произилази закључак да говорник сунчаним јутрима обично не иде на трчање. Наравно, говорник не мора језички спецификовати односе међу наведеним пропози-

⁴ О разматрању концептуалног значења у теорији релевантности види у CARSTON 2012; 2019, 2020; SPERBER – WILSON 2016; WILSON – CARSTON 2007.

⁵ Више о анализи процедуралне семантике види у BLAKEMORE 1987; 1989; 2000; 2002; 2011; 2015; WILSON – SPERBER 1993; WHARTON 2003; 2009; WILSON – WHARTON 2006.

⁶ Теорија релевантности не користи овај традиционални прагматички термин. Више о разлозима удаљавања од овог термина види у монографији Д. Блејкмор (BLAKEMORE 2002).

цијама ако мисли да је адресату познато да он сунчаним јутрима иде односно не иде на трчање:

4) Сунчано је јутро. Идем на трчање.

Али ако једна односно друга информација нису део адресатовог знања, а нема везника који ће га усмерити у неком правцу, постаје непредвидљиво на који начин ће повезати дате исказе, и, последично, које ће имплицатуре извести. Дакле, процедурално значење наведених везника је метадискурзивно – њима се спецификује однос међу исказаним пропозицијама у дискурсном ткању, чиме се, коначно, регулише, тј. ограничава извођење имплицатура (КЊИЖАР 2025: 207–208).

Потом, деиктички изрази, као што су заменице *ја, она, што, оно*, не означавају конкретне концепте, већ својим значењем дају упутство адресату како да до одређеног референта дође; они, заправо, ограничавају до одређене мере ту потрагу. Овај тип процедуралне семантике појаснићемо на примеру заменице *она* у следећем исказу:

5) [*Милица разговара са Аном о њиховој заједничкој пријатељици Јелени*]

М: Она није дошла на моју рођенданску прославу.

Заменица *она*, реферишући на женску особу, ограничава скуп потенцијалних референата у датом контексту и на тај начин помаже адресату да до одговарајућег референта стигне. Према томе, у примеру (5) адресат на индиректни начин повезује заменицу *она* са референтом *Јелена*, али и са менталном репрезентацијом тог референта; тј. индивидуалним концептом тог референта (ЈЕЛЕНА), који садржи све оно што адресат зна о тој конкретној особи.

Дакле, деиктички изрази имају улогу ограничавања процеса тражења референта, те на тај начин индиректно доприносе формирању исказане пропозиције, што их разликује од израза са концептуалним значењем који то раде директно, што смо видели у примеру (1).

Експресивни језички изрази, као што су узвици *јао, ух, јуху, ура*, такође су уврштени међу речи са процедуралном семантиком. На пример:

6) Ух, идем код Милице на рођендан.

7) Јуху, идем код Милице на рођендан.

Узвици *ух* и *јуху* упућују адресата на концепате (незадовољство) односно (срећа). Међутим, они не носе сами собом ова концептуална значења, већ само усмеравају – здружено са контекстом али и другим процедуралним средствима, као што је прозодија – адресата да до њих дође. Дошавши до поменутих концепата, адресат може да интерпретира говорников експресивни однос према исказаним пропозицијама: (Говорник је незадовољан што иде код Милице на рођендан) (6) и (Говорник је срећан што иде код Милице на рођендан) (7). Овакве сложене пропозиције у теорији релевантности називају се е к с п л и к а т у р а м а в и ш е г р е д а. Према томе, експресивни узвици имају улогу ограничавања извођења експликатура вишег реда.

Треба истаћи да адресат може, ослањајући се на контекстуалне информације (Говорник не воли да иде код Милице) односно (Говорник воли да иде код Милице), доћи до истих експликатура и у одсуству ових експресивних

израза. У случају да говорник сумња у доступност релевантних контекстуалних података адресату, може му помоћи употребом експресивних узвика (КЊИЖАР 2025: 208–209).

2.3. Окидачи пресупозиције као потенцијални носиоци процедуралног значења. У прагматици, укључујући и теорију релевантности, традиционално се користи термин *п р е с у п о з и ц и ј а* за именовање споредних (*background*) пропозиција саопштених исказом. Споредне пропозиције, за разлику од главних (*foreground*), не служе за информисање саговорника (типично су део заједничког знања интерлокутора пре времена говорног чина) већ имају сврху обезбеђивања неопходног контекста за намеравану интерпретацију исказа (LEVINSON 1983; MAZZARELLA – DOMANESCHI 2018; DE SAUSSURE 2013; SIMONS 2005; SPERBER – WILSON 1996; STALNAKER 1973; 1974). На пропозицију са таквом комуникативном улогом у исказаној реченици могу да укажу различити језички изрази и структуре који се називају *о к и д а ч и м а п р е с у п о з и ц и ј е*.⁷

Ако окидачи пресупозиције по својој традиционалној дефиницији укажују адресату на споредну информацију саопштену исказом, може се рећи да на одређени начин усмеравају процес интерпретације исказа. Управо због такве њихове нарави, од самих почетака испитивања процедуралности у оквиру теорије релевантности постоје предлози да се окидачи пресупозиције уврсте у категорију процедуралних израза (BLAKEMORE 2002; SIMONS 2005; MAZZARELLA – DOMANESCHI 2018). Међутим, изузев малобројних узгредних запажања, нема темељнијих истраживања процедуралности окидача пресупозиције. Пошто су окидачи пресупозиције хетерогена скупина језичких израза и структура, наша је претпоставка да ће и њихово (потенцијално) процедурално значење и улога у интерпретацији исказа такође бити разнородна. Проверавање тезе о процедуралности окидача пресупозиције започели смо испитивањем фактивних (*знајти, оиџкријти, бијти грађо*) и имплицативних предиката (*усијејти, заборавијти*) и дошли до закључка да немају типично процедурално значење већ искључиво концептуално (в. у КЊИЖАР 2025). То истраживање настављамо у овом раду разматрањем потенцијалне процедуралности пресупозицијске партикуле *поново*.

3. СЕМАНТИКА И ПРАГМАТИКА ПРЕСУПОЗИЦИЈСКЕ ПАРТИКУЛЕ *ПОНОВО*. М. Симонс (SIMONS 2005), разматрајући феномен пресупозиционалности из угла теорије релевантности, истиче у једном делу рада да пресупозицијске партикуле *even, again, too* кодирају процедурално значење. Оне, наиме, служе као сигнал адресату да садржај исказане пропозиције интерпретира у контексту одређених пресупозиционих пропозиција. На тај начин регулише се интерпретација исказа, конкретно – ограничава се извођење импликатура и осигурава релевантност⁸ исказа за дати контекст (SIMONS 2005: 348–349).

⁷ Луј де Сосир (DE SAUSSURE 2013), разматрајући феномен пресупозиционалности у оквиру теорије релевантности, предлаже термин *ј е з и ч к а п р е с у п о з и ц и ј а* за језички маркирану пресупонирану пропозицију, а термин *д и с к у р с н а п р е с у п о з и ц и ј а* за језички немаркирану, имплицирану пресупонирану пропозицију. О корпусном испитивању језички немаркиране пропозиције саопштене исказом види у Половина – КЊИЖАР 2019.

⁸ Релевантност исказа се, између осталог, одређује према томе колико ће адресат извести имплицитних закључака (импликатура) из њега у одређеном контексту. На пример, ако је

Полазећи од ових закључака, у наставку ћемо испитати партикулу *поново* – оквирни еквивалент партикуле *again* у српском језику. У нашем истраживању размотрићемо два основна питања: (а) која је структура конвенционалног значења ове партикуле и да ли се то значење може окарактерисати као процедурално (домен семантике); и (б) која је улога тог конвенционалног значења у процесу интерпретације исказа (домен прагматике). Улогу пресупозицијске партикуле *поново* испитаћемо на примерима из корпуса разговорног језика.

3.1. СЕМАНТИКА ПАРТИКУЛЕ *поново*. У семантичком језгру лексеме *поново*⁹ стоји концепт и т е р а т и в н о с т и и традиционално се сврстава у категорију прилога. Међутим, ова лексема не означава никакву конкретну одлику, те не учествује директно (али ни индиректно) у компоновању дескриптивног садржаја исказане пропозиције (не додаје нову информацију о самој ситуацији). Њена улога је, заправо, давање упутства адресату да ситуацију описану у исказаној пропозицији протумачи у светлу исте такве ситуације која се већ раније десила. Према томе, лексема *поново* носи процедурално а не концептуално значење, те ћемо је посматрати као партикулу а не као класичан прилог.

Ментална репрезентација партикуле *поново* је процедура ⟨поново⟩, чији садржај можемо структурисати на следећи начин:

⟨ИСКАЗАНУ ПРОПОЗИЦИЈУ P_1 КОЈА ОПИСУЈЕ СИТУАЦИЈУ C_1 КОЈА СЕ ДЕШАВА У ВРЕМЕ T_1 ПРОТУМАЧИТИ У КОНТЕКСТУ ИМПЛИЦИРАНЕ ПРОПОЗИЦИЈЕ P_2 КОЈА ОПИСУЈЕ СИТУАЦИЈУ C_1 КОЈА СЕ ДЕСИЛА У ВРЕМЕ T_2 А ПРЕ ВРЕМЕНА T_1 ⟩

Функционисање партикуле *поново* са оваквим процедуралним значењем показућемо на следећем (конструисаном) примеру:

- 8) [Милица *пошћавља* *пошћане* Ани на својој рођенданској *прослави*; Милица очекује да ће на њену *прославу* доћи Јелена]

М: Где је Јелена?

А: Поново је отишла код Марка. [Јелена и Марко су *познаници* са *факултета*]

- (i) *експлицирана пропозиција* ⟨ЈЕЛЕНА ЈЕ КОД МАРКА У ВРЕМЕ T_1 ⟩
(ii) *имплицирана пропозиција* ⟨ЈЕЛЕНА ЈЕ БИЛА КОД МАРКА У ВРЕМЕ T_2 (ПРЕ ВРЕМЕНА T_1)⟩

Адресат М ће, тумачећи подвучени исказ говорника А у примеру (8), декодирати (семантички процес) повезати партикулу *поново* са њеним конвенционалним значењем ⟨поново⟩. На тај начин добиће упутство да експлицирану пропозицију (i) протумачи у контексту имплициране пропозиције (ii). Даљи процеси тумачења ових двеју пропозиција – као што је потенцијално извођење импликатура њиховим укрштањем – не спадају у семантички већ прагматички домен, што је тема наредног пододељка. Семан-

тема разговора планирање шетње, исказ неког од интерлокутора *Напољу јага кица*, је релевантан јер ће саговорник из тога директно извести закључке да треба да понесе кишобран, скрати шетњу и сл. Међутим, исказ *Људи воле да читају књиге*, неће бити релевантан јер ће саговорник у датом контексту имати проблем са извођењем импликација; осим можда једне да говорник не зна шта прича, али она, свакако, није релевантна за дату дискурсну ситуацију. Више о концепту релевантности види у SPERBER – WILSON 1996 и CLARK 2013.

⁹ Лексема *поново* у Речнику Матице српске дефинисана је синонимском дефиницијом: *ојеш, још једном, наново* (РМС: 972).

тику занима искључиво логички однос међу овим пропозицијама. Оне су, наине, логички независне једна од друге, што значи да истинитост исказане пропозиције (i) не зависи од истинитости имплициране пропозиције (ii). Конкретно, ако замислимо свет у којем није тачно да је Јелена већ била код Марка, тврдња да је Јелена тренутно код Марка и даље може бити тачна.

3.2. ПРАГМАТИКА ПАРТИКУЛЕ *ПОНОВО*. Према стандардној прагматичкој анализи, експлицирана пропозиција (i) (тј. експликатура) у примеру (8) представља главну информацију јер саговорник М из њеног садржаја добија директан одговор на своје питање. Будући да је та пропозиција информациони центар исказа, саговорник непосредно из ње изводи информативно значајне импликатуре и друге когнитивне ефекте¹⁰, те има главну комуникативну улогу у успостављању релевантности исказа. Једна таква информативно важна импликатура која се директно изводи из (i) је (iii):

- ако је (i) ⟨ЈЕЛЕНА ЈЕ КОД МАРКА У ВРЕМЕ T₁⟩
 њо значи да (iii) ⟨ЈЕЛЕНА НЕЋЕ ДОЋИ КОД МЕНЕ НА РОЂЕНДАН У ВРЕМЕ T₁⟩

Ова импликатура је у датом контексту информативно од великог значаја јер оповргава Миличину (адресат) претпоставку да ће Јелена доћи на њен рођендан (оповргавање постојећих претпоставки је још један когнитивни ефекат релевантних исказа).

С друге стране, имплицирана пропозиција (ii), уведена партикулом *поново*, представља споредну информацију, која по правилу не поседује никакву информативну вредност. Са таквим одликама она се традиционално сврстава у категорију пресупозиције. Пошто је пресупозиција споредна, типично неинформативна пропозиција, саговорник не изводи импликатуре и друге когнитивне ефекте директно из ње. Пресупозиција (ii) служи искључиво за контекстуализацију експликатуре и има евентуално улогу помоћне премисе у извођењу додатних импликатура:

- ако је (i) ⟨ЈЕЛЕНА ЈЕ КОД МАРКА У ВРЕМЕ T₁⟩
 а (ii) ⟨ЈЕЛЕНА ЈЕ БИЛА КОД МАРКА У ВРЕМЕ T₂ (ПРЕ ВРЕМЕНА T₁)⟩
 њо значи да (iv) ⟨ЈЕЛЕНА И МАРКО СУ ВЕРОВАТНО У ЕМОТИВНОЈ ВЕЗИ⟩

Саговорница М, укрстивши експликатуру да је Јелена код Марка тренутно и пресупозицију да је већ раније код њега била, а узевши у обзир и чињеницу да су они само познаници са факултета, може извести закључак да су Јелена и Марко вероватно у емотивној вези (импликатура (iv)). Ова импликатура вероватно не би била изведена да тренутно бивање Јелене код Марка није протумачено у контексту ранијих одлазака. Тек из репетитивности њихових састанака јасније произилази овај закључак.

Дакле, према стандардном схватању, пресупозицијска партикула има помоћну улогу у процесу интерпретације исказане реченице, пошто представља једну од контекстуалних премиса у извођењу импликатура. То значи да се импликатуре не изводе директно из њеног садржаја, већ индиректно. Са

¹⁰ За наше истраживање релевантан је један тип когнитивних ефеката – импликатуре. Више о другим типовима види у SPERBER – WILSON 1996 (108–117); CLARK 2013 (99–103).

таквом нарави она нема главну већ споредну комуникативну улогу у успостављању релевантности исказа.

Импликатура (iv) информативно је мање релевантна од импликатуре (iii) у датој разговорној ситуацији. Наиме, Милици (адресату) је важнији закључак да Јелена неће доћи на њену рођенданску прославу него закључак да је Јелена у емотивној вези са Марком (што не значи да она није потпуно безначајна). Када она не би била изведена, релевантност разматраног исказа не би значајније ослабила. Из овога следи да пресупозиција активирана партикулом *јоново*, која служи за извођење такве слабије импликатуре, такође има слабију снагу у успостављању релевантности разматраног исказа. Ако, на пример, саговорница М мисли да пресупозиција није тачна или говорница А уопште не употреби партикулу *јоново*, релевантност исказа ће и даље бити висока. Ово нам говори да логичка (семантичка) независност експликатуре од пресупозиције има у одређеној мери рефлексije и на њихов прагматички међуоднос.

Из конструисаног примера (8) закључујемо следеће: (а) имплицирана пропозиција активирана партикулом *јоново* контекстуализује експликатуру и има помоћну улогу у извођења импликатура (као једна од контекстуалних премиса); са таквим одликама може се сврстати у категорију пресупозиције; (б) снага имплициране пропозиције за успостављање релевантности исказа је слабија.

Поставља се питање да ли ови закључци могу да се уопште те да важе генерално за овај тип имплициране пропозиције? Можда бисмо, следећи сопствену лингвистичку интуицију, могли дати потврдан одговор на ово питање. Међутим, такав закључак би у својој суштини био предтеоријски, нефундиран у стварној употреби. Сматрамо, ипак, да би требало изводити закључке о улози и снази имплициране пропозиције активиране партикулом *јоново* тек након анализе реалног језичког материјала, што ћемо и урадити у наредном одељку.

У анализи примера поставићемо два параметра анализе имплициране пропозиције активиране партикулом *јоново*: (а) комуникативна улога у процесу тумачења исказа; и (б) степен снаге у остваривању релевантности исказа.

3.3. Испитивање корпуса. Анализа ексцерпираних примера из корпуса разговорног језика показала је да партикула *јоново* активира имплицирану пропозицију која може имати различите појавне облике према постављеним параметрима анализе у зависности од дискурсне ситуације. Према улози у процесу тумачења исказа она може имати: (а) споредну комуникативну улогу у успостављању релевантности исказа и (б) главну комуникативну улогу у успостављању релевантности исказа. Према степену снаге имплицирана пропозиција може варирати од слабије до веома снажне. У наредним одељцима, користећи корпусне примере, детаљније ћемо размотрити разговорне ситуације у којима се манифестују различите улоге и степен снаге имплициране пропозиције.

3.3.1. Корпусни примери потврдили су закључке стандардне анализе да имплицирана пропозиција уведена партикулом *јоново* може у одређеним дискурсним ситуацијама имати споредну улогу у успостављању релевантности исказа, те се може окарактерисати као пресупозиција. Међутим, иако

има споредну улогу, степен њене снаге у остваривању релевантности исказа варира, што директно зависи од релевантности имплицатуре у чијем извођењу она учествује као контекстуална премиса за дати контекст. Видели смо у конструисаном примеру (8) да је снага имплицираних пропозиција слабија. Међутим, овај закључак се не може генерализовати, што ћемо показати на примерима из корпуса.

У првом типу дискурских ситуација партикула *поново* уводи контекстуалну информацију која има велику снагу за успостављање релевантности исказа. На пример:

- 9) [Ситуденџикиња Ј разговара са колеџом М о њој интенцијалним њословима које би могли да раде са њознавањем сџираних језика]
 Ј: [...] можда би могла [да радим] нешто са енглеским. Само морам изгледа поново онај сертификат да радим. Јер, прошло је доста времена [...] Па, не признају ми сертификат. [...]
 М: Па, како ти не признају ако си једном положила? У чему је сад ту фазон?
 (i) *експликаџура* (Говорница Ј мора да ради испит из енглеског да би добила сертификат)
 (ii) *пресупозиџија* (Говорница Ј је испит из енглеског већ радила и има сертификат)
 (iii) *импликаџура* (Говорница Ј не признају више сертификат који је добила)

Експликатура (i) има централну комуникативну улогу у датом контексту јер прецизира шта је потребно урадити (*џолађање исџиџа и добиђање серџификаџа*) да би садржај претходне реченице (*рад који укључује џознавање енглеског језика*) постао изводљив. Ову, комуникативно проминентну информацију говорница Ј умеће у контекст пресупозиције (ii), коју уводи партикулом *поново*, како би саопштила додатну информацију, тј. импликатуру (iii). Инференцијални ланац који води до ове имплицатуре можемо формулисати на следећи начин: *Поџиџо саџговорница Ј мора да ради исџиџ из енглеског да би добила серџификаџ иако џа већ има јер џа је раније џолађала, закључује се да џој више не џризнају џосџојеђи серџификаџи*. На основу даљег дискурзивног тока, можемо закључити да та импликатура има велику комуникативну вредност у овом контексту. Наиме, говорница Ј ту импликатуру у наставку своје реплике експлицира (подвучено испрекиданом линијом), те управо тај садржај у наставку разговора са саговорником М постаје главна тема. Према томе, пресупозиција уведена партикулом *поново* има велику снагу за успостављање релевантности исказа – без ње се не би могла саопштити импликатура (iv), о којој се у наставку дискутује, те би значајније била умањена релевантност датог исказа.

Мало слабију пресупозиџију пронашли смо у наредном примеру:

- 10) А: [...] поносим се собом наш, јако ми је леп матурски, слике су ми баш страва и тако, баш ми је јако лепо.
 Б: Нешто у боји?
 А: Аха, и штампању га у боји. Рекла сам већ мојима да ће поново да пуне кертрице.
 Б: Вероватно су се обрадовали.
 (i) *експликаџура* (Говорница А је рекла родитељима да ће пунити кертрице)
 (ii) *пресупозиџија* (Родитељи говорница А већ су пунили у прошлости кертрице)
 (iii) *импликаџура* (Родитељи неће бити задовољни што морају да пуне кертрице)

И у овом примеру, као у претходном, експликатура (i) је комуникативно проминентна јер се њоме саопштава предуслов (*родитељи треба да нађу кертрице*) за спровођење радње саопштене претходним исказом (*цимамање майурској рада у боји*). Говорница Ј умеће ову експлицитно саопштену пропозицију да ће родитељи говорнице пунити кертрице у контекст пресупониране пропозиције да су они то већ радили како би саопштила додатни, имплицитни садржај да они највероватније неће бити баш задовољни што морају да раде нешто што су већ једном или више пута урадили. О информативној истакнутости те снази ове импликатуре, а тиме и снази пресупозиције, говори реплика саговорнице Б која импликатуру о могућем незадовољству родитеља експлицитно саопштава својим ироничним исказом. Иако би релевантност исказа била остварена и без партикуле *ионово*, она би свакако била умањена у контексту у ком је познато да су родитељи говорнице већ раније пунили кертрице, те да би поновним пуњењем били незадовољни.

У примерима (9) и (10) садржај саопштене пресупозиције није изнет раније у дискурсу, те не можемо знати да ли је он саговорницима познат пре исказних радњи (тј. да ли је део њиховог енциклопедијског знања) или је информативан¹¹. Међутим, у оба примера представља помоћну премису у извођењу контекстуално релевантних импликатура.

У наредном примеру снага пресупозиције је слабија:

- 11) [*Водитељка ОБ разговара са њолиничаром ДШ о формирању владе у њолиничкој ТВ емисији*]

ОБ: Добро онда, хајде да демистификујемо до краја. Дакле. Могућа је коалиција са ДСС-ом, али није могуће да Воја Коштуница буде поново премијер. [...] Је л' то оно што је тачно?

ДШ: Не, али немојте да сада банализујете. [...]

- (i) *експликација* (Није могуће да Војислав Коштуница буде премијер)
(ii) *пресупозиција* (Војислав Коштуница је већ био премијер)

Експликатура (i), саопштена подвученим исказом, представља закључак говорнице ОБ изведен из претходног излагања саговорника ДШ. Она у овој разговорној ситуацији, пре свега, тражи потврду о валидности овог њеног закључка, што се види из питања које следи, као и из одговора саговорника. ОБ је у подвученом исказу употребила и партикулу *ионово* како би повезала експликатуру (i) са пресупозицијом (ii), која припада општем енциклопедијском знању. Међутим, на основу овог дискурсног контекста, закључујемо да говорница ОБ уметањем наведене партикуле највероватније није намеравала да саопшти додатни имплицитни садржај (тј. импликатуре). Из тога следи да је пресупозиција (ii) слабија за успостављање релевантности исказа. Чак би се и изостављање пресупозицијске партикуле у овом исказу могло оправдати без значајнијег нарушавања његове релевантности. Наиме, информација да је Војислав Коштуница већ обављао премијерску функцију представља део колективног знања заједнице, те би се ова пресупозиција активирала и без експлицитног сигнализирања.

¹¹ Пресупозиција је због своје споредне комуникативне улоге типично неинформативна. Међутим, у неким разговорним ситуацијама пресупозиција може саговорнику бити непозната. Говорник може бити свестан информативности пресупозиције али и не мора.

Када пресупозиција спада у заједничко знање саговорника и не учествује као помоћна информација у извођењу импликатура, као у примеру (11), можемо поставити питање да ли је онда употреба пресупозицијске партикула *поново* редундантна? Интуиција нам говори да можда и јесте, међутим, корпусни пример (12) говори супротно:

- 12) [*Учесници у разговору су две сестре У и В и њихова мајка Д; Д прича шта је радила и која јој је била реакција када се млађа сестра В родила*]
 Д: [...] Док сам била на послу, тата ми је јавио да се В [млађа сестра] родила. Почела сам да плачем и сви су ме питали шта ти је, а ја сам им рекла: „Постала сам тетка“.
 У [старија сестра]: А као да до тада ниси била тетка!
 (i) *експликација* (Д ЈЕ ПОСТАЛА ТЕТКА)
 (ii) *импликација* (Неко из породице Д (БРАТ ИЛИ СЕСТРА) ЈЕ ДОБИО ДЕТЕ)
 (iii) *логичка импликација* (Д НИЈЕ БИЛА ТЕТКА ПРЕ ТОГА)

Говорница Д експлицитним садржајем исказа да је постала тетка имплицитно саопштава својим колегама да је неко из њене породице – брат или сестра, добио дете (импликатура (ii)). Ова импликатура је вероватно и прецизнија ако су њеним саговорницима познате информације да је њена сестра била трудна и да је чекала женско дете. Импликатура за саговорнике којима је то познато била би да се говорница Д родила сестричина. Међутим, учесница у разговору У примећује да из овог исказа произилази и једна неистинита логичка импликација (*entailment*) – да она пре тог догађаја није била тетка, односно да већ није имала једну сестричину (логичка импликација (iii)). Према томе, овако структурисаним исказом умањује се његова релевантност.

Како би се избегло извођење ове неистините импликације, било је потребно да говорница Д неким итеративним изразом (*поново, ојей, још једном*) уведе информацију да је она већ била тетка, те тако ограничи потенцијално извођење неистинитих импликација и повећа релевантност исказа. Дакле, упркос чињеници да се ради о информацији која је део заједничког знања пре говорног чина и била би свакако уведена у тумачење исказа и без експлицитног сигнализирања, овај пример нам показује да је ипак важно укључити итеративне изразе у формално структурисање исказа.

3.3.2. У примерима у претходном одељку партикула *поново* уводи пропозицију која би требало да је део општег или специфичног знања учесника у разговору, а чији садржај није изнет раније у дискурсу. Поред тога, она може да сигнализира понављање ситуације изречене претходно у дискурсу. На тај начин ова партикула доприноси кохезији дискурса тако што повезује нову информацију са већ поменутом, помажући адресату да прати континуитет у тексту. Корпус разговорног језика нам је показао да такви случајеви *метадискурзивне, кохезивне улоге* партикуле *поново* нису ретки.

У примеру (13) партикула *поново* реферише на ситуацију саопштену раније у оквиру истог исказа:

- 13) [*Разговор о Јованки Броз у политичкој ТВ емисији; ДВ је новинарка; ЖЈ је Ђосип*]
 ДВ: [...] да ли је она покушавала [...] да ступи у контакт са неким?
 ЖЈ: [...] неко је учинио да то буде правило да Јованка Броз буде невидљива. Нема коме није писала од државних органа, и сви су је игнорисали. Или јој нису

одговарали, или су је кињили, јер она каже: кад мене притегну да ме муче, а ја њима пошаљем писмо, па они мене муче, ја њима поново пошаљем писмо.

- (i) *ексйликайџура* (Јованка Броз пошаље писмо државним органима када је муче)
 (ii) *йресујозиција* (Јованка Броз је већ слала писмо државним органима када су је мучили)

У овом примеру, партикула *йоново* има метадискурзивну улогу у сигнализирању репетитивности радње слања писма, као и у одржавању кохезије и структурисању дискурса. Она успоставља јасну везу између два догађаја слања писма, указујући да се други догађај дешава након првог, чиме се избегава временска нејасноћа. Изостављање партикуле са итеративном семантиком у подвученом (пуном линијом) делу исказа довело би до губитка хронолошке повезаности, што може имати значајне комуникативне последице. Наиме, адресат може помислити да се ради о првом слању писма (не другом у низу), јер не постоји експлицитан сигнал да се ради о поновљеној радњи. Адресат тако може погрешно закључити да постоји само један догађај слања писма. Управо такву ситуацију илуструје пример (14):

- 14) [*Пријатељице В и С разговарају о йријатељици Љ која није йрисујна*]

В: Она је била удала, па се развела...

С: Да, па се удала, па овај, родила...

В: Ти кажеш поново се удала? [...]

С: Јесте.

- (i) *ексйликайџура* (Љ се удала)

У овом примеру, догађај удавања пријатељице Љ у исказу говорнице С (подвучено пуном линијом) хронолошки не коинцидира са догађајем удавања пријатељице Љ у исказу говорнице В (подвучено испрекиданом линијом). Употребом партикуле *йоново* (или неког другог итеративног израза) говорник С би сигнализирало да се ради о другом, одвојеном догађају удаје, чиме би се избегла могућа временска и логичка нејасноћа. Међутим, у датом исказу та партикула изостаје, што код саговорнице В отвара питање да ли се удаја догодила једном или два пута. Из тог разлога В експлицитно проверава хронолошки однос питањем *Ти кажеш йоново се удала?*, чиме усмерава дискурс ка прецизирању хронологије.

Овај пример показује да низање догађаја у дискурсу уз употребу саставних везника, као што је *йа*, не мора нужно довести до јасне временске структуре, што може довести до смањивања релевантности исказа. Према томе, у оваквим контекстима, улога партикуле *йоново* у структурисању дискурса је израженија.

Поред повезивања два конкретна догађаја, приметили смо да се партикула *йоново* у корпусу често користи у метадискурзивној функцији сигнализирања везе између две шире дискурсне целине. На пример:

- 15) [*Водићел В разговара са йосйом РШ о имовини Слободана Милошевића у йо-лићичкој ТВ емисији*]

В: Добро, али да ли је имовина Слободана Милошевића тајна? [...]

РШ: Поново ћу вам рећи. Дакле, ваша имовина, односно подаци о вашој имовини или имовини било ког грађанина не морају бити доступни и не треба да буду доступни јавности.

- (i) *експликација* (РШ ЋЕ РЕЋИ САГОВОРНИКУ В ДА ЛИ ЈЕ ИМОВИНА СМ ТАЈНА)
- (ii) *пресупозиција* (РШ ЈЕ О ПИТАЊУ ТАЈНОСТИ ИМОВИНЕ СМ ВЕЋ ГОВОРИО)
- (iii) *импликација*: (РШ ЈЕ НЕЗАДОВОЉАН ЗБОГ ПОНАВЉАЊА ИСТОГ ОДГОВОРА)

У овом примеру, партикула *поново* има јасну метадискурзивну функцију, јер говорник њоме сигнализира да је већ у претходном дискурсном сегменту саопштио одговор на саговорниково питање, те да оно што следи представља поновљено излагање већ реченог, са циљем разјашњавања евентуалних нејасноћа. Осим тога, употреба партикуле *поново* може имплицирати говорниково незадовољство због потребе да понавља већ изнети одговор.

Изостављање партикуле *поново* из подвученог исказа довело би до промене улоге исказа у структурисању дискурса. Такав исказ (*Рећи ћу вам.*) имао би улогу сигнализирања почетка одговора или појачавања уверљивости одговора, а не сигнализирање понављања већ изреченог у претходном делу дискурса. Такође, изостала би и импликација говорниковог незадовољства што мора да понови већ дато објашњење. У крајњем исходу, релевантност исказа у датом комуникативном контексту би била смањена.

3.3.3. У примерима у претходна два одељка партикула *поново* уводи имплицирану пропозицију која има споредну комуникативну улогу, те се може окарактерисати традиционалним термином *пресупозиција*. Међутим, нису тако ретке разговорне ситуације у којима пропозиција уведена овом партикулом има централну комуникативну улогу, те коришћење овог термина није у потпуности адекватно. Пропозиција са таквом улогом има велику снагу у успостављању релевантности исказа. Када би таква пропозиција била искључена из исказа (изостављањем партикуле *поново*), исказ би потпуно изгубио релевантност за дату дискурсну ситуацију, што није случај са примерима у претходна два одељка, без обзира на то колико је итеративна пропозиција снажна. На пример:

- 16) [*Инџерлокуџори М и В су колеџнице са факултета; Говорница В саопштава ко све иде са њом на предмет Г-7; ознаку Г имају главни предмети које једна генерација студентки слуша током свих осам семестара на основним студијама; Г-7 се слуша у седмом семестру; када неко из једне генерације не положи један од њих предмета, у следећој академској години та слуша са млађом генерацијом*]

В: [...] И испред нас седела једна девојка. Она ваљда поново иде на Г-7. Нисам је виђала. Има ових што су с нама од прошле године, она Анастасија и...

М: Mhm.

- (i) *експликација* (ДЕВОЈКА КОЈА СЕ СЕДАЛА ИСПРЕД В ИДЕ НА Г-7)
- (ii) *имплицирана пропозиција* (ДЕВОЈКА КОЈА ЈЕ СЕДАЛА ИСПРЕД В ВЕЋ ЈЕ ИШЛА НА Г-7)
- (iii) *импликација* (ДЕВОЈКА КОЈА СЕ СЕДАЛА ИСПРЕД В НИЈЕ БИЛА ДЕО ГЕНЕРАЦИЈЕ ГОВОРНИЦЕ В КОЈА ПРАТИ Г ПРЕДМЕТЕ И НОВА ЈЕ У ТОЈ ГРУПИ)

Тема реплике говорнице В је саопштавање саговорници М ко све похађа предмет Г-7. У таквом контексту, експликација (i), којом се саопштава да девојка која је седела испред говорнице на предавању из предмета Г-7 похађа тај предмет, нема никакву информативну вредност. С друге стране, имплицирана пропозиција (ii) уведена партикулом *поново*, којом се саопштава да је та девојка већ ишла на Г-7 (са претходном генерацијом), представља

информативно тежиште исказа. Ову тврдњу нам може потврдити и тест супституције; ако бисмо подвучени исказ заменили само садржајем имплицитне пропозиције, исказ би и даље би релевантан (ако не и релевантнији јер се избегава експлицирање неинформативног садржаја)¹². Пошто је имплицитна пропозиција информативно проминентнија у исказаној реченици, постаје централна, а не контекстуална премиса у извођењу релевантних импликатура. Наиме, из чињенице да је наведена девојка већ похађала Г-7 са претходном генерацијом (а у контексту информације да она тренутно слуша Г-7 и са генерацијом говорнице В) директно се изводи закључак да она није раније била део генерације говорнице В која прати Г предмете и нова је у тој групи (импликатура (iii)). О информативној проминентности и релевантности ове импликатуре за дати контексти говори и чињеница да говорница В управо њу и експлицира у наставку своје реплике. Дакле, у овом примеру подвучени исказ би потпуно изгубио своју релевантност када би партикула *јоново* и имплицитани садржај који она собом уводи били изостављени. Према томе, имплицитна пропозиција (ii) има централну комуникативну улогу и велику снагу у успостављању релевантности разматраног исказа.

Сличан је и наредни пример:

- 17) [ПС *јовори у јолићичкој емисији о односима Француске и Србије кроз историју*]
 ПС: [...] Тако да су ти наши односи... та историја се не може поново написати.
 Ми имамо велику историју, али та историја је завршена. [...]
 (iv) *#експликајџура* (ИСТОРИЈА ИЗМЕЂУ ФРАНЦУСКЕ И СРБИЈЕ НЕ МОЖЕ СЕ НАПИСАТИ)
 (v) *имплицитана јројозиција* (ИСТОРИЈА ИЗМЕЂУ ФРАНЦУСКЕ И СРБИЈЕ ЈЕ ВЕЋ НАПИСАНА)
 (vi) *импликајџура* (ИСТОРИЈА ИЗМЕЂУ ФРАНЦУСКЕ И СРБИЈЕ ЈЕ ЗАВРШЕНА)

О великој снази имплицитне пропозиције у овом примеру говори нам чињеница да експлицитно саопштена пропозиција (*Историја између Француске и Србије не може се написати*) тумачена без ње не би била смислена (истинита) тврдња у овом дискурсном контексту. Тек здружена са пресупозицијом она добија смисао: *Историја између Француске и Србије је већ написана и не може се написати још једном*. И у овом случају је пресупозиција информативно најважнија за успостављање релевантности исказа јер се директно из ње изводи импликатура да је историја коначна и фиксна, што значи да је немогуће променити. И управо ову импликатуру говорник ПС у наставку исте реплике и експлицира (подвучено испрекиданом линијом). И у овом случају ако бисмо подвучени исказ заменили садржајем пресупозиције, исказ би и даље био релевантан.

4. ЗАКЉУЧАК. У овом раду испитали смо пресупозицијску партикулу *јоново* из угла теорије релевантности. Један од основних задатака рада био је структурисање конвенционалног значења ове партикуле и одређивање карактера тог значења – да ли је оно концептуалне или процедуралне нарави. Поред овог семантичког аспекта, задатак нам је био да осветлимо партикулу *јоново* и из угла прагматике, где су нас онајпре занимале улоге које ова пар-

¹² Треба истаћи да таква замена није могућа (или није тако лако могућа) у претходним примерима.

тикула може имати у процесу интерпретације исказа, као и степен њене снаге у остваривању релевантности исказа. У давању одговора на ова прагматичка питања помогао нам је корпус разговорног језика. Испитавши партикулу *поново* из семантичког и прагматичког угла, дошли смо до закључака који следе.

Прво, партикула *поново* својом семантиком не учествује директно у компоновању исказане пропозиције, већ нам даје смернице да ситуацију описану у тој пропозицији тумачимо у светлу исте такве ситуације која се већ десила раније. Према томе, партикулу *поново* смо сврстали у категорију израза са процедуралном семантиком.

Друго, партикула *поново* својом процедуралном семантиком уводи у тумачење исказа имплицирану пропозицију. Размотривши примере из корпуса, закључујемо да она може да има и с п о р е д н у и г л а в н у комуникативну улогу у остваривању релевантности исказа.

Имплицирана пропозиција са споредном улогом типично нема информативну вредност и често је део општег или специфичног знања учесника у разговору који није исказан претходно у дискурсу. Поред тога, партикула може да сигнализира и понављање догађаја изреченог претходно у дискурсу, чиме доприноси кохезији дискурса. Такође, када је комуникативно споредна, имплицирана пропозиција може да има потенцијалну улогу контекстуалне премисе у извођењу имплицитних закључака. Са наведеним одликама имплицирана пропозиција улази у категорију пресупозиције.

С друге стране, када је комуникативно централна, имплицирана пропозиција је информативно проминентна за дати дискурсни контекст и чини примарну премису у потенцијалном извођењу импликатура. Имплицирана пропозиција са таквим карактеристикама не улази у оквире традиционалног значења пресупозиције, те је коришћење тог термина за такве случајеве проблематично.

Треће, степен снаге имплициране пропозиције зависи пре свега од улоге коју она има. Када има споредну улогу, степен њене снаге у остваривању релевантности исказа варира – од слабије до снажније, што директно зависи, између осталог, и од релевантности импликатуре, у чијем извођењу она учествује. Када има централну комуникативну улогу, она има веома велику снагу у успостављању релевантности исказа. Када би таква пропозиција била искључена из исказа (изостављањем партикуле *поново*), исказ би потпуно изгубио релевантност за дату дискурсну ситуацију, што није случај са примерима када је имплицирана пропозиција споредна, без обзира на то колико она у таквим примерима била снажна.

ИЗВОРИ

РМС: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.

Транскрипти снимака свакодневних разговора из корпуса Катедре за општу лингвистику Филолошког факултета Универзитета у Београду.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- BLAKEMORE, Diane. *Semantic Constraints on Relevance*. Oxford: Blackwell, 1987.
- BLAKEMORE, Diane. Denial and Contrast: A Relevance Theoretic Analysis of 'But'. *Linguistics and Philosophy* 12/1 (1989): 15–37.
- BLAKEMORE, Diane. Indicators and Procedures: Nevertheless and But. *Journal of Linguistics* 36/3 (2000): 463–486.
- BLAKEMORE, Diane. *Relevance and Linguistic Meaning: The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- BLAKEMORE, Diane. Discourse and Relevance Theory. Ken Turner (ed.). *The Semantics/Pragmatics Interface from Different Points of View*. Elsevier, 2011, 377–394.
- BLAKEMORE, Diane. On the Descriptive Ineffability of Expressive Meaning. *Journal of Pragmatics* 84 (2015): 30–42.
- CARSTON, Robyn. Word Meaning and Concept Expressed. *The Linguistic Review* 29/4 (2012): 607–623.
- CARSTON, Robyn. Ad Hoc Concepts, Polysemy and the Lexicon. Kate Scott, Billy Clark, Robyn Carston (eds.). *Relevance, Pragmatics and Interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019, 150–162.
- CARSTON, Robyn. Polysemy: Pragmatics and Sense Conventions. *Mind and Language* 36 (2021): 108–133.
- CLARK, Billy. *Relevance Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- KNJIŽAR, I. Semantika i pragmatika verbalnih markera presupozicije iz ugla teorije relevantnosti. Snežana Gudurić (ur.). *Lingvistički mozaik. Primenjena lingvistika u čast Vesni Polovini*. Novi Sad – Beograd: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije – Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu – Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2025, 205–220.
- MAZZARELLA, Diana. Filippo DOMANESCHI. Presuppositional Effects and Ostensive-Inferential Communication. *Journal of Pragmatics* 138 (2018): 17–29.
- VAN DER SANT, Richard. Presupposition Projection as Anaphora Resolution. *Journal of Semantics* 9 (1992): 333–377.
- DE SAUSSURE, Louis. Background Relevance. *Journal of Pragmatics* 59 (2013): 178–189.
- SIMONS, Mandy. Presuppositions and Relevance. Zoltán Szabó (ed.). *Semantics Versus Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press, 2005, 329–355.
- SPERBER, Dan, Deirdre WILSON. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell, 1995.
- STALNAKER, Robert. Presuppositions. *Journal of Philosophical Logic* 2/4 (1973): 447–457.
- STALNAKER, Robert. Pragmatic Presuppositions. Milton Karl Munitz, Peter K. Unger (eds.). *Semantics and Philosophy*. New York: New York University Press, 1974, 197–213.
- WHARTON, Tim. Interjections, Language, and the 'Showing/Saying' Continuum. *Pragmatics and Cognition* 11/1 (2003): 39–91.
- WHARTON, Tim. *Pragmatics and Non-Verbal Communication*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- WILSON, Deirdre, Robyn CARSTON. A Unitary Approach to Lexical Pragmatics: Relevance, Inference and Ad Hoc Concepts. Noel Burton-Roberts (ed.). *Pragmatics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007, 230–259.
- WILSON, Deirdre, Dan SPERBER. Linguistic Form and Relevance. *Lingua* 90/1-2 (1993): 1–25.
- WILSON, Deirdre, Tim WHARTON. Relevance and Prosody. *Journal of Pragmatics* 38/10 (2006): 1559–1579.

*

Половина, Весна, Иван Књиџар. Комуникативно-функционална улога и когнитивни статус формално немаркираних импликација у разговорном дискурсу. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* 59/1 (2019): 17–32.

Ivan Knjižar

SEMANTICS AND PRAGMATICS OF PRESUPPOSITION PARTICLE *PONOVO*
FROM THE PERSPECTIVE OF RELEVANCE THEORY

S u m m a r y

In this paper, we examined the presuppositional particle *ponovo* from the perspective of relevance theory. One of the primary objectives of the study was to structure the conventional meaning of this particle and determine the nature of that meaning – whether it is conceptual or procedural. In addition to this semantic aspect, our goal was to shed light on *ponovo* from a pragmatic perspective, focusing on the roles this particle can play in the process of utterance interpretation, as well as the degree of its strength in achieving relevance. To address these pragmatic questions, we relied on the corpus of spoken language. By analyzing *ponovo* from both semantic and pragmatic perspectives, we reached the following conclusions.

First, the semantics of *ponovo* does not directly participate in composing the expressed proposition. Instead, it provides guidance for interpreting the event described in that proposition in light of a similar event that has previously occurred. Therefore, we classified *ponovo* as an expression with procedural semantics.

Second, through its procedural semantics, *ponovo* introduces an implicated proposition into utterance interpretation. Based on corpus examples, we conclude that it can play either a secondary or a primary role in achieving the relevance of an utterance. When it has a secondary role, implicatures are not derived directly from its content but indirectly, as it functions as one of the contextual premises in drawing implicit conclusions. An implicated proposition with a secondary role typically lacks informational value and is often part of the general or specific knowledge shared by discourse participants that has not been explicitly stated in the preceding discourse. Additionally, the particle can signal the repetition of an event previously mentioned in the discourse, thereby contributing to discourse cohesion. With these features, the implicated proposition falls into the category of presupposition. When *ponovo* plays a primary role, the implicated proposition assumes the main informational function, from which implicatures are directly derived. An implicated proposition with such a function does not fit within the traditional meaning of presupposition, making the use of this term problematic in such cases. The reconsideration of terminology will undoubtedly be a subject of future research.

Third, the strength of the implicated proposition primarily depends on its role. When it has a secondary role, its strength in achieving utterance relevance varies – from weaker to stronger – depending directly on the relevance of the implicature in whose derivation it participates. When it assumes a central informational role, from which implicatures are directly derived, it has a very strong impact on establishing the relevance of the utterance. If such a proposition were excluded from the utterance (by omitting the particle *ponovo*), the utterance would completely lose its relevance for the given discourse situation – unlike cases where the implicated proposition is secondary, regardless of how strong it may be in those instances.

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за општу лингвистику
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
iknjizar@gmail.com

(Примљено: 31. марта 2025;
прихваћено: 15. маја 2025)

Ана Миленковић

СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА ЛЕКСЕМА ТВОРБЕНО ПОВЕЗАНИХ ОНОМАТОПЕЈСКОМ МОТИВНОМ ФОРМОМ *ПРАС*-*

У раду ће се из творбеносемантичке и когнитивнолингвистичке перспективе анализирати мотивна форма *ћрас*- и њени суфиксирани деривати. Када се утврде и представе творбени смерови добијених деривата, приступиће се њиховој семантичкој анализи. Циљ нам је да установимо когнитивносемантичке механизме који омогућавају развој нових значења, и утврдимо на који се начин семантика мотивне форме *ћрас*- одражава на лексичку њеног семантичко-деривационог гнезда. Развој секундарних значења многих деривата заснован је на механизмима појмовних метафора и метонимија, као и синестезијских преноса, који ће у раду бити пописани и детаљно описани. Анализа је спроведена на још необјављеној грађи из *Речника српскохрватској књижевној и народној језика САНУ*, која обухвата лексичку дату лексичко-семантичке групе од одреднице *ћрас* до *ћраснути*, која припада истом творбеном гнезду.

Кључне речи: српски језик, лексикографија, когнитивна лингвистика, деривација, *ћрас*-.

This paper will analyze the motive form *pras*- and its suffixed derivatives from a word formation, semantic and cognitive linguistic perspective. Once the derivational directions are determined and presented, their semantic analysis will be initiated. Our goal is to establish the cognitive-semantic mechanisms which enable the development of new meanings. The meanings of derivatives will be observed by determining how the semantics of the motive form *pras*- is reflected in the lexicon of its derivational nest. The development of secondary meanings of many derivatives is based on the mechanisms of conceptual metaphors and metonymies, as well as synesthetic transfers, which will be listed and described in detail. The analysis was conducted on the unpublished material of the *Dictionary of the Serbo-Croatian Literary and Vernacular Language* of the Serbian Academy of Sciences and Arts, which includes the lexicon of the given lexico-semantic group from the entry *pras* to *prasnuti*, which belongs to the same derivational nest.

Key words: the Serbian language, lexicography, cognitive linguistics, derivation, *pras*-.

1. Увод. Повод за наше истраживање биле су недоумице које су се појавиле у лексикографској обради лексике коју повезује заједничка ономатопеејска форма *ћрас*-, пре свега у дефинисању примарног значења глагола *ћраскайти*^{1,2}. Разматрана је грађа *Речника српскохрватској књижевној и народној*

* Рад је финансирало Министарство просвете, науке и технолошког развоја према Уговору број 451-03-136/2025-03/ 200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

¹ О глаголу *ћраскайти* досад није писано у србистичкој литератури, осим што је поменут у докторској дисертацији Н. Санковића (Санковић 2023), и то само у примерима: *заћраскайти* (1) 'почети праскати, производити праскаве, оштре звуке (при ломљењу, цепању и сл.), закрцкати, запукати (о предметима, грању и др.), *заћраскивати* 'испрекидано, с времена на време праскати' (РСАНУ), *доћраскайти* 'доћи са праском, бучно дојурити' – *Словенски кенјаури ... су доћраскали из сарматских ћрашума*.

² Према Скоковом тумачењу глагол *ћраскайти* свесловенског је и прасловенског порекла, и као мотивна реч даје придеве (*ћраскав*, -а, -о), поименичене придеве (*ћраскавац*, *ћраскавица*),

језика САНУ (даље: РСАНУ) у фази основне обраде, од одреднице *ћрас* до *ћраснући*, која припада истом творбеном гнезду. Шта се означава глаголом *ћраскаћи*? Да ли само експлозија, експлозија (+ звук који је прати), експлозија (+ звук и светлост која их прати), само емитовање звука, или само емитовање светлости? Дати глагол је у речницима Матице српске (РМС и РСЈ) дефинисан само граматичком (упућивачком) дефиницијом као ‘несвр. према праснути’.³ Да бисмо одговорили на ова питања и успоставили исправан семантички редослед, приступили смо анализи деривационог гнезда коме припада и глагол *ћраскаћи*.

2. КОРПУС И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА. Будући да се глаголом *ћраскаћи* означава емитовање аудитивних и/или визуелних перцептивних стимулуса, у наставку рада представимо анализу која ће бити заснована на ономотопејској форми *ћрас-*, која у споју са суфиксом *-каћи* даје глаголски дериват са значењем *чинићи/одавати ћраса*⁴, а затим и анализу 20 суфиксираних деривата који чине његово деривационо гнездо (*ћрџ/ћрџс* (гл. именица), *ћрасак*, *ћраск*, *ћраска*, *ћраскав*, *ћраскавац*, *ћраскавица*, *ћраскаво*, *ћраскавоси*, *ћраскање*, *ћраскарање*, *ћраскараћи*, *ћраскаћање*, *ћраскаћаћи*, *ћраскећање*, *ћраскећаћи*, *ћраскнући*, *ћраскозорје*, *ћраскућаћи* и *ћраснући*). Када се утврде и представе творбени смерови добијених деривата, приступиће се њиховој семантичкој анализи. Циљ нам је да установимо когнитивносемантичке механизме који омогућавају развој нових значења. Значења деривата посматраће се из творбеносемантичке перспективе савременог језика, с циљем да се утврди на који се начин семантика мотивне форме *ћрас-* одражава на лексику њеног семантичко-деривационог гнезда.

3. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА. Разумевање семантике глагола *ћраскаћи*, а затим и осталих деривата мотивисаних ономотопејском формом *ћрас-* захтева разумевање односа између два чулна домена – аудитивног и визуелног. Такви односи често су језички означени тзв. синестезијским преносима, тј. метафоричким пресликавањима из једног чула у друго. Због тога ће се теоријска разматрања у оквиру овог рада заснивати на принципима когнитивне лингвистике, пре свега на теорији појмовне метафоре, унутар које се објашњава и синестезија.

3.1. ТЕОРИЈА ПРИМАРНИХ МЕТАФОРА. Да би се разумео неки појам који припада домену апстрактног, неопходно је повезати га са оним што је човеку ближе и доступније, као што је конкретно, физичко искуство. Говорећи о важности повезивања човекових субјективних и сензомоторних искустава,

глаголске именице (*ћрасак*, *ћраска*), именичку сложеницу (*ћраскозорје*) и узвик (*ћрас*) (Скок 1973: 24).

³ Упућивање несвршеног глагола на свршени није добро решење, јер се полисемантичке структуре ових глагола могу значајно разликовати. Упућивањем се тврди да су оне идентичне у свим значењима и подзначењима, што често није случај.

⁴ У глаголе који настају суфиксалном деривацијом по творбеном моделу основа + -кати, а имају значење ‘одавати карактеристичан звук’ (а који се препознаје у творбеној основи глаголског деривата) С. Бабић убраја: бућкати, цупкати, хрскати, кукати, мљацкати, њискати, плускати, тапкати, типкати, трескати (Бабић 2002: 515).

Џозеф Грејди увео је појам примарне метафоре (GRADY 1997). Она представља основни атом, градивни елемент који је у основи других, комплексних појмовних метафора. Усвајање примарних метафора је аутоматско, због чега су оне део нашег когнитивно несвесног. У питању су телесно утемељена искуствена повезивања, чија понављања доводе до несвесног усвајања њима одговарајућих примарних метафора (LAKOFF – JOHNSON 1999: 45–60). Својим постојањем, кретањем, слушањем, гледањем, сваки човек несвесно усваја велики број примарних метафора. У питању су везе које се појављују, а затим и учвршћују сваки пут када се домен нашег апстрактног (натчулног) искуства доведе у везу са одређеним сензомоторним доменом. Примарне метафоре представљају тачку преклапања два домена: изворног (сензомоторног) и циљног (апстрактног, натчулног искуства). Оне омогућавају да се речима које означавају сензомоторна искуства именују различити аспекти натчулног искуства, који су датим метафорама концептуализовани (LAKOFF – JOHNSON 1999: 60–74).⁵

Према теорији концептуалне метафоре, она није у спрези само са речима, већ и са мишљењем. Њена концептуална природа има површинске манифестације у језику. Метафоре представљају основне механизме помоћу којих се апстрактни појмови разумеју и захваљујући којима је могуће апстрактно расуђивање, посредством језичких јединица које су примарно резервисане за чулно сазнање. Метафора је основна когнитивна структура која нам омогућава да апстрактан концепт разумемо кроз конкретнији или структурисанији концепт. Структурно, метафоре представљају мапирања преко концептуалних домена, са пројекцијама из изворног у циљни. Таква пресликавања су асиметрична, односно једносмерна – од конкретних ка апстрактним. Метафоричка пресликавања нису произвољна, већ су утемељена у телесном искуству.

3.2. ТЕОРИЈА СИНЕСТЕЗИЈСКЕ МЕТАФОРЕ. У светлу теорије појмовне метафоре постоји идеја о метафори која мапира различите сензорне домене, тзв. *синестезијска метафора*. До развоја теорије синестезијских метафора дошло је из два правца. Први произлази из теорија метафоре, конотације и асоцијације, док је други развијен много касније, а користи научне приступе који се баве физичким и неуролошким поремећајима (према DAY 1996). Термином *синестезија* означава се перцепција, или опис перцепције једног чулног модалитета у терминима другог (в. PREMINGER 1974; MARKS 1982; 1990; 2011; BARON-COHEN – HARRISON 1997; BARON-COHEN et al. 1993; 1996; CYTOWIC 1995; DANN 1998; HARRISON 2001; RAMACHANDRAN – HUBBARD 2001; 2003; ДРАГИЋЕВИЋ

⁵ Постоје примарне метафоре којима се описују начини на које човек доживљава пријатна, односно непријатна искуства. Непријатност се, на пример, концептуализује као непогода, хладноћа, физички контакт који изазива бол, тврдоћа и врелина. С друге стране, пријатност се концептуализује као светлост, визуелна јасноћа, равнина, равнотежа и пријатан физички контакт. Овде говоримо о примарним метафорама, односно повезивању натчулних искустава са физички перцептибилнијим, сензомоторним искуствима. У оквиру таквих примарних метафора могу се препознати појмовне метафоре којима се концептуализују специфични аспекти људских емоција. Тако се, на пример, у оквиру примарне метафоре ментална непријатност је непријатно телесно стање могу издвојити појмовне метафоре: емоционална бол је физичка де-струкција и онај ко осећа емоционалну непријатност јесте онај ко осећа телесну непријатност (према Миленковић 2017; 2021б).

2007; КОМАРОМ 2016). Модалитети људских чула традиционално се могу сврстати у пет категорија (додир, укус, мирис, звук и вид), хијерархијски од најнижег до највишег. То значи да би теоријски требало да постоји двадесет могућих врста међумодалних трансфера. Међутим, емпиријске студије у различитим језицима показују да су синестезијске метафоре селективне у погледу усмерености њихових трансфера (уп. ULLMANN 1957; WILLIAMS 1976; YU 1992; 2003; SHEN 1997; SHEN – COHEN 1998 и др.).

3.2.1. Једно од првих истраживања синестезије у језику везује се за рад С. Улмана који је, истражујући песнике који пишу на енглеском, француском и мађарском језику, увидео да постоје правилности у вези са синестезијским преносима. На основу својих увида дефинисао је три тенденције: а. синестезијски трансфери имају тенденцију да иду од *нижих* ка *вишим* сензорним модовима (додир→ укус→ мирис→ звук→ вид), б. додир је, као најнижи ниво сензације, доминантан извор трансфера и в. звук је доминантна дестинација за синестетичке трансфере (ULLMANN 1957).

3.2.2. Док је Улманова студија ограничена на синестезијске метафоре у поезији, Џ. Вилијамс се бавио синестезијским преносима и променама значења на дијахроном плану, и то на придевима којима се у свакодневном говору означавају одређени чулни аспекти. У питању је 100 синестезијских придева енглеског језика, код којих је у дијахронијској перспективи постојало преношење значења из једног чула у друго. На основу ових резултата Вилијамс појачава Улманове налазе у вези са поетском синестезијом, потврђујући да синестезијски трансфери имају тенденцију да се крећу навише, од нижих чула ка вишим. Он издваја четири смера метафоричких преноса: а. речи којима се означава чуло додира имају тенденцију да се пренесу на укус, боју и звук, б. речи којима се означава чуло укуса имају тенденцију да се преносе на мирис или звук, в. речи којима се означавају просторне димензије могу се пренети на боју или звук и г. речи којима се означавају чула вида и слуха имају заједничке метафоре (WILLIAMS 1976). Генерализације Улмана и Вилијамса послужиле су као основа за даља истраживања синестезијске метафоре (уп. ULLMAN 1957; DOMBI 1974; DAY 1996; CLASSEN 1993; SHEN 1997; SHEN – COHEN 1998; YU 1992; 2003; BARCELONA – SORIANO 2004; RONGA et al. 2012 и др.).

3.2.3. Прво истраживање синестезије у српском језику везује се за рад Ђ. Вуковића (Вуковић 1985), који се бавио испитивањем синестезијских метафора у делима српских писаца који су писали у периоду од 1850. до 1930. године. Оно што је приметио, а важно је и за наше истраживање, јесте да се синестезијски најчешће описују глас и песма, дакле емитовање аудитивних стимулуса (према Драгићевић 2000).

3.2.4. Истраживања синестезије наставила је Р. Драгићевић, која је на одабраним примерима из РМС и РСАНУ анализирала именичке синтагме у којима је зависни члан придев, са циљем да се установе потенцијални узроци настајања таквих синтагми у српском језику (нпр. *шежак* мирис, *шойао* глас, *кисео* мирис, *мека* светлост, *нежне* боје, *љуи* звук, *шанка* ракија, *висока* температура и др.). Резултати су показали да се у српском језику синестетички одређују именице из домена чула слуха, а најређе именице из домена

чула додира. Такође, када су у питању придеви, у синестетичким преносима најчешће се користе придеви из домена чула додира, а најмање придеви из домена слуха и мириса. Добијени налази у складу су са резултатима истраживања синестезијских преноса у немачком и енглеском језику, због чега ауторка предлаже успостављање хипотезе о универзалности синестезије у европским језицима (ДРАГИЋЕВИЋ 2000: 394–398).

3.2.5. Најопсежније истраживање синестезијске метафоре у савременом српском језику спровела је Б. Комароми у својој докторској дисертацији у којој се бавила контрастивном анализом синестезијских тенденција у преносима придевских значења у српском и енглеском језику (КОМАРОМИ 2016). Истраживање је рађено на придевима који имају два или више значења у различитим чулним доменима. Анализирано је 137 синестезијских придева, 76 у енглеском и 61 у српском језику. Добијени резултати показали су да су опште тенденције пресликавања у складу са когнитивним принципом да се метафоричко пресликавање врши са конкретнијих домена на апстрактније. Најчешћи изворни домен у оба језика је додир, затим укус и димензија, док је најчешћи циљни домен звук. Ауторка је показала да синестезијски изрази најчешће имају вишеструке мотивације и да се помоћу таквих метафоричких и/или метонимијских механизма из изворног у циљни домен преносе различити аспекти значења. Дефинише две појмовне (синестезијске) метафоре и две метонимије: УТИСАК КОЛИ ПРИМАМО ПОМОЋУ ЈЕДНОГ ЧУЛА ПОВЕЗУЈЕМО СА УТИСКОМ КОЛИ ПРИМАМО ПОМОЋУ ДРУГОГ ЧУЛА, СКАЛА ОСЕЋАЈА ЈЕДНОГ ЧУЛА ЈЕ СКАЛА ОСЕЋАЈА ДРУГОГ ЧУЛА, УЗРОК ЗА ПОСЛЕДИЦУ, И ПОСЛЕДИЦА ЗА УЗРОК (према КОМАРОМИ 2016).

3.2.6. Синестезијским метафорама бавио се и Н. Санковић који је у својој докторској дисертацији анализирао глаголе емитовања перцептивних стимулуса у српском језику (аудитивних, олфакторних и визуелних). Размишљајући о томе да ли је језичка синестезија утемељена на одређеним међучулним везама у људском мозгу или је мисаоно-језичке природе, аутор одговор налази у метафоричком трансферу између аудитивног и визуелног испољавања. Претпоставља да се повезаност између два домена заснива првенствено на спољашњем људском искуству, што би значило да синестезија чини, пре свега, когнитивнојезичку појаву. Сматра да је однос који се успоставља између звука као изворног домена и неког другог стимулуса као циљног домена заснован на синестезијској метафори – ПРЕДМЕТ КОЛИ ОСТАВЉА ЈАК/УПАДЉИВ ВИЗУЕЛНИ УТИСАК ЈЕ ЕМИТЕР ПРОДОРНОГ ЗВУКА, ОДН. ВИЗУЕЛНИ УТИСАК КОЛИ ТАКАВ ПРЕДМЕТ ИСПОЉАВА ЈЕ ЕМИТОВАНИ ЗВУК. Аутор наводи да таквом метафоричком трансферу одговарају именичке синтагме у којима је зависни члан „звучни” придев, а центар именица из неког другог перцептивног домена (нпр. *придеви вришћив, гречав, крешћив и кричав*, као деривати одговарајућих глагола звука) (према Санковић 2023).

3.3. Досадашњи погледи на ономатопејску форму ‘прас’. Узвик *йрас*⁶ је, према мишљењу П. Скока, ономатопејског порекла, настао од глагола

⁶ Застарела именица *йрас*, која је настала поименичавањем узвика, понекад се јавља у старим, поетским текстовима (уп. именицу *йраск*): Ти твој у тишини | Дајеш чути глас: | Као мудрац збиљски | Који овај мирски | Бежи дружбе прас (из грађе РСАНУ).

ћраскайѝи, односно његове девербативне именице *ћрасак*, а препознаје се и у облицима *ћрскайѝи*, *ћрснуѝи* и *ћрѝѝаѝи* (Скок 1973: 24). У домаћим граматицама и граматичким истраживањима лексеме типа *ћрас*, *ћљус*, *ћрес* и сл. убрајају се у узвике, заједно са примерима попут *ох!*, *ах!*, *хеј!*, *јаој!*, *ало!*, *здраво!* и др. (уп. Стевановић 1989; Јокановић-Михаллов 1997, 1998; Ломпар 2009; Роровић 2014; Стиловић – Лазић – Коњик – Спасојевић 2019). Иван Клајн их назива *узвицима-ономатопејема*, сматрајући их ономатопејским формама које опонашају различите звукове из човековог окружења, при чему их разликује од тзв. експресивних и апелативних узвика (Клајн 2005: 173–174). Разумевање ономатопеја као посебне врсте лексема које се по природи и функцији разликују од узвика представила је Т. Милосављевић, наводећи да се основна разлика између узвика и ономатопеја огледа у њиховој језичкој функцији. Узвици имају експресивну функцију и афективну конотацију, док је функција ономатопеје имитативна, уз честу појаву преласка у другу врсту речи, пре свега у именице (*цмок*, *звиз*, *фљас* и др.) (Милосављевић 2021: 40–41). Зоонимским ономатопејама у српском језику бавиле су се Г. Штасни и Г. Штрбац, сматрајући их по морфолошким карактеристикама и комуникативном обележју првенствено узвицима (Штасни – Штрбац 2023). Још један важан допринос истраживањима ономатопеја у српском језику даје Г. Штасни, својом идејом о изради семантичко-деривационог речника ономатопеја, који би системски показао језички реализован потенцијал ономатопејске лексике, и то на основу обима и структуре деривационих гнезда која формирају (Штасни 2024)⁷. Наша грађа показала је да се узвиком *ћрас* подражавају звуци *удара*, *ћада*, односно *одјека* при експлозији, трескању, разбијању нечега и сл. (*‘Прас се каже кад се нешто разбије’, ‘Јова замахну руком, а оно се само чу ћрас по Марковом образу’, звук ћуцња из вајиреног оружја* (*‘Загрмјеше двије кубурлије ћрас-ћрас!’*, *‘Он потеже из пушке: ћрас!’*) и уместо глаголског предиката *за означавање удара, ударца* (*‘Покојни Партенија затеже из острагуше, па у по чела ћрас!’*, *‘Кобила њега ногом ћрас у чело’*).

4. СЕМАНТИКА СУФИКСИРАНИХ ДЕРИВАТА

4.1. Глаголски деривати

4.1.1. *Праскайѝи*

Глагол *ћраскайѝи* први је дериват ономатопејске форме *ћрас-*, који у наставку деривационог процеса преузима улогу мотиватора. Њиме се означава сложена глаголска ситуација у којој реализација једне радње⁸ – експлозије, распрснућа, удара, ударца и сл., узрокује одређено распршивање, а оно може бити праћено специфичним перцептивним стимулусом: аудитивним (емитовање звука) или визуелним (емитовање светлости).

⁷ Ауторка истиче значај који творба глагола има за целу парадигму, будући да глаголи преузимају улогу мотиватора у даљој деривацији (нпр. 0 прас > I праскати > II праскав > III праскаво; 0 цвок > I цвокотати > II цвокотав > III цвокотава; 0 мљац > I мљацкати > II мљацкав > III мљацкаво и др.) (Штасни 2024: 209).

⁸ У грађи која је коришћена у овом истраживању пронађено је свега 2 примера у којима се глагол *ћраскайѝи* користи за означавање саме радње експлодирања, пуцања, распрснућа (нечега): [1] Водоник не *ћраска* у смеси са кисеоником, него са угљеником; [2] Тома Весовић издирао се на цигане, и смијешно *ћраскао* из неког пиштољчета.

4.1.1.1. Емитовање звука

4.1.1.1.1. Као последица експлозије, односно распрснућа неког објекта јавља се, с једне стране, распршивање конкретног материјала, тј. остатака уништеног предмета, док, с друге стране, долази до распршивања звука, тј. емитовања звучних таласа, насталих услед интензивног удара. Такав звук може бити праћен светлошћу (ватром или пламеном) у случају експлозије, с тим што је аудитивни доживљај доминантан, будући да ће се звук и даље чути, чак и онда када је визуелни доживљај блокиран, или онемогућен (в. пр. 1, 2). Сличне природе је и звук који се јавља приликом испаливања из ватреног оружја, пуцања (в. пр. 3, 4, 5):

- (1) Граната *ѝраска*.
- (2) На целој линији урликали су топови, *ѝраскале* бомбе, цикале пушке.
- (3) Воздушна пушка, добро напунђна, не *ѝраска*, и не треба јој барута.
- (4) По цитаделама *ѝраскају* машинске пушке.
- (5) Експлозивни меци *ѝраскали* су изнад нас, ломећи гранчице од шљива.

4.1.1.1.2. Као ефекат удара/ударања или лупања (по нечему или нечим о нешто) долази до емитовања одређеног звука (в. пр. 6–10). Такви звуци често су у вези са атмосферским појавама, односно јављају се као ефекат удара грома, тутњаве или хучања олује, невремена и сл. (в. пр. 11–13):

- (6) Талас се ломи, *ѝраска* и запенушава; ударајући о западну обалу.
- (7) Спазих две буве [како] скачу по патосу ... ухватих [их] и спустих у једно стакло, па га, онда затворих, скакале су, *ѝраскале су*, хтеле су да изиђу, али нису могле.
- (8) Крупне капи кише куцале су и *ѝраскале* још увијек по палуби.
- (9) На авлији је *ѝраскала* чесма о корито.
- (10) Напољу, на дрвљанику, *ѝраска* секира.
- (11) Планина зајечи од олује, громови *ѝраскају*, киша шиба.
- (12) Само чекам с које ће стране почети да *ѝраска* и грми!
- (13) На небу, у даљини, грготала је, мумљала подмукло, *ѝраскала* и тутњила олуја.

4.1.1.1.3. Глаголом *ѝраскајѝ* означава се звук који се јавља услед ломљења, савијања, или пуцања дрвета или предмета од дрвета (обично сувог, сасушеног):

- (14) *Праскају* гране, а звиждук се вије.
- (15) Чуло се како зрневље сухо *ѝраска*, како зуби жрвњају и мељу.
- (16) Посртали [су] и дочекивали се на плотове који су се увијали и *ѝраскали*.
- (17) У облаку румене прашине гмижу жетеоци, праска слама и круни се семе.
- (18) У броду је тутњило. Морнари су се стрчали и вукли коноп ... палуба је праскала.

Свим наведеним примерима заједничко је то што је распршивање које се јавља аудитивно (емитовање звука је доминантно), док се ефекат светлости може појавити у случајевима експлозије, односно распрснућа бомбе, гранате, барута и сл. (уп. пр. 1, 2).

4.1.1.2. Емитовање светлости (са слабир, умереним звуком или без њега)

За разлику од претходних примера у којима се као последица експлозије, распрснућа, удара и сл. емитује звук, има примера који показују да се као ефекат јавља светлост, која може, а не мора бити праћена звуком.

4.1.1.2.1. У неким случајевима везу између звука и *свећлостии* можемо тумачити као метонимијску – ИНТЕНЗИВНИ ЗВУК ЕКСПЛОЗИЈЕ ЗА ЕФЕКАТ ИНТЕНЗИВНЕ СВЕЧЛОСТИ КОЈА ГА ПРАТИ, а из ње произлази синестезијска метафора – ИНТЕНЗИВНА СВЕЧЛОСТ ЈЕ ИНТЕНЗИВНИ ЗВУК:

- (19) Он [мој бол] је пожар, ватра адска, што се пење, букти, *ѝраска*.
 (20) *Праскај* ти, искро жива, Са гвожђа усијана, Под ударцим' кладива.
 (21) Цврчао је жар, пуцкетаво *ѝраскао*, ломиле се греде.

У примеру [19] емоција бола концептуализује се као ватра која праска. Она расте, постаје интензивнија, пламен постаје све већи. Дакле, интензитет ватре препознаје се у величини и бљештавости пламена, јакој светлости која се јавља као последица пожара. Употребом глагола *ѝраскајии* у примерима [20] и [21] указује се на интензитет светлости коју емитују искре или жар у ватри. Искре перципирамо, пре свега, визуелно, а звук је, ако се и појави, обично умерен, тих⁹. Сматрамо да се глагол *ѝраскајии* употребљава у означавању интензитета светлости, јер се она јавља због великог броја искри које истовремено светле. Искре праскају јер их има пуно. Оне су мањег интензитета од пламена, али одају утисак интензивне светлости. То што кажемо да искре праскају засновано је на броју њихових понављања, а не на јачини појединачног светла које емитују.

- (22) Зора *ѝраска*.
 (23) Видик *ѝраска* на безброј првих плитких језераца.

Везу између звука и светлости која се прво развија као метонимија, а затим и као синестезијска метафора видимо и у примерима у којима се глагол *ѝраскајии* појављује у споју са именицама *зора* и *видик*. Слично глаголу *ѝуцајии* (нпр. *ѝуца зора*, *ѝуца видик*), код којег је перцепција резултата радње означене глаголом аудитивна, а тек секундарно означава визуелни доживљај, тако се и глаголом *ѝраскајии* значења свитања зоре и пуцања погледа добијају дејством метафоре – ИНТЕНЗИВНА СВЕЧЛОСТ ЈЕ ИНТЕНЗИВНИ ЗВУК. Дакле, долази до преноса значења из аудитивног у визуелни домен. Истовремено, присутно је и значење 'нагло, одједном се појавити, представити се, избити'.

4.1.1.3. Секундарна значења глагола *ѝраскајии* настају механизмом примарне метафоре – ИНТЕНЗИВНИ ЗВУК ЈЕ ЕКСПЛОЗИЈА (ПРАСАК).

4.1.1.3.1. Њеном конкретизацијом добијена је метафора интензивни СМЕХ ЈЕ ЕКСПЛОЗИЈА (ПРАСАК) и значење 'нагло избијати и одјекивати, разлегати се':

- (24) Руља *ѝраска* громким урнебесним грохотом.

4.1.1.3.2. Значење 'нагло, импулсивно говорити (обично у стању напетости, љутње), галамити, дизати буку', добијено је метафором интензивни ЗВУК КОЈИ ЕМИТУЈЕ ЉУТА, БЕСНА ОСОБА ЈЕ ПРАСКАВ ЗВУК ВАТРЕНОГ ОРУЖЈА:

- (25) Маринко је *ѝраскао* и викао.
 (26) Хоће ли почети да црвени, да се љути, да *ѝраска*?

⁹ У примеру 21 на постојање тихог звука скреће се пажња глаголом *цврчајии* и прилогом *ѝуцкеѝаво*.

4.1.1.3.3. Значење ‘кидати на комаде, гристи, откидати, цепати’ засновано је на метонимији – ЕКСПЛОЗИВНИ ЗВУК ЗА ФИЗИЧКУ ДЕСТРУКЦИЈУ КОЈУ ПРАТИ, односно на метафори која је из ње проистекла – ФИЗИЧКА ДЕСТРУКЦИЈА ЈЕ ЕКСПЛОЗИВНИ ЗВУК:

(27) *Праскају* месо оштрим зубима.

4.1.2. *Праснуџи*

4.1.2.1. Примарна значења глагола *џраснуџи* разликују се од глагола *џраскаџи* само аспектуално:

- (1) Три гласна пољупца на сред каване *џраснуџе*.
- (2) *Праснуле* су пушке.
- (3) Овај изнебуха изскочи из стабла и *џрасне* као чеп из шампањске стакленке.
- (4) Ова је барутана планула, разлетила се у све стране; *џраснула*.
- (5) Сви погледи бјеху упрти на жишку Паолове цигаре, ко да ће оданде *џраснуџи* ватромет!

4.1.2.2. Секундарна значења глагола *џраснуџи*

4.1.2.2.1. Глаголом *џраснуџи* означавају се различите ситуације афективног реаговања, које у основи имају семантичку компоненту *изненада*, *најло*, *одједном* се појавити, и то различитим реализацијама примарне метафоре АФЕКТИВНО РЕАГОВАЊЕ ЈЕ ЕМИТОВАЊЕ ЕКСПЛОЗИВНОГ ЗВУКА:

а. ИСПОЉАВАЊЕ НАГОМИЛАНОГ БЕСА, СРЦБЕ, ФРУСТРАЦИЈЕ ЈЕ ЕМИТОВАЊЕ ЕКСПЛОЗИВНОГ ЗВУКА – метафора у основи значења ‘расрдити се, планути, разбеснети се (нагло, одједном), викнути, вриснути на некога’:

- (6) Нарави је био благе, али за час *џрасне*.
- (7) Јока би пребацивала Ружи, одакле имаде пити каву, а Ружа би јој пркосила: „Баш ћу је пити, нек’ враг у теби *џрасне*!”.

б. ИСПОЉАВАЊЕ НАГЛЕ, ИНТЕНЗИВНЕ ЕМОЦИЈЕ ЈЕ ЕМИТОВАЊЕ ЕКСПЛОЗИВНОГ ЗВУКА:

- (8) Његове страсти морале су *џраснуџи*.
- (9) Из њега је одједном *џраснуо* смијех.

в. ИЗЕНАДНИ ИНТЕНЗИВНИ МИСАОНИ ПРОЦЕС ЈЕ ЕКСПЛОЗИЈА – метафора у основи значења *изненадно*, *неочекивано се џојавиџи* (о мислима, идејама и сл.):

- (10) *Прасне* му на бистру памет дрска мисао.
- (11) У глави [му] *џрасну* веровање да каса није била закључана.

4.1.2.2.2. У вези са семантичком компонентом *џримена физичке силе* глагол *џраснуџи* реализује секундарна значења у којима се препознаје метафора – ФИЗИЧКА АГРЕСИЈА ЈЕ ИЗАЗИВАЊЕ ЕКСПЛОЗИВНОГ ЗВУКА:

а. значење *удариџи*, *џреснуџи некога* (обично неким предметом, оруђем и сл.) препознајемо у примерима:

- (12) Да је њему какво шило, па да га *џрасне* у дебелу страну.
- (13) *Прасну* о тврди оклоп челика оштрица љута.

б. значење *ударити шамар, ћушку, ошамарити*:

(14) Ако те *ћраснем*, све ћеш звијезде виђети.

4.1.2.2.3. Метафором истаћи се, издвојити се квалитетом је засијати интензивном светлошћу добијено је значење *истаћи се, издвојити се у односу на целину, бљеснути*:

(15) Нека *ћрасну* свијетлом својим из египатске тмине.

(16) Само су извесна места *ћраснула* наглом и плахом патетиком.

4.1.2.2.4. Грађа бележи и деминутивне глаголске деривате, који могу остати истог глаголског вида (као глагол *ћраскајти*), а суфиксацијом добити деминуцију и обележје итеративности. У питању су глаголи *ћраскајити, ћраскејити, ћраскујити, ћраскарити*. Глаголом *ћраскујити* означава се звук који се јавља у већем броју мањих удара, испрекидано (аудитивна перцепција је доминантна) (в. пр. 17). Када је у питању глагол *ћраскарити*, његовом деминутивном семантиком означава се појављивање великог броја искри, које заједно одају утисак јаке светлости, због чега је визуелни доживљај доминантан (в. пр. 18).

(17) Пред страшном олујом поједини громови *ћраскујају*.

(18) Ватра би почела весело да *ћраскара* на огњишту.

4.1.2.2.5. Глагол може променити вид и добити деминуцију, као што је то случај с глаголом *ћраскнути*, којим се означава нагло појављивање, избијање нечега што под дејством силе изазива распрснуће, рушење, урушавање.

(19) У један силни велики мах *ћраскне* лом и сруши сав камени плочасти покров.

4.2. ДЕВЕРБАТИВНЕ ИМИНИЦЕ. У првостепене девербативне именичке деривате спадају глаголске именице на *-ње* (*ћраскање*), као и неправе (кондензоване)¹⁰ глаголске именице (*ћрѝс/ћрѝс, ћраск, ћрасак, ћраска*). Именице *ћрас* и *ћраск* застареле су лексеме, синонимне именицама *ћрасак/ћраска*, и забележене у поетским текстовима ('Димови се облацима дижу, А *ћраск* огниа ка'но и сраженіе').

4.2.1. *Прасак* и *ћраска*

4.2.1.1. Семантика девербативних именица *ћрасак* и *ћраска* умногоме пресликава структуру глагола *ћраскајти* као мотивне речи. Када су у питању примарна значења, ове две именице синонимне су, и међусобно, али и са глаголом *ћраскајти*. Оно што ће из примера који у наставку буду наведени бити јасно јесте да именица *ћрасак* у значењу емитовања звука нема истозначне конкуренте, док се у значењу светлости јавља именица *бљесак*, што указује на примаран статус који значење емитовања звука има у односу на емитовање светлости.

¹⁰ О неправим (кондензованим) глаголским именицама М. Радовић-Тешић каже да „ове глаголске именице могу значити исто што и обичне именице на *-ње*, тј. радњу као неограничени процес. У многим примерима евидентан је моменат динамичности, односно тока радње, што се може утврдити формално, супституцијом предлошких израза за време/у току, којима се истиче трајање радње“ (Радовић-Тешић 1976).

4.2.1.1.1. Именицама *йрасак* и *йраска* означава се, пре свега, *инијензиван*, *јак звук*, који се појављује изненада, нагло, неочекивано. Звук се јавља као последица експлозије¹¹, детонације (в. пр. 1–3) или пуцања из ватреног оружја (в. пр. 4–7):

- (1) *Прасак* је ко од нагазне мине.
- (2) Пробудио ме је страшан *йрасак*. Није, ваљда, опет бомба?
- (3) Уз ужасну *йраску*, кратерско се дно распрсне у комаде.
- (4) Стаде *йрасак* ђумишли пиштоља.
- (5) Није могао да чује шта му довикују, од ларме и *йраска* пушака.
- (6) Стаде *йраска* малијех пушака.
- (7) Глас пушчане *йраске* допире чак до слатинских положаја.

4.2.1.1.2. Звук се јавља као последица удара, пада, ударања по некоме или нечему (в. пр. 8–10), а често и као ефекат одређених атмосферских појава, на пример експлозивни, изненадни удар грома (в. пр. 11), или бука, хучање, тутњава која настаје дејством ветра, таласа, услед плуска и сл. (в. пр. 12–14).

- (8) Зачује се *йрасак* батине по леђима.
- (9) Вриштање, слично *йраску* бича, опет расцепи јутарњи мир.
- (10) Поломи се [кревет] и паде на земљу, а на ту велику *йраску* пробуди се и крчмар.
- (11) Из сна [га] буди глас као *йрасак* грома.
- (12) Ослушкивали [су] хуктање воде и *йрасак* ветра у шумама.
- (13) Шум мора и *йрасак* таласа за час су овладали собом.
- (14) Посукти из облака | Силна *йраска* убрзана.

4.2.1.1.3. Именицама *йрасак* и *йраска* означава се звук који настаје услед пуцања, распрснућа, ломљења стакла (в. пр. 15), или пуккетање које настаје због сагоревања дрвета у ватри (в. пр. 16):

- (15) *Прасак* стакла и пакосно кевтање митраљеза надглашавали су врисак деце.
- (16) Из кујне поче да допире *йрасак* сувих лозинака.

4.2.1.2. Секундарна значења девербативних именица *йрасак* и *йраска*

4.2.1.2.1. Звук се јавља као пратилац одређених емоција или психолошких стања, и то услед а. изненадног, наглог испољавања непријатне емоције (в. пр. 17, 18), б. наглог избијања ваздуха из уста, у налету изненадног, грохотног смеха (в. пр. 19–21), в. испољавања радости, весеља (обично приликом неких свечаности, посебних прилика) (в. пр. 22–24):

- (17) Очекивао сам испад, *йрасак*, псовку.
- (18) Како је грмио по кући, како се све разбегло од *йраске* и гнева његова!
- (19) Још један *йрасак* бучнога смијеха тамо доље.
- (20) Око себе [су] зачули *йрасак* смијеха.
- (21) Шарена маса научена [је] на *йраску* усиљенога смеха.

¹¹ Звук се јавља у завршној фази изговора праскавих, експлозивних сугласника: Када у групи сугласничкој имамо две експлозије (два праскава сугласника) или када је први у њој ... са експлозијом, онда је граница слога одмах иза првога *йраска*, првог експлозивног сугласника (из грађе РСАНУ).

- (22) Кад се обукао, уђе у трпезарију, где га дочекаше с великом *йраском*.
 (23) Волим то место без лажи и маске | Далеко од света и од таште *йраске*.
 (24) Хајдемо, Музо, из овога круга, | Из луде вреве, и хуке, и *йраске*.

4.2.1.2.2. Забележени су и застарели примери у којима *йраска* означава *сјај, раскош и йомйу*. Сматрамо да се у основи датих значења налази метафора оно што је блиставо је оно што експлодира, и из ње изведена метонимија БЛИСТАВОСТ ЗА РАСКОШ, ПОМПУ:

- (25) Буонапарте се бије у древној земљи, окружењ славомъ и *йраскомъ*.
 (26) Њој [аристократији] није остало ништа више, него гола формалност и празна *йраска* имена и титула.
 (27) Једна књижевност може да има писце који су на већим висинама и пролазе кроз живот са више сјаја и *йраске*.
 (28) Венчајте се без икакве *йраске*, па и даље живите на страни.
 (29) Жена чини оно, што хоће да учини, без велике *йраске* и у највећој тајности.

4.2.2. *Праскарање, йраскайѣње и йраскейѣње*

Другостепени девербативни именички деривати обухватају деминутивне глаголске именице настале од првостепених деминутивних глаголских деривата *йраскарайѣи, йраскайѣиѣи, йраскейѣиѣи*.

4.3. ДЕВЕРБАТИВНИ ПРИДЕВИ

4.3.1. *Праскав*

4.3.1.1. Придевом *йраскав*¹² означава се својство нечега да се лако распрсне, распукне, експлодира:

- (1) Увоз *йраскавих* материја не може се вршити без одобрења Министра Војног.
 (2) Апсорбовање [гасова] се врши ослобађањем топлоте од које се платина може усијати, и ... упалити праскаве смесе.

4.3.1.2. У основи секундарних значења придева *йраскав* препознајемо уланчавање метафора засновано на значењу 'праска, експлозије'. Из прве метафоре интензиван звук, бучност уопште је експлозија, ПРАСАК, изводи се метафора НЕПРИЈАТНА КОМУНИКАЦИЈА ЈЕ ЕКСПЛОЗИЈА. Придевом *йраскав* означава се оно што је *изразиѣо йласно, бучно, слично звуку експлозије* (в. пр. 3–5), и оно *ѣиѣо се доживљава као йтакво (о умејѣничком делу, књижи, начину йриѣоведања и сл.)* (в. пр. 6, 7):

- (3) Разговори између таста и зета бивали су врло живи, па и врло *йраскави*.
 (4) Трговци, чиновници комешљиво су зурили у *йраскаву* поворку [сватова].
 (5) Иза затворених врата чуо се пригушен говор, *йраскав* сестрин смех и поновљено очево правдање.
 (6) Реторика беше каткад *йраскава*.
 (7) Писати у громким и праскавим формулама није уметност, већ је просто опсена.

¹² У фонетици се значење придева *йраскав* односи на *експлозију*, при чијем се изговору успоставља, а затим нагло уклања преграда за ваздушну струју, експлозиван (о сугласницима): Када у групи сугласничкој имамо две експлозије (два *йраскава* сугласника) ... онда је граница слога одмах иза првога праска, првог експлозивног сугласника (из грађе РСАНУ).

4.3.1.3. **Метафоре** интензиван звук, бучност је експлозија, прасак → НЕ-ПРИЈАТНА, НАПРАСИТА ОСОБА ЈЕ БУЧНА ОСОБА (ОНО ШТО ЈЕ НАПРАСИТО, ЖУСТРО ЈЕ ОНО ШТО ЈЕ БУЧНО) препознајемо и у примерима у којима се придевом *ѝраскав* описују особине, карактер или понашање човека а. *који лако ѝлане, ѝрасне, који је најѝрасиѝше нарави, жесѝшок, наѝао* (в. пр. 8, 9), б. *који је немиран, живахан* (в. пр. 10), в. *који је ѝруб, заједљив, саркасиѝчан* (о речима које особа користи) (в. пр. 11) и г. *који ѝоказује, изражава ѝраскавосѝ, узнемиреносѝ* (о нечијим очима, погледу) (в. пр. 12):

- (8) Идила није могла дуго да траје због мог *ѝраскавоѝ* карактера.
- (9) Веома паметан, али много *ѝраскав* за мирни свет онога доба.
- (10) У соби се око стола вртио Миланчић, жив, *ѝраскав* и вјечито у покрету.
- (11) Под својим *ѝраскавим* и осорним речима крије добро срце.
- (12) Клара је криомице погледавала оне мале, немирне, *ѝраскаве* очи.

4.3.1.4. Придевом *ѝраскав* означава се својство нечега *да баца свеѝлосѝ, освесѝљава, да је искричаво, блисиѝаво, свеѝлуцаво* (в. пр. 13), као и *да се исѝиче, издваја, да ѝада у очи, ѝривлачи ѝажњу, да је уѝадљиво* (в. пр. 14, 15). Сматрамо да се у основи датих значења налази метафора оно што је блиставо је оно што експлодира, праска. Из ње је могуће извести или метонимију блиставост за раскош (БОГАТСТВО) или метафору оно што је наметљиво је оно што ИНТЕНЗИВНО СИЈА:

- (13) Ношена вјетром, сјајући, плови *ѝраскава* кугла [о месецу].
- (14) Радости, ћути с краја на крај света! И буди *ѝраскав* вечности тренутак, за једну звезду, један душин кутак.
- [15] Због наизглед једнаких хаљина и једнаког понашања, богатство једне [девојке] је добијало један *ѝраскав*, наметљив блесак.

4.3.2. Прилог – *ѝраскаво*

Прилог *ѝраскаво*, са значењем ‘уз *ѝрасак*, с *ѝраском*, *ѝласно*, *бучно*’, може се довести у деривациону везу са ономатопејском мотивном формом *ѝрас*.¹³ Настао је творбеним процесом конверзије, тј. адвербијализацијом средњег рода придева, а забележен је у примерима:

- (1) Проклети шум [се] изненада понови, и то *ѝраскаво*.
- (2) Копите *ѝраскаво* одјекују у празној ноћи.
- (3) Дјеца бацају жабице, које *ѝраскаво* пуцкетају.
- (4) Томаш Бан *ѝраскаво* из себе избацује ријечи.
- (5) Начнем се *ѝраскаво* смијати.
- (6) Чврста ланена тканина раздере се с *ѝраском*.

4.4. ДЕАДЈЕКТИВНЕ ИМЕНИЦЕ. Другостепени деадјективни именички деривати обухватају именице настале од првостепеног девербативног придева.

4.4.1. *Праскавац, ѝраскавица и ѝраскавосѝ*

4.4.1.1. Именица *ѝраскавац* обично се јавља у атрибутивној функцији са значењем *оно ѝѝио има својсѝиво ѝраскања, расѝрскивања, експлодирања* (в. пр. 1, 2), употребљава се и као *народни зоолоѝки назив за ѝѝицу ѝевачицу* (в. пр. 3), и као *народни назив за врсѝиу ѝрожђа* (в. пр. 4):

¹³ Могућа је и глаголска мотивација, будући да се прилог може парафразирати глаголским прилогом садашњим од глагола *ѝраскаѝи*: *ѝраскајући*.

(1) Носио је увијек спремну оргуљу псовки на уснама као ватрогасни шприц *џраскавац*.

(2) Госпође су стидно отклањале главе, суспрежући смијех *џраскавац*.

(3) У Далмацији и даље на југу Европе живи још вољих *џраскавац*.

(4) *Праскавац* је грожђе тврде покожице која пуца, пршти кад се једе.

4.4.1.2. Именица *џраскавица* означава малу *ракету* или *џројектил* који се ујали и одаје *џрасак* (обично као средство сигнализације, осветљавања или стварања буке) (в. пр. 5), употребљава се као *народни бојнички назив за бун, бунику, велебиље* (в. пр. 6) и као назив за врсту игре (в. пр. 7):

(5) Сјајна, високо летећа *џраскавица* суну у зрак.

(6) Учини му се да му неко повуче руку према високој стабљиви *џраскавице*.

(7) *Праскавица* се игра најобичније преко зиме.

4.4.1.3. Дериватом *џраскавоси* означава се *особина, својство онога који је џраскав*, дакле, односи се на особину личности, карактер, темперамент. Препознајемо метафоре – интензиван звук, бучност је експлозија, ПРАСАК → НЕПРИЈАТНА, НАПРАСИТА ОСОБА ЈЕ БУЧНА ОСОБА:

(8) Нико није знао да се иза те његове *џраскавоси* крио страх од нечега.

(9) Дух [Оскара Вајлда] у приказу изгубио је готово сву своју *џраскавоси*.

4.4.2. *Праскозорје*

О творбеном статусу именице *џраскозорје* литература остаје недоречена, наводећи да би први део ове сложенице могао бити и глаголског и именичког порекла (уп. ВАВИЋ 1986; КЛАЈН 2002). У својој *Творби ријечи*, С. Бабић именицу *џраскозорје* разматра у оквиру сложено-суфиксалне творбе, сматрајући је производом творбеног обрасца Им + о + Им + је (ВАВИЋ 1986: 165). На именичко порекло првог дела сложенице може указивати и речнички чланак именице *џрасак* у РМС, који бележи израз *џрасак зоре* и дефинише га именицом *џраскозорје*, с једним примером – „Једно јутро у првоме праску зоре“ (РМС), што би указивало на могуће тумачење именице *џраскозорје* као двоименичке. Према И. Клајну порекло првог дела именице *џраскозорје* може бити девербативно, од глагола *џраскајти*, што се може закључити и на основу дефиниције дате у РМС (КЛАЈН 2002: 72): *време џред излазак сунца, кад зора џраска, џуца*, као и на основу мишљења П. Скока, који каже да је „сложеница *џраскозорје* образована према синтагми *зора џуца*, тј. *џраска*¹⁴“ (СКОК 1973: 24).

4.4.2.1. Именица *џраскозорје*¹⁵ означава доба дана када настаје јутро, када се појављује прва светлост. Праскозорје значи да ноћ *џрелази* у јутро, да *излази* сунце, да се *рађа* дан, због чега можемо говорити о имплицитној глаголској семантици¹⁶ у првом делу ове сложенице:

¹⁴ И у овом случају говоримо о метафори развијеној из метонимије интензивна СВЕТЛОСТ ЈЕ ИНТЕНЗИВНИ ЗВУК, односно ЗОРА ЈЕ ЕКСПЛОЗИЈА.

¹⁵ Необјављена грађа РСАНУ бележи именицу *џрамзорје*, време непосредно пре зоре, *џредзорје*. – фиг. Дуже се негативна енергија рада, тови се неморална трговина, злорабећи незнање и простодушност својих сужања, који се налазе у прамзорју здавања и пропасти.

¹⁶ Глаголска семантика препознаје се и у глаголским именицама које се јављају као синоними праскозорју: *освић*, *свићанье*, *свануће*, *цик*. Именица *цик* означава *џрви џочешак*,

- (1) Бјеше му још дато да угледа о *ѣраскозорју* млетачке галије на далеком хори-зонту.
- (2) Издисао је негдје у околини Тузле, у *ѣраскозорје* једног јутра.
- (3) У суром *ѣраскозорју*, масивне грађевине аеродрома још су у тмини.

4.4.2.2. Секундарно значење произлази из примарне семантичке компоненте именице праскозорје ‘који је *ѣочейѣ*ак нечега, који се јавља као *ѣрви*, *најранији*, *ѣочейѣ*ни’. Тако *ѣраскозорје* има значења *ѣрвој* јављања, *наѣовещѣја*, *ѣочейѣ*ка нечеѣа (в. пр. 4–6) и *најранијејѣ ѣериода развиѣѣ*ка или *насиѣѣ*анка нечеѣа (в. пр. 7, 8):

- (4) Мелити се чинило, да јој се смиеши *ѣраскозорје* новoga живота.
- (5) У њој се рађају нова осећања, почиње *ѣраскозорје* једне нове љубави.
- (6) Ми смо били једно другом све и сва, то је било праскозорје мога жића.
- (7) Какве сунчане државе, какво праскозорје социјализма!
- (8) Од праскозорја цивилизације људи постављају питања.

4.4.2.3. Када је у питању именичка сложеница *ѣраскозорје*, иако њен творбено-морфолошки облик представља спој елемената који припадају аудитивном и визуелном домену, њено значење је у вези са сензацијом која се перципира искључиво чулом вида. Претпостављамо, дакле, да је значење *ѣраска* у именици *ѣраскозорје* у вези са семантичком компонентом *емѣиѣ*овања *свеѣлосѣиѣ*, тј. њеног изненадног, наглог појављивања, које се концептуализује као експлозија, детонација, пуцање – ИНТЕНЗИВНА, ЈАКА СВЕТЛОСТ ЈЕ ЗВУК ЕКСПЛОЗИЈЕ:

- (9) Стојимо у месту, прикривени *ѣѣа*мом праскозорја.
- (10) *Суморна* мјесечина не долази са мјесеца него од неба и праскозорја.
- (11) Да ти око продријет може | Праскозорну густу *ѣѣа*му, | Видио би младо лице | У осветном, бијесном пламу.
- (12) Месец, пун, модар, само што се у праскозорној *ведриѣи* растопио није.

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА. У раду је анализирано 20 суфиксираних деривата који су творбеносемантички повезани ономатопејском мотивном формом *ѣрас-*. Грађа се показала семантички комплексном, пре свега приликом одређивања примарног значења деривата, јер се поставило питање шта се означава датом мотивном формом: експлозија, удар, распуцнуће, звук, светлост, или нека њихова комбинација?

На основу увида до којих смо дошли чини нам се исправним да кажемо да се ономатопејском формом *ѣрас-* може означити емитовање аудитивних и/или визуелних стимулуса, који произлазе из узрочно-последичне ситуације *ексѣлозије*, *расѣукнућа*, *удара* и сл. Улогу мотиватора деривационог процеса од ономатопејске форме преузима глагол *ѣраскаѣиѣ*, којим се означава изазивање екстремног аудитивно-визуелног перцепата, који се јавља као последица одређене врсте распршивања. Будући да се мотивна форма може

освиѣиѣ, *освиѣѣ*ак (‘У *ѣик* од зоре дође каматник’. ‘Пробудих се у *ѣик* зоре’). Израз ‘у *ѣик* зоре (кад *ѣикне* зора)’, који се може сматрати синонимом именице *ѣраскозорје*, у основи има глаголску именицу *ѣик*, која је у вези са примарним значењем глагола *ѣикаѣиѣ*, које гласи *насиѣјаѣиѣ*, *рађаѣиѣ* се, *свиѣјаѣиѣ* (према РМС) (‘Чим брже зора *ѣикаѣиѣ* почне, опет пукне топ’).

довести у везу и са звуком и са светлошћу, примарно значење глагола *рачва* се у два семантичка смера, због чега распршивање може бити и аудитивно и визуелно. Ипак, анализирана грађа показује да је аудитивна перцепција доминантна у концептуализацији мотивне форме (ономатопеје) *йрас-* и њених деривата. Наиме, то што именица *йрасак* у значењу ‘емитовања звука’ нема истозначне лексичке конкуренте, док се у значењу ‘светлости’ јавља именица *бљесак*, потврђује оно што нам је анализа грађе показала, а то је да значење емитовања звука има примаран статус у односу на значење емитовање светлости.

Конкретизације примарне метафоре интензивни звук је експлозија (ПРАСАК) показују да се дериватима ономатопејске форме *йрас-* концептуализују, пре свега, различити типови афективног реаговања, односно, емоционална експресија (на првом месту, испољавања нагомиланог беса, љутње, физичка агресија и сл.). Таква особа квалификује се као *йраскава*, тј. непријатна, напрасита, свадљива. Компонента интензивног звука, гласноће, буке доминантна је у развоју секундарних значења. Продуктивна је и синестезијска метафора интензивна СВЕТЛОСТ ЈЕ ИНТЕНЗИВНИ ЗВУК, која показује да одређене појмове који су у вези са различитим компонентама светлости, концептуализујемо као експлозиван звук (оно што се истиче, што је квалитетно, посебно, раскошно, наметљиво је *йраскаво*, *ексйлозивно*).

Секундарна значења глагола *йраскайи* као мотиватора и његових деривата развијају се из различитих конкретизација основне синестезијске метафоре, што је потврдило и 4. синестезијски пренос који наводи Вилијамс, а то је да ‘речи којима се означавају чула вида и слуха имају заједничке метафоре’ (WILLIAMS 1976: 464).

(МТФ) ИНТЕНЗИВНИ ЗВУК ЈЕ ЕКСПЛОЗИЈА → (МТФ) АФЕКТИВНО РЕАГОВАЊЕ ЈЕ ЕМИТОВАЊЕ ЕКСПЛОЗИВНОГ ЗВУКА → (МТФ) ИСПОЉАВАЊЕ НАГОМИЛАНОГ БЕСА ЈЕ ЕМИТОВАЊЕ ЕКСПЛОЗИВНОГ ЗВУКА → (МТФ) ИСПОЉАВАЊЕ НАГЛЕ ЕМОЦИЈЕ ЈЕ ЕМИТОВАЊЕ ЕКСПЛОЗИВНОГ ЗВУКА → (МТФ) ФИЗИЧКА АГРЕСИЈА ЈЕ ЕМИТОВАЊЕ ЕКСПЛОЗИВНОГ ЗВУКА → (МТФ) БУЧНОСТ УОПШТЕ ЈЕ ЕКСПЛОЗИЈА → (МТФ) НЕПРИЈАТНА КОМУНИКАЦИЈА ЈЕ ЕКСПЛОЗИЈА → (МТФ) НЕПРИЈАТНА, НАПРАСИТА ОСОБА ЈЕ БУЧНА ОСОБА
(МТН) ИНТЕНЗИВНИ ЗВУК ЕКСПЛОЗИЈЕ ЗА ЕФЕКАТ ИНТЕНЗИВНЕ СВЕТЛОСТИ КОЈА ГА ПРАТИ → (МТФ) ИНТЕНЗИВНА СВЕТЛОСТ ЈЕ ИНТЕНЗИВНИ ЗВУК
(МТФ) ИНТЕНЗИВНА СВЕТЛОСТ ЈЕ ИНТЕНЗИВНИ ЗВУК → (МТФ) ИСТАЋИ СЕ, ИЗДВОЈИТИ СЕ КВАЛИТЕТОМ ЈЕ ЗАСИЈАТИ ИНТЕНЗИВНОМ СВЕТЛОШЋУ → (МТФ) ОНО ШТО ЈЕ БЛИСТАВО ЈЕ ОНО ШТО ЕКСПЛОДИРА, ПРАСКА → (МТН) БЛИСТАВОСТ ЗА РАСКОШ, ПОМПУ → (МТФ) ОНО ШТО ЈЕ НАМЕТЉИВО ЈЕ ОНО ШТО ИНТЕНЗИВНО СИЈА

Табела. 1. Преглед различитих конкретизација основне синестезијске метафоре

Различите семантичке реализације глагола *йраскайи* и његових деривата могу се разумети и на основу језичког контекста. Када се концептуализују као *звук*, уз њих ће се обично појављивати глаголи којима се означава аудитивна перцепција (нпр. *слушайи*, *чуйи*, *зачуйи* и сл.), односно именице којима се детерминише извор праска (нпр. *смех*, *лас*, *вика*, *йушка*, *бомба* и сл.).

Када се концептуализују као светлост, одређиваће их глаголи (*сјајити*, *сијајати*, *јорејати*, *свејити*, *јламсајати* и сл.), односно именице (*свејило*, *свећа*, *варница*, *месец*, *сунце* и сл.).

Опис семантичко-деривационог гнезда ономатопејске форме *јрас-* показао се инспиративним, пре свега због когнитивносемантичких механизма којима се остварују значења испољавања емоција. Наша претходна истраживања емоционално-експресивне лексике српског језика показала су да је велики број глагола којима се означава афективно реаговање, како у примарним значењима (нпр. *јлакајати*, *смејати се*, *дуријати се* и др.), тако и у секундарним (нпр. *јраскајати*, *јраснујати*, *јрмејати*, *букијети*, *накосјрецијати се* и др.) (уп. Миленковић 2017, 2021a). Управо таква емоционално-експресивна значења глагола *јраскајати* и *јраснујати* усмеравају наша будућа истраживања у правцу испитивања односа између лексичко-семантичких класа глагола којима се означава емитовања звучних стимулуса¹⁷ и глагола којима се у српском језику означавају осећања.

ИЗВОРИ

- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.
РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–. Београд: Српска академија наука и уметности, 1959 – .
РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Вуковић, Ђорђе. И бео лелек на пустој обали (о синестезији и поводом ње). *Огледи о српској књижевности*. Београд: Полит, 1985.
ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. Прилог проучавањима о синестезији. *Јужнословенски филолоџ* LVI (2000): 387–398.
ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексиколоџија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
ЛОКАНОВИЋ-МИХАЛЛОВ, Јелица. Категорија узвика – граматички и лексички аспект. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 26/2 (1997): 171–178.
ЛОКАНОВИЋ-МИХАЛЛОВ, Јелица. Узвици као врста речи. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 27/2 (1998): 247–252.
КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Први део. Слањање и префиксација*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2002.
КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Други део. Суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2003.
ЛОМПАР, Весна. Заступљеност и статус узвика у сербохрватистичким граматицама. *Српски језик* XIV/1–2 (2009): 467–477.
МИЛЕНКОВИЋ, Ана. *Семантичка и творбена анализа глагола којима се означавају осећања у савременом српском језику*. Докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет, 2017.

¹⁷ Пре свега глаголи који означавају емитовање неартикулисаног вокалног звука (тј. звука-реакције): *врицијати*, *јаукајати*, *јечати*, *кричати*, *цичати* и др. (према Санковић 2023).

- Миленковић, Ана. Емоционално-експресивни глаголи у српском језику (лексичко-семантичка анализа). *Наш језик* 52/1 (2021a): 63–80.
- Миленковић, Ана. Концептуализација примарних емоција у српском језику (на примеру глагола са значењем *рагосији, љуће, ситраха* и *љућиње*). *Јужнословенски филолоџ* LXXVII/1 (2021b): 163–185.
- Милосављевић, Тања. Узвик или ономотопеја: карактеристике и функције. *Наш језик* LII/1 (2021): 33–43.
- РАДОВИЋ-ТЕШИЋ, Милица. Предлог *ког* с генитивном неправих (конкретизованих) глаголских именица. *Наш језик* XXII/3 (1976): 101–115.
- САНКОВИЋ, Никола. *Глаголи емпијована ѿрцейијивних сѿимулуса у срѿском језику*. Докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет, 2023.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени срѿскохрвајски језик (грамаиѿички сисѿеми и књижевнo-језичка норма)*. I. *Увод, Фонейиика, Морфолоѿија*. Београд: Научна књига, 1989.
- СТИЈОВИЋ, Рада, Ивана ЛАЗИЋ-КОЊИК, Марина СПАСОЈЕВИЋ. Узвици у савременом српском језику: класификација и лексикографска обрада. *Јужнословенски филолоџ* LXXV/1 (2019): 37–61.
- ШТАСНИ, Гордана, Гордана, ШТРЕБАЦ. Деривационе и семантичке карактеристике зоонимских ономотопеја у српском језику. *Зборник радова Филозофској факултѿеиѿа у Пришѿтини* 53/1 (2023): 15–31.
- ШТАСНИ, Гордана. Предлог за израду електронског семантичко-деривационог речника ономотопеја у српском језику. Саша Маријановић (ур.). *Лексикоѿрафски сусрѿеиѿи I: Модерни речници у функцији ѿросечноѿа корисника: сѿѿари ѿроблеми, савремени ѿравци и нови изазови*. Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет, 2024, 207–217.

*

- BABIĆ, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku nacrt za gramatiku*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Nakladni zavod „Globus”, 1986.
- BARCELONA, Antonio, Cristina SORIANO. Metaphorical Conceptualisation in English and Spanish. *European Journal of English Studies* 8 (2004): 295–307.
- BARON-COHEN, Simon, John HARRISON, Laura H. GOLDSTEIN, Maria WYKE. Coloured Speech Perception: Is Synaesthesia what Happens when Modularity Breaks Down? *Perception* 22 (1993): 419–426.
- BARON-COHEN, Simon, Lucy BURT, Fiona SMITH-LAITTAN, John HARRISON, Patrick BOLTON. Synaesthesia: Prevalence and Familiarity. *Perception* 25 (1996): 1073–1080.
- BARON-COHEN, Simon, John E. HARRISON. *Synaesthesia: Classic and Contemporary Readings*. Oxford: Blackwell, 1997.
- CLASSEN, Constance. *Worlds of Sense: Exploring the Senses in History and Across Cultures*. London – New York: Routledge, 1993.
- СҮТОВИЧ, Richard E. Synesthesia: Phenomenology and Neuropsychology. A Review of Current Knowledge. *Psyche: An Interdisciplinary Journal of Research on Consciousness* 2/10 (1995). <<https://journalpsyche.org/files/0xaa34.pdf>> 22. 4. 2025.
- DANN, Kevin T. *Bright Colors Falsely Seen. Synaesthesia and the Search for Transcendental Knowledge*. New Haven, CT: Yale University Press, 1998.
- DAY, Sean. Synaesthesia and Synaesthetic Metaphors. *Psyche: An Interdisciplinary Journal of Research on Consciousness* 2/32 (1996). <<http://www.daysyn.com/Day1996.pdf>> 22. 4. 2025.
- DOMBI, Erzsebet. Synaesthesia and Poetry. *Poetics* 11 (1974): 23–44.
- GRADY, Joseph. *Foundations of Meaning: Primary Metaphors and Primary Scenes*. PhD Dissertation, University of California, Berkeley, 1997.
- HARRISON, John. *Synaesthesia: The Strangest Thing*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- КЛАЈН, Иван. *Gramatika srpskog jezika*. Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005.
- КОМАРОМИ, Bojana. *Sinestezijska metafora u pridevima u engleskom i srpskom jeziku: kognitivnolin-gvistički pristup*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2016.
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books, 1999.
- MARKS, Lawrence E. Synesthesia: Perception and Metaphor. F. Burwick, W. Pape (eds.) *Aesthetic Illusion: Theoretical and Historical Approaches*. Berlin, New York: De Gruyter, 1990, 28–41.
- MARKS, Lawrence E. Synesthesia: Then and Now. *Intellectica* 55 (2011): 47–80.

- MARKS, Lawrence E. Synesthetic Perception and Poetic Metaphor. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance* 8/1 (1982): 15–23.
- ПОПОВИЋ, Ljubomir. The Use of Onomatopoeic Interjections in Serbo-Croatian and Other Standard Languages of Štokavian Origin: A Case of Functional Interconnection of Discourse and Grammar and Discourse and Lexicon. Motoki Nomachi, Andrii Danylenko, Predrag Piper (eds.). *Grammaticalization and Lexicalization in the Slavic Languages, Proceedings from the 36th Meeting of the Commission on the Grammatical Structure of the Slavic Languages of the International Committee of Slavists*. München – Berlin – Washington: Otto Sagner, 2014, 104–152.
- PREMINGER, Alex. *Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1974.
- RAMACHANDRAN, Vilayanur S., Edward M. HUBBARD. Synaesthesia – A Window into Perception, Thought and Language. *Journal of Consciousness Studies* 8/12 (2001): 3–34.
- RAMACHANDRAN, Vilayanur S., Edward M. HUBBARD. The Phenomenology of Synesthesia. *Journal of Consciousness Studies* 10/8 (2003): 49–57.
- RONGA, Irene, Carla BAZZANELLA, Ferdinando ROSSIA, Giandomenico IANNETTIB. Linguistic Synaesthesia, Perceptual Synaesthesia, and the Interaction Between Multiple Sensory Modalities. *Pragmatics & Cognition* 20/1 (2012): 135–167.
- SHEN, Yeshayahu, Michal COHEN. How Come Silence is Sweet but Sweetness is Not Silent: A Cognitive Account of Directionality in Poetic Synaesthesia. *Language and Literature* 7/2 (1998): 123–140.
- SHEN, Yeshayahu. Cognitive Constraints on Poetic Figures. *Cognitive Linguistics* 8/1 (1997): 33–71.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.
- ULLMANN, Stephen. *The Principles of Semantics*. Oxford: Blackwell, 1957.
- WILLIAMS, Joseph M. Synaesthetic Adjectives: A Possible Law of Semantic Change. *Language* 52/2 (1976): 461–478.
- YU, Ning. A Possible Semantic Law in Synesthetic Transfer: Evidence from Chinese. *The SECOL Review* 16/1 (1992): 20–40.
- YU, Ning. Synesthetic Metaphor: A Cognitive Perspective. *Journal of Literary Semantics* 32/1 (2003): 19–34.

Ana Milenković

THE SEMANTIC ANALYSIS OF LEXEMES DERIVED FROM THE ONOMATOPOEIC FORM PRAS-

S u m m a r y

The main idea of our research was to analyze the semantic content of the words derived from the onomatopoeic form *pras-*, especially the verb *praskati*, which belongs to the lexico-semantic group of verbs denoting sound stimuli emission. We were interested in the way in which the semantic content of the verb *praskati* is reflected onto other derivatives. The research analysis was conducted on the unpublished material from the *Dictionary of Serbo-Croatian Literary and Vernacular Language SASA*, including units of the given lexico-semantic group from the lexeme *pras* to *prasnuti*, which belong to the same derivational nest. The paper reports our insights on the organization of the semantic structure of the verb *praskati* and its derivatives, mainly through the metaphorical and metonymic mechanisms (including synesthesia) which underlie the development of novel meanings. This includes lexemes which highlight different semantic shades of the motive words from which they are derived. Noun derivatives such as *prask* and *praska* denote the sound which occurs as a result of an explosion, crack, burst, *praskavac* is something which has the potential to burst, *praskavost* is a characteristic of someone who is explosive in nature, who often emotionally bursts. The adjectival derivative *praskav* develops a whole network of meanings which are related to personality traits, or describes something which is perceived as such. The onomatopoeic exclamation *pras* imitates the sounds of hitting, falling, gunshots, or the echo of shooting or breaking something. The meaning of the noun compound *praskozorje* is related to two semantic components, one which denotes the

emission of light (without sound), and the other which has an adverbial meaning. The analysis and description of the semantic structure of the verb *praskati* and its derivatives proved to be inspiring, primarily because of their complex polysemy, through which it was possible to observe metaphorical and metonymic transfers which contribute to the development of numerous secondary meanings, especially ones related to the *expression of emotions*.

Институт за српски језик САНУ
Одсек за лингвистичка истраживања
савременог српског језика и израду Речника САНУ
Кнеза Михаила 36/1, 11000 Београд, Србија
ana.milenkovic@isj.sanu.ac.rs

(Примљено: 29. децембра 2024;
прихваћено: 15. маја 2025)

Bojana Jakovljević

F0 PROMINENCE AND SPEECH RHYTHM: THE INITIAL EXPERIMENTS BASED ON ENGLISH AND SERBIAN

The paper examines the relation between F0 prominence and speech rhythm. The research is based on English and Serbian as they differ in the realization of pitch accents in prosodic words. The research included two experiments. The production experiment involved measuring F0 prominence in English and Serbian initially-stressed di- and trisyllabic feet with falling F0 slope, realized as prosodic words within IPs. Prior to the perception experiment, F0 of Serbian IPs was manipulated according to the English measurements and the IPs were resynthesized. The perception experiment involved evaluating the rhythmicity of the original and modified Serbian IPs with uniform and non-uniform interstress intervals on a 5-point Likert scale by 30 Serbian L1 speakers. The production analysis points to a greater F0 prominence in English feet. The perception experiment shows that greater F0 prominence results in higher rhythmicity judgments.

Key words: speech rhythm, F0, foot, speech production, speech perception.

У раду се испитује природа везе између проминентности основног тона (f0) и говорног ритма. Истраживање је спроведено у енглеском и српском, будући да се дати језици разликују у реализацији акцента на нивоу прозодијске речи. Истраживање чине два експеримента. Експеримент продукције заснивао се на мерењу проминентности f0 у енглеским и српским иницијално наглашеним двосложним и тросложним стопама са силазним тонским кретањем, које су биле реализоване као прозодијске речи унутар интонацијских фраза. Пре експеримента перцепције, контура f0 српских интонацијских фраза модификована је према мерењима у енглеском, а затим су интонацијске фразе ресинтетизоване. Експеримент перцепције заснивао се на процени ритмичности српских оригиналних и модификованих интонацијских фраза које су садржавале или само двосложне стопе, или комбинацију двосложних и тросложних стопа. Процену је вршило 30 изворних говорника српског језика на петостепеној Ликертовој скали. Анализа продукције указала је на већу проминентност f0 у енглеским стопама. Експеримент перцепције показао је да већа проминентност f0 доприноси вишем вредновању ритмичности говора.

Кључне речи: говорни ритам, основни тон (f0), стопа, продукција говора, перцепција говора

1. INTRODUCTION. Speech rhythm is a universal prosodic property of languages, which plays a significant role in both speech production and speech perception. The first and still rather influential theoretical models of speech rhythm focus on temporal cues or, more precisely, on the concept of isochrony, which is viewed as an absolute rhythmic feature (PIKE 1945; ABERCROMBIE 1967). Despite the absence of any solid empirical evidence, the models in question established the first rhythmic classification of languages into either stress-timed or syllable-timed.

The empirical evidence for the traditional language typology was to some degree provided in cross-linguistic production studies which were based on temporal measurements (RAMUS et al. 1999; GRABE – LOW 2002). Although these studies did not reject the traditional classification of languages, they showed that isochrony is a gradual rather than absolute feature, which resulted in placing

languages along a continuum from maximum stress-timing to maximum syllable-timing. However, as in the models by Pike (PIKE 1945) and Abercrombie (ABERCROMBIE 1967), the classification is primarily based on temporal cues.

On the other hand, the first perception studies of speech rhythm reduced the significance of temporal cues by pointing to the mismatch between isochrony in speech production and speech perception, thus suggesting that speech rhythm is primarily a perceptual phenomenon (LEHISTE 1977; 1979). The concept of ‘perceived rhythmicity’, i.e., the impression of rhythmic strength of speech (BARRY et al. 2009), has proved to be rather significant as it contributed to the development of new lines of research in the studies of speech rhythm. Instead of focusing on duration as the only significant factor in the realization of speech rhythm across languages, these studies also considered the importance of other components of prosodic prominence, such as pitch (F0) (DAUER 1983; 1987; BARRY et al. 2009; ARVANITI – RODRIQUEZ 2013), intensity (loudness) (BARRY et al. 2009), as well as the reduction of vowel quality in prosodically non-prominent syllables (DAUER 1983; 1987; BARRY et al. 2009).

1.1. TRADITIONAL APPROACHES TO ISOCHRONY AND RHYTHM TYPOLOGY. The first theoretical approach to speech rhythm was developed by Pike (PIKE 1945), and later adopted by Abercrombie (ABERCROMBIE 1967). The approach is essentially based on the notion of ‘isochrony’, i.e., the reoccurrence of stressed syllables at regular temporal intervals, which results in equal or approximately equal duration of interstress intervals. Consequently, the vowels in unstressed syllables are reduced in both quantity and quality. The concept of isochrony was the basis of a well-known rhythm typology according to which languages are classified as either ‘stress-timed’ or ‘syllable-timed’ (PIKE 1945: 34–35; ABERCROMBIE 1967: 97). Stress-timed languages such as English, Russian and Arabic are characterized by the presence of isochrony, i.e., the interstress intervals are of (approximately) equal duration and the vowels in unstressed syllables are both durationally and qualitatively reduced. On the other hand, languages such as French, Spanish, Telugu and Yoruba are described as syllable-timed, i.e., due to the absence of isochrony, the interstress intervals become longer as the number of unstressed syllables increases and the vowels in unstressed syllables are not reduced in either duration or quality. Equally important, these approaches view isochrony as well as stress-timing vs. syllable-timing as absolute rather than gradual phenomena. In other words, isochrony is either present or absent in a given language and, accordingly, a language can be either stress-timed or syllable-timed.

The classification of languages into stress-timed and syllable-timed is still rather influential despite the fact that its founders do not provide any empirical data to support it. Also, it is rather disputable whether this typology is based on speech production, speech perception, or both. Abercrombie (ABERCROMBIE 1967) relies on the Pulse (or Motor) Theory (STETSON 1951) to account for the two classes of languages, which points to the production basis of the typology. According to the Pulse Theory, syllables correspond to ‘chest pulses’, i.e., the bursts of the activity of the rib cage muscles, which result in the increase in air pressure. As opposed to syllable-timed languages which are characterized by a periodic repetition of chest pulses coinciding with each syllable, stress-timed languages are

characterized by the reinforced periodic chest pulses which coincide with stressed syllables, thus causing the reduction of the unstressed ones (ABERCROMBIE 1967: 97). However, Abercrombie (ABERCROMBIE 1967) often mentions 'hearing' as well as 'feeling' the rhythm of languages with different timing properties, which suggests the perceptual basis of the typology. Therefore, the traditional stress-timing vs. syllable-timing language typology is to a certain extent impressionistic, lacking clearly defined theory and solid evidence.¹

The dichotomy between stress-timed and syllable-timed languages, originally proposed by Pike (PIKE 1945) was later modified by introducing the class of so-called 'mora-timed languages', such as Japanese (BLOCH 1950; HAN 1962; LADEFOGED 1982). Essentially, the underlying mechanism of mora-timed languages is rather similar to the one of syllable-timed languages, i.e., syllable-timed languages are characterized by (approximately) the same duration of each syllable, whereas mora-timed languages are characterized by (approximately) the same duration of each mora.

1.2. EMPIRICAL EVIDENCE FOR ISOCHRONY AND RHYTHM TYPOLOGY. The production studies which are based on the measurements of speech rhythm indicate that the models proposed by Pike (PIKE 1945) and Abercrombie (ABERCROMBIE 1967) are not empirically grounded. The studies in question show that absolute isochrony in stress-timed languages does not exist (LEA 1974) as well as that all human languages show a tendency towards isochrony and stress-timing (DAUER 1983). Lea (LEA 1974: 34–42) measures the duration of interstress intervals in English and finds that it is directly proportional to the number of unstressed syllables.² Dauer (DAUER 1983) measures the duration of interstress intervals in English, Thai, Spanish, Italian and Greek and shows that the tendency towards isochrony and stress-timing is present in all the analyzed languages. Also, the measurements indicate that the duration of interstress intervals containing the same number of syllables is not statistically different in English and Spanish despite the fact that these languages are traditionally classified as stress-timed and syllable-timed respectively. Accordingly, instead of relying only on duration cues, Dauer (DAUER 1983) proposes the set of phonetic and phonological factors which characterize the languages traditionally classified as stress-timed or syllable-timed. In contrast to syllable-timed languages, stress-timed languages are characterized by the reduction of vowel quality in unstressed syllables, which become more centralized. Another important phonetic factor is the realization of lexical stress which is rather complex in stress-timed languages as it includes many components of prominence such as pitch, loudness, vowel quantity and vowel quality. On the other hand, the realization of stress (or accent) in syllable-timed languages is most often reduced to the variations in pitch. As a result, the difference in overall prosodic prominence

¹ As suggested by Dauer (DAUER 1983), the absence of a clearly defined theoretical framework as well as the lack of any empirical evidence to support absolute isochrony and either-or language typology, makes the theoretical nature of the models by Pike (PIKE 1945) and Abercrombie (ABERCROMBIE 1967) rather disputable.

² The same tendency regarding the realization of rhythm in English had been proposed by Classe (CLASSE 1939) before the postulation of the models by Pike (PIKE 1945) and Abercrombie (ABERCROMBIE 1967).

between stressed and unstressed syllables is higher in stress-timed than in syllable-timed languages. The most significant phonological difference between stress-timed and syllable-timed languages concerns the syllabic structure. As opposed to syllable-timed languages which have rather simple CV syllables, stress-timed languages are characterized by the presence of both simple and complex syllables, i.e., syllables containing complex consonant clusters, which influences vowel duration as well.

The approach to isochrony as a gradual rather than absolute feature resulted in the development of more advanced measurement procedures which placed languages along a continuum from the highest degree of stress-timing to the highest degree of syllable-timing (RAMUS et al. 1999; GRABE – LOW 2002). The procedure by Ramus et al. (RAMUS et al. 1999) is based on measuring the duration of the whole sentence as well as the duration of vocalic and consonantal intervals in a sentence and then calculating the proportion of vocalic intervals (%V) and the standard deviation of consonantal intervals (ΔC). The procedure obviously draws from Dauer's (DAUER 1983) observation concerning the differences in the syllabic structure in stress-timed vs. syllable-timed languages. As mentioned, stress-timed languages have complex consonant clusters whose duration varies considerably. At the same time, complex consonant clusters reduce the percentage of speech occupied by vowels or vocalic intervals. Accordingly, stress-timed languages are characterized by lower %V and higher ΔC than syllable-timed languages. Mora-timed languages have the highest %V and the lowest ΔC . The results of the measurements show that Polish, English and Dutch are (to a greater or lesser degree) stress-timed. Syllable-timed languages include French, Spanish, Italian and Catalan, whereas Japanese is classified as mora-timed.

Another measurement procedure (GRABE – LOW 2002) is based on so-called 'pairwise variability indices' ('PVI's'). The procedure involves calculating the mean durational differences between vocalic and consonantal (intervocalic) intervals in the pairs of successive syllables ('raw PVI', 'rPVI'), and then dividing these differences by the mean duration of successive pairs ('normalized PVI', 'nPVI'). While rPVI is used for consonantal intervals, nPVI is used for vocalic intervals as vowels tend to be more susceptible to speaking rate than consonants. Regarding that stress-timed languages exhibit greater durational differences in successive syllables, they are characterized by higher PVI than syllable-timed languages. In the research based on PVIs, there were 18 languages examined (GRABE – LOW 2002). The results show that stress-timed languages include British English, German, Dutch and Thai, whereas Spanish, French, Luxembourgish and Mandarin are classified as syllable-timed. Japanese was described as a mora-timed language although it exhibits the same properties as syllable-timed languages. The rest of the languages show either the properties of both stress-timing and syllable-timing (Polish, Estonian, and Catalan) or they remain unclassified (Greek, Romanian, Singapore English, Welsh, Malay, and Tamil).

The measurement procedures discussed above unquestionably provide a useful tool for measuring the production of rhythm cross-linguistically. At the same time, they make it possible to examine the subtle differences in the realization of rhythm in the languages traditionally classified as either stress-timed or syllable-timed. Instead, the languages are described as more or less stress-timed vs. more

or less syllable-timed (RAMUS et al. 1999), or as mixed (GRABE – LOW 2002). However, as Arvaniti (ARVANITI 2009) points out, the fact that both measurement procedures analyze rhythm only from the perspective of speech production as well as the fact that they rely only on temporal cues, thus neglecting the importance of other factors in the realization of speech rhythm seems to be their major disadvantage. Also, the reliance on temporal cues only could be the reason why many languages remain unclassified.

1.3. ISOCHRONY AND SPEECH RHYTHM RECONSIDERED. The view of isochrony and stress-timing vs. syllable-timing as gradual phenomena as well as the observation that all human languages tend towards isochrony and stress-timing considerably changed the initial attitudes towards speech rhythm. However, the overall approach to speech rhythm was crucially influenced by the results of perception studies. The first perception studies (LEHISTE 1977; 1979) point to the discrepancy between isochrony in speech production and speech perception, eventually suggesting that rhythm is primarily a perceptual phenomenon. In a series of perception experiments, Lehiste (LEHISTE 1977; 1979) tests the perception of synthesized utterances containing the intervals of both identical and different duration by English native speakers. Her main conclusion is that people hear what they expect to hear. In the utterances which contained the intervals of different duration, the subjects did not perceive the difference between them as they expected to hear isochronous utterances. At the same time, in the utterances which contained the intervals of identical duration, the last interval was consistently perceived as the shortest one because the subjects expected it to be the longest due to the process of final lengthening.

The concepts of perceived isochrony resulted in considering other factors which contribute to the perception of speech rhythm. One of these factors involves the differences in pitch prominence between stressed and unstressed syllables. As previously mentioned, the realization of lexical stress in stress-timed languages is rather complex as it involves manifold components of prominence such as pitch, loudness, vowel quantity and vowel quality, thus creating “a discernible beat” (DAUER 1983: 58). First, the use of the term ‘beat’ clearly points to the significance of perceived rhythmicity. And second, in view of the experiments which show that pitch has the most significant role in the perception of lexical stress in some languages such as English (FRY 1958) and German (KÖHLER 2009), it can be hypothesized that pitch prominence also affects the perception of speech rhythm which in these languages results from stress/unstress alternations.

This hypothesis was confirmed in the subsequent perception studies (BARRY et al. 2009; ARVANITI – RODRIGUEZ 2013). In the perception experiment by Barry et al. (BARRY et al. 2009), the components of prominence were varied in trochaic logatomes (nonsensical *dada* sequences) and the rhythmicity of the utterances containing the modified logatomes was evaluated by Bulgarian, German and English native speakers. The results of the research showed that duration and F0 have the major role in the perception of rhythmicity, whereas intensity and vowel quality are less significant.³ In addition, the research revealed that the ranking of

³ Almost identical ranking was observed in the perception of English lexical stress (FRY 1958; 1965), which suggests that the components of rhythmic prominence in English follow a similar pattern as the components of word-stress prominence.

the components of prominence depends on the listeners' L1. For the native speakers of German and English, which are stress-timed languages, duration was slightly more informative than F0, whereas for the native speakers of Bulgarian, which is considered to be syllable-timed, the two components of prominence were equally informative.

The study by Arvaniti and Rodriquez (ARVANITI – RODRIQUEZ 2013) examines the influence of language-inherent speaking rate and F0 prominence on the perceptual discrimination of English from rhythmically similar (stress-timed) Polish and Danish as well as from rhythmically different (syllable-timed) Spanish, Greek and Korean by English native speakers. The initial hypothesis of the research was that each language has its own inherent speaking rate which does not necessarily correspond to stress-timing vs. syllable-timing typology, but which together with F0 prominence contributes to the perception of rhythm. The utterances from the above-mentioned languages were converted into *sasasa* logatomes and the information about speaking rate and F0 was either retained (original stimuli) or removed (modified stimuli). The results showed that both language-inherent speaking rate and F0 prominence significantly contribute to the perceptual discrimination of English from other languages.⁴ Although the effect of speaking rate was more consistent, the discrimination based on F0 prominence only was also confirmed.

Therefore, it can be concluded that speech rhythm represents a rather complex prosodic feature which plays an important role in both speech production and speech perception and whose realization does not depend only on temporal cues, as it was initially claimed, but on a variety of different factors, including F0 prominence.

2. RHYTHM IN ENGLISH AND SERBIAN. Both English and Serbian exhibit the properties of stress-timed languages. English is labelled as a stress-timed language in the traditional models of speech rhythm, which are based on either-or approach to isochrony (PIKE 1945; ABERCROMBIE 1967: 97) as well as in the empirically grounded and more advanced classifications which view isochrony as a gradual feature (RAMUS et al. 1999; GRABE – LOW 2002). Also, English exhibits all the properties which Dauer (DAUER 1983) relates to stress-timed languages. Therefore, it is characterized by the presence of both simple and complex syllabic structures, the reduction of vowel quantity and quality in unstressed syllables, i.e., vowels are centralized and most often reduced to [ə] or syllabic consonants, as well as by a rather complex realization of lexical stress which involves pitch, intensity, vowel quantity and vowel quality. In addition, English is prone to the process of compensatory shortening, i.e., the shortening of stressed syllables (or the nuclei of stressed syllables) as the number of unstressed syllables in a foot increases, which is another significant feature of stress-timed languages (BERTINETTO 1989).

The analysis of Serbian rhythm also points to the presence of compensatory shortening, which is especially significant in the production of long vowels (MARKOVIĆ – MILIĆEV 2011). Also, the vowels in unstressed syllables undergo the

⁴ It is also important to mention that language non-inherent, i.e., speaker-dependent, speaking rate can influence the perception of rhythm, i.e., faster speech tends to be perceived as more rhythmic (ORDIN – POLYANSKAYA 2015).

reduction in both quantity (SOVILJ-NIKIĆ 2007: 55) and quality (MARKOVIĆ 2016), i.e., the vowels become more centralized and rather similar to the English vowel [ə], as the number of unstressed syllables in a foot increases. The measurements of formant frequencies show that the reduction of vowel quality takes place in unstressed syllables both preceding and following the stressed syllable in a foot, although the reduction tends to be greater in the former case (MARKOVIĆ 2016).

However, English and Serbian differ with respect to the degree of stress-timing, which was observed in the studies of L2 English acquisition by Serbian native speakers (MARKOVIĆ 2011a). The measurements of the production by Serbian learners of L2 English show that the shortening of unstressed vowels is directly proportional to the number of unstressed syllables in a foot, which further supports the tendency towards stress-timing in Serbian. However, as the degree of shortening is higher in the production by L1 English speakers, Marković (MARKOVIĆ 2011a) concludes that both English and Serbian exhibit the properties of stress-timed languages, although the degree of stress-timing tends to be higher in English than in Serbian.

Shifting focus to the role of F0 in the perception of speech rhythm, it is expected that the changes in F0 prominence in a foot will influence the rhythmicity judgments in both English and Serbian. The relation between F0 prominence and perceived rhythmicity in English has already been proved (BARRY et al. 2009; ARVANITI – RODRIQUEZ 2013). Similarly, we predict that greater F0 prominence will contribute to higher evaluations of rhythmicity in Serbian, but only on the condition that the highest F0 peaks coincide with stressed syllables, which is not always the case in the Serbian accentual system (see Section 3).

3. WORD ACCENT IN ENGLISH AND SERBIAN. English word accent (also referred to as ‘word-stress’ or ‘lexical stress’) is dynamic, i.e., stressed syllables are produced with considerable expiratory force, which results in greater intensity and therefore loudness (OHALA 1977). However, in addition to intensity, English word-stress is characterized by a complex set of other components of prominence, including pitch, or rather pitch movement, vowel quality, and vowel quantity (ROACH 1991: 86; COLLINS – MEES 2003: 109–110; CRUTTENDEN 2008: 236–237).⁵

On the other hand, Serbian is a pitch accent language in which stress is combined with tones, i.e., the variations in pitch (INKELAS – ZEC 1988; GODJEVAC 2005; ZEC – ZSIGA 2010). Serbian has 4 pitch accents which are referred to as ‘long falling’, ‘long rising’, ‘short falling’ and ‘short rising’ and which can be used to distinguish among word meanings (SUBOČIĆ et al. 2012: 98). Long and short accents are primarily differentiated on the basis of distinctive length of the vowel in a stressed syllable.⁶ The difference between falling and rising accents primarily depends on F0 of the vowel in the syllable which immediately follows the stressed one, i.e., lower F0 of the vowel in the following syllable is the property of falling accents,

⁵ These components of prosodic prominence refer only to the realization of English primary stress.

⁶ Still, it should be mentioned that distinctive quantitative differences, at least in the production of some stressed vowels, can be accompanied by qualitative differences, i.e., the differences in the formant structure, which was observed in the variant of Standard Serbian spoken in Novi Sad (MARKOVIĆ – SREDOJEVIĆ 2021).

whereas higher F0 characterizes rising accents (ЛЕХИСТЕ – ИВИЋ 1996: 53–69; GODJEVAČ 2005; ПЕТРОВИЋ – ГУДУРИЋ 2010: 118–122; ЗЕЧ – ZSIGA 2010; СРЕДОЈЕВИЋ 2011: 32–33, 42–43; SREDOJEVIĆ 2017: 79–83).

Another difference between the accentual systems of English and Serbian concerns the correlates of stress. As mentioned, English stressed syllables are, among other factors, consistently characterized by greater intensity. As for Serbian, the most significant correlate of stress is duration, i.e., stressed syllables are longer than the unstressed ones (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002: 17, 24, 32, 36; ЈОКАНОВИЋ-МИХАЈЛОВ 2007: 91–93; ЗЕЧ – ZSIGA 2010; SREDOJEVIĆ 2017: 223). The intensity, on the other hand, is not fully reliable correlate of stress in Serbian as stressed syllables are not necessarily produced with greater intensity, which is especially the case with the words in IP-initial position (SREDOJEVIĆ 2017: 204). According to Ivić and Lehiste, rising accents, unlike the falling ones, can exhibit the ascending intensity relation between the stressed and the following syllable (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002: 41–45), whereas Jokanović-Mihajlov finds that the stressed and the following syllable are characterized by either equal or ascending intensity in the case of both falling and rising accents (ЈОКАНОВИЋ-МИХАЈЛОВ 2007: 71–96).

Finally, English and Serbian accentual systems differ with respect to the co-occurrence of a stressed syllable and F0 maximum of a word. English stressed syllables always coincide with F0 maximums, whereas Serbian exhibits this tendency only in the words with falling accents (ЗЕЧ – ZSIGA 2010). To put it another way, while the co-occurrence of stress and F0 maximum in English words is consistent, Serbian lacks this constancy due to a complex interplay of stress and tone. Therefore, we expect a more significant role of F0 in the realization of stressed syllables in English than in Serbian. Specifically, we predict that English stressed vowels will exhibit greater F0 prominence at the lexical level than the comparable Serbian vowels, i.e., Serbian stressed vowels in the words with falling accents.

4. THE DESIGN OF THE RESEARCH. Based on the predictions about F0 prominence in English and Serbian lexically stressed syllables, i.e., the syllables which are perceived as the most salient in lexical (or more generally prosodic) words, as well as the role of F0 prominence in the perception of speech rhythm, the paper aims at testing the following hypotheses:

Hypothesis 1 (H1): If F0 maximum coincides with a stressed syllable, F0 prominence in a foot will be greater in English than in Serbian;

Hypothesis 2 (H2): If F0 maximum coincides with a stressed syllable, F0 manipulation in Serbian feet in accordance with English production measurements will contribute to higher rhythmicity judgments in Serbian.

The research consisted of production and perception parts. In the production experiment, we measured the difference in the maximum and mean F0 values between the vowel in a stressed syllable (V1) and the vowel in the immediately following unstressed syllable (V2) in English and Serbian metrical feet. In both languages, the measurements were conducted in the initially-stressed disyllabic and trisyllabic feet which corresponded to the initially-stressed disyllabic and trisyllabic prosodic words (DSWs and TSWs). The difference in F0 maximum and

F0 mean between V1 and V2 will from this point on be referred to as the parameters $D(F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}})$ and $D(F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}})$ respectively.

Both English and Serbian DSWs and TSWs had CV syllabic structure. Also, both analyzed vowels were preceded by a voiced consonant, as voiceless consonants can cause rather abrupt and inconsistent pitch increase at the onset of the following vowel (MADDIESON 1996: 166–167), which results in the inability to determine the true F0 maximum.⁷ The research was limited to English words with short V1 and short V2 and Serbian words with short falling accent. The reason for choosing short falling rather than long falling accent was practical, as the words with short falling accent, CV syllabic structure and a voiced consonant in syllable onset were more frequent. In order to overcome the differences between male and female speakers, the values of the parameters $D(F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}})$ and $D(F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}})$ were expressed in semitones (STs), i.e., the units of perceived pitch differences.

The prosodic words (feet) analyzed in the production experiment were extracted from IP non-final (non-focalized) and IP-final (focalized) position, ensuring that the number of words in the initial and medial IP-position is as similar as possible. The IPs were selected from the corpus of read speech produced by 5 English and 5 Serbian professional newsreaders (3 female and 2 male speakers per language). English and Serbian IPs were comparable regarding the recording quality, i.e., the sampling rate was 44.1 kHz, as well as the articulation rate (AR), i.e., according to the t-test, the difference in AR between English and Serbian IPs is not statistically significant (Table 1). Also, the results of One-Way ANOVA did not point to a statistically significant difference in AR among 10 subsets of IPs produced by individual newsreaders ($F(9,773)=1.628$, $p=0.103$). All the selected IPs were realized as matrix clauses with final information focus followed by a silent pause and they had falling intonation. The tokens analyzed in both languages included 200 DSWs and 200 TSWs, half of which were in IP non-final position, whereas the other half were in IP-final position. The measurements were conducted in *Praat* (version 6.0.29, BOERSMA – WEENINK 2018) and the results of the measurements were statistically analyzed in SPSS 20.

Table 1. Mean AR (syll/sec) of the IPs produced by 5 English and 5 Serbian newsreaders.

N	Mean	SD	N	Mean	SD	Mean		p
English	English	English	Serbian	Serbian	Serbian	Diff.	t	(2-tailed)
388	5.51	0.607	395	5.56	0.703	-0.05	-1.159	0.274

The most frequent DSWs in the English corpus were (synchronically) simple adjectives and nouns ending in -y (e.g. *busy, ready, body, money*, etc.) as well as the agent nouns derived from monosyllabic verbs by adding the suffix -er/-or (e.g.,

⁷ Although voiced consonants can cause the opposite process, i.e., the lowering of F0 at the onset of the following vowel, the influence of voiceless consonants on vowel pitch is regarded as considerably greater (MADDIESON 1996: 166). The choice of voiced consonants in syllable onset is additionally motivated by a rather significant F0 increase after voiceless aspirated stops (LADEFORG 2003: 86–87) which are typical realizations of English voiceless stops at the beginning of both stressed and unstressed syllables, although the degree of aspiration tends to be higher in the former case (CRUTTENDEN 2008: 236–237).

bomber, robber, etc.). The set of TSWs primarily included adverbs with the suffix *-ly* (e.g., *busily, readily, etc.*) and agent nouns derived from disyllabic verbs (e.g., *visitor, manager, etc.*). Both DSWs and TSWs included frequent personal names (e.g., *Johnny, Danny, Jennifer, etc.*). Other common words in the English corpus were *many, bigger, manner, bother, register* (noun and verb), *legacy, remedy* (noun and verb), *misery* and *malady*. As for Serbian, the most frequent DSWs in the corpus were the comparative forms of the adjectives *mali* (small), *dobar* (good), *dug* (long), *nizak* (low) and *dalek* (far) with different gender, number and case features (e.g. *manji, manja, manje, manju, bolji, bolja, bolje, bolju, duži, duža, duže, dužu, niži, niža, niže, nižu, dalji, dalja, dalje, dalju*).⁸ Other frequent DSWs were the 3rd person singular forms of the verbs *žaliti* (to regret), *delati* (to act), *nuditi* (to offer) and *voditi* (to lead) in the present tense (e.g., *žali, dela, nudi, vodi*). Regarding TSWs, the most frequent ones were some infinitival and 1st person plural forms of the abovementioned verbs in the present tense (e.g., *žaliti, delati, nuditi, žalimo, delamo, nudimo, vodimo*) as well as the deverbal nouns *žaljenje* (regret), *delanje* (acting, action) and *viđenje* (view, opinion). Other highly recurrent words in the Serbian corpus were the nouns *vođa* (leader) and *godina* (year), which had different forms with respect to case and number features (e.g., *vođa, vođi, vođu, vođe, vođama, godina, godini, godinu, godine*). The examples of some IPs selected from the English and Serbian corpus, which contain the above listed words in both IP-positions are given in (1) and (2) respectively.⁹

- (1) a. [Two months later,]_{IP} [the Boston Marathon *bomber* was sentenced to death.]_{IP}
 b. [Nonetheless,]_{IP} [federal government is pretending to look *busy*.]_{IP}
 c. [In 2020,]_{IP} [*Jennifer* received the Nobel Prize in Chemistry.]_{IP}
 d. [In cases like this,]_{IP} [the employees should speak to the *manager*.]_{IP}
- (2) a. [Međutim,]_{IP} [njihove *vođe* zagovaraju nasilje.]_{IP}
 however their leaders promote violence
 ‘However, their leaders promote violence.’
 b. [Kako je već najavljeno,]_{IP} [prosečne neto zarade će biti *manje*.]_{IP}
 as was already announced average net earnings will be smaller
 ‘As already announced, the average net earnings will be lower.’
 c. [A trenutno,]_{IP} [*vodimo* razgovore sa evropskim zvaničnicima.]_{IP}
 and currently lead.Pres.1pl conversations with European officials
 ‘And currently, we are leading conversations with European officials.’
 d. [Prema njegovim rečima,]_{IP} [trenutna situacija zahteva *delanje*.]_{IP}
 according-to his words current situation requires action
 ‘According to his words, the current situation requires (taking) action.’

The perception part of the research involved compiling the corpus of Serbian read speech which included isolated sentences realized as IPs with final information focus as well as estimating their rhythmicity on a 5-point Likert scale by 30 native speakers of Serbian.

The corpus of isolated sentences consisted of 20 original IPs (O-IPs), 20 modified IPs (M-IPs) and 20 distractor sentences (DSs), which resulted in the

⁸ Also, it should be mentioned that the neuter singular forms of comparatives in the nominative case can be used as adverbs, which were also rather frequent DSWs in the Serbian corpus when used unemphatically.

⁹ English and Serbian DSWs and TSWs analyzed in the production experiment are italicized.

total of 60 IPs. All O-IPs were SVO clauses which consisted of 3 initially-stressed words realized as initially-stressed metrical feet. As in the production experiment, the words were disyllabic (DSWs) and trisyllabic (TSWs) with short falling accent, CV syllabic structure and a voiced consonant preceding V1 and V2. The set of DSWs included rather frequent common nouns such as *mama* (mother), *baba* (grandmother) and *deda* (grandfather), feminine personal names such as *Nina* and *Dunja* as well as the 3rd person singular forms of commonly used transitive verbs such as *voleti* (to love) and *voziti* (to drive sb somewhere/to give sb a ride) in the present tense (e.g., *voli*, *vozi*, etc.). The set of TSWs included the euphemistic/diminutive forms of the above listed nominals, some of them being idiomatized, which contain the suffix *-ica* (e.g., *mamica*, *babica*, *dedica*, *Dunjica*, *Ninica*, etc.). Regarding the number of syllables in a foot, out of 20 O-IPs, 10 IPs had uniform feet (O-U-IPs), i.e., they consisted of 3 DSWs, whereas 10 IPs contained non-uniform feet (O-NU-IPs), i.e., they consisted of 1 TSW followed by 2 DSWs, as illustrated in (3)¹⁰. The set of 20 O-IPs and 20 DSs were recorded as they were read by a Professor at the Faculty of Philosophy in Novi Sad, whose expertise includes Serbian accents, intonation and diction. Prior to the recording, the speaker was asked to control the production of O-IPs for AR.¹¹ As in the production study, the sampling rate was 44.1 kHz.

- (3) a. Dunja voli mamu.
 Dunja.Nom love.Pres.3sg mother.Acc
 'Dunja loves her mother.'
 b. Dunjica vozi dedu.
 Dunjica.Nom give-a-ride.Pres.3sg grandfather.Acc
 'Dunjica is giving her grandfather a ride.'

The set of 20 M-IPs was created by carefully manipulating F0 in 20 O-IPs with respect to the measurements of F0 in English words, which were previously obtained in the production experiment.¹² The pitch prominence of Serbian initially-stressed DSWs and TSWs was changed according to the pitch prominence of the corresponding English words by considering the parameters $D(F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}})$ and $D(F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}})$. The position of each pitch point of V1 in the originally produced Serbian DSWs and TSWs was changed manually, ensuring that the shape of the F0 contour observed in the realizations of short falling accent of the original words is preserved to the greatest extent possible. The F0 manipulation in O-IPs and resynthesis of 20 M-IPs was done in *Praat* (version 6.0.29, BOERSMA – WEENINK 2018).

¹⁰ Other examples of O-U-IPs and O-NU-IPs used in the perception task followed the same pattern.

¹¹ The mean AR was 5.26 syll/sec and it was almost identical in all O-IPs. Also, according to the Mann-Whitney U test, the difference in AR between O-U-IPs and O-NU-IPs was not statistically significant ($U(n1=n2=10)=44.5$, $Z=-0.417$, $p=0.677$), which eliminated the influence of AR on the perception of rhythmicity of IPs consisting of uniform and non-uniform feet.

¹² Although it was experimentally shown that the short falling accent has different realizations in continuously read speech and isolated sentences, the differences primarily concern the tonal slope on the stressed vowel rather than the entire word (SREDOJEVIĆ 2017: 58–60, 84–86, 99–101, 122–126). Thus, the manipulation of F0 in the words in isolated IPs according to the measurements of continuously read speech is not expected to influence the relevance of the results of this research.

The main difficulty in creating M-IPs was the realization of F0 in English and Serbian prosodic words in IP-final position. While English marks final information focus by considerable F0 prominence (LAMBRECHT 2000; GODJEVAC 2000: 13–44; MARKOVIĆ 2011b), Serbian makes use of preboundary lengthening, thus relying on durational cues only (JAKOVLJEVIĆ – MARKOVIĆ 2020; JAKOVLJEVIĆ 2021). As a result, the F0 contour of English IPs with final information focus is characterized by a considerable increase in F0 on a final focalized word, whereas Serbian IPs exhibit a rather smooth declining F0 contour which does not display F0 jumps. In order to avoid the influence of English intonation and focus marking strategies on the perception of rhythm of Serbian M-IPs, the values of $D(F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}})$ and $D(F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}})$ of English DSWs and TSWs in IP non-final position were applied to the corresponding Serbian words in both IP non-final and IP-final position. Accordingly, a smooth and rather consistent declination was preserved in all resynthesized Serbian M-IPs. This was also confirmed by the auditory impression of resynthesized M-IPs which were described as having either flat or slightly falling intonation without unnaturally high or low prominence of the words in IP-final position.¹³

When the corpus of 60 IPs was compiled, a random sample of 30 second year students of English at the Faculty of Philosophy in Novi Sad were asked to listen carefully to each IP and estimate its rhythmicity on a 5-point Likert scale. The notion of rhythmicity or the strength of speech rhythm was defined as a temporally regular beating pattern, which was done for two reasons. First, the students were not familiar with the notion of perceived rhythmicity, but rather isochrony; and second, this approach made it possible to analyze the interaction between temporal cues and F0 prominence in the perception of speech rhythm in Serbian. The IPs were randomized and the students could hear each sentence twice if uncertain about the evaluation. After the evaluation process, the results of the rhythmicity judgments of O-IPs and M-IPs with both uniform and non-uniform feet were statistically analyzed (SPSS 20).

5. THE RESULTS OF THE PRODUCTION EXPERIMENT. In this section we present the results of the production experiment. We begin by giving the overview of the results regarding F0 prominence of English initially-stressed DSWs and TSWs containing short vowels, realized in IP non-final and IP-final position. The following subsection focuses on F0 prominence of the corresponding Serbian words, i.e., the initially-stressed DSWs and TSWs with short falling accent. In the last part we compare the measurements of F0 prominence of English and Serbian words.

5.1. ENGLISH. The results of the production experiment show that F0 prominence of the initially-stressed DSWs (Table 2) and TSWs (Table 3) is greater in IP-final than in IP non-final position. The difference between the mean values of the parameters $D(F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}})$ and $D(F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}})$ measured in IP non-final and IP-final position is statistically significant for both DSWs and TSWs ($p < 0.001$). Although the results point to somewhat higher means of

¹³ The evaluators of M-IPs were 4 high school English teachers (Novi Sad, Serbia), 3 high school Serbian teachers (Novi Sad, Serbia), and 3 students at the Faculty of Music (Belgrade, Serbia). All of them are Serbian native speakers.

D ($F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}}$) compared to D ($F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}}$), the difference between the means is not statistically significant in any realization of the analyzed words, i.e., IP non-finally in DSWs ($t(198)=1.023$, $p=0.306$) and TSWs ($t(198)=0.755$, $p=0.451$) as well as IP-finally in DSWs ($t(198)=0.586$, $p=0.559$) and TSWs ($t(198)=0.686$, $p=0.493$).

Table 2. The comparison of D ($F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}}$) and D ($F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}}$) (ST) between English initially-stressed DSWs in IP non-final (IP-NF) and IP-final (IP-F) position, produced by 5 native speakers of English.

Parameter	Mean IP-NF	SD IP-NF	Mean IP-F	SD IP-F	Mean Diff.	t	n1=n2	p (2-tailed)
D ($F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}}$)	2.71	1.102	4.73	1.818	-2.02	-9.511	100	0.000
D ($F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}}$)	2.55	1.117	4.58	1.812	-2.03	-9.538	100	0.000

Table 3. The comparison of D ($F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}}$) and D ($F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}}$) (ST) between English initially-stressed TSWs in IP non-final (IP-NF) and IP-final (IP-F) position, produced by 5 native speakers of English.

Parameter	Mean IP-NF	SD IP-NF	Mean IP-F	SD IP-F	Mean Diff.	t	n1=n2	p (2-tailed)
D ($F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}}$)	2.29	1.307	3.90	1.726	-1.61	-7.436	100	0.000
D ($F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}}$)	2.15	1.315	3.73	1.781	-1.58	-7.137	100	0.000

The results of the measurements also point to a greater F0 prominence of DSWs compared to TSWs realized both IP non-finally (Table 4) and IP-finally (Table 5). The difference in the mean values of D ($F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}}$) and D ($F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}}$) between DSWs and TSWs is statistically significant in both IP-positions ($p<0.05$).

Table 4. The comparison of D ($F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}}$) and D ($F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}}$) (ST) between English initially-stressed DSWs and TSWs in IP non-final position, produced by 5 native speakers of English.

Parameter	Mean DSW	SD DSW	Mean TSW	SD TSW	Mean Diff.	t	n1=n2	p (2-tailed)
D ($F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}}$)	2.71	1.102	2.29	1.307	0.42	2.451	100	0.012
D ($F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}}$)	2.55	1.117	2.15	1.315	0.40	2.316	100	0.022

Table 5. The comparison of D ($F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}}$) and D ($F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}}$) (ST) between English initially-stressed DSWs and TSWs in IP-final position, produced by 5 native speakers of English.

Parameter	Mean DSW	SD DSW	Mean TSW	SD TSW	Mean Diff.	t	n1=n2	p (2-tailed)
D ($F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}}$)	4.73	1.818	3.90	1.726	0.83	3.313	100	0.002
D ($F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}}$)	4.58	1.812	3.73	1.781	0.85	3.348	100	0.002

5.2. SERBIAN. The analysis of F0 prominence in Serbian words points to rather similar tendencies as in the corresponding English words. Thus, the mean values of the parameters D ($F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}}$) and D ($F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}}$) are higher in IP-final than in IP non-final realizations of Serbian DSWs (Table 6)

and TSWs (Table 7). The difference between the means of the parameters measured IP non-finally and IP-finally is statistically significant for both DSWs ($p < 0.001$) and TSWs ($p < 0.05$). As in English, the mean values of $D(F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}})$ are higher than the mean values of $D(F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}})$, but the difference between the means of the parameters in question is not statistically significant in any realization of the analyzed words, i.e., in IP non-final DSWs ($t(198) = 0.336$, $p = 0.739$) and TSWs ($t(198) = 0.341$, $p = 0.734$) as well as in IP-final DSWs ($t(198) = 0.439$, $p = 0.661$) and TSWs ($t(198) = 0.349$, $p = 0.727$).

Table 6. The comparison of $D(F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}})$ and $D(F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}})$ (ST) between Serbian initially-stressed DSWs in IP non-final (IP-NF) and IP-final (IP-F) position, produced by 5 native speakers of Serbian.

Parameter	Mean IP-NF	SD IP-NF	Mean IP-F	SD IP-F	Mean Diff.	t	n1=n2	p (2-tailed)
$D(F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}})$	1.37	0.831	2.01	1.122	-0.64	-4.586	100	0.000
$D(F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}})$	1.33	0.845	1.94	1.141	-0.61	-4.298	100	0.000

Table 7. The comparison of $D(F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}})$ and $D(F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}})$ (ST) between Serbian initially-stressed TSWs in IP non-final (IP-NF) and IP-final (IP-F) position, produced by 5 native speakers of Serbian.

Parameter	Mean IP-NF	SD IP-NF	Mean IP-F	SD IP-F	Mean Diff.	t	n1=n2	p (2-tailed)
$D(F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}})$	0.82	0.626	1.15	0.809	-0.33	-3.226	100	0.002
$D(F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}})$	0.79	0.621	1.11	0.815	-0.32	-3.123	100	0.003

English and Serbian also exhibit rather similar tendencies regarding the $F0$ prominence in DSWs and TSWs. The mean values of $D(F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}})$ and $D(F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}})$ are higher in Serbian DSWs than in TSWs both IP non-finally (Table 8) and IP-finally (Table 9). The difference in the means of $D(F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}})$ and $D(F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}})$ between DSWs and TSWs is statistically significant in both IP-positions ($p < 0.001$).

Table 8. The comparison of $D(F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}})$ and $D(F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}})$ (ST) between Serbian initially-stressed DSWs and TSWs in IP non-final position, produced by 5 native speakers of Serbian.

Parameter	Mean DSW	SD DSW	Mean TSW	SD TSW	Mean Diff.	t	n1=n2	p (2-tailed)
$D(F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}})$	1.37	0.831	0.82	0.626	0.55	5.286	100	0.000
$D(F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}})$	1.33	0.845	0.79	0.621	0.54	5.149	100	0.000

Table 9. The comparison of $D(F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}})$ and $D(F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}})$ (ST) between Serbian initially-stressed DSWs and TSWs in IP-final position, produced by 5 native speakers of Serbian.

Parameter	Mean DSW	SD DSW	Mean TSW	SD TSW	Mean Diff.	t	n1=n2	p (2-tailed)
$D(F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}})$	2.01	1.122	1.15	0.809	0.86	6.217	100	0.000
$D(F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}})$	1.94	1.141	1.11	0.815	0.83	5.919	100	0.000

5.3. THE COMPARISON OF ENGLISH AND SERBIAN. The comparison of F0 measurements in English and Serbian points to a few important common tendencies. However, language-specific tendencies regarding F0 prominence in English and Serbian initially-stressed words realized as metrical feet were also observed.

The main similarities between English and Serbian concern the prominence of F0 with respect to IP-position and the number of syllables in a word (foot). The mean values of the parameters $D(F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}})$ and $D(F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}})$ in both DSWs and TSWs are higher in IP-final than in IP non-final position (cf. Table 10 and Table 11). Furthermore, the parameters in question have higher mean values in DSWs than in TSWs in both IP-positions. The measurements also show that the difference between the means of $D(F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}})$ and $D(F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}})$ is not statistically significant in any realization of the analyzed words in both English and Serbian.

On the other hand, the main difference between English and Serbian relates to the degree of F0 prominence in all realizations of the analyzed words (feet). The mean values of the parameters $D(F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}})$ and $D(F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}})$ are higher in English than in Serbian DSWs and TSWs, especially in IP-final position (cf. Table 10 and Table 11). The difference between the mean values of the given parameters measured in English and Serbian words is statistically significant ($p < 0.001$) both IP non-finally (Table 10) and IP-finally (Table 11).

Table 10. The comparison of $D(F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}})$ and $D(F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}})$ (ST) between English and Serbian initially-stressed DSWs and TSWs in IP non-final position.

Parameter	Mean English	SD English	Mean Serbian	SD Serbian	Mean Diff.	t	n1= n2	p (2-tailed)
DSW								
$D(F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}})$	2.71	1.102	1.37	0.831	1.34	9.712	100	0.000
DSW								
$D(F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}})$	2.55	1.117	1.33	0.845	1.22	8.719	100	0.000
TSW								
$D(F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}})$	2.29	1.307	0.82	0.626	1.47	10.144	100	0.000
TSW								
$D(F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}})$	2.15	1.315	0.79	0.621	1.36	9.352	100	0.000

Table 11. The comparison of $D(F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}})$ and $D(F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}})$ (ST) between English and Serbian initially-stressed DSWs and TSWs in IP-final position.

Parameter	Mean English	SD English	Mean Serbian	SD Serbian	Mean Diff.	t	n1=n2	p (2-tailed)
DSW								
$D(F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}})$	4.73	1.818	2.01	1.122	2.72	12.733	100	0.000
DSW								
$D(F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}})$	4.58	1.812	1.94	1.141	2.64	12.329	100	0.000
TSW								
$D(F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}})$	3.90	1.726	1.15	0.809	2.75	14.427	100	0.000
TSW								
$D(F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}})$	3.73	1.781	1.11	0.815	2.62	13.378	100	0.000

6. THE RESULTS OF THE PERCEPTION EXPERIMENT. The results of the perception experiment indicate that greater F0 prominence in the initially-stressed feet (the initially-stressed DSWs and TSWs with short falling accent) contributes to higher evaluations of rhythmicity. Thus, M-IPs were evaluated as more rhythmical than O-IPs (Table 12) and the difference between the mean rhythmicity judgments is statistically significant ($p < 0.001$).

Table 12. The evaluation of rhythmicity of Serbian original IPs (O-IPs) and modified IPs (M-IPs) by 30 native speakers of Serbian.

Mean O-IPs	SD O-IPs	Mean M-IPs	SD M-IPs	Mean Diff.	t	n1=n2	p (2-tailed)
3.07	0.887	3.59	0.844	-0.52	-10.536	600	0.000

Furthermore, the results point to higher rhythmicity judgments of M-IPs with both uniform (Table 13) and non-uniform feet (Table 14). In both cases, the difference between the means is statistically significant ($p < 0.001$). However, it can also be observed that F0 prominence has a greater influence on the rhythmicity evaluations of U-IPs compared to NU-IPs, which indicates that the uniformity of metrical feet with respect to the number of syllables has an impact on the evaluation of rhythmicity of Serbian IPs (cf. Table 13 and Table 14).

Table 13. The evaluation of rhythmicity of Serbian original uniform IPs (O-U-IPs) and modified uniform IPs (M-U-IPs) by 30 native speakers of Serbian.

Mean O-U-IPs	SD O-U-IPs	Mean M-U-IPs	SD M-U-IPs	Mean Diff.	t	n1=n2	p (2-tailed)
3.26	0.881	3.93	0.733	-0.67	-10.124	300	0.000

Table 14. The evaluation of rhythmicity of Serbian original non-uniform IPs (O-NU-IPs) and modified non-uniform IPs (M-NU-IPs) by 30 native speakers of Serbian.

Mean O-NU-IPs	SD O-NU-IPs	Mean M-NU-IPs	SD M-NU-IPs	Mean Diff.	t	n1=n2	p (2-tailed)
2.87	0.849	3.25	0.811	-0.38	-5.652	300	0.000

This observation is confirmed by the comparison of the rhythmicity judgments of U-IPs and NU-IPs with both original (Table 15) and modified F0 contour (Table 16). The mean rhythmicity judgments are higher for both O-IPs and M-IPs provided that they contain uniform feet ($p < 0.001$), although the means are greater in the latter case (cf. Table 15 and Table 16).

Table 15. The evaluation of rhythmicity of Serbian original uniform IPs (O-U-IPs) and original non-uniform IPs (O-NU-IPs) by 30 native speakers of Serbian.

Mean O-U-IPs	SD O-U-IPs	Mean O-NU-IPs	SD O-NU-IPs	Mean Diff.	t	n1=n2	p (2-tailed)
3.26	0.881	2.87	0.849	0.39	5.565	300	0.000

Table 16. The evaluation of rhythmicity of Serbian modified uniform IPs (M-U-IPs) and modified non-uniform IPs (M-NU-IPs) by 30 native speakers of Serbian.

Mean M-U-IPs	SD M-U-IPs	Mean M-NU-IPs	SD M-NU-IPs	Mean Diff.	t	n1=n2	p (2-tailed)
3.93	0.733	3.25	0.811	0.68	10.773	300	0.000

In order to test whether the uniformity of metrical feet in terms of the number of syllables is reflected in temporal features, we additionally examined the duration of unstressed intervals in 10 O-U-IPs and 10 O-NU-IPs used in the perception experiment. The results showed that the unstressed intervals are longer in O-NU-IPs than in O-U-IPs, as well as that the difference between them is statistically significant ($t(58)=2.542$, $p=0.014$), which indicates that the duration of unstressed intervals in metrical feet increases with the number of unstressed syllables.¹⁴

Therefore, the results of the perception experiment show that the duration of unstressed intervals is sufficient to differentiate between metrically uniform and non-uniform O-IPs. The unstressed intervals are shorter in the initially-stressed disyllabic feet (DSWs) than in the initially-stressed trisyllabic feet (TSWs) and therefore the O-IPs which contain uniform feet, i.e., 3 disyllabic feet, are perceived as more rhythmical than the O-IPs which contain non-uniform feet, i.e., 1 trisyllabic foot followed by 2 disyllabic feet. However, the results also indicate that the increase in F0 prominence in metrical feet contributes to higher rhythmicity judgments of Serbian IPs, i.e., M-IPs with both uniform and non-uniform feet are evaluated as more rhythmical than the corresponding O-IPs although the evaluators were instructed to view rhythmicity as a temporally regular beating pattern, which excludes other components of rhythmic strength.

7. CONCLUSIONS. The results of the research verify both pre-specified hypotheses:

Hypothesis 1 (H1): If F0 maximum coincides with a stressed syllable, F0 prominence in a foot will be greater in English than in Serbian;

Hypothesis 2 (H2): If F0 maximum coincides with a stressed syllable, F0 manipulation in Serbian feet in accordance with English production measurements will contribute to higher rhythmicity judgments in Serbian.

Regarding H1, the results of the production experiment show that English initially-stressed feet realized as the initially-stressed DSWs and TSWs with short vowels exhibit greater F0 prominence than the corresponding Serbian feet realized as the initially-stressed DSWs and TSWs with short falling accent. The measurements point to higher mean values of the parameters $D(F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}})$ and $D(F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}})$ in English than in Serbian DSWs and TSWs both IP non-finally (Figure 1) and IP-finally (Figure 2). The difference in the mean values between English and Serbian words is especially large in IP-final position (cf. Figure 1 and Figure 2) as the final information focus in English IPs is marked by F0 prominence, whereas Serbian makes use of preboundary lengthening.

¹⁴ In order to eliminate the influence of inherent consonant duration, we measured only the duration of vowels in unstressed intervals.

The results of the production task also point to the similarities between English and Serbian. The first similarity concerns the relation between F0 prominence and IP-position as higher mean values of D ($F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}}$) and D ($F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}}$) were observed in IP-final realizations of both DSWs and TSWs. The second similarity refers to the relation between F0 prominence and the number of syllables in a word considering that the mean values of D ($F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}}$) and D ($F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}}$) are higher in DSWs than in TSWs in both IP-positions.

The results of the perception experiment verify H2 as M-IPs with both uniform and non-uniform feet were evaluated as more rhythmical than the corresponding O-IPs (Figure 3). Therefore, we conclude that that greater F0 prominence in metrical feet contributes to higher evaluations of rhythmicity.

Figure 1. The mean values of the parameters D ($F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}}$) and D ($F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}}$) (ST) in English and Serbian DSWs and TSWs in IP non-final position.

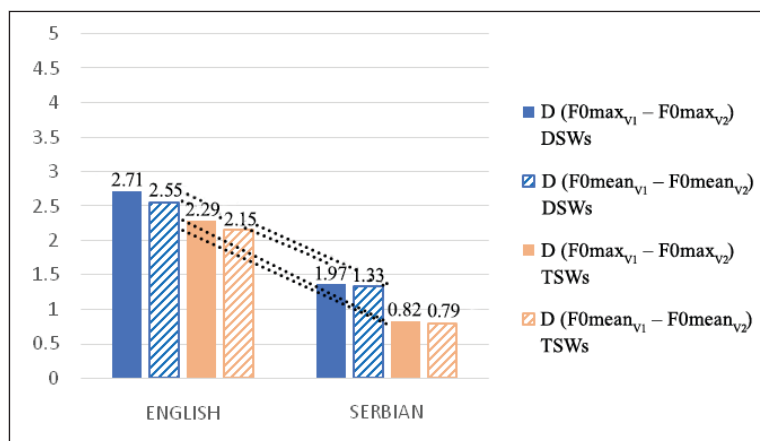
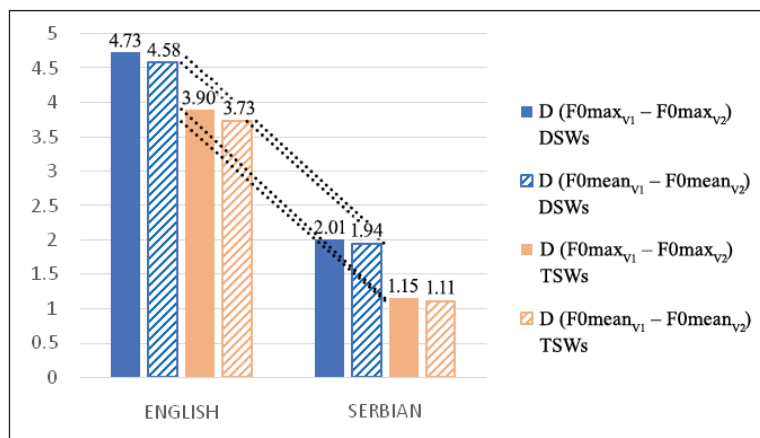
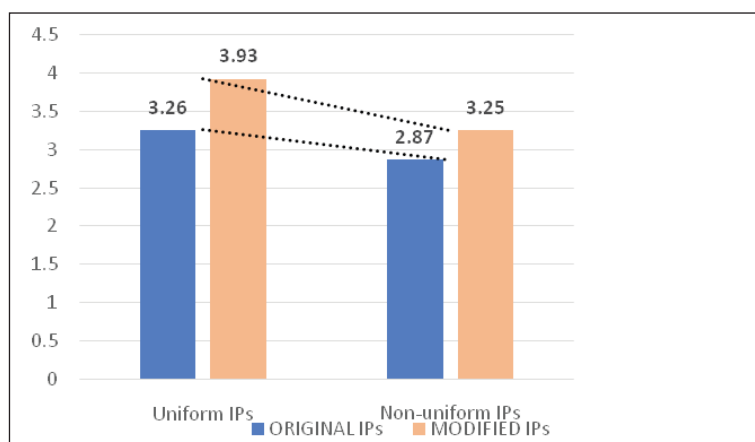

Figure 2. The mean values of the parameters D ($F0_{\max_{V1}} - F0_{\max_{V2}}$) and D ($F0_{\text{mean}_{V1}} - F0_{\text{mean}_{V2}}$) (ST) in English and Serbian DSWs and TSWs in IP-final position.

However, the results also indicate that the duration of unstressed intervals is sufficient to differentiate between metrically uniform and metrically non-uniform IPs. The duration of unstressed intervals increases with the number of unstressed syllables and therefore both O-IPs and M-IPs containing uniform feet, i.e., the feet which have the same number of unstressed syllables, are perceived as more rhythmical than the corresponding IPs containing non-uniform feet, i.e., the feet which differ in the number of unstressed syllables. Considering that M-IPs with both uniform and non-uniform feet are evaluated as more rhythmical than the corresponding O-IPs, we conclude that F0 prominence additionally contributes the perception of rhythmicity in Serbian.

Figure 3. The rhythmicity judgments of Serbian O-IPs and M-IPs by 30 native speakers of Serbian.

In future research, we are to analyze whether the F0 manipulation of voiced consonants, primarily sonorants, in the onset of the initially-stressed syllables of Serbian words with short falling accent contributes to the perception of rhythmicity of Serbian IPs. Also, we are to examine how the temporal uniformity of metrical feet and the decrease in F0 prominence according to the Serbian production measurements presented in the paper interact in the perception of rhythmicity of English IPs by English native speakers. Finally, the future research involves analyzing the role of F0 prominence in the perception of rhythmicity of Serbian IPs which consist of initially-stressed prosodic words with rising accents.

REFERENCES

- ABERCROMBIE, David. *Elements of General Phonetics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1967.
- ARVANITI, Amalia. Rhythm, Timing and the Timing of Rhythm. *Phonetica* 66 (2009): 46–63.
- ARVANITI, Amalia, Tara RODRIGUEZ. The Role of Rhythm Class, Speaking Rate and F0 in Language Discrimination. *Laboratory Phonology* 4(1) (2013): 7–38.
- BARRY, William, Bistra ANDREEVA, Jacques KOREMAN. Do Rhythm Measures Reflect Perceived Rhythm? *Phonetica* 66 (2009): 78–94.

- BERTINETTO, Pier Marco. Reflections of the Dichotomy "Stress" vs. "Syllable-timing". *Revue de Phonétique Appliquée* 91(93) (1989): 99–130.
- BLOCH, Bernard. Studies in Colloquial Japanese IV: Phonemics. *Language* 26 (1950): 86–125.
- BOERSMA, Paul, David WEENINK. *Praat: Doing Phonetics by Computer* (Version 6.0.29) [Computer Program] <<http://www.praat.org>> <25th June 2018>.
- CLASSE, André. *The Rhythm of English Prose*. Oxford: Basil Blackwell, 1939.
- COLLINS, Beverley, Inger MEES. *Practical Phonetics and Phonology*. London: Routledge, 2003.
- CRUTTENDEN, Alan. *Gimson's Pronunciation of English*. First published 1962. London: Hodder Education, 2008.
- DAUER, Rebecca. Stress-timing and Syllable-timing Reanalyzed. *Journal of Phonetics* 11(1) (1983): 51–62.
- DAUER, Rebecca. Phonetic and Phonological Components of Language Rhythm. *Proceedings of the Eleventh International Congress of Phonetic Sciences*. Tallinn: Academy of Science of the Estonian SSR., 1987, 447–450.
- FRY, Dennis Butler. Experiments in the Perception of Stress. *Language and Speech* 1 (1958): 126–152.
- FRY, Dennis Butler. The Dependence of Stress Judgments on Vowel Formant Structure. Eberhard Zwirner, Wolfgang Bethge (eds.). *Proceedings of the 5th International Congress of Phonetic Sciences*. Basel and New York: Karger, 1965, 306–311.
- GODJEVAC, Svetlana. *Intonation, Word Order and Focus Projection in Serbo-Croatian*. PhD Thesis. Ohio: The Ohio State University, 2000.
- GODJEVAC, Svetlana. Transcribing Serbo-Croatian Intonation. Sun-Ah Jun (ed.). *Prosodic Typology: The Phonology of Intonation and Phrasing*. Oxford: Oxford University Press, 2005, 146–171.
- GRABE, Esther, Ee Ling Low. Durational Variability in Speech and the Rhythm Class Hypothesis. Carlos Gussenhoven, Natasha Warner (eds.). *Papers in Laboratory Phonology*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2002, 515–546.
- HAN, Mieko. The Feature of Duration in Japanese. *Onsei no Kenkyuu* 10 (1962): 65–80.
- INKELAS, Sharon, Draga ZEC. Serbo-Croatian Pitch Accent: The Interaction of Tone, Stress, and Intonation. *Language* 64/2 (1988): 227–248.
- JAKOVLJEVIĆ, Bojana. *Temporalne odlike graničnih segmenata prozodijskih jedinica u engleskom i srpskom jeziku: korpusno istraživanje*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2021.
- JAKOVLJEVIĆ, Bojana, Maja MARKOVIĆ. Properties of I-boundary Lengthening of Vowels in English and Serbian. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* XLV-5 (2020): 95–111.
- KOHLER, Klaus. The Perception of Prominence Patterns. *Phonetica* 65 (2009): 257–269.
- LADEFOGED, Peter. *A Course in Phonetics*. First published 1975. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1982.
- LADEFOGED, Peter. *Phonetic Data Analysis: An Introduction to Fieldwork and Instrumental Techniques*. Oxford: Blackwell Publishing, 2003.
- LAMBRECHT, Knud. When Subjects Behave Like Objects: An Analysis of the Merging of S and O in Sentence-Focus Constructions Across Languages. *Studies in Language* 24:3 (2000): 611–682.
- LEA, Wayne. *Prosodic Aids to Speech Recognition IV. A General Strategy for Prosodically-Guided Speech Understanding*. Univac Report PX10791. St Paul, Minnesota: Sperry Univac, 1974.
- LEHISTE, Ilse. Isochrony Reconsidered. *Journal of Phonetics* 5 (1977): 253–263.
- LEHISTE, Ilse. The Perception of Duration within Sequences of Four Intervals. *Journal of Phonetics* 7 (1979): 313–316.
- MADDIESON, Ian. Phonetic Universals. *UCLA Working Papers in Phonetics* 92 (1996): 160–178.
- MARKOVIĆ, Maja. Prozodijski transfer u učenju stranog jezika: temporalne karakteristike. *Зборник Материјала српске за филологију и лингвистику* LIV/2 (2011a): 135–146.
- MARKOVIĆ, Maja. Acquiring second language prosody: fundamental frequency. Ivana Đurić Paunović, Maja Marković (eds.). *English Language and Anglophone literatures Today (ELALT)*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2011b, 238–249.
- MARKOVIĆ, Maja. Kvalitet posttoničnih vokala u govoru Novog Sada. Jasmina Dražić, Isidora Bjelaković, Dejan Sredojević (ur.). *Teme jezikoslovne u srbistici kroz dijahroniju i sinhroniju: zbornik u čast Ljiljani Subotić*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2016, 261–277.
- MARKOVIĆ, Maja, Tanja MILIĆEV. The Effect of Rhythm Unit Length on the Duration of Vowels in Serbian. Eliza Kitis, Nikolaos Lavidas, Nina Topintzi, Anastasios Tsangalidis (eds.). *Selected Papers from the 19th International Symposium of Theoretical and Applied Linguistics (19th ISDAL)*. Thessaloniki: Monochromia, 2011, 305–313.

- MARKOVIĆ, Maja, Dejan SREDOJEVIĆ. Spectral Characteristics of Stressed Vowels in Standard Serbian: Quantity and Quality Relations. *Зборник Майице српске за филологију и лингвистику* LXIV/2 (2021): 53–76.
- OHALA, John. The Physiology of Stress. Larry Hyman (ed.). *Studies in Stress and Accent (Southern California Occasional Papers in Linguistics 4)*. Los Angeles: University of Southern California, 1977, 145–168.
- ORDIN, Mikhail, Leona POLYANSKAYA. Perception of Speech Rhythm in Second Language: The Case of Rhythmically Similar L1 and L2. *Frontiers in Psychology* 6 (2015): 1–15.
- PIKE, Kenneth Lee. *Intonation of American English*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1945.
- RAMUS, Franck, Marina NESPOR, Jacques MEHLER. Correlates of Linguistic Rhythm in the Speech Signal. *Cognition* 73 (1999): 265–292.
- ROACH, Peter. (1991). *English Phonetics and Phonology: A practical Course*. First published 1983. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- SOVILJ-NIKIĆ, Sandra. *Trajanje vokala kao jedan od prozodijskih elemenata u sintezi govora na srpskom jeziku*. Nepublikovana magistraska teza. Fakultet tehničkih nauka, Univerzitet u Novom Sadu, 2007.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. *Fonetsko-fonološki opis akcenata u standardnom srpskom jeziku: od specifičnog ka opštem*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2017.
- STETSON, Raymond Herbert. *Motor Phonetics: A Study of Speech Movements in Action*. Originally published 1928. Amsterdam: North-Holland, 1951.
- SUBOTIĆ, Ljiljana, Dejan SREDOJEVIĆ, Isidora BJELAKOVIĆ. *Fonetika i fonologija: ortoepska i ortograf-ska norma standardnog srpskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2012.
- ZEC, Draga, Elizabeth ZSIGA. Interaction of Stress and Tone in Standard Serbian. *Formal Approaches to Slavic Linguistics* 18 (2010): 535–555.

*

- ИВИЋ, Павле, Илсе ЛЕХИСТЕ. *О српскохрватским акценцима*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2002.
- ЈОКАНОВИЋ-МИХАЛЛОВ, Јелица. *Акцент и интонација говора на радију и телевизији*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2007.
- ЛЕХИСТЕ, Илсе, Павле ИВИЋ. *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1996.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб, Снежана Гудурић. *Фонологија српског језика*. Београд – Нови Сад: САНУ – Институт за српски језик – Београдска књига – Матица српска, 2010.
- СРЕДОЈЕВИЋ, Дејан. *Експериментално-фонетско истраживање прозодијских карактеристика новосадског говора*. Докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет, 2011.

Бојана Јаковљевић

ПРОМИНЕНТНОСТ ОСНОВНОГ ТОНА И ГОВОРНИ РИТАМ: ИНИЦИЈАЛНИ ЕКСПЕРИМЕНТИ ЗАСНОВАНИ НА ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

У раду се испитује природа везе између проминентности основног тона и говорног ритма. Истраживање је спроведено у енглеском и српском језику, будући да се дати језици разликују у реализацији акцента на нивоу прозодијске речи. Истраживање чине два експеримента. Експериментална анализа продукције заснивала се на мерењу проминентности основног тона у енглеским и српским двосложним и тросложним стопама, које су биле реализоване као прозодијске речи са акцентом на првом слогу и које је одликовало силазно тонско кретање. У том смислу, мерене су разлике у максималним и средњим вредностима основног тона између вокала у иницијалном наглашеном слогу и вокала у слогу који непосредно следи. Мерења су вршена у прозодијским речима у нефиналној и финалној позицији интонацијских фраза које је читало пет изворних говорника енглеског, односно пет изворних говорника српског језика. Резултати анализе продукције указали су на већу проминентност основног тона у енглеским него у српским прозодијским речима, односно стопама. Пре експеримента перцепције, основни

тон српских интонацијских фраза модификован је у складу са резултатима мерења у енглеском језику, а затим су интонацијске фразе ресинтетизоване. Експеримент перцепције заснивао се на процени ритмичности српских оригиналних и модификованих интонацијских фраза, како униформних, тако и неуниформних. Униформне интонацијске фразе садржавале су три двосложне прозодијске речи (стопе), док су неуниформне интонацијске фразе садржавале једну тросложну и две двосложне прозодијске речи (стопе). У оба случаја, прозодијске речи је одликавао акценат на првом слогу и силазно тонско кретање. Ритмичност је процењивало 30 изворних говорника српског језика на Ликертовој скали од 5 ступњева. Перцептивни експеримент показао је да већа проминентност основног тона доприноси вишим проценама ритмичности. Резултати експеримента такође указују да је трајање ненаглашених интервала довољан предуслов за перцепцију разлика између метрички униформних и метрички неуниформних интонацијских фраза, те да темпоралне одлике говора неспорно доприносе опажању ритмичности у српском језику. Из свега наведеног проистиче да је говорни ритам изузетно сложен продуктивно-перцептивни феномен на чије одлике у различитим језицима не утиче само темпорална организација говора, већ и чиниоци прозодијске проминентности, што је у овом истраживању показано на примеру основног тона.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за англистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
bojana.jakovljevic@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 20. фебруара 2025;
прихваћено: 15. маја 2025)

IN MEMORIAM

ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ
(20. VI 1935 – 16. XI 2024)

На дан Светог великомученика Георгија (на Ђурђиц) 2024. године Господ је из топлог породичног и духовног окружења на Лучића брду у Леушићима позвао Драгољуба Петровића у небески дом. Његовим одласком настаће велика празнина коју неће моћи надокнадити ни дубок траг који је оставио у српској и словенској лингвистици, као и у друштвенополитичком животу.

Драгољуб Петровић је рођен 20. јуна 1935. на Косору код Подгорице. Филозофски факултет је завршио у Новом Саду 1960, постдипломске студије 1964, а докторат 1971. Као предавач је радио у Педагошкој академији у Никшићу од 1964. до 1965, а од тада до краја 2001. на Филозофском факултету у Новом Саду. Од 1. јануара 2002. почео је да броји пензионерске дане који су били испуњени прикупљањем лексичке грађе и објављивањем великог броја полемичких чланака/књига посвећених растакању српског језика и потискивању ћириличног писма.

У дугогодишњој наставничкој каријери предавао је: Увод у науку о језику, Дијалектологију српског језика и Фонетику и фонологију српског језика. Био је омиљен наставник међу студентима иако је био веома захтеван и принципијелан. За испит из Дијалектологије требало је ишчитати или се бар упознати са тридесетак описа народних говора и њихових система. Студенти су падали на писменим испитима не само због материјалних грешака, него веома често и због непознавања правописних правила. Међутим, свим колегама и студентима била је позната професорова стрпљивост у акцентовању дијалекатске грађе за израду семинарских, дипломских, мастерских и докторских радова, те је многим био ментор у реализацији академских обавеза или члан комисије.

Научни опус Драгољуба Петровића садржи преко 700 прилога. Највише се бавио српском дијалектологијом на свим језичким нивоима, потом проблемима ономастике, лексике и словенске лингвогеографије, али и критиком друштвених и политичких збивања у нас. Био је аутор или коаутор следећих књига:

Аутор: *О јовору Змијања* (Нови Сад, 1973), *Говор Баније и Кордуна* (Нови Сад – Загреб, 1978), *Тойонимија Куча* (Београд, 1988), *Школа немушћој језика* (Нови Сад, 1996), *Сумрак српске ћирилице: Зайиси о зайирању српских националних симбола* (Нови Сад, 2005), *Зловременик* (Подгорица 2011); *Српски*

језички зајерци (Београд, 2013; ИК „Мирослав”; на корици погрешан наслов: *Зајерци српскога језика*; друго допуњено издање 2018, означено је као прво); *Расијети народ* (Нови Сад, 2018; ИКЗС); *Прасрби* (Београд, 2021; ИК „Мирослав”); *Осмуђена ѓамей* (Горњи Милановац, „Доситеј”, 2022); *Разобручено зло* (Горњи Милановац, „Доситеј”, 2022); *Пољед у мајлу* (Београд, ИК „Мирослав”, 2022); *Похара српског језика* (Београд, Институт за политичке студије, 2023); *Реч на бесџућу: Инјервјуи* (Требиње – Херцег Нови – Никшић, Задужбина „Кнез Мирослав Хумски: Српско удружење „Ћирилица”, 2023); *Ћиорови језикословни* (Нови Сад, Тиски цвет, 2023); *Несојска времена* (Горњи Милановац, „Доситеј”, 2024);

Коаутор: *Фонолошки описи словеначких, српскохрватских / хрватско-српских и македонских љова обухваћених* Општесловенским лингвистичким атласом (Сарајево, 1981), *Najnowsze dzieje języków słowiańskich: Српски језик* (Ополе, 1996; српска верзија: *Језик на крају века*, Београд, 1996); *Serbian Sociolinguistics* (Berlin – New York, 2001), *Ономасџика Качера* (Београд, 2003 – с Миодрагом Јаћимовићем); *Демократија с налицја* (Србиње – Београд – Ваљево, 2006, стр. 348; друго, проширено издање: Нови Сад, 2019 [7527], стр. 480 – с Илијом Петровићем); *О љовору Ћиича: ѓрађа* (Београд, 2009 – с Момчилом Поповићем), *Фонолоџија српскога језика* (Београд, 2010 – са Снежаном Гудурић); *Из лексике Качера* (Београд, 2011 – с Јеленом Капустином); *Речник Куча* (Београд, 2013 – с Иваном Ћелић и Јеленом Капустином); *Rečnik bačkih Bunjevaca ili Ričnik bački Bunjevaca*. Novi Sad – Subotica, 2018, 579 (с Марком Пеићем, Гром Бачлијом, Јосипом Бајићем и Сузаном Кујунџић-Остојић); десет свезака дијалекатског речника Војводине сведено је на четири тома: *Речник српских љова Војводине*. Књ. 1, А–Ж, 481 стр.; 6 карата; Књ. 2, З–М, 551 стр.; 8 карата; Књ. 3, Н–Р, 519 стр.; 12 карата; Књ. 4, С–Ш; стр. 551; карата 27; Светлана Вареника [аутор], Дејан Милорадов [аутор], Катарина Сунајко [аутор], Ивана Ћелић [аутор], Драгољуб Петровић [аутор и редактор]. – 2. измењено и допуњено изд. – Нови Сад: Матица српска – Тиски цвет, 2019, Нови Сад (Лексикографска издања / Матица српска; књ. III, Дијалекатски речници; књ. 2); *Из средњоморачке ономасџике (ѓрађа)*. – Ономатолошки прилози (САНУ: Одељење језика и књижевности: Одбор за ономастику). Београд, 2019, XXVI, 47–208; Драгољуб Петровић и Јелена Капустина; *Речник Драѓачева*. – Српски дијалектолошки зборник (САНУ: Институт за српски језик САНУ), 2019, LXVI/2, 7–635; Драгољуб Петровић и Јелена Капустина (уп. и: Милоје Стевановић, *Речник Драѓачева*. Гуча (Библиотека општине Лучани), 2020, стр. 735; 2021, друго, допуњено издање, стр. 863); *Речник Куча: дојуне*. – Српски дијалектолошки зборник, Београд (САНУ), 2023, књ. LXX/1, 635–746 / с Иваном Ћелић и Јеленом Капустином (Српски дијалектолошки зборник).

Треба истаћи да је Драгољуб Петровић у ранијим годинама бављења народним говорима дао највише података о српским говорима у Црној Гори: Брођанац, Зета, Кртола, Луштица, Мрковићи, Пипери, Пјешивци, Ријека Црнојевића, Ровци, Спич, Шестани; у Босни: Змијање; у Хрватској: Банија и Кордун. Посебно треба истаћи да је он, у време изолованости Албаније, успео да нађе информаторе из Враке и да на свим језичким нивоима опише њихов говор. Иначе, Врака је област у северној Албанији, смештена седам

километара северно од Скадра, у којој, у неколико села, живе Срби, Црногорци, муслимани словенског порекла и Албанци. У *Фонолошким описима* Драгољуб Петровић је самостално или у коауторству с Павлом Ивићем и Драгом Ђупићем дао фонолошку слику говора седам пунктова из Црне Горе. Такође, немерљив допринос Драгољуба Петровића се огледа у раду на два међународна пројекта (Општесловенски лингвистички атлас – ОЛА, и Општекарпатски дијалекатски атлас – ОКДА) у којима је (ко)аутор више десетина фонетских и лексичко-творбених карата с индексима, материјалом и коментарима. Написао је и већи број одредница у Српској енциклопедији. Указивао је на значај открића јата као посебне фонеме у северозападној Србији, али и неоакута на ширем ареалу у Србији, као и кратког акута у неким српским говорима. Будућа лексиколошка истраживања имаће богате изворе података у дијалекатским речницима Качера, Куча и Драгачева.

Драгољуб Петровић је био приређивач и редактор многих књига. Припремио је за штампу једну књигу Јована Кашића, четири књиге Павла Ивића, две књиге Александра Белића. Био је редактор првог издања *Речника бачких Буњеваца* М. Пеића и Г. Бачлије (Нови Сад – Суботица, 1990), *Именослова бачких Буњеваца* истих аутора (Нови Сад – Суботица, 1994); редактор 7. тома *Општекарпатској дијалектолошкој ајласа* (Београд–Нови Сад, 2003 – на руском језику).

Био је члан међународних комисија и домаћих научних одбора и уредништава познатих публикација: *Међународне комисије за језичке контакте*, *Међународне комисије за Општесловенски лингвистички ајлас*, *Међународној редакционој колеџијуму Општекарпатској дијалектолошкој ајласа* (све под окриљем Међународног комитета слависта); био је члан Одбора за стандардизацију српског језика и председник двеју његових комисија; био је стални члан Матице српске; члан Уредништва *Зборника Матице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад), *Српској дијалектолошкој зборника* (Београд), члан Уређивачког одбора часописа *Свети кнез Лазар* (Званично гласило Епархије рашко-призренске и косовско-метохијске у егзилу, Београд), а био је и члан Уредништва *Прилога проучавању језика* (Филозофски факултет, Нови Сад).

За свој рад добио је различите награде и почасти. За 2003. годину Славистичко друштво Србије доделило је приређивачима *Речника српских говора Војводине* Награду „Павле Ивић”; за 2010. иста награда додељена је Драгољубу Петровићу и Снежани Гудурић за књигу *Фонологија српског језика*. За 2018. годину Матица српска доделила му је Почасну за неговање српске језичке културе.

Жарко Бошњакковић

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

zarko.bosnjakovic@gmail.com

Јасмина Грковић-Мејџор: *Сџудије из исџоријске семанџике*.
Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница
Зорана Стојановића, 2023, 203 стр.

„Историјска семантика, холистичка дисциплина која трага за променама значења и законитостима, механизмима и принципима који њима управљају, изазовна је и драгоцену област дијахронијске лингвистике, чији домети надиласе науку о језику. Они су прилози науци о човеку.” ... У ових пар редова, на почетку кратке Уводне речи, Јасмина Грковић-Мејџор је сажела суштину садржаја своје најновије књиге, *Сџудије из исџоријске семанџике*, која се појавила као стотину осми наслов у библиотеци „Теорија” Издавачке књижарнице Зорана Стојановића. Тако је формирано својеврсно трокњижје, пошто се ова монографија – поред својих особености – ипак надовезује на претходне две које је ауторка објавила у истој едицији овог издавача.¹

Сведоци смо да историјска лингвистика у нашој средини – и не само у нашој – не спада у поља науке о језику на којима дела много посленика. Међу њима нарочито место – код нас и не само код нас – заузима Јасмина Грковић-Мејџор. Њена вишегодишња проучавања у домену дијахроне сербистике² и палеославистике одликују се ретко успешним спојем дубине историјских увида и ширине савременог лингвистичког приступа, богатом документованошћу релевантном грађом (српском, старословенском, грчком и др.), изузетном систематичношћу излагања и јасноћом израза, продубљеном анализом језичких факата у широком компаративно-историјском контексту, и то по правилу на бази изванредно богате литературе (класичне и савремене, стране и домаће). На трагу пређашњих достигнућа, и на нивоу њима успостављених стандарда, налазе се и *Сџудије из исџоријске семанџике*.

¹ Прва књига, *Сџиси из исџоријске линџивисџике*, објављена је 2007. године, као 71. наслов библиотеке „Теорија“ (уп. и два приказа: Марина Куршевић. Списи из историјске лингвистике. *Зборник Маџице срџске за филолоџију и линџивисџику* LI/1/2 (2008): 251–254. и Слободан Павловић. Од историје језика ка когнитивно и типолошки оријентисаној лингвистици. *Зборник Маџице срџске за књижевност и језик* LVII/3 (2009): 679–685.) Друга књига, *Исџоријска линџивисџика: коџниџивно-џиџолоџске сџудије*, објављена је 2013. као 84. наслов те библиотеке (уп. и њена два приказа: Марија Ј. Стефановић. Јасмина Грковић-Мејџор, *Исџоријска линџивисџика: коџниџивно-џиџолоџске сџудије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013, 390 стр. *Јужнословенски филолоџ* LXX (2014): 309–317. и Зорица Никитовић. Модерна историјска лингвистика. *Зборник Маџице срџске за књижевност и језик* LXIII/3 (2015): 889–894.

² Термин користимо у складу са интернационалном номенклатуром националних филологија, утемељеном на латинском облику лингвонима којим се обележавају сви језици па и српски (отуд нпр. руско *сербистика*, немачко *Serbistik*, енглеско *Serbistics*); исто важи и за раније коришћени термин *сербокроаџисџика* „српскохрватска филологија”.

Књига која је пред нама сложена је на више начина – а истраживачки изазови и инспирације које она може донети пажљивом и радозналom читаоцу (без обзира на ужи профил или ниво стручности – па чак и лингвистичком лаику ширег општег образовања) овим се приказом могу само навестити. Након таксативног прегледа са кратким описом њене садржине, указаћемо на оно што видимо као кључне вредности ове књиге.

Обједињујућим насловом *Студије из историјске семантике* обухваћено је дванаест прилога. Док је први од њих овде премијерно штампан, осталих једанаест поглавља представљају нешто измењене и/или допуњене верзије радова објављених током последњих десетак година (претежно у иностранству) – при чему се њих три сада доносе у преводу са енглеског језика, на коме су првобитно публиковани. На почетку сваког сегмента стоји напомена са детаљним подацима о његовој провенијенцији и степену адаптираности за ову прилику. Ових дванаест прилога могу се груписати у три тематске групе.

Прву целину, која би се условно могла означити као уводна, чине два поглавља. Својеврстан програмски карактер има прво од њих, насловљено „Етимологија и историјска семантика”. Ту се са општелингвистичког становишта разматра међузависност историјске семантике и етимологије, уз истичање два међусобно повезана аспекта историјскосемантичких истраживања: уочавање општих принципа семантичког развоја и културно условљених семантичких промена. Даље се наглашава да свеобухватна сарадња етимологије и историјске семантике, али и других наука, попут антропологије, доприноси, с једне стране осветљавању изнемишљених култура и културних промена кроз које су њихови носиоци пролазили, а са друге помаже бољем разумевању општих људских когнитивних способности и сагледавању начина на које човек класификује и категоризује опажену стварност. У овом се поглављу, за разлику од осталих, током излагања за екземплификацију користе већ постојеће, широко познате и прихваћене реконструкције пробраних примера из разних језика. У наставку следи детаљна илустрација наведеног приступа представљена студијом, „Словенски појам ‘здравља’ (сведочанства из старословенског)”. У њој се комбиновањем ономасиолошког и семасиолошког приступа, као и ослањањем на резултате етимолошких истраживања, испитује когнитивна мотивација у лексикализацији појма ‘здравља’ на грађи старословенског, као најстаријег записаног словенског језика. Потом се старословенски пореди са другим индоевропским језицима, као и са језицима других група. Резултати спроведене компарације упућују на постојање скупа универзалних концептуалних извора за појам ‘здрав’ (алтернативно: ‘чврст’, ‘цео’, ‘чист’), при чему је давање предности једном од њих културно условљено. Показује се да је међу изворним појмовима вероватно најстарији (те у језицима различитих породица и најзаступљенији) концепт ‘цео’, као израз митског мишљења, док код Словена превагу има појам ‘чврст’. Тако ауторка показује, између осталог, да етимологија игра кључну улогу у разоткривању когнитивне мотивације апстрактних појмова, док у случајевима постојања више конкурентних етимологија увид у опште путеве семантичког развоја чини једну од њих у најмању руку вероватнијом.

Другу целину, заправо централну, чине шест поглавља посвећених још увек недовољно истраженој теми семантичког позајмљивања, поступку ко-

приказа), проистичу из чврсте утемељености у „златном” троуглу који чине грађа, теорија и метод. Али треба подвући да су у њој примењена не само импресивна општелингвистичка знања и завидно филолошко умеће, већ и достигнућа других наука (историје, антропологије), што јој даје и одлике интердисциплинарности. Није претерано рећи да су хармонично укрштање синхроне и дијахроне равни у проучавању језичких појава, успешно лавирање између когнитивно-типолошког приступа и уважавања културно-историјске условљености семантичких развоја у овим студијама доведени до јединственог, ретко виђеног склада.

И најзад, свакако нема сумње да су овом књигом остварени знатни и значајни теоријско-методолошки помаци у дијахроном проучавању старословенске и (старо)српске лексике (првенствено из најделикатније сфере апстрактне хришћанске терминологије). Али у томе не лежи сав њен значај. Ваља нагласити да *Сјудује из исјоријске семантике* (понаособ и у целини), иако махом посвећене појединим речима, не резултирају само новим увидима у порекло и/или семантички развој тих речи. Подробним приказивањем процеса и тумачењем исхода семантичког позајмљивања, а паралелно са креативном применом савремених теоријских достигнућа у области семантичког позајмљивања (уз аргументовање разуђеним системом паралела, генетских или типолошких, прецизно документованих конкретним референцама), у овим студијама су постављени највиши методолошки узор за будућа дијахрона истраживања, окакве или друге лексике – и то на широком компаративном плану, (пра)словенском и индоевропском. Зато се надамо да ће се на овде постављеним основама ускоро (истовремено са прерастањем поменутог трокњижја у четворокњижје и петокњижје) – потписани неким новим именима – појавити неки нови наслови инспирисани овим студијама.

Јасна Влајић-Појовић

Институт за српски језик САНУ

Етимолошки одсек

Кнеза Михаила 36/І, 11000 Београд, Србија

jasna.vlajic@isj.sanu.ac.rs

UDC 811.163.1'367.623(049.32)

ORCID 0000-0003-0881-8053

Рајна Драгићевић. *Оледи из српске деривајологије*.

Андрићград – Вишеград: Андрићев институт, 2024, 334 стр.

Монографија Рајне Драгићевић *Оледи из српске деривајологије*, шеснаеста по реду у едицији Библиотеке „Знамен србистике” Одељења за језик Андрићевог института у Вишеграду, синтеза је ауторкиних новијих истраживања у области творбене семантике. На сложеност и слојевитост ове тематике указује чињеница да ју је ауторка разложила на осамнаест целина, где

су питања творбе речи у српском језику испитана из различитих углова, у светлу савремених дериватолошких славистичких тема. Србистика је тако постала богатија за једну целовитију монографију у којој су се на једном месту нашла истраживања у којима се преплићу особености индивидуалног и универзалног, старог и новог у сфери творбе речи. Вредност ове књиге треба сагледати у контексту дугогодишњег бављења проблематиком творбене семантике Р. Драгићевић. Наиме, њој су претходила ауторкина бројна истраживања – од доктората *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику, њихово и семантичко анализа* (2001), преко поглавља *Семантика деривата у Лексикологији српског језика* (2007¹; 2010²), те потпоглавља *Деривати у менталном лексикону и Творба речи и концептуализација емоција* у књизи *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу* (2010), до обимног поглавља *О бојањењу лексичког фонда њиховом речи у монографији Српска лексика у прошлости и данас* (2018).

Књигу, након ауторкине *Уводне речи* (стр. 7–18), отвара поглавље под насловом *Актуелности схватања Милоша Докулила о њиховим књижевним ријечима и њиховим значењима* (стр. 19–33). Милоша Докулила (1912–2002), истакнутог чешког лингвисту, Р. Драгићевић издваја због његовог приступа, и данас врло актуелног питања – *књижевности*, које се, према његовим речима, не могу разумети без појма *значење* у језику. Важност и актуелност учења М. Докулила, као и подлогу за своја даља истраживања, ауторка проналази, између осталих, у следећој констатацији овога аутора: „Творба речи [...] припада лексикологији, која проучава читав лексички фонд у целом његовом обиму, али творба у правом смислу, тј. грађење на бази других речи променом њихове морфолошке грађе, обавезно припада и морфологији [...]” (стр. 27). Ова ће се синтеза, преплитање лексикологије и морфологије у чворној тачки деривације, очитовати у готово свим истраживањима у књизи Р. Драгићевић.

Питањима из области творбе речи бавила се, креативно и увек актуелно, еминентна руска научница – Олга Павловна Јермакова (1928–2022), једна од најугледнијих чланица Комисије за словенску творбу. Овој, надасве, по свом таленту и визионарству, јединственој слависткињи, ауторка је посветила рад *Дојринос О. П. Јермакове словенској деривацији* (стр. 33–49), у којем је, након прегледа истраживања О. П. Јермакове и њеног ангажмана у Комисији, истакла значајне закључке ове ауторке – о архаизацији деривата, о везаним основама, о конотацији и мотивацији, о иронији и творби речи, о универбизацији, те о лексемама које не региструју речници. У закључку о истраживањима О. П. Јермакове Р. Драгићевић истиче: „Њена истраживања уче нас како се прави научник одваја од осталих по способности да појаве уочи и опише [...] Живела је са језиком и за језик” (стр. 46).

У раду *О неким њиховим творбеним мотивацијама* (стр. 40–61) ауторка се бави проблемима у одређивању творбене мотивације и правилном приступу структури и значењу једног типа твореница у руском, српском и другим словенским језицима. Предочава нам шта значи правилан приступ творбеној мотивацији, а то значи – не посматрати је издвојено, површински (пример рус. *событие* није просто сабирање ‘со + бытие’ *сајосијање*, него је од глагола ‘сбытис’ *оно што се збило, догодило, дођај, случај*; срп. *збиће, збивање*); сагледати је кроз деривациону мрежу јединица и њиховог односа; творби

треба приступати као систему, што се, у педагошком раду, може чинити коришћењем *Семантичко-деривациої речника*, нпр.

Другим радом – *Значењска структура деривата* (стр. 61–79), донекле се наставља претходно истраживање, осветљено из угла разграничавања полисемије од хомонимије и односа између семантичке структуре просте речи у односу на семантичку структуру деривата. Илустровано је трима типовима примера: (а) универби (нпр. *јенералка* као *јенерална поправка*, *јенерална проба*, *јенерално чишћење*, *јенерална реформа*); (б) изведенице (нпр. *ошуйљивајши* од *ошуйејши* – *пошјајши шуйим* : *ошуйљивајши* од *ошуйијши* – *учинијши шјо шуйим*); (в) сложенице (нпр. рус. *белолазка* (риба) и *белолазка* (птица)). Пошто стари проблем разлучивања полисемије од хомонимије није лако решив, будући да постоји низ прелазних случајева који нису нити једно нити друго, ауторка дефинише овај прелазни феномен као *семантичку блискоси* која није полисемија, а која настаје као резултат понављања истог творбеног модела, те да творбену полисемију и хомонимију треба посматрати одвојено од лексичке полисемије и хомонимије. Ово се нарочито рефлектује на лексикографију (нпр. *злашара* – продавница; врста инсекта, врста биљке), а однос полисемија : хомонимија треба схватити као континуум где се у сивој зони налази *амбисемија*.

Треће истраживање *Прелазни карактер префиксоида у савременом српском језику* (стр. 79–89) говори о коренској или афиксалној природи префиксоида, те именовању јединица као што су нпр.: *ајро-*, *ајиш-*, *архи-*, *инијер-*, *суијер-*, *улијра-*, *хидро-*. Након опсежног сагледавања третмана ових јединица у славистичкој литератури, те прегледа њихове (самосталне) употребе у електронском корпусу српског језика (*СрпКор*), ауторка закључује да треба редеофинисати постојећу поделу вишесложних страних *јрејозијивних комјонената* на: *јрефиксе* (*суијер-*, *хијер-* и сл.) и *јрефиксоиде* (настале скраћивањем неких страних речи: *радио-*, *ауто-* итд.) и класификовати их по значењу – *јрефиксоиди* који означавају односе (место, време, квалитет итд.: *ајиш-*, *вице-*, *екс-*, *квази-* и сл.) и *радиксоиде* који означавају предметност (нпр. *диско-*, *еко-*, *електро-*, *енерго-* и сл.).

Наредна два рада баве се глаголском деминуцијом. Први је насловљен *Глаголски деминутиви између творбеног и ујошребног значења у српском језику* (стр. 89–121), у којем ауторка испитује прагматичку компоненту значења, тј. позитивну и/или негативну маркираност на примеру неколико префиксираних глагола. Циљ је да се, на основу контекста, дође до скривених значења тих лексема, које изоловано не реферишу на било какву маркираност, а што је значајно, између осталог, за неизворне говорнике српског језика. И у овом раду ауторка констатује фазичност, тј. степенованост у препознавању скривене компоненте – од неочекиване, као нпр. ‘починити’ (*злочин*, *јеноцид*, *јрех*, *јрешку* итд.), преко оне садржане у секундарном значењу, нпр. ‘побрати’ (*ајлаузе*, *јозијивне кријике*, *ејијејше*, *јризнања*, *симјајије* итд.), до оне где је очекивана експресивност – и то управо код глаголских деминутива, нпр. *јевуцајши*, *јивуцајши*, *чијуцајши*. Бележи да се као најфреквентнији деминутивни глаголски суфикси у српском језику издвајају: *-ка*, *-кара*, *-уца*, *-уца*, *-ука*, *-уши*, *-ушка* итд., при чему се, како сведоче резултати анкете, тешко препознаје став говорника. Корпусном анализом увиђа се да се глаголи из ове

групе могу разумети и као номинација акције у коју је уткан став говорника, али и као пејоративи, с диференцијацијом кад су у питању функционални стилови, говорник и говорна ситуација. Упозоравајући је један од ауторкиних закључака: „Стање у друштву, пад моралних вредности, низак степен самопоуздања, сиромаштво и лична несигурност утичу на јавни језик тако што се у њему увећава број пејоратива и сличних јединица чији је циљ да унизе, осрамоте, омаловаже неистомишљенике и њихово делање” (стр. 117–118).

У раду под насловом *Префиксални глаголски деминутиви у српском језику* (стр. 121–151) даље се разрађује поменута проблематика, најпре из угла адекватности термина *деминутив* у вези с глаголима и износи се низ других термиолошких решења у зависности од тога да ли се радња временски или начински слаби. Даље ауторка анализира побројане, не увек, префиксе: *йо-*, *йри-*, *на-*, *йро-*, *за-*, *йог-* и закључује да се деминутивност глагола једва одржала, да је маргинализована, што се региструје и у другим јужнословенским језицима, а да су суфикси заправо средство резервисано за деминуцију. Прегледом метајезичких константи у речницима (*мало*, *крајко*, *на брзину*, *овлаш*, *на брзу руку*, *йовршно*, *краће време*, *благо*, *у малој мери*), ауторка жели да дође до списка глагола који имају семантичку компоненту деминуције. Из регистра пописаних глагола, издвајају се следећи префикси: *за-*, *на-*, *йо-*, *йог-*, *йри-*, *йро-*, као и: *до-*, *из-*, *о-*, *ог-*, *с-*, при чему ниједан од њих није резервисан за деминутивност, него се она развија из неког другог значења које им је основно. Надаље су анализом обухваћени двопрефиксирани глаголи (нпр. *йойричекати*).

У истраживању под насловом *Творбене иновације из ула исјивљања деривационих гнезда у српском језику* (стр. 151–167) ауторка користи грађу у *Семантичко-деривационом речнику* (СДР) (2003, 2006) и анализира основну функцију творбе речи на основу структуре деривационих гнезда. Закључује да (а) творбом речи у српском језику најчешће настају именице и (б) творбеним процесима управља тежња ка системности, тј. аналогија. Након системског приказа односа мотивна реч и врста речи и њени деривати, закључује да се „лексички фонд најчешће увећава дериватима који настају попуњавањем празних места у деривационим системима” (стр. 160.). Истиче се да треба уочити појаву тзв. потенцијалних речи, чији статус у лексичком систему није лако утврдити.

Даље, у раду *Неки теоријски и методички аспекти рећуларних механизма творбе речи у настави српског као страног језика* (стр. 167–179) Р. Драгићевић повезује значај *аналогије* при учењу страног језика, истичући поново значај употребе СДР у наставном процесу. Надаље износи закључке појединих аутора о тзв. творбеном минимуму који обухвата: (а) прозачну деривативност (нпр. именица + *-ач*); (б) високу фреквенцију (нпр. *-ица* и *-ка*); (в) распрострањеност. Подаци из СДР значајни су управо у овом контексту за фреквентне творбене моделе и тематске групе, чије су лексеме творбено високопродуктивне (нпр. *делови тела*: *глава*, *рука* итд.), што је ауторку мотивисало да сачини предлог за учење нових речи кроз задатке различитог типа.

Деривација и асоцијативни речници српског и других словенских језика (стр. 179–193) рад је у којем Р. Драгићевић и даље остаје на пољу речника као извора за истраживање творбене семантике. Овде је у фокусу *Асоцијативни*

речник српског језика (APCJ), те питање везе асоцијација и места деривата у менталном лексикону. Полазећи од језгра језичког знања и истраживања Уфмицеве, ауторка прави листу од 30 најфреквентнијих асоцијација у APCJ (*живој, човек, љубав, ја, срећа, досада, ништина, страх, људи, љубоси, школа, лејо, лаж, новац, кућа, рај, смрт, туђа, свети, лејоша, увек, лоше, љаре, усеј, рад, добро, бол, бело, све, секс*), од чега су, констатује, половина деривати. Увидом пак у инвентар стимулуса на ове асоцијације, закључује да деривати нису умрежени са својим мотивним речима (нпр. *љубав – срећа* (85), нема *љубиши*). Ово наводи на закључак да се деривати не складиште у менталном лексикону близу својих мотивних речи, а узрок за то ауторка налази у могућностима: (а) *модел интeгралних лексичких јединица* (деривати се складиште у менталном лексикону у целини, а не у деловима); (б) *модел декомпозиције* (деривати се у менталном лексикону складиште у деловима); (в) *хибридном моделу обраде речи с афиксима* (само фреквентне деривате меморишемо интегрално, а све остале декомпонујемо). Бележи да је, ипак, снажна веза међу истокоренским антонимима, те да префикс може бити окидач (*засмејати – зашкријати*), али је веза успостављена на основу семантичке блискости. Ову блискост региструје и у случају простих речи и деривата (*лајати – лаж*), као и код речи које значе звук (*звон – звонце*).

Надовезујући се на претходно истраживање, у следећем, под насловом *Просте речи и њихови деривати у шекспиру у српском језику* (стр. 193–209) ауторка продубљује хипотезу о снажној семантичкој вези простих речи и њихових деривата, испитујући повезаност изабраних лексема и њихових деривата у новинском тексту, као једном од најспонтанијих исказа. Изабране речи већином су просте, врло фреквентне и имају богату полисемију а то су – *рука, лава, вода, срећа; велик, мали, добар, ствар, леј, људ, бео, жив, волеј, љедај, љовориј*. У сто испитиваних текстова долази се до закључка да се мотивне и мотивисане речи не појављују спонтано заједно у тексту, те да међу њима, упркос јакој значењској повезаности, не постоји асоцијативна веза, што је последица, како је закључено у претходном истраживању, њихове неувезаности у менталном лексикону.

Следећим истраживањем – *Сујарништво словенских деривата и англицизма у српској неологији* (стр. 209–231) ауторка се осврће на други вид богаћења лексичког система, а то су позајмљенице, овде англицизми. Истраживање је подељено на следеће целине: (1) Неуспели покушаји замене англицизма домаћим речима; (2) Позајмљивање назива за нијансе боја у српском језику; (3) Анкета (у два дела); (4) Закључци. На основу спроведене анкете о називима за нијансе боја, који се од пандемије, из маркетиншких разлога, све више умножавају, ауторка закључује: (а) нову нијансу боја говорници српског језика именују расположивим домаћим лексичким и деривационим средствима (*јесак, свети јесак, корал; боја зелене јабуке, боја љавој љајици, лимун жути; морнарско љава, љастило ружичаста* итд.); (б) постоји велик творбени потенцијал српског језика за нијансирање боја, али и других појава; (в) асоцијације су утемељене у традицији и култури (пре шљива и јабука, него киви и авокадо, нпр.); (г) домаће речи имају примат над позајмљеницима у овој тематској групи, што је, упркос доминацији англицизма у одређеним језичким доменима, ипак корак ка очувању домаћег језичког (и културног) језгра.

Следеће истраживање наслана се на претходно, али је фокус на анализи писања нијанси боја. Насловљено је *Сјојено и одвојено њисање љридева (на љримеру назива за боје)* (стр. 231–243). Грађу чине резултати управо споменуте анкете у претходном истраживању, а циљ је усмерен на испитивање начина писања нијанси боја. Нпр. на питање – која је боја *ведрої неба*, одговори су следећи: светлоплава (16), светло плава (2), светло-плава, тамноплава, жуто-плава, плаво-бела, небо-плава, небо плава, небеско плава, беби плава, азурноплава, јаркоплава, плавкаста (2), плавичаста (2), плаветна, плава, минт. Осим именовања ведрога неба [1]), у анкети се тражило да се именују боје и следећих ентитета: 2) купус у башти; 3) восак; 4) ракија; 5) црна чоколада; 6) бела кафа; 7) презрела трешња; 8) иглице на четинарима; 9) сенф; 10) дубина мора. У другом делу се захтевало именовање приказане нијансе боје на папиру, а одговори су били, између осталог: трава-зелен, киви-зелен, небо-плав, земља-браон итд. На крају ауторка разматра понуђена решења у постојећем *Правойису срїскоїа језика*, да би дала одређене сугестије на основу спроведених истраживања.

У раду *Доїринос љобализације банализацији лексичкої фонда срїскої језика* (стр. 243–261) полази се од премисе да се разговорни језик претаче у језик масовних медија – који, према неким ауторима, постаје нови функционални стил, и да ниво језичке културе под тим утицајем све више опада. У емпиријском истраживању, које за предмет има испитивање присуства експресивне лексике у штампаним медијима, ауторка закључује да експресивност има улогу пејоративизације, која се постиже вулгаризацијом и банализацијом. Као резултат свега, ефекат који се добија јесте: обезвређивање људи (нпр. *фејсбуковац*); стилска обојеност турских суфикса и пејоративизација (нпр. *инїиернеїлија*); обезвређивање процеса, покрета, идеја и њихових носилаца (*орбанизација*); сензационализам, претеривање и надувавање. Језичко-стилска средства којима се ово постиже јесу и блендирање, ономотопејска творба, нова значења или нове употребе постојећих речи (нпр. *сендвич* – *сендвичар*). Закључак је да су „основне тенденције новонастале српске лексике: експресивизација – пејоративизација – банализација” (стр. 258).

Питања универзалности, тј. специфичности иновација у домену творбе речи у словенским језицима Р. Драгићевић обрађује у истраживању под насловом *Неке љтенденције у љтворби речи у савременом срїском језику* (стр. 261–277). Појаву еволутивности у процесу усвајања нових модела ауторка прати на двама типовима твореница. Један од њих је експресивизација, која се истражује на примерима форманата *-саурус* и *-оид*, у неким словенским језицима већ увелико усвојеним. Подаци из електронских извора говоре да се суфикс *-саурус* врло спорадично појављује (*слобосаурус*, *сїарлеїосаурус*), те да (још) није заживео, али да треба имати на уму специфичну, описану појаву, да обрасци творбе живе и пре појаве неких речи. У спроведеној анкети резултати показују исто – још постоји празнина у нашем лексичком систему кад је у питању овај формант. Други формант *-оид*, жив у словенским језицима (нпр. рус. *ельциноид* (← *Ељцин*), *жириноид* (← *Жириновский*), пол. *kaczoroid* (← *Kaczor* = Качински), *tuskoid* (← *Tusk*) итд.), у српском постоји углавном у неекспресивним твореницама, али и онима маркиранима (нпр. *фашисоид*, *јеремићоид* (2), *кефалоид*, *комунистїоид* (3); *вучићоид*, *шећелоид*, *їадићоид*

итд.), што показује да је овај формант заживео у српском језику. Ауторка оправдано закључује да су ови форманти са јаком негативном емоционалношћу у директној вези са слободом медија у некој земљи, те да „ширење неког творбеног модела у доба глобализације зависи и од бројних нелингвистичких фактора – друштвених, политичких, социјалних, психолошких, етичких итд.” (стр. 273).

У истраживању *Медијатекст* као извор за проучавање нових творбених и лексичко-семантичких промена у савременом српском језику (стр. 277–293), ауторка испитује речи настале у поигравању новинара и одређује их као тзв. индивидуализме или једнодневне речи. Њима се исказују бунт, критике, подсмех и у корелацији су с политичком сценом. Оне су, с друге стране, резултат, како их слависти називају – глобанглизације и оваква говорна ситуација сложена је етнопсихолошка појава, а таква лексика има огроман семантички и прагматички потенцијал. Анализом бројних сливеница, хиљаду лексема-окационализама у српским медијима – ономатопејских речи, глаголских иновација, творбено-граматичких иновација на материјалу именица, иновација у вези са деминутивним облицима и неких типова нових именичких деривата, Р. Драгићевић закључује да је потреба новинара за окационализмима резултат језичке игре, готово неприметно позајмљене из енглеског. Поред негативног става према описаној појави, јер се руши успостављени ред у језичком систему, ауторка истиче и позитивну страну језичких поигравања јер текст чине живим, занимљивим, пошто су плод интелигентних аутора.

Последња два рада описују новије појаве у српском језику и друштву и тичу се фемининативних образовања. У првом од њих – *Умножавање мовираних фемининума на -(к)иња у савременом српском језику* (стр. 293–311) Р. Драгићевић, на великом и репрезентативном корпусу дневних и недељних новина (из 2017. године) – 14.106.453 речи, запажа да је у њему немали број нових речи и да су оне махом мовирани фемининуми. У филтрираном корпусу бележи се 207 именица на *-ка*, 172 именице на *-ица* и 135 именица на *-киња*, (укупно око 500 оваквих именица). Међу њима, уочава се доминација суфикса *-ка*, а најфреквентнија именица у грађи је *јредсјавница* (2.693 пута). Међу именицама на *-ка* најфреквентније су следеће: *минисјарка* (964), *дирекјорка* (665), *канцеларка* (459), *јрађанка* (367), а у најфреквентније именице на *-(к)иња* спадају: *кандидајкиња* (134), *акјивисјкиња* (124), *јацијенијкиња* (91), *феминисјкиња* (50), што значи да доминирају именице на *-ица*, упркос продуктивности суфикса *-ка*. Надаље следи подужи попис и опис именица с (јединим) моционим суфиксом *-(к)иња*. Ове се именице појављују углавном само једном у корпусу (нпр. *комуниколошјкиња*, *лобисјкиња*, *ловкиња*, *мејосојранисјкиња*, *монархисјкиња*, *мојшоциклисјкиња*, *муралисјкиња*, *мујшанијкиња* итд.) и претпоставка је да не могу заживети у језику због компликоване гласовне структуре, њихове дужине, као и везивања за типична мушка занимања (нпр. *бајерисјкиња*). У истраживању се такође доносе закључци у вези с неутралним значењем и феминистички пројектованим образовањима, као и о фреквенцији, појављивању ових именица у низу, ироничном призвуку и другим особеностима оваквих именица. Друго

истраживање ове проблематике под насловом – *Лексика за именовање женских лица у речницима савременој српској језика* (стр. 311–315) допуњује претходно подацима из једнотомног *Речника српској језика* Матице српске (РСЈ). Овај речник бележи око 2000 именица овога типа, насталих спонтано, без законске принуде, од којих 500 означавају жену као носиоца особине, 85% тих именица има пејоративно значење, 13% именица означава жену према пожељној особини и 2% према неутралној. Ауторка полази од закона аналогije и моћних унутарјезичких правила, која не подлежу притисцима споља, те покушава да да одговор на питање: „Може ли се равноправност међу социјалним групама постићи суфиксима?” (стр. 312). Полази од чињенице да се за грађење именица које означавају жене користе суфикси (са својим варијантама): *-ица* (*-ница*, *-лица*), *-ка*, *-уца*, *-киња*, *-ја*, *-ача*, *-ара*, при чему је готово пола оних којима се граде непожељна значења: *-уца*, *-ача*, *-ара*. Прво, закон аналогije, према изнетој статистици из РСЈ, упућује на то да ће новоформирана образовања бити негативно маркирана (85% именица из РСЈ има пејоративно значење). Друго – „1) језик генерално тежи ка томе да именује оно што је неочекивано, што привлачи пажњу, а непожељна особина увек је упадљивија од пожељне; 2) у српском језику мушки род је генерички и као такав он је неутралан” (стр. 314).

Монографија *Ојледи из српске деривациологије* нуди одговоре на не тако једноставна питања места и улоге истраживаних афикса у светлу шире слике појава у славистици, али и у контексту друштвених и културних кретања. Показана је снага аналогije у језику, па и у творби, истакнути су еволутивни процеси у настајању нових речи и парадигме системности семантичко-деривационог устројства. Посебно су значајна истраживања савремених тенденција у овој сфери творбене семантике, где се, како је ауторка у више наврата скретала пажњу, укрштају језичке појаве и нејезички фактори, врло моћни због актуелних друштвених и културних померања, тј. глобализације. Закључци о томе да се ипак чува језгро језичког знања у српском језику имплицирају то да ће унутарјезички закони надвладати наметање лексичких творења одређених друштвених група или професија и краткорочна творбена образовања, што се рефлектује на целокупан језички систем и стандарднојезичку норму.

Јасмина Дражић

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

jasmına@ff.uns.ac.rs

Тијана Ашић. *Стандардно и нестандардно у језику*.
Вишеград: Андрићев институт, 2024, 318 стр.

Низу значајних језичких студија којима је Андрићев институт обогатио српску науку придружила се 2024. године и књига Тијане Ашић *Стандардно и нестандардно у језику*. Реч је, заправо, о збирци од 14 радова објављених у распону од пуне две деценије, које је ауторка, после „Предговора”, груписала у четири тематске целине: „Стандардне и нестандардне употребе предлога”, „Стандардне и нестандардне употребе глагола, глаголских времена и начина”, „Стандардне употребе деиктичких прилога” те „Стандардно и нестандардно у књижевности”.

Утисак који у читаоцу изазива свако од поглавља-чланака, као и књига у целини, јесте да њихову ауторку одликује аутентична занесеност научника који ужива у самом чину истраживања, и који уме да и читаоца задиви научном радозналешћу и изузетним умећем препознавања и тумачења нетипичних одлика српског и француског језичког система. Тијана Ашић зна како да читаоца заинтересује од прве реченице.

Прва целина обухвата шест студија: „Предлози *јо*, *на*, *у* у српском језику и њихова физичка и темпорална интерпретација” (стр. 15–27), „О просторној и временској употреби предлога *уз*” (стр. 29–54), „О предлозима *исјед* и *јед* у српском језику” (стр. 55–84), „Изражавање теличности и просторни предлози у српском језику” (стр. 85–112), „Спацијалне и апстрактне употребе предлога *јед* у српском језику” (стр. 113–128) и „О једној специфичној употреби предлога *пар* у француском и њеном српском преводном еквиваленту, предлогу *јо*” (стр. 129–147).

У првом раду Тијана Ашић пореди просторне и временске употребе српског предлога *јо* са вредностима предлога *на* и *у*. Полазећи од просторних употреба, она тумачи темпоралне употребе ових предлога у исказима у презенту. Ово, као и сва остала истраживања о предлозима, ауторка сматра потврдом Лајонсове локалистичке хипотезе, која разна непросторна значења предлога изводи из просторног као фундаменталног. У наредном поглављу разматрају се временске употребе предлога *уз*, које подразумевају конципирање временског интервала као линије по којој се објекат креће кроз време уместо кроз простор (*Вежбам уз музику*). Узимајући у обзир бројне параметре, ауторка утврђује да код непросторних употреба *уз* локализатор не сме да буде догађај ограниченог трајања или календарског типа, већ мора бити тзв. *dot*-објекат (*Исјеричасмо се уз ручак*). Уједно, она пореди ове временске употребе с истима код предлога *јо* и *на*.

Проучавајући затим предлоге *исјед* и *јед*, она уочава да, за разлику од *исјед*, који подразумева статичност у позитивној фронталној регији локализатора, *јед* означава динамично кретање објекта ка фронталној регији локализатора, као и њихову функционалну везу (*Кола хийне јомоћи су јед школом*). Исто тако, *јед* наглашава близину у простору и времену (*јед Божић*), а и подразумева близину и приближавање (*Бициклисти су јед Беотрагом*).

Предлогу *îpred* посвећено је још једно истраживање у књизи, и оно се концентрише на непросторне употребе, које се проучавају кроз поређење са *îpre*, уз закључак да се темпорално *îpred* комбинује само са одређеним психолошким и друштвеним феноменима (*Пред разводом су*). Реч је поново о специфичној функционалној вези, када се објекат суочава са неким будућим догађајем који представља изазов, циљ или препреку.

Посебно поглавље у овом делу књиге бави се просторним предлозима – *на* и *у* у српском, те *à* и *en* у француском – у теличким структурама попут *ићи у школу* или *бићи на факултету*. Поред укључивања поменутих, семантички испражњених предлога, ове структуре карактеришу и релативно испражњени глаголи попут *бићи* и *ићи*, те одређеност именских група. Уједно, Тијана Ашић у овом раду указује и на теличке вредности предлога *ког*, *îpred* и *за*, којима се бавила и у претходним радовима. Последњи прилог у овом делу књиге посвећен је поређењу француског предлога *par* са српским *ио* у тзв. „метеоролошкој” употреби, са нагласком на српском предлогу. У француским примерима попут *par une belle journée ensoleillée* или *par un froid matin d'hiver* и српским *ио киши* и *ио сунцу*, ауторка показује да је реч о транспозицији основних просторних употреба ових прилога. Тако се француско *par* комбинује или са чисто метеоролошким именицама или са именицама модификованим придевом који описује атмосферске прилике, док *ио* увек имплицира каузалност и уводи тип метеоролошког догађаја, а никако специфичну природну појаву или догађај.

У другом делу књиге налазимо студије „С оне стране потенцијала – нови приступи објашњењу употребе потенцијала за означавање понављања у прошлости” (стр. 151–170), „Деиктичка компонента у значењу глагола: случај глагола *оићи*” (стр. 171–192) и „О неспацијалном значењу глагола *сјићи* и његовог француског еквивалента глагола *arriver*” (стр. 193–213).

У првој од три студије о глаголским временима и начинима, ауторка најпре изванредно анализира хабитуални потенцијал у српском. Она објашњава да се контрафактуалност у садашњости (*гоџао бих*) поништава у прошлости, што даје могућност за исказивање стварних догађаја, али виђених из угла субјекта. Потенцијал хабитуалности заправо одговара потреби да се сукцесивност два прошла догађаја или више њих комбинује с итерацијом. Тако *Dès qu'elle était entrée, elle se mettait à travailler* одговара српском *Чим би ушла, почела/почињала би да ради*. Ауторка овој употреби потенцијала приписује и изражавање унутрашње фокализације. У другом раду, да би прагматички објаснила говорни аорист *Ogox*, она примећује да се у говорном језику ради о изражавању непосредне будућности, и то само уз неки експлицитан или имплицитан услов без чије ће се реализације сигурно остварити углавном нежељени процес у аористу, што се може парафразирати прилогом *иначе*. Ипак, *Ogox/Ogosmo* не захтева такав услов. *Ogox* изражава непосредну будућност тако што се уводи моменат туђе садашњости S* незнатно померене у будућност, у односу на коју се садржај *Ogox* поставља као реализован. У трећем прилогу, ауторка компаративно истражује прагматичке и аспектуалне вредности семикопулативног *сјићи*, поредећи га затим са француским *arriver à*. Она показује да у српском конструкција са глаголом *сјићи* подразумева вољу, намеру и очекивање. Ова непросторна употреба глагола

сѣићи подразумева и савладавање неке временске препреке, при чему се очекује да субјекат оствари циљну радњу у оквиру задатог интервала.

Трећи део књиге, посвећен деиктичким прилозима, укључује два повезана рада. То су: „О семантици и прагматици заменичко-прилошких присторних локализатора *овде* и *џу* у српском језику и њиховим преводним еквивалентима у француском” (стр. 217–234) и „О апстрактним употребама заменичких прилога *овде* и *џу*” (стр. 235–245).

У првој студији ауторка тврди да ниједна деиктика није сасвим семантички испражњена, те запажа да и *овде* и *џу* указују на „когнитивну повезаност говорника и саговорника”. Док *овде* не може имати ни анафоричку ни темпоралну употребу, те употребе су, напротив, својствене прилогу *џу*, који може да се односи на позицију говорника или саговорника, или обојице. Штавише, значење *џу* може се толико испразнити од спацијалности да добије обично значење проксималности, као и лоцирања (*џу* = *џписуџан*), чак и блискости. Друга се студија бави неспацијалним употребама иста два прилога, полазећи од разумевања *овде* као праве деиксе, при чему би *џу* био еквивалент одређене именске групе. Темпорална употреба *овде*, које одговара глобалној теми, означава простор обухваћен одређеним тренутком, односно „сцену” која обележава неку промену. У погледу *џу* Тијана Ашић преузима поделу С. Кордић на три типа анафоричке употребе *џу*, од којих је само једна спацијална, а у једној је *џу* еквивалент темпоралног *џага*. Коначно, *џу* може да указује и на саму комуникативну ситуацију (*џџа се џу свађаџе?*).

Док анализе у прва три дела књиге показују прецизност ауторкиних научних запажања и формулација, као и беспрекорну логику којом детектује језичке феномене, издваја њихова својства и аргументовано образлаже предложена решења – последњи део књиге бави се нестандартним у књижевности. Овде налазимо три студије: „Употреба негације прекида у прози Видосава Стевановића” (стр. 249–268), „Слободни индиректни говор и његови стилски ефекти у прози А. Камија и В. Стевановића” (стр. 269–293) те „Језичка норма у поезији Стевана Раичковића” (стр. 295–308).

У првом раду Тијана Ашић подсећа да негација генерално поништава догађајну природу глаголског садржаја, али и укида перфективност и међусобну сукцесивност процеса. Међутим, позивајући се на радове Луја де Сосира о „негацији прекида”, подсећа да негација понекад, као у огледалу, подразумева супротан догађај, тако да *Она не одговори* одговара афирмативном *Она ођуџа*. Анализирајући такве негативне предикате код Стевановића, Тијана Ашић показује да они одражавају неостварена очекивања приповедача или протагонисте. У наредној студији се показује да и слободни неуправни говор, као и „негација прекида”, представља стилско средство унутрашње фокализације. Разматрајући српска и француска теоријска промишљања о слободном индиректном говору, она пореди његову употребу у Камијевом *Сѣранцу* и приповеткама В. Стевановића. Мерсоово механичко понављање туђих речи за Тијану Ашић је показатељ одсуства емпатије у односу на саговорнике. И у Стевановићевим приповеткама слободни индиректни говор – понекад и у ретком првом лицу – изражава исту незаинтересованост и одсуство стварне комуникације. У последњој анализи, ауторка трага за језичким генераторима песничког доживљаја у поезији Стевана Раичковића. Разлику-

јући „удео чуда и труда” Цветајеве, Тијана Ашић подробно разматра Раичковићеве језичке поступке унеобичајења, закључујући ову студију указивањем на ограничену моћ научног рација пред „наднаравном тајном” поезије, као непоновљивог језичког и надјезичког феномена.

У „Закључним напоменама” (стр. 309–310), ауторка даје сажете повезнице између појединих студија. Следе „Библиографска забелешка” (стр. 311–312), „Индекс имена” (стр. 313–315), те биографска белешка „О аутору” (стр. 317–318).

У целини гледано, Тијана Ашић је у студији *Стјандардно и нестјандардно у језику* пружила лингвистичкој јавности сажета и за сад најпотпунија објашњења анализираних нестандартних употреба језичких облика и структура. Посебну драгоценост ове књиге представља компаративно-контрастивни приступ темама, које ауторка сагледава поредећи српске језичке феномене с њиховим француским еквивалентима. На тај начин, она је значајно обогатила како српску, тако и француску лингвистику, што ову студију чини незаобилазном референцом у наредним истраживањима семантике и прагматике предлога, прилога, глаголских времена, као и негације и слободног индиректног говора.

Таијана Самарџија

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за романистику

Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија

tatjana.g.samardzija@gmail.com

UDC 811.163.1'354(049.32)

ORCID 0000-0001-6784-9832

Душка Кликовац. *Српска интјерпункција*.

Београд: Универзитет у Београду – Филолошки факултет, 2024, 465 стр.

Монографија Душке Кликовац о интерпункцијским знаковима у српском језику – њиховом нормативном третману, функцијама и употребним вредностима – плод је дугогодишњег ауторкиног научног интересовања за ову тему. Оно је, можемо додати, инспирисано континуираним дводеценијским наставним ангажманом на универзитетском курсу из синтаксе српског језика, у оквиру ког будући професори и лектори морају овладати и практичним знањима из интерпункције. Опремљена потпуним научним апаратом, књига садржи 17 поглавља, од којих нешто мање од половине чине раније објављене студије; штампана је у малом тиражу, али је електронско издање бесплатно доступно на сајту Филолошког факултета.

У првом поглављу ауторка представља правописне приручнике које ће анализирати. У њих улазе сви доступни српски правописи до 1960. године,

укључујући и прве (за интерпункцију релевантне) кодификације вуковског књижевног језика из 19. века, а од 1960. године до данас – сви они који су званично прихваћени и који се показују релевантним. Конкретније, то су граматички односно (граматичко-)правописни приручници Ст. Новаковића (из 1894), Љ. Стојановића (из 1891) и М. Петровића (из 1912, 1914), затим три издања правописа А. Белића (из 1929, 1934, 1950), *Правописно уџуџиство* Министарства просвете (из 1929), *Ново правописно уџуџиство* (из 1943), Матичини правописи из 1960, 1993 и 2010, школски правопис М. Дешића (из 2015), те правописи Р. Симића и коаутора (из 1993 и 1998. одн. 2003), с тим да ауторка напомиње да је, онда када су се решења разликовала, у разматрање узимала и ранија одн. каснија издања. О сваком делу даје се, поред основних података, и кратак осврт на његов опсег, природу, значај, на евентуалне разлике између верзија, односно новине које долазе с новим издањима, а понекад и на рецепцију у јавности. Представљају се и друге релевантне публикације које су излазиле између оних капиталних. Хрватски правописи изостављени су из корпуса, али нису игнорисани: поједини елементи из четири најрелевантнија хрватска правописа, чијим се сажетим описом ово поглавље завршава, биће предмет осврта и поређења (махом у фуснотама) у разматрањима која следе.

У другом поглављу (*О знаковима у правопису*), показавши најпре да је и у правописима са заласка црквенословенске одн. славеносрпке епохе највише пажње посвећивано управо реченичним знаковима (иако у другачијем терминолошком руху), те да су потоњи правописи на вуковском језику имали већ извесну традицију за свој ослонац, ауторка поставља питање шта су то, заправо, *интерјункцијски* знакови и у каквом односу ова терминолошко-појмовна категорија стоји према терминима и појмовима *правописни* одн. *помоћни* (*правописни*) знакови. Из детаљне анализе, илустроване цитатима и табеларним прегледом, види се да, прво, посматрани приручници (па и шира нормативна литература) нису сагласни у одговору на то питање, и друго – да се дешава да се у оквиру истог приручника ови термини користе недоследно, па и противуречно. Као решење предлаже се следећа класификација, као кохерентна и с јаким упориштем у традицији: кровни термин *правописни знакови* односио би се на све знакове који се комбинују са словима или, евентуално, цифрама, да би се добио јасан и прегледан писани текст. Један подскуп ових знакова били би *интерјункцијски* (или *реченични*) знакови, који се тичу реченице, а други подскуп били би *помоћни правописни* (или *нереченични*) знакови, који се не тичу реченице; све то уз напомену да се неки интерпункцијски/реченични знакови могу користити као помоћни/нереченични.

Треће поглавље, насловљено *О реченичним (интерјункцијским) знаковима уџуџице*, бави се с неколико повезаних питања. Прво је однос интерпункције према прозодији и синтакси. Подсећајући на то да су говор и писање засебни медијуми, те да други није сводив на први, ауторка разматра различите експлицитне или имплицитне дефиниције интерпункције из литературе, па закључује да се могу сажети и свести на следеће: интерпункција служи обликовању смисла текста, тако што се он рашчлањује, раставља и раздваја на мање делове, указује на њихов карактер или односе међу њима; при томе

она, с једне стране, одговара елементима прозодије (приликом записивања изговореног или читања наглас), али – с друге стране – даје писаном тексту и допринос независан од говора. Даје се детаљан табеларни преглед знакова који се обично, у анализираној литератури, убрајају међу интерпункцијске, и то са свим забележеним термилошким варијантама, а одмах затим сагледава се и статус оних знакова који се интерпункцијским сматрају само у неким изворима (то су комбинације упитника и узвичника, две црте, низ тачака, апостроф и генитивни знак), и долази се до закључка да за њихово сврставање међу интерпункцијске нема довољно оправдања. Као занимљиво питање ауторка издваја и то да ли и *велико слово*, *ишиј слова* и *белине* треба сврстати у правописне знакове, што се у литератури некад предлаже; такву идеју не одбацује, али сматра да би они могли чинити само додатну категорију правописних знакова у *ширем смислу*, док би правописним знаковима у *ужем смислу* требало сматрати оне који се пишу као посебни знакови (тако што се у реченицу одн. текст дописују или уписују). Враћајући се поново на статус категорије интерпункцијских знакова у широј категорији правописних знакова уопште, ауторка заступа став да их у правопису треба обрађивати као издвојену групу (што анализирани правописи не чине доследно), и то аргументује овако: за разлику од помоћних правописних знакова, интерпункцијски одговарају прозодијским елементима и могу служити стилском нијансирању исказа; без њих не може ни записати реченица; и коначно – њихово усвајање нужно је повезано с усвајањем и одређених синтаксичких знања. Даље се предлаже подела интерпункцијских знакова у три групе. У прву спадају оне који сигнализирају завршеност реченице (*ишачка*, *узвичник*, *ишиишник*, *ири ишачке*); у другу иду они који раздвајају реченичне делове (*двоишачка*, *ишачка* и *зарез*, *зарез*, *цртица* – с тим да се последња два могу и удвајати); трећу групу чине парни знакови, који издвајају делове реченице (*наводници* и *заграда*). На крају поглавља ауторка се осврће и на врсте интерпункције – најпре на уобичајену дистинкцију између *лоичке* (*семантичке*) и *ираматичке* (*формалне*) интерпункције, а затим анализира термин и појам *стилске* интерпункције, која се у литератури различито разуме: као антипод стилски неутралне (немаркиране) и као антипод нормативне.

У четвртном поглављу – *О нереченичним (помоћним) правописним знацима* – ауторка се најпре полемички осврће на термилошко-појмовну збрку коју може настати – неутемељеним, како сматра – коришћењем појма „основних” правописних знакова у литератури, а потом утврђује да се нереченични (тј. помоћни) знакови, услед своје разнородности, могу заједно обухватити само општом негативном дефиницијом: то су, наиме, сви они који нису реченични (тј. интерпункцијски). Даље се даје детаљан преглед интерпункцијских знакова који се употребљавају и као помоћни правописни (тачка, зарез, двотачка, црта и заграда), при чему се аргументује став да интерпункцијски знакови који се употребљавају на текстуалном нивоу (црта, тротачка, заграда и наводници) – ни тада не губе своју интерпункцијску вредност, тј. значење које иначе имају и на нивоу реченице, па их стога у таквим употребама не треба сматрати помоћним (нити употребљеним као помоћним), а исто важи и ако се интерпункцијски знак веже за једну реч (као што може бити случај са упитником, узвичником и наводницима). Прешавши

затим на знакове који могу бити само нереченични, ауторка даје прво исцрпан преглед преко тридесет њих, ексцерпираних из правописних извора, скупа са свим различитим термилошким варијантама. Затим поставља важно питање критеријума за укључивање (нових) помоћних знакова у правопис – пре свега оних који иначе припадају лингвистици и математици, али и другим наукама и дисциплинама, и износи резерве према оваквим настојањима за проширење репертоара помоћних знакова. Наиме, правопис треба да прописује правила записивања природног језика и да буде оријентисан на текстове опште намене, па га не треба оптерећивати знаковима чију вредност и употребу прописују друге науке, тим пре што се може десити да неки знакови у општој и стручној употреби само изгледају исто, али су, заправо, различити знакови (нпр. *црџа* и математички знак „минус“). Дискусију о помоћним знаковима ауторка закључује разматрањем разноликости њихове природе и функција, па их, према томе да ли се (и како) могу наглас читати, разврстава у пет група.

У централном део монографије, тј. поглављима 5–15, ауторка систематично обрађује правописни третман, вредност и употребу сваког од десет интерпункцијских знакова, и то најпре оних који означавају завршеност реченице, затим оних који служе да раздвоје реченичне делове, и на крају парних знакова, чија је функција издвајање делова реченице. Разматрања сваког знака почињу прегледом и дискусијом термилошких и, евентуално, графичких решења у вези с њим, а затим по правилу следи осврт на прозодијски еквивалент знака. Потом се минуциозно анализирају, пореде, коментаришу и вреднују правила и упутства у правописним изворима (а и другој нормативистичкој литератури), приказује се еволуција нормативних решења, евентуална лутања и размимоилажења, елаборирају и коментаришу проблематична места, систематизују употребне вредности и функције датог знака и – што је нарочито важно – указује се на случајеве који нормативним упутствима нису покривени, а срећу се у пракси. Све то исцрпно се илуструје, и то не само цитатима и примерима из правописних извора већ и на обимној грађи из белетристике, штампе, електронског корпуса српског језика *СрпКор*, разноврсних текстова с интернета и из свакодневне комуникације. После интерпункцијске употребе, на исти начин и једнако детаљно, сагледава се, ако постоји, и неинтерпункцијска употреба датог знака, а у закључку поглавља резимирају се кључни моменти и даје структура, некад више а некад мање разуђена, семантичке категорије датог знака. У наставку ћемо сажето приказати садржај тих поглавља.

Знак *ѝачка* разматра се најпре у основној својој интерпункцијској употребе – на крају реченице. Скреће се пажња на местимично непрецизне формулације у правописним изворима, где се мешају појмови реченице као клаузе и реченице као исказа, а истиче се потреба да се писање тачке илуструје и примерима с елиптичним, одн. специјалним независним реченицама, па и реченицама које нису обавештајне (него нпр. заповедне), као и да се боље регулише статус парцелације, односно писање парцелата. Разматра се (не)писање тачке иза наслова и натписа, а нарочито иза потписа, у вези с чим се предлаже толерантнији нормативни приступ. Што се тиче помоћне употребе тачке иза редног броја, нарочито се указује на случај када иза такве

тачке следи други интерпункцијски знак, али не непосредно, него се најпре налази белина, што је проблем за који правописи и не нуде експлицитно решење, па се у пракси јављају колебања и недоумице. Од помоћних употреба, разматра се и тачка унутар бројева, тачка у бележењу времена и скраћеничка тачка, у вези с којом ауторка такође предлаже експлицитнији нормативни третман када иза ње следи други знак интерпункције. У складу с раније изнетим ставом да знакове који припадају другим наукама и дисциплинама не треба правописно обрађивати, ауторка критикује то што се у једном правопису говори о тачки у функцији знака множења, и што се овај знак сврстава у дијакритичке знакове који стоје „изнад неких слова” као што су латиничко *i* или *j* (јер, тачка је ту њихов део, а не посебан правописни знак). На крају се разматра и поступак када се поклопе интерпункцијска и помоћна правописна тачка.

Што се тиче *узвичника*, ауторка се најпре, на основу података из корпуса, залаже за нормативно прихватање и алтернативног термина *знак узвика*, а затим и детаљно представља и илуструје репертоар говорних чинова (односно комуникативних типова клауза) који се узвичником обележавају. Посебно се задржава на писању узвичника после вокатива, а сагледава и његову употребу на крају издвојеног дела реченице, односно иза ономотопејског узвика. Бави се и проблемом писања малог одн. великог слова у наставку реченице после узвичника и налази да би најприкладније било захтевати доследно писање великог слова, односно одустати од малог (као у *Аух! не њињај!*). Разматра се и писање узвичника с координираним клаузама, а уочава се да у дијалозима овај знак може стајати чак и уместо целе реплике. Пажња се посвећује и узвичнику који припада метатекстуалном нивоу, као и поновљеном узвичнику.

Проблематика *ујњињника* добрим делом је паралелна оној у вези с узвичником. И овде ауторка предлаже да се термин *знак њињања* врати у правописе као дублет првом термину, будући да се у пракси радо и често користи, свакако под утицајем и бројних фразеолошких обрта чији је незаменљив део. Осим што се даје преглед уобичајених функција упитника да обележи различите типове упитних реченица, истиче се и да правописи не покривају случајеве када су питања изражена и само узвицима, као ни случајеве парцелисаних упитних оператора. Указује се на непостојање односно неадекватност описа упитне интонације у правописним изворима, а обрађује се и упитник у насловима, упитник на крају издвојеног дела реченице, сам упитник у загради, као и (не)писање упитника на крају управног односно неуправног говора. Нарочито се указује на мањкавост правописних упутстава за (не)писање великог слова у ситуацијама када реченица садржи више питања (као у *Где сам био? њиња сам радио?*) и предлаже се прецизније правило. Скреће се пажња на сложене исказе где је само један говорни чин упитног карактера, као и на могућност самосталне употребе упитника као реплике у дијалогу. Коначно, испитује се употреба различитих комбинације упитника и узвичника и евентуалне разлике у значењу.

Да *њроњчка* у правопису заслужује више места, ауторка је убедљиво доказала врло детаљном и систематичном анализом њених значења и употребе. После осврта на графичка и терминолошка решења (при чему се залаже

да се шире прихвати употреба овог термилошког лика, поред постојећег *ѿри ѿачке*), ауторка показује да овај знак има врло широк распон употребе – од унутарреченичног, преко реченичног, па до текстуалног знака, да има не само семантичку вредност него и стилски потенцијал, те да се користи у различитим варијететима. Анализом грађе ауторка долази до чак седам типова случајева: када говорник прекида реченицу, прави паузу и (1) не наставља је, односно (2) наставља; (3) када говорник прави паузу иза довршене реченице; (4) када говорник прави паузу између две текстуалне целине; (5) када је говорник прекинут; (6) када редактор означава да је скратио изворни текст; (7) када говорник тротачком сугерише неизречени садржај (ова последња употреба је у нарочитој експанзији у новије време, у неформалним текстовима). Ових седам употреба даље имају и своје подтипове, а сви су илустровани са преко стотину обимнијих примера из корпуса. Разматрају се такође и писање великог одн. малог слова иза тротачке, ситуације када је у она у контакту с другим интерпункцијским знаковима, као и њена (не)заменљивост другим знаком.

Једнако озбиљно ауторка је приступила и *двоѿачки*, показавши да се о њој може рећи кудикамо више но што то чине правописи. Уз термилошку сугестију сличну горепоменутој (допустити *двоѿачку* као практичнију варијанту термина *две ѿачке*) и након исцрпне критичке анализе свих постојећих правописних упутстава и објашњења, ауторка издваја седам језгрених типова интерпункцијске употребе (око којих се даље окупљају разноврсни подтипови), што илуструје са преко 130 примера из прикупљене грађе. Део реченице испред двотачке мора увек, како увиђа ауторка, у неком смислу (прозодијском, синтаксичком, семантичком) бити целовит, а двотачка може најављивати: (1) одређење (идентификацију, објашњење, конкретизацију, експлицирање, опис или еквиваленте) неког појма или (дела) ситуације; (2) обједињавање или уопштавање претходног садржаја; (3) садржај глагола говорења, мишљења и перцепције; (4) узрок и образложење, последицу и закључак; (5) набрајање; (6) пример или примере; (7) неке друге садржаје и елементе (у нарочитим случајевима, као што је нпр. назив дела иза имена аутора и сл.). Део поглавља, такође са десетинама илустрација из грађе, посвећен је типичним случајевима погрешне или неадекватне интерпункцијске употребе, када нису испуњени прозодијски услови (а најчешћи такав случај је вероватно аутоматско стављање двотачке испред набрајања). Затим је одвојено анализирана и употреба двотачке као помоћног правописног знака – у вези с којом се, у духу већ раније изнетог става, указује и на неоправданост изједначавања овог знака са математичким знаком *дељења*.

Говорећи о *ѿачки* и *зарезу*, ауторка се најпре бави консеквенцама инсистирања на једином термину *ѿачка са зајетом* (што се чини у последњој ревизији Матичиног правописа), односно употребљивости и практичности свих могућих термилошких ликова, залажући се за слободу избора. Међу различитим употребним дефиницијама овога знака предност даје оној из Матичиног правописа из 1993. године, која га одређује као раздвојни знак слабији од тачке, а јачи од зареза. У кључу таквог одређења, ауторка примећује да, када замењује тачку, овај знак стоји између целовитих клауза које су у ближој семантичкој вези међусобно него с контекстом, а карактер тих веза

може бити четворострук: или се (1) развија иста идеја, изводи исти говорни чин или износи целовит опис; или (2) после тачке и зареза следи информација која се надовезује на претходну; или се (3) овај знак налази између клауза у саставном или супротном напоредном односу (чешће асиндетски), или се, коначно, (4) овај знак налази испред клаузе која означава узрок или последицу, било у стварном, било у епистемичком домену. Када се пак користи као јачи раздвојни знак од зареза, ради се о набрајању, где поново постоје три групе случајева. Ауторка се осврће и на улогу овог знака у остваривању стилског паралелизма, на варијететску припадност, као и на прозодијски еквивалент (а то је уочљива пауза, испред које тон пада). Резимирајући, истиче и да је, кад се користи уместо тачке, овај знак, заправо, спојни знак, што би га чинило примером за својеврсну интерпункцијску енантисемију.

Вероватно најчешћем и најважнијем интерпункцијском знаку – *зарезу* – у монографији је посвећено и највише простора. Ипак, то је једини знак који није исцрпно анализиран, већ су у вези с њим обрађене, како ауторка наглашава још у предговору, само одабране теме, и то превасходно оне које се тичу зависних реченица. Најпре, што се његове термилошке стране тиче, ауторка не налази да је протеривање *зареза* у корист *зайетје* нешто што треба безрезервно поздравити, иако је такав став, како каже, данас „преовлађујући, или бар најгласнији међу српским лингвистима” и подсећа, између осталог, на то да је *зарез* само једна од термилошких иновација уведених заједничким правописом из 1960. године, међу којима су и *везник* м. *свезице*, *ћворба* м. *ћрађења* (речи) итд., а да је *зарез* у пракси и данас итекако виталан термин.

Након осврта на прозодијски еквивалент овога знака (а то је обично пауза после њега и обавезно интонациони успон испред њега), ауторка се шире бави појмовима *ћрамаћичке* (формалне) и *лоћичке* (слободне) интерпункције и односом међу њима. Сагледава ток увођења логичке и нестанка граматичке интерпункције, па промишља шта је то „граматичко” у првој, а „логичко” и „слободно” у другој, те истиче да је та „слобода” понекад преувеличавана, па и мистификована, али да се мора имати у виду да логичка интерпункција омогућава изражавање смисаоних нијанси и семантичких дистинкција које граматичкој нису доступне. За сагледавање једног и другог интерпункцијског принципа, а нарочито за успешну примену и савладавање другог, битан је, истиче ауторка, и однос према прозодији, и примећује да тек Матичин правопис из 1993. године уводи прозодију у објашњења, али да се ни ту, ни у ревизији из 2010. године, прозодији не придаје довољан значај. Анализирајући општа правописна упутства о писању зареза у вези са зависним клаузама (према логичкој интерпункцији), ауторка примећује да она „сведоче о мукама аутора да примере класификују и подведу их под јасна и кохерентна правила”, те да се тек с Матичиним правописом из 1960. године успело доћи до довољно конкретних и употребљивих формулација.

Када је посреди статус зареза иза зависних клауза у антепозицији (тј. у „инверзији”), после детаљнијег прегледа еволуције нормативних упутстава, нарочито у вези с присуством одн. одсуством корелатива, ауторка се задржава на једном случају који је у правопису из 1993. помињан као (факултативни) изузетак, у ревизији из 2010. године промовисан у посебно правило: ради се

о упутству да се – супротно општем принципу о обавезном писању зарезу иза зависне клаузе у антепозицији – односна клауза у функцији субјекта не одваја зарезом од предиката главне клаузе иако се налази антепозицији (*Ко ради не боји се љаги*). По мишљењу ауторке, за наметање овог правила тешко је наћи оправдање, будући да нема релевантне прозодијске разлике између такве реченице и реченице *Ко брзо суди, брзо се и каје* (коју аутори правописа пишу са зарезом) нити је разумно очекивати од корисника правописа да разликује односне клаузе у функцији субјекта од оних с другом функцијом (нпр. објекатском), за које ово правило не важи. Размотривши и нека друга, кохерентнија решења понуђена у литератури, закључује да од једноставног правила да се свака зависна клауза у антепозицији без изузетка одваја зарезом – није требало одступати. То се не односи на ситуације где испред такве зависне клаузе стоји корелатив (*Онај ко ради не боји се љаги*), где је ситуација компликованија и, чини се, и даље недовољно нормирана.

У наставку се ауторка окреће питању (не)одвајања зарезом зависних клауза везаних за именички појам, а ту највише долази до изражаја разлика између граматичке и логичке интерпункције, пре свега када су посредни односне клаузе с придевском вредношћу: да ли ће се оне одвојити зарезом или не, зависи од њиховог (рестриктивног или нерестриктивног) значења, односно (атрибутске или апозитивне) синтаксичке функције, што се одсликава и у прозодији. Након анализе правописног третмана овог питања, закључује да овде употреба зареза подлеже јасним правилима, те да се не може говорити ни о каквој „слободи избора” при његовом писању, а скреће пажњу и на то да правописи понекад дају примере који нису добро одабрани, пошто се могу двојачко тумачити (или је за њихово тумачење неопходан контекст). Такође се указује на потребу да, када одређују именички појам, и клаузе са заменичким прилозима за место и време треба обрађивати уз односне клаузе (без обзира да ли их аутори типолошки сврставају у односне или не). Разматра се и интерпункцијски третман изричних клауза које одређују или допуњавају именички појам, за које важе упоредиве законитости као за односне.

Систематично су изнети и сви случајеви када је зависна клауза (у постпозицији) у функцији обавезног реченичног члана, па са се зарез не пише. Ауторка, између осталог, упозорава да правописи не региструју да, осим изричних и односних клауза у објекатској и субјекатској функцији, зависне клаузе могу вршити и функцију прилошке допуне уз одговарајуће глаголе – и то за место (*Нейокорни живе где је суца*), начин (*Понаца се бац како ѿреба*), намену (*Бибер сѿреј служи да се одбраниш*) и меру времена (*Сасѿнак је ѿрајао док није свима досадило*). Разматра се и третман допунских намерних клауза, као и последичних и поредбених.

Опширно се сагледава и ситуација где зависна клауза (у постпозицији) има одредбену функцију, и истиче се да велики број примера који правописи наводе допушта и другачије интерпункцијско решење. Ради се, наиме, о томе да правописно упутство које каже да се испред одредбене зависне клаузе зарез „може и не мора” писати – није адекватно: он се некад *мора*, а некад *не сме* писати, што зависи од информативне вредности исказа и информативне (не)фокализованости зависне реченице у датом контексту (уп. [*Да ли ћеш доћи?*] – *Доћи ћу, кад завршиш ѿсао* и [*Када ћеш доћи?*] – *Доћи ћу кад*

завршним *йосао*). Дискутује се такође и о случајевима када се одредбене зависне клаузе у постпозицији не одвајају зарезом (узрочне клаузе са *чиџо*, а обично и околносне са *а га*), односно када се увек одвајају (узрочне клаузе са *чим*, различити типови псеудозависних клауза, односне клаузе са *чиџо* која се везују за целу претходну ситуацију, те спецификативне, ексцептивне, и експективне клаузе).

Проблематичан правописни третман, сматра ауторка, има и (не)писање зареза у градационим конструкцијама типа *не само чиџо/га ... већ/неџо/но (н)и*, где важећи правописи изричито забрањују писање зареза, чиме уводе непотребан елеменат граматичке интерпункције. Ауторка истиче да се у пракси ово правило ретко поштује (при чему га не примењују доследно ни аутори који га прописују), а разлог томе лежи како у прозодијским чињеницама (пауза и подизање тона), тако и у супротној семантици везника *неџо/већ*.

Разматрања о зарезу закључују се освртом на помоћну правописну употребу овога знака, која је ограничена на писање у децималним бројевима, и истиче се, између осталог, да зарез не треба користити за раздвајање сати и минута приликом бележења тачног времена.

Прелазећи на *црџу*, ауторка своди њену употребу на девет типова случајева и илуструје десетинама примера. То су случајеви када црта (1) наглашава оно што за њом следи; (2) означава елипсу; (3) сигнализује нагли прекид реченице; (4) наговештава одређење неког појма; (5) најављује део реченице којим се своди њен садржај, (6) уводи образложење или последицу; (7) стоји иза речи или израза који служе најави; (8) дели дужу реченицу; (9) стоји испред и иза уметнутог дела реченице. Разматра се и однос овога знака према другим интерпункцијским знаковима и (не)заменљивост њима, а опширно се илуструје и њена текстуална употреба, када се ставља између реченица у оквиру истог пасуса. Детаљно се обрађују и две главне неинтерпункцијске употребе црте – између напоредних појмова у двочланим или вишечланим везама, као и приликом графичког раздвајања делова текста, а упозорава се и на то да овај знак не треба изједначавати са математичким знаком „минус”.

Говорећи о *наводницима*, ауторка се најпре бави терминолошким и практичним изазовима у вези са чињеницом да се функционално ради о једном знаку, а визуелно – о два, услед чега се ствара потреба да се терминологизује не само знак у целини већ и његови делови. Потом детаљно коментарише њихове графичке варијанте и критикује поступак аутора Матичног правописа из 2010, који без образложења испуштају једну од две варијанте завршног дела ресичастих наводника, односно установљавају само један њихов лик (тј. 99-99, уместо слободног избора између облика 99-99 и 99-66). Тиме је, сматра ауторка, прогнана једна у штампарској пракси и издавачкој традицији устаљена и често коришћена варијанта, а уједно у нормативну илегалу потиснут огроман број постојећих текстова, укључујући и издања САНУ, па и издања саме Матице српске. Употребну вредност наводника ауторка даље приказује кроз четири групе случајева: (1) када означавају дословно навођење туђих речи; (2) када означавају нарочит или нарочито употребљен израз; (3) у називима, насловима и сл.; (4) када означавају аутонимну употребу речи (што не помиње ниједан правопис). Говори се и о графичким решењима и употреби полунаводника, као и еквивалентима наводника у читању наглас

и спонтаном говору, а дискусија о овом знаку завршава се освртом на однос наводника и курзива.

Наводника се добрим делом тиче и наредно поглавље, под насловом *Обележавање управног говора*. Настојећи да ублажи недоумице и тешкоће које се у пракси јављају, ауторка овде разматра и примерима илуструје (1) којим се редом пишу наводници и други интерпункцијски знакови, (2) да ли се пише зарез као трећи интерпункцијски знак у низу, (3) како се раздвајају управни и пишчев говор, (4) кад се управни говор не обележава ничим, (5) колико се наводника пише кад се у управни говор умећу пишчеве речи, (6) како се пишу наводници кад је цитирањем обухваћено више пасуса, (7) када се и како управни говор обележава цртом, односно како се цртом раздвајају управни говор и пишчеве речи.

Последњи анализирани знак јесте *заграда*. Као знаку издвајања, чији је прозодијски еквивалент нижи и слабији тон и бржи темпо говора, а општа вредност – придавање издвојеном тексту статуса мање битног, ауторка износи и илуструје две њене основне интерпункцијске функције. У првој, заграда (а) издваја садржај који се значењски надовезује на основни текст, и то тако што га објашњава, квалификује, прецизира, конкретизује, илуструје, доказује, коментарише и сл.; или (б) сигнализује привремену дискурсну промену – промену врсте дискурса, теме, саговорника, говорног чина и сл; при томе заграђени текст може бити уметнут у реченицу или уметнут у текст (као посебна реченица). У другој интерпункцијској функцији заграда издваја део реченице који се може изоставити, чиме реченица добија два „читања”. Та друга функција блиска је једној њеној неинтерпункцијској употреби – када стоји унутар речи и означава две њене варијанте (с издвојеним делом и без њега); друга пак неинтерпункцијска употреба односи се на издвајање броја или слова којима се означавају делови неког низа. Осим тога, ауторка разматра и знакове који се могу употребити уместо заграде, дотиче се стилистичких аспеката, писања малог/великог слова у контакту са заградом, као и погрешног размештања заграде у односу на суседни зарез. Напокон, сагледавају се и различите врсте заграда и поступци приликом двоструког заграђивања.

Претпоследње поглавље названо је *О стилским вредностима одсуства интерпункције*. У њему ауторка разматра три врсте текста у којима се дешава да интерпункција делимично или потпуно изостаје. У прву улазе поруке из онлајн комуникације (дискусије на форумима, брзе поруке), где ауторка одсуство интерпункције сматра начином да се свесно потенцира неформална природа текста, а кад су брзе поруке у питању (СМС и сл.) – одсуство или оскудност интерпункције није хаотичне природе, већ има и своје законитости, те фигурише и као својеврсни жаргонизам. Одсуство интерпункције анализира се и у управном говору у књижевном тексту (на примерима из прозе И. Андрића и Д. Михаиловића) и показује се да оно тада може служити за карактеризацију личности или психолошког стања јунака, па и за формирање сложенијих и вишезначних симболичких порука. Одсуство интерпункције разматра се и у поетском тексту (на примеру песме В. Попе) и показује се да оно тада служи потенцирању вишесмислености поетског текста, те да се у том случају може говорити не о одсуству интерпункције, већ о потенцијалном присуству свих могућих интерпункцијских знакова.

У *Закључку* ауторка најпре резимира обрађене теме, а затим се, овог пута синтетички, враћа на неколико битних момената. Први је термилошки, у вези с којим поставља два начелна питања: прво, вероватно споредније, јесте да ли знакове треба називати по облику или по употреби (нпр. *йри йшачке* или *знак йрекида*), а друго – како се треба поставити према термилошким алтернативама. Полемишући са ставовима да по сваку цену треба искоренити термилошке дублете, ауторка скреће пажњу на то да често уопште није лако одредити којем термину треба дати првенство и које критеријуме упослити, и истиче да, иако је термилошка унификација начелно пожељна, није разумно инсистирати на њој по цену укидања неких устаљених и у пракси прихваћених решења или разбијати дублете између којих нема никакве релевантне разлике. Даје се синтетички осврт и на дистинктивну функцију интерпункцијских знакова, која се реализује како у њиховој међусобној супротстављености, тако и у њиховом одсуству, кроз мрежу релација, коју ауторка оцртава и коментарише. Коначно, показује се још једном да су интерпункцијски знакови податни и испитивању применом теоријско-појмовног апарата савремене семантике, те да се може говорити о њиховој полисемији (при чему су неки имају особине класичне, тј. „аристотеловске“, а други прототипски структуриране категорије), затим и синонимији, хомонимији, па чак и енантисемији.

На крају монографије дат је кратак глосар, списак извора грађе, списак анализираних правописа, списак цитиране литературе (са 145 библиографских јединица) и библиографска белешка.

* * *

У оваквим приликама обичај налаже и да се, поређења ради, помену и друга, слична, сродна или макар упоредива дела из дате дисциплине или тематског круга. Овде то, међутим, не можемо учинити, јер их нема. Овај аспект српског правописа досад никад није подврнут анализи оваквог опсега и дубине, чиме ова студија стиче пионирски карактер у домаћој лингвистици. Биће корисна како синтаксичарима и нормативистима, тако и широј научној и стручној публици, а пошто јасно назначава правце у којима би се постојећа норма могла и морала допунити и унапредити – свакако и редакторима и ауторима неке од будућих ревизија правописа. У том смислу, једини њен хендикеп јесте што се није појавила раније.

Балша Стилићевећ

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија

balsa@fil.bg.ac.rs

Мира Милић, Олга Панић Кавгић, Александра Кардош.
Нови енглеско-српски речник сјорпјских ѿермина.
Нови Сад: Прометеј, 2021, 536 стр.

Почетак 20-их година овога века новосадску контрастивну лингвистику обележила су, између осталог, два вредна лексикографска остварења. Уз *Српски речник новијих анџицизама* (2021), исте године објављен је *Нови енглеско-српски речник сјорпјских ѿермина*, чије су ауторке – Мира Милић, Олга Панић Кавгић и Александра Кардош – учествовале у изради оба ова речника. Треба истаћи њихове компетенције и стручност, али и истрајност и преданост у двама, нимало једноставним, ни мање захтевним, а најмање краткорочним пројектима. Све три су у одређеним сегментима, фазама, оквирима прошле кроз укупно чак 9.500 одредница у збиру.

Нови енглеско-српски речник сјорпјских ѿермина ауторки Мире Милић, Олге Панић Кавгић и Александре Кардош објављен је као девета књига Библиотеке „Речници” у издању Издавачке куће „Прометеј” у Новом Саду. Пре централног речничког дела (стр. 29–501), дат је теоријски, металексикографски садржај, као нужан инструментаријум за сачињавање, читање и употребу *Речника*. Овај својеврсни уводни део подељен је на целине: *Ознаке и скраћенице* (стр. 7–9), *Реч унајред* (стр. 9–16), *Водич кроз Речник* (стр. 15–22), *Лиѿерајшур* из области: (а) лексикографије и терминологије (26 референци), (б) спортских уџбеника (17 уџбеника), (в) спорта (13 референци), (г) речника (11 речника), (д) термина на интернету (56 извора) (стр. 22–29).

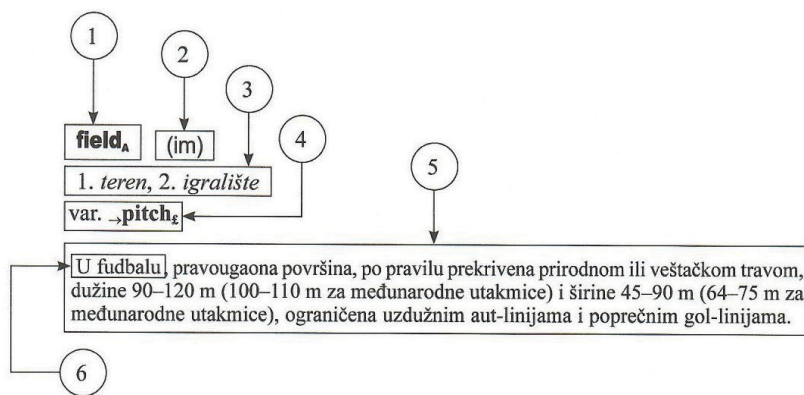
Квалификатор *нови* овај речник носи јер је наследник *Речника сјорпјских ѿермина* из 2006. Његова је ауторка Мира Милић, која је предавала енглески језик на Факултету спорта и физичког васпитања у Новом Саду, што је истовремено био један од мотива његовог настанка. Предавати енглески на нематичном факултету носи са собом додатне послове у домену специфичних струка – преводити текстове домаћих аутора на енглески, с енглеског на српски, сусретати се, пре свега, са специјализованим лексичким јединицама и структурама, и у обиљу нестандардизованих термина, уједначавати их, уводити ред, уз мноштво ванјезичких отежавајућих фактора – од регионалних варијација номиноване појаве или ентитета до различитих ауторских преференција. Сусрет извесне дисциплине, уметности, културе, с једне стране, и лингвистике, с друге стране, за страног филолога у пракси значи наћи се на пољу *језика сѿруке*, који подразумева владање специфичним вокабуларом и свим морфосинтаксичким и прагматичким законитостима његове организације и употребе. У сржи овакве компилације налазе се терминосистеми, који из перспективе језичког планирања постају предмет или компонента научног развоја, језичког планирања и језичке политике, објекат нормирања, усаглашавања и широко заснованих или сталних лексикографских, социolingвистичких и семантичких испитивања (уп. RADOVANOVIĆ 1988: 9–10). Стога, лексикограф који се бави терминима мора имати свест о томе да стручни

језик захтева виши степен прецизности у односу на општи лексички фонд, о томе да треба бити спреман на систематичан и плански рад с циљем да се уклоне евентуалне препреке у комуникацији међу стручњацима и успостави ред у датој области, о специфичној природи термина. Све ово уопште није једноставно, јер је термин у тесној вези с логиком и онтологијом и најважније основно питање терминологије јесте, у ствари, однос појма и термина (Дудок 1996: 17), што значи да је семантички садржај термина *йојмовни*, и у њему нема релевантних елемената за развој полисемије. Стога ауторке полазе од његових кључних карактеристика – једнозначност, прозирност, системност, кратка форма, учесталост.

Мира Милић, у независној позицији – и тамо и овамо – прошла је готово све фазе устројства српске и енглеске спортске терминологије, од прикупљања и селекције грађе, до дескрипције, кодификације и прескрипције, најпре у виду *Речника сјорџских ѿермина* (2006). Овај је речник обухватао термине који се односе на игре лоптом – фудбал, кошарка, одбојка, рукомет и ватерполо. Био је то тек увод у спортску терминологију, који је ауторки даље отворио низ, у основи лексиколошких питања – о месту термилошког регистра у контексту смисаоних односа, пре свега (потенцијалне) синонимије, а даље и потребу да се пописани, описани и лексикографски педантно обрађени регистар прошири. Очекивана динамика промена унутар стручног регистра као и потреба да се прати корак савремене лексикографије и контрастивне лингвистике условиле су ауторкину потребу да овај речник иновира, освежи, ажурира, поправи, те да од 2017. до 2021. са сарадницама Олгом Панић Кавгић и Александром Кардош започне више корпусно заснованих истраживања, те усаврши лексикографску презентацију термина. У оном пак поменутом, незаобилазном пољу струке, учествовали су консултанци за спортове, које су ауторке уредно на почетку навеле, а то је обиман списак од чак 22 имена професора, еминентна стручњака за сваку дисциплину. Сложеност речника огледа се и у томе што су укључени термини из области борилачких вештина (бокс, карате, рвање и џудо), три индивидуална спорта (атлетика, гимнастика, зимски спортови), поменути термини из пет дисциплина игара лоптом и једна рекетом и лоптицом (тенис). Један од највећих изазова у погледу транскрипције, енглеског еквивалента и одговарајућег српског термина, те његових граматичких и семантичких одређења, јесте адаптација назива борилачких вештина пореклом из Јапана (нпр. мае-гери: *ножни ударац најпрег*; мае-гери-каеге: *високи ножни ударац најпрег*; мае-гери-какоми: *ударац ноћом ђурањем*, те адаптација нпр. финалног /и/ пред вокалом, типа *ashi-barai*, како је у енглеском, као и правописна решења, нарочито сложеничког и полусложеничког писања, нпр. 'ju-jitsu' 1. *џију-џицу*, 2. *џијуџицу*, 3. *џиу-џицу* итд.).

Нови енглеско-српски речник сјорџских ѿермина јесте специјализовани двојезични речник алфабетски устројених преко 5.000 спортских термина из наведених области. У *Водичу кроз Речник* корисник може да се упозна са структуром типичног речничког чланка – енглески термин, граматичка информација, српски термин, (могућа) ознака за унакрсно упућивање на синоним, антоним или географску варијанту (енглеску или америчку), потом дефиниција, која садржи и истакнути део, тзв. тематизатор (упутницу за спорт) на почетку реченице: у *џенису*, у *кошарци*, у *џрама лојџом*, у *џуду*,

у боксу, као и генерички, општи термини – у *сјорџу* (нпр. *улазница*, *јроју-сница* и сл.) итд. Посебно је с лексиколошког аспекта занимљиво, а примењено – лексикографски изазовно, бележити исту форму с различитим или формалним (граматичким) обележјима или семантичким садржајем, што залази делом у питање полисемије и/или хомонимије или, у енглеском, врло честе конверзије. У *Речнику* је овај феномен разрешен тако што се сваки исти облик раздваја у посебне речничке чланке и означен је спуштеним словима абецеде, нпр. ‘guard_A’ (gl.) *чувајћи јројивника...*, ‘guard_B’ (im.) *чување јројивника...*, ‘guard_C’ (im.) *бек*. Овако уређен речнички чланак врши једну од својих основних функција – лако и брзо стицање корисничке компетенције.

Илустрација 1: Типичан речнички чланак у *Новом енглеско-српском речнику сјорџских џермина*²

1. енглески термин	4. унакрсна упутница на синоним, антоним или варијанту
2. граматичка информација	5. дефиниција
3. српски термин	6. упутница на спорт

Ауторке у *Предговору* наводе да је *Речник* сачињен у складу с општим лексикографским принципима: научна заснованост, функцијска профилисаност, окренутост ка кориснику, те учење, неговање и праћење ефикасности употребе. Корисник, као стожерна референтна тачка при изради сваког речника, овде је јасно профилисан – то су спортисти, тренери, судије, професори, студенти, новинари, као и лаици који прате спорт и у чијем је менталном лексикону, хотимично или нехотично, већ уврежен енглески термин за фреквентније спортске појаве и ентитете – нпр. *корнер*, *џајбрејк*, *џријл-дабл*, *форхенд*, *челенџ* итд., али и лексеме из општег лексичког фонда с терминолошким значењем у овом случају – *змија*, *каш*, *клуџа*, *крајна*, *кување*, *маказице*, *реј*, *џиџ* итд. Врло је корисна информација о статусу термина који одступају од српског језичког стандарда, што је у речничком чланку посебно означено (нпр. енгл. ‘loss of possession of the ball’ не може се пренети дословно (врло уврежено и погрешно): *џубиџак џоседа лојџе*, него једино – *изџубљена лојџа*).

Речник пак нуди далеко више од пописа енглеских термина, њихових еквивалената, кореспондената или устаљених назива за сваки сегмент наве-

² Илустрација преузета из *Нове енглеско-српске речника сјорџских џермина* (стр. 15).

деног спорта – од реквизита, њихових елемената, одеће и обуће такмичара, терена, њихових делова, напада, одбране, врсте такмичења, њихових сегмената, судија и целог концепта суђења, до понекад и информације о пореклу номиноване технике. Ово је показатељ да су ауторке имале на уму читав појмовни и семантички оквир у филморовском смислу и тиме искорачиле из дефинисања уских појмова и појава у тематској групи спорт, те, у складу са савременим когнитивнолингвистичким учењима, направиле помак у односу на традиционалне речничке информације и обухватније, енциклопедијски, у целини обрадиле грађу. Тако се у *Речнику* могу наћи подаци, не само о актерима у спортским играма, него и целокупном контексту у којем се тај актер налази.

Формална класификација термина односи се на категоријално обележје – врсту речи, која се укршта са структуром према броју лексичких јединица које га чине. Тако, уз доминантне именице, потом глаголе, бележе се придеви, прилози и, нарочито занимљиво, за спорт очекивано – узвици (нпр. ‘kiaī’ 1. *киаи*, 2. *узвик*, 3. *крик*: „У борилачким вештинама, ратнички узвик, односно карактеристичан крик, који се изводи пре, за време или на крају извођења технике” (стр. 249)), али и новоуведена категорија – *искази*. Наиме, ауторке су ревидирале традиционалну поделу на једночлане и вишечлане термине, према њима – сувише уопштено, и понудиле нову – поделу на *лексичке* и *синтаксичке* термине. Ово је сасвим оправдано будући да се ради о дисциплини заснованој махом на интеракцији, што на когнитивном плану чини један семантички оквир где су такмичари, судије, коментатори, те је реченица нпр. *Досуђена је добра лопта*. метонимија ОБЈЕКАТ ЗА СИТУАЦИЈУ, на лексичком плану – знак – и реализована је само у овако задатој форми.

Очекивано, није било једноставно поштовати теоријски описане принципе уобличавања једнозначне, несинонимичне, семантички непродуктивне лексичке јединице, својствене једном регистру, удаљеном од лексема општег лексичког фонда. То су управо теме које занимају лексикологе, а које наводи Р. Драгићевић (Драгићевић 2010: 20), сводиве на питање степена различитости термина у односу на лексеме општег лексичког фонда, тј.: теже ли термини да се прилагоде уобичајеним законитостима и односима особеним у општем лексикону, као што су полисемија, деривација, синонимија или антонимија, и да ли те односе успостављају мешајући се са општом лексиком или остају затворени у своје термилошке системе? Неке од одговора, у овом терминосистему, налазимо у овом речнику:

- Постоји више српских термина за један енглески, нпр. енгл. ‘edge’ = 1. *канџ*, 2. *ивица*, 3. *рубник*, при чему је редоследом навођења начињена хијерархија у степену стандардизованости;
- Постоје случајеви када се једном енглеском лексемом, именују различити сегменти спортских појава и активности. Тако је за лексему ‘corner’ регистровано пет, условно речено, значења, тј. прагматичких оквира, домена употребе, наведених засебно, у зависности од дисциплине у којој се користи: у *боксу*, један од четири угла; место за чланове екипе који саветују боксера; место где се боксеру пружа помоћ; у *фудбалу*, спецификовано – део терена на којем се спајају уздужна аут-линија и попречна гол-линија; у *вајерџолу* – један од 4 угла. Након овакве сегментације, следи 7 термилошких колокација, где је енглеска именица ‘corner’ у функцији детерминатива с именицама нпр. ‘kick’, ‘pad’, ‘throw’ итд. дакле *ударац из корнера*, *уџаони јасџучић*, *корнерско бацање*;

- Синоними и антоними означени су квалификаторима син. и ант., што значи да се о апсолутној вези један појам – једно име може говорити у начелу, условно, што је очекивано. Задатак је за будуће истраживаче да испитају нпр. о којем се семантичком поклапању ради у вези са синонимима и који су њени извори, како у изворном тако и у циљном језику (нпр. ‘fault’ : ‘error’; ‘junior light heavyweight’ ‘junior lightweight’ : ‘super featherweight’ итд.).

Овај *Речник*, као и други, инспирација је и отворена књига за многобројна истраживања. Његова је специфичност то што обрађује један терминосистем, што има и дескриптивни и прескриптивни карактер, што обухвата велик број дисциплина, чији се сегменти номиновања могу укрштати и, коначно, што је двојезични, енглеско-српски. У том светлу, огромни су његови потенцијали за даља истраживања – нпр. поступци превођења, адаптација енглеских речи у српском, парадигматски и синтагматски односи у обама језицима, граматичке варијанте, концептуализације, уоквиравања у двама језицима и културама и још многе друге теме. Тако су ауторкама захвални не само они којима је спорт поље ангажованости, предавања, коментарисања, него и истраживачи, лингвисти, који испитују особености терминологије, термина, терминосистема.

И на крају, како бележи библиотечка база Кобис, постоје чак 63 енглеско-српска речника термина из најразличитијих области. Различити су и према обиму, према томе да ли су једносмерни или двосмерни, према ауторима за исту област, према броју издања (неки имају чак и 9 издања). Области које имају уређене термине у српском, у овом случају у односу на енглески, говоре о значају и позицији ових активности у нашем друштву и култури. Тако ће се и спорт у овом, новом обиму дисциплина, наћи међу следећим областима као што су: царина, животна средина, финансије, нове технологије, дипломатија, војска, стоматологија, архивистика, теологија, текстил и кожа, музика, библиотекарство, туризам, медицина, пољопривреда, шах, филм, пчеларство, стони тенис итд.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.
 ДУДОК, Мирослав. Термин и текст. *Стандардизација терминологије*. Београд: Српска академија наука и уметности, 1996, 17–20.

*

- RADOVANOVIĆ, Miroslav. Terminologija – terminografija – terminogradnja. Nadežda Vinaver (ur.). *Terminologija: načela, normiranje, usaglašavanje rada: zbornik radova*. Београд: Prevodilac, 1988, 9–16.

Јасмина Дражић

Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику
 Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
 jasmina@ff.uns.ac.rs

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Часопис *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистичку* објављује изворне научне радове, научну критику и приказе, хронику и библиографију из области филолошких и лингвистичких проучавања. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Зборнику Мајице српске за филолоџију и лингвистичку*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења, податак о томе треба да буде наведен у посебној напмени при дну прве странице чланка. Рад који је настао делимично на основу одбраћене докторске дисертације може обухватати до 30% њеног садржаја (не *verbatim*), уз упућивање на докторску дисертацију.

Језици рада су српски језик, остали словенски језици, енглески, немачки и француски. Радови на српском објављују се ћирилицом и за њих се примењује *Правилник српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Нови Сад: Матица српска, 2010).

Аутор је обавезан да поштује научне и етичке принципе и правила приликом припреме рада, у складу са међународним стандардима. Предајом рада аутор гарантује да су сви подаци у раду тачни, како они који се тичу самога истраживања, тако и подаци о литератури која је коришћена, те наводи из литературе.

У *Зборнику Мајице српске за филолоџију и лингвистичку* објављују се радови који имају једног или два аутора.

1. ПРЕДАЈА РУКОПИСА

Електронску верзију рукописа у Word и PDF формату послати на адресу: mkulic@maticasrpska.org.rs. У електронској верзији не наводити податке о аутору, већ их дати у тексту електронске поруке (назив и седиште установе, електронска адреса аутора). Ако је аутора више, за свакога навести тражене податке. Верзија рукописа у PDF формату може бити замењена штампаном верзијом коју треба послати на адресу: Уредништво *Зборника Мајице српске за филолоџију и лингвистичку*, Матица српска, Улица Матице српске 1, 21 000 Нови Сад, Србија.

Рокови за предају радова су 1. април (за прву свеску) и 1. септембар (за другу свеску).

2. ПРОЦЕС РЕЦЕНЗИРАЊА

По пријему рада Уредништво, узимајући у обзир тему и опсег истраживања, у року од недељу дана одлучује да ли рад одговара профилу часописа и да ли ће бити послат на рецензирање. Радове рецензирају два квалифи-

вана рецензента. Поступак рецензирања је анониман у оба смера. На основу рецензија уредништво доноси одлуку да ли се рад: 1) одбија, 2) прихвата за објављивање или 3) прихвата уколико аутор изврши неопходне измене и преправке рада, у складу са примедбама рецензента. Уколико се две рецензије разликују, Уредништво може затражити и мишљење трећег рецензента. Ревидирана верзија рада шаље се рецензентима/рецензенту на поновни увид и оцену или је, у случају мањих исправки, прегледа главни уредник (или један од чланова Уредништва) и након тога Уредништво доноси одлуку о објављивању.

У року од два месеца од пријема рукописа аутор се обавештава о томе да ли је рад прихваћен за објављивање и даје му се рок за евентуалну прераду или допуну рада. Рок за објављивање прихваћених радова је 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, када то буде од њега затражено.

3. СТРУКТУРА РАДА

Рад садржи: име и презиме аутора, наслов, сажетак и кључне речи на српском, сажетак и кључне речи на енглеском, основни текст, списак цитиране литературе, резиме, афилијацију и електронску адресу аутора. Дужина рада треба да буде до једног ауторског табака. У зависности од тематике рад може, у договору са Уредништвом, бити дужи.

Обавезан редослед елемената рада:

а) име и презиме аутора: у изворним и прегледним радовима изнад наслова уз леву маргину, у приказима и хроникама испод текста уз десну маргину, италиком; назив и број пројекта/програма у оквиру којег је чланак настао наводи се у подбелешци, везаној звездицом за наслов рада;

б) наслов рада: верзалом, центриран;

в) сажетак, који укратко представља проблем, циљ, методе и резултате истраживања (до 8 редова): а) на језику основног текста, без ознаке *Сажетак*; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

г) *Кључне речи* (до 5): а) на језику основног текста; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

д) основни текст;

ђ) ИЗВОРИ; ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА: центрирано;

е) резиме (сажет опис садржине рада, тј. проширени сажетак, до 1/10 обима основног текста): име аутора уз леву маргину, наслов рада (верзалом, центрирано), испод наслова Р е з и м е (центрирано и спационирано), текст резимеа; уколико је рад на српском језику, резиме може бити на енглеском, немачком, руском или француском; уколико је рад на страном језику, резиме је на српском; ако аутор није у могућности да обезбеди резиме на одговарајућем језику, треба да га напише на језику рада, а Уредништво ће обезбедити превод;

ж) назив и адреса установе у којој је аутор запослен и електронска адреса аутора, уз леву маргину (у приказима уз десну); називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог.

Структура изворног научног рада мора бити таква да се у уводу јасно представе: научни контекст проблема, уз осврт на релевантне резултате

претходних истраживања, корпус, методе и циљеви истраживања, те да се, након анализе истраживаног проблема, у закључку јасно представе резултати.

Прегледни рад, који не садржи оригиналне резултате истраживања, треба да пружи целовит и критички приказ одређеног проблема и релевантне литературе, нову синтезу научних информација, да укаже на сличности, разлике и недостатке у постојећој литератури и др. Прегледни рад треба да садржи и теоријски заснован став аутора.

4. ФОРМАТ

а) стандардни: А4; маргине 2,5 cm;

б) фонт: Times New Roman; друге фонтове употребљене у тексту послати као посебан фајл; за црквенословенски текст користити фонт Монах (аутори га могу добити обраћањем на електронску адресу jdjukic@maticasrpska.org.rs);

в) величина слова: основни текст 12 pt, а сажетак, кључне речи, подножне напомене, извори, цитирана литература, резиме, назив и адреса установе и електронска адреса аутора 10 pt;

г) размак између редова: 1,5;

д) напомене: у дну стране (footnotes, а не endnotes), искључиво аргументативне; први ред увучен 1,5 cm у односу на основни текст;

ђ) за наглашавање се користи *иџалик* (не **болд**);

е) наслови појединих сегмената рада дају се малим верзалом, увучени за 1,5 cm и интегрисани у почетне параграфе; пожељно је да буду нумерисани (**1.**, 1.1., 1.2., 1.2.1. итд.); параграфи **1.**, **2.** итд. одвајају се од претходног параграфа једним празним редом, а параграфи 1.1., 1.2. итд. размаком од 6 pt;

ж) илустративни примери се дају издвојени из основног текста; увучени су за 1,5 cm у односу на основни текст и од њега одвојени размаком од 6 pt; величина фонта 11pt.

5. ЦИТИРАНЕ ФОРМЕ

а) наслови посебних публикација који се помињу у раду штампају се италиком;

б) цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...”, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитат унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’); пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу); уколико се цитира преведени рад, у одговарајућој напмени навести библиографске податке о оригиналу; доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања;

в) краћи цитати (2–3 реда) дају се унутар текста, дужи цитати се издвајају из основног текста (увучени), са извором цитата датим на крају;

г) пример се наводи италиком, а његов превод под једноструким знацима навода (‘...’).

6. ЦИТИРАЊЕ РЕФЕРЕНЦИ ИНТЕГРИШЕ СЕ У ТЕКСТ, НА СЛЕДЕЋИ НАЧИН:

а) упућивање на студију у целини: (Грицкат 1975);

б) упућивање на одређену страну студије: (Веџерка 1961: 59–60);

- в) упућивање на одређено издање исте студије: (РАДОВАНОВИЋ 1986²: 66);
- г) упућивање на студије истог аутора из исте године: (БУГАРСКИ 1986а: 55), (БУГАРСКИ 1986б: 110);
- д) упућивање на студију два аутора: (ГАМКРЕЛИДЗЕ – ИВАНОВ 1984: 320–364);
- ђ) студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (HALL 1959; 1962);
- е) уколико библиографски извор има више од два аутора, у парентези се наводи презиме првог аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др./et al.;
- ж) страна имена се у тексту на српском језику транскрибују; у парентези се наводе у оригиналној графици;
- з) ако је из контекста јасно који је аутор цитиран, у парентези није потребно наводити његово презиме, нпр.

Ради се, очигледно, о социолингвистичким параметрима комуникације, које детаљно разматра и образлаже М. Радовановић (1986: 67–69).

- и) ако се упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду одвојити тачком и запетом, нпр. (БЕЛИЋ 1958; СТЕВАНОВИЋ 1968);
- ј) рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

7. ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

У текстовима писаним ћирилицом најпре се наводе (према азбучном реду презимена аутора) радови објављени ћирилицом, а затим (према абecedном реду презимена аутора) радови објављени латиницом; у текстовима писаним латиницом редослед је обрнут; сви редови осим првог увучени су за 1,5 cm употребом тзв. „висећег” параграфа; презиме аутора дати малим верзалом; у радовима на енглеском, немачком и француском референце ћирилицом се могу транслитеровати латиницом.

Литература се наводи на следећи начин:

а) књига (један аутор):

ГРИЦКАТ, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека Србије, 1975.

б) књига (више аутора):

RADDEN, Günter, René DIRVEN. *Cognitive English Grammar (Cognitive Linguistics in Practice 2)*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.

в) рад у часопису:

HAHN, Adelaide. Verbal Nouns and Adjectives in Some Ancient Languages. *Language* 42/2 (1966): 378–398.

г) рад у зборнику радова:

ПИПЕР, Предраг. О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. Предраг Пипер (ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–46.

д) речник:

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989.

ђ) фототипско издање:

Ивић, Милка. *Значења српскохрватској инсџруменџала и њихов развој (синџаксичко-семанџичка сџудџија)*. Београд, 1954. Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2005.

е) рукописна грађа:

Николић, Јован. *Песмарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

ж) публикација доступна on-line:

VELTMAN, K. H. *Augmented Books, Knowledge and Culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.>> 02.02.2002.

CONTENTS

SNEŽANA PETROVIĆ, Marija Vučković. Linguistic Calques in Etymological Dictionaries of the Serbian, Slovenian and Bulgarian Languages. ORSAT LIGORIO. Budmani's Observations on the Dalmatian Romance Lemmata of the *Rječnik jugoslavenske akademije*. ANA KREČMER. School and Education in the Social Life of Serbian Slavonic Period (A Segment of the Cultural Paradigm of the Serbian Enlightenment). STEFAN ZDRAVINAC. Write as You (Correctly) Speak (On Orthographic Rules in the Textbooks by S. Vujanovski and A. Mrazović). MILIVOJ ALANOVIĆ. Complex Predicates in a Cognitive and Constructional Theoretical Perspective. IVAN KNJIŽAR. Semantics and Pragmatics of Presupposition Particle *Ponovo* From the Perspective of Relevance Theory. ANA MILENKOVIĆ. The Semantic Analysis of Lexemes Derived from the Onomatopoeic Form *Pras-*. BOJANA JAKOVLJEVIĆ. F0 Prominence and Speech Rhythm: The Initial Experiments Based on English and Serbian. CHRONICLE. REVIEWS.

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику
Издаје Матица српска
Излази двапут годишње
Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1
Телефон: 021/6622-726
e-mail: mkulic@maticasrpska.org.rs
www.maticasrpska.org.rs
Редакција LXVII/2 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику
закључена је 15. маја 2025.
За издавача: проф. др Драган Станић, председник Матице српске
Стручни сарадник Одељења: Милена Кулић
Технички уредник: Вукица Туцаков
Штампање завршено јуна 2025.
Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин
Штампа: Сајнос, Нови Сад
Штампање ове свеске Зборника омогућило је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије
и
Покрајински секретаријат за
високо образовање и научноистраживачку делатност

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
80/81(082)

ЗБОРНИК Матице српске за филологију и лингвистику –
Archivum philologicum et linguisticum / главни и одговорни уред-
ник др Јасмина Грковић-Мејџор. – 1984/1985, књ. 27/28–. – Нови
Сад : Матица српска, Одељење за књижевност и језик, 1985–.
– 24 cm

Наставак публикације: Зборник за филологију и лингвистику
ISSN 0352-5724
COBISS.SR-ID 9630978

